

SLOVENSKO A SVET V 20. STOROČÍ

Kapitoly k 70. narodeninám
Valeriána Bystrického

Bohumila Ferenčuhová a kol. SLOVENSKO A SVET V 20. STOROČÍ

Bohumila Ferenčuhová a kol.

SLOVENSKO A SVET V 20. STOROČÍ

Kapitoly k 70. narodeninám
PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc.

Bohumila Ferenčuhová a kol.

Bratislava 2006

ISBN 80-969614-3-8

BOHUMILA FERENČUHOVÁ A KOL.

© Historický ústav Slovenskej akadémie vied

© **AUTORI:**

PhDr. Michal Barnovský, DrSc., PhDr. Alena Bartlová, CSc.
mjr. Mgr. Miloš Čaplovič, CSc., PhDr. Dagmar Čierna – Lantayová, DrSc.,
PhDr. Jindřich Dejmek, DrSc., PhDr. Bohumila Ferenčuhová, CSc.,
doc. PhDr. Lubica Harbulová, CSc., PhDr. Natália Krajčovičová, CSc.
doc. PhDr. Jozef Leikert, PhD., PhDr. Slavomír Michálek, CSc.
doc. PhDr. Jan Pešek, DrSc., Mgr. Ondrej Podolec, PhD.
Mgr. Jaroslava Roguľová, PhD., doc. PhDr. Karol Sorby, DrSc.
PhDr. Milan Zemko, CSc.

RECENZENTI:

PhDr. Dušan Kováč, DrSc.
prof. PhDr. Pavol Petruš, DrSc.

ODBORNÁ A JAZYKOVÁ REDAKTORKA: PhDr. Vlasta Jaksicsová

NÁVRH OBÁLKY A GRAFICKÁ ÚPRAVA: Jozef Hupka

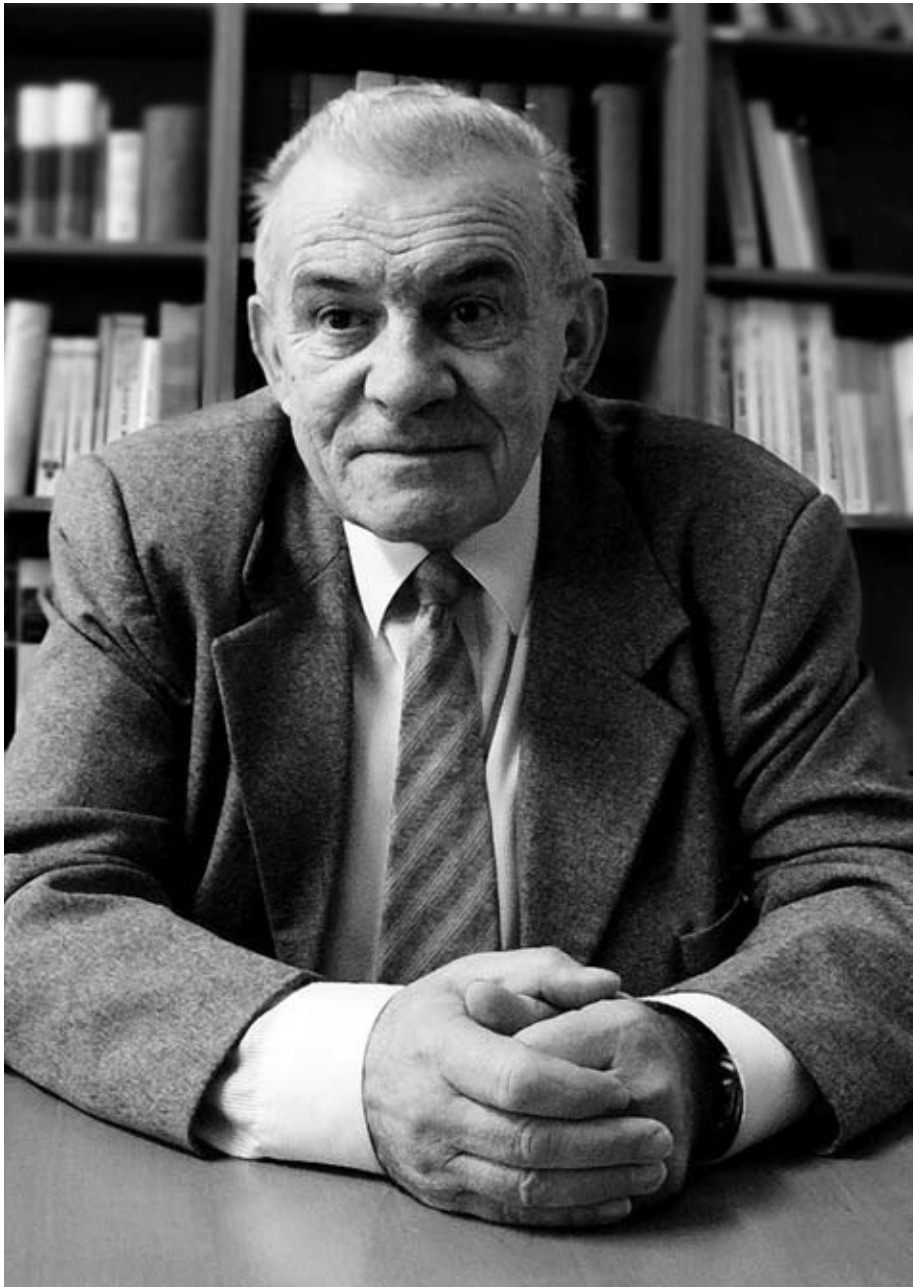
TECHNICKÝ REDAKTOR: Jozef Hupka

VYDAL: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama s. r. o.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. AP VV – 51 – 017105 a je výsledkom vedecko-výskumných grantových projektov Historického ústavu SAV VEGA č. 2/6205/6, 2/4186/24, 2/4187/24, 2/4188/24 – *Slovensko v 20. storočí*.

Bratislava 2006

ISBN 80-969614-3-8

Vladimir Dyshlych

O B S A H

Slovensko a svet v 20. storočí <i>Bohumila Ferenčuhová</i>	9
Valerián Bystrický a moderné slovenské dejiny <i>Bohumila Ferenčuhová</i>	14
Slovakizácia Bratislavy v 20. storočí podľa štatistík <i>Milan Zemko</i>	26
K pôsobeniu agrárneho politického hnutia na Slovensku v rokoch 1918 – 1938 <i>Natália Krajčovičová</i>	34
Autonomizmus Slovenskej národnej strany v medzivojnovom období <i>Ľaroslava Rogulová</i>	49
Podiel Dr. Milana Hodžu na medzinárodnej kooperácii agrárnych politických strán <i>Alena Bartlová</i>	66
Organizácia a činnosť Československej vojenskej spravodajskej služby v rokoch 1919 – 1939 <i>Miloslav Čaplovič</i>	80
Rumunsko-francúzska zmluva z roku 1926 v medzinárodných súvislostiach <i>Bohumila Ferenčuhová</i>	98
Najnovšia ruská historiografia o dejinách Československa <i>Lubica Harbulová</i>	117
Finálny jednaní Edvarda Beneše o diplomatickou likvidaci Mnichovské dohody roku 1942 <i>Ľindřich Dejmek</i>	131
IN ABSENTIO (Súdne procesy s predstaviteľmi politickej emigrácie v rokoch 1939 – 1945) <i>Ondrej Podolec</i>	147
Zákon o pôžičke a prenájme, UNRRA a Československo <i>Slavomír Michálek</i>	163

Československo a Poľsko na ceste ku komunistickému monopolu moc. (Pokus o komparáciu) <i>Michal Barnovský</i>	175
Rok 1956 a slovenská spoločnosť <i>Dagmar Čierna – Lantayová</i>	192
Blízky východ a Eisenhowerova doktrína <i>Karol Sorby</i>	203
Emigrácia Ladislava Mňačka do Izraela ako prejav odporu voči antiizraelskej politike Československa <i>Ľozef Leikert</i>	217
Inštitucionálne nástroje kontroly cirkví v období existencie komunistického režimu na Slovensku (1948 – 1989) <i>Ľan Pešek</i>	236
Výberová bibliografia prác PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc. <i>Zostavila Ivanka Mikuličová</i>	249
Resume Slovakia and the World in the 20th Century <i>Preložil Matej Hanula</i>	256
Menný register	261
Autori	269

Slovensko a svet v 20. storočí

Kapitoly z dejín 20. storočia, ktoré tvoria túto knihu, predstavujú dôležité momenty histórie moderného Slovenska v meniacom sa svete. Autori – kolegovia, priatelia a žiaci PhDr. Valeriána Bystrického DrSc. v nich čitateľom ponúkajú výsledky svojho aktuálneho výskumu a intenzívneho reflektovania problematiky. Zdieľajú s ním presvedčenie, že Slovensko sa v 20. storočí vyvíjalo v rovnakom rytme ako ostatný svet, jeho dejiny je preto potrebné skúmať a interpretovať so zreteľom na globálnu perspektívu. Detailné poznanie vnútorných premien súvisiacich s vymanením sa Slovenska z Uhorska, s vedomím jeho stredoeurópskych politických, hospodárskych a kultúrnych väzieb, začlenením do Československej republiky so všetkými jej vnútornými a zahraničnopolitickými problémami – umožňuje hlbšie pochopiť i aktuálnu podobu Slovenskej republiky – suverénneho štátu a zároveň člena Európskej únie v 21. storočí.

V 20. storočí sa menil svet i slovenská historiografia, ktorá tieto premeny reflektovala. Tvorba Dr. Bystrického analyzovaná v úvodnej kapitole a venovaná dejinám medzinárodných vzťahov v prvej polovici 20. storočia, balkanistike i dejinám Slovenska, tvorí jej významnú a integrálnu súčasť. V určitých obdobiach bol tlak spoločenských pomerov na tvorivú individualitu priam neznesiteľný. Nie každý historik jej odolával rovnako, a to aj na pôde toho istého akademického pracoviska. Zo zápasu s dobou vychádza Dr. Bystrický s čistým štítom ako autor historických diel a po roku 1989 aj ako manažér historickej vedy. Na poste riaditeľa Historického ústavu SAV v rokoch 1998 – 2006 urobil všetko preto, aby sa na jeho pôde rozvíjal slobodný vedecký výskum, aby sa nepresadzovala metodika nejakej konkrétnej historickej školy na úkor iných. Aj za to si zaslúži úctu a uznanie.

Na začiatok publikácie sme cieľavedome zaradili kapitolu o demografickom vývoji Bratislavy. Na prelome 20. storočia slovenskí národovci neraz vyjadrili ľútosť nad tým, že Slovensko nemá vlastné výrazné národné a administratívne centrum veľkomestského typu. Roku 1919 Vavro Šrobár ako minister s plnou mocou pre správu Slovenska trval na tom, aby Bratislava bola slovenská. Milan Zemko uvádza svoju kapitolu konštatovaním, že rozvoj hlavného mesta každého štátu, vývin jeho sociálnej, ale aj národnostnej štruktúry prezárdza veľa o pomeroch a vývine celej krajiny. Bratislava v 20. storočí bola formálne hlavným mestom samostatného štátu len v rokoch 1939 – 1945 a opäť sa ním stala od roku 1993. Už roku 1919 sa však podujala plniť úlohu neformálneho administratívno-politického, hospodárskeho a postupne

aj kultúrneho centra trojmiliónovej krajiny – Slovenska, súčasti nového československého štátu. Práve táto skutočnosť bola spolu s ďalšími zahraničnopolitickými a s nimi súvisiacimi vnútropolitickými faktormi hybným činiteľom veľkých zmien „mesta na Dunaji“, medzi nimi aj zmien v jeho etnickom zložení. Milan Zemko skúma predovšetkým premeny multietnického prostredia Bratislavy a jej postupnú slovakizáciu, ako ich zaznamenali súdobé štatistiky najmä v prvej polovici 20. storočia.

Tri nasledujúce kapitoly sú venované dejinám politických strán v medzivojnovom Československu. Natália Krajčovičová skúma dejiny slovenského agrárneho politického hnutia, pojednáva o konštituovaní agrárnej strany na Slovensku a jej organizačnom splynutí s celoštátnou agrárnou stranou, rozoberá jej ďalší politický osud, ktorý významne poznačil slovenskú i československú politickú scénu, smerovanie celého politického vývoja v medzivojnovom období a jeho neblahé vyústenie roku 1938. Jaroslava Rogulová priblížila autonomizmus Slovenskej národnej strany a jeho špecifiká v teoretickej rovine, v jej postojoch k reformám verejnej správy v Československu a v praktickej politike. Výsledky svojej analýzy zhrnula do základnej charakteristiky vývoja autonomistickej politiky SNS v rokoch 1918 – 1921, 1922 – 1929, 1930 – 1938 a roku 1938. V kapitole Aleny Bartlovej československý agrarizmus prekračuje hranice republiky. Autorka venuje pozornosť najmä podielu Dr. Milana Hodžu na medzinárodnej kooperácii agrárnych politických strán vo východnej časti strednej Európy v 20. a prvej polovici 30. rokov 20. storočia vrátane úsilia o súčinnosť s poľskými a bulharskými agrárnikmi. Za limit úsilia stredo európskych agrárnych strán považuje nezohľadnenie širokospektrálneho koloritu spoločnosti a závažných špecifických problémov ďalších vrstiev obyvateľstva.

Po prvej svetovej vojne Európa túžila po trvalom mieri, sociálnej spravodlivosti, stabilite a prosperite. Nádeje obyvateľstva sa však nenaplnili. Vzrastala obava z nespokojnosti krajín, ktoré chceli za každú cenu revidovať mierové zmluvy. Československo sa im usilovalo čeliť vybudovaním a posilňovaním ozbrojených síl. Miloslav Čaplovič spracoval špecifickú a významnú tému organizácie a činnosti Československej vojenskej spravodajskej služby v rokoch 1919 – 1939.

Pod zorným uhlom diplomacie sa otázkam regionálnej a európskej bezpečnosti venuje Bohumila Ferenčuhová. Sústreďuje sa najmä na rokovania s cieľom uzavrieť rumunsko-francúzsku zmluvu z roku 1926 a na analýzu jej funkcie vo versaillskom systéme medzinárodných vzťahov. Stredná a juhovýchodná Európa medzi Jadranom a Baltom musela aj v časoch európskeho pacifizmu brať na zreteľ záujmy a postoje

dvoch opäť sa upevňujúcich veľmocí – Nemecka a ZSSR a uvedomiť si nájostivosť ich teritoriálnych nárokov.

Objektívna analýza veľmocenskej politiky Ruska a ZSSR voči strednej Európe a Balkánu patrila v nedávnej minulosti k slabo zdokumentovaným a tabuizovaným témam. Lubica Harbulová podrobne analyzuje produkciu súčasnej ruskej historiografie k dejinám Československa, ktorá vznikla na základe výskumu v predtým neprístupných archívoch a fondoch.

Mníchov roku 1938 patrí nepochybne ku kľúčovým a osudovým momentom v dejinách Československa. Jindřich Dejmek sa sústredil na menej známu stránku tejto problematiky. Spracoval úporné a vytrvalé úsilie Dr. Edvarda Beneša o diplomatickú likvidáciu Mníchovskej dohody roku 1942. Bolo korunované úspechom, takže vďaka nemu Československá republika neutrpla (až na Podkarpatskú Rus) po druhej svetovej vojne územné straty a mohla sa vrátiť k svojim hraniciam pred Mníchova.

Problematika vojnovnej Slovenskej republiky je obsiahnutá v kapitole Ondreja Podolca, ktorý spracoval súdne procesy s predstaviteľmi politickej emigrácie v rokoch 1939 – 1945. Poukázal na ich legislatívny rámec a konštatoval, že justičný aparát pracoval dôsledne a vo všetkých inštanciách dôkladne skúmal vinu obžalovaných na základe platných zákonov. Rovnaké konštatovanie možno vysloviť aj o práci obhajcov, ktorí boli „ex offo“ neprítomným obžalovaným pridelení. Tí väčšinou využili všetky dostupné opravné prostriedky – od námietok voči podaniu obžaloby, či príslušnosti súdu cez odvolanie proti prvostupňovému rozsudku až po sťažnosť voči právoplatnému druhostupňovému rozsudku. Dôsledný postup súdov vo viacerých prípadoch spôsobil, že trestné konanie nebolo až do zániku štátu definitívne ukončené, čoho najvypuklejším príkladom bol proces so Štefanom Osuským a spol. Od jesene 1944 však už ani slovenské súdnictvo nedokázalo čeliť súdobým mocensko-politickým okolnostiam a nemeckým okupačným silám.

Kapitola Slavomíra Michálka prekleňuje obdobie druhej svetovej vojny a povojnového obdobia z hľadiska americko-československých hospodárskych vzťahov. Projekty: *lend lease* (pôžička a prenájom) a UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration* – Správa spojených národov pre pomoc a obnovu) predstavovali špecifickú formu pomoci krajinám postihnutým nemeckou okupáciou a expanziou, pomáhali im prekonať ťažkosti v zásobovaní a výžive obyvateľstva, ako aj rekonštruovať vojnu rozrušené ekonomiky i obchodné vzťahy. Túto pomoc využívalo aj Československo. Širokokoncipovaný pomocný projekt UNRR-y obyvateľstvo povojnového Československa vnímalo ako jednoznačne americkú akciu. Preto komunisti

spochybňovali jej význam, zahmlievali a bagatelizovali jej ekonomický prínos. Hospodárska pomoc kapitalistickej cudziny nezapadala do ich ideologických schém a mocenských zámerov. To však ekonomický i sociálny prínos UNRR-y nemohlo znížiť.

Po druhej svetovej vojne sa na území Československa obnovila ohraničená parlamentná demokracia, ktorá sa odlišovala nielen od politických režimov Protektorátu Čiech a Moravy a vojnovej Slovenskej republiky, ale aj od parlamentného systému predmníchovskej republiky. Do vedomia československej spoločnosti, s výnimkou nemeckej a maďarskej menšiny, sa politický systém *ľudovej demokracie* zapísal ako určitý druh plurality a demokracie. Nevznikol iba z vôle komunistov, pričom tí ho chápali ako prechodný stupeň k nastoleniu komunistického režimu, pretože aj občianske zložky zahraničného a domáceho odboja prispeli k jeho zrodu. Michal Barnovský v kapitole venovanej komparácii československej a poľskej cesty k monopolu moci poukázal na mnohé špecifiká a odlišnosti, ktoré sa z hľadiska výsledku – nastolenie komunistického režimu – azda javia ako nepodstatné, ale v skutočnosti zanechali svoje stopy a poznačili ďalší vývoj.

Rok 1956 sa niesol v znamení pokusu o destalinizáciu režimov v Maďarsku a Poľsku. Dagmar Čierna – Lantayová mapuje vzrast opozičných nálad a prejavov na Slovensku medzi intelektuálmi a študentmi. Konštatuje, že na rozdiel od Maďarska sociálne napätie v slovenskej spoločnosti roku 1956 nebolo natoľko výbušné, aby sa dala očakávať masová podpora opozičných vystúpení. Prejavy otvorených sympatií vo vzťahu k maďarskej kríze, boli aj preto ojedinelé. Pokusy vyjadriť v tlači vlastný názor, odlišný od oficiálnej demagógie, zadržala „bdelá“ cenzúra. Rok 1956 uzatvorilo decembrové zasadnutie ÚV KSC oficiálnym odsúdením „*pokusu o kontrarevolučný prevrat v Maďarsku*“. Spoločenské dianie na Slovensku sa malo ešte pevnejšie spútať zosilneným stranickým dozorom.

Udalosti v strednej Európe roku 1956 sa odohrávali na pozadí celosvetového mocenského stretu. Karol Sorby upozorňuje, že krach britsko–francúzskeho „suezského dobrodružstva“ roku 1956 uľahčil USA prevzatie vedúcej úlohy v regióne. Podľa *Eisenhowerovej doktríny* na Blízkom a Strednom východe vzniklo „mocenské vákuum“, ktoré USA museli zaplniť, aby zabránili komunistickému prenikaniu do tejto časti sveta. Na druhej strane kremľské vedenie uznalo arabský nacionalizmus za hlavnú silu, s ktorou treba v regióne rátať a bolo ochotné s týmto maloburžoáznym hnutím spolupracovať v záujme šírenia svojho vplyvu a získania pozícií. V očiach arabských národovcov suezská vojna zbúrала mýtus sovietskej hrozby pre regionálnu bezpečnosť. Vnímali sovietsku blízkovýchodnú politiku ako citlivejšiu

voči miestnym potrebám a záujmom. Sorby podrobne analyzuje a porovnáva politiku rozličných arabských štátov po prijatí *Eisenhowerovej doktríny* a zamýšľa sa nad dôsledkami jej uplatňovania v globálnej stratégii.

Pre niektorých nezávislých slovenských intelektuálov bolo ťažké nechať sa spútať a uväzniť v komunistickom Československu. Jozef Leikert spracoval emigráciu novinára a spisovateľa Ladislava Mňačka do Izraela ako prejav jeho odporu voči antiizraelskej politike Československa. Nezamlčal ani niektoré osobné dôvody, ktoré tohto búrliváka a vtedy člena KSČ mohli viesť k takému rozhodnutiu. Na pozadí ciest a návratov Ladislava Mňačka sa vďaka osobným rozhovorom Jozefa Leikerta s ním samým aj mnohými ďalšími pamätníkmi preniesime najmä do atmosféry konca 60. rokov 20. storočia, medzi tvorcov *Kultúrneho života* a na pôdu Zväzu slovenských spisovateľov, oboznámiac sa s postojmi jeho opozičných i konformných členov.

Normalizácia vrátila slovenskú spoločnosť do dusnej atmosféry predchádzajúcich rokov. Preto sme sa rozhodli ukončiť publikáciu nie chválou na nezávislý a hrdý Mňačkov postoj, ale vykreslením fenoménu typického pre celé obdobie komunistického režimu v Československu. V rokoch 1948 – 1989 politická moc prikladala mimoriadnu dôležitosť kontrole cirkví ako potenciálnej opozičnej sily na Slovensku. Jan Pešek venuje pozornosť inštitucionálnym nástrojom tejto kontroly: legislatíve, pôsobeniu Slovenského úradu pre veci cirkevné ako vrcholného štátneho orgánu, aparátu na riadenie a kontrolu cirkví, ktorý sa fakticky štyridsať rokov nezmenil, právomociam a činnosti KSČ, ako aj praktikám štátnej bezpečnosti, ktorá vyvíjala na tomto poli horúčkovitú činnosť. Politická moc sa nezriekla ducha ani litery tzv. cirkevných zákonov z októbra 1949, a to napriek nesúhlasu a protestom domácich i zahraničných predstaviteľov cirkví. Svoj postoj nezmenila ani vtedy, keď Československo v polovici 70. rokov oficiálne prijalo helsinské záväzky z tzv. tretieho koša (problematika základných ľudských práv a slobôd vrátane náboženskej slobody). Zásadné zmeny priniesol až záver roka 1989, keď sa komunistický režim zrútil a do nenávratna sa stratil aj aparát na kontrolu a riadenie cirkví.

Bohumila Ferenčuhová

Valerián Bystrický a moderné slovenské dejiny

Popredný slovenský historik a dlhoročný riaditeľ Historického ústavu Slovenskej akadémie vied PhDr. Valerián Bystrický, DrSc. sa roku 2006 dožíva významného životného jubilea. Jeho kolegovia, priatelia a žiaci mu chcú pri tejto príležitosti zablahoželať, vzdať hold výsledkom jeho vedeckej práce a upozorniť na niektoré témy, ktorým sa venoval a sú relevantné pre širšiu historickú obec. Jubilant sa narodil 22. apríla 1936 v Ilave a po ukončení stredoškolských štúdií v Púchove sa zapísal na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, kde v rokoch 1954 – 1959 študoval odbor história. Po získaní vysokoškolského diplomu nastúpil na dvojročnú vojenskú prezenčnú službu a po jej absolvovaní pracoval najprv v Považskom múzeu v Žiline, neskôr v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave, od roku 1962 v Slovenskej akadémii vied – v Ústave dejín európskych socialistických krajín a napokon v Historickom ústave.

Počas jeho dlhoročnej práce sa v historickej vede menili podmienky, politická atmosféra i celkové prostredie, v ktorom táto pôsobila. V určitých obdobiach bol tlak spoločenských pomerov na vedecký výskum priam enormný. Nie každý historik mu odolával rovnako, a to aj na pôde toho istého akademického pracoviska. Zo zápasu s dobou vychádza V. Bystrický s čistým štítom ako autor historických diel a po roku 1989 aj ako jeden z významných organizátorov vedeckého života. Na poste riaditeľa Historického ústavu SAV v rokoch 1998 – 2006 urobil všetko preto, aby sa na jeho pôde rozvíjal slobodný vedecký výskum, aby sa nepresadzovala metodika nejakej konkrétnej historickej školy na úkor iných. Aj za to si zaslúži úctu a uznanie kolegov.

V porovnaní s 50. rokmi 20. storočia obdobie „predjaria“ v 60. rokoch prialo historickému výskumu. Ústav dejín európskych socialistických krajín SAV začal pôsobiť od januára 1964 na pôde bývalého Československo-sovietskeho inštitútu SAV. Rozhodnutie venovať pozornosť nielen dejinám ZSSR, ale aj ostatných európskych socialistických krajín, a to aj v ich „predsocialistickom“ období, bolo nepochybne dobre premyslené, aj keď azda stávalo na určitých zdedených stereotypoch. Šlo o tradičný priestor slovanskej vzájomnosti 19. storočia, po prvej svetovej vojne z neho Československo vďaka malodohodovým spojencom čerpalo medzinárodnú prestíž a tradične hľadalo oporu v spojení Ruska bez ohľadu na jeho režim. Možno to bola súhra okolností, ktorá privedla V. Bystrického k rozhodnutiu, že sa bude špecializovať práve na dejiny Bulharska. Ak sa vo svojej kandidátskej dizertácii napokon venoval zahraničnej politike tejto slovanskej balkánskej krajiny, možno predpokla-

dať, že sa týmto spôsobom chcel priblížiť jednak problematike československých a slovenských dejín, jednak všeobecných dejín. Také kľúčové témy medzivojnového obdobia ako bol fašizmus a komunizmus, ich prienik do vnútorného života stredo-európskych a balkánskych krajín a napokon aj stret na medzinárodnej scéne neriešil schematicky, ale na konkrétno-historickej analýze osobností ako bol G. Dimitrov, lipský proces či úloha, ktorú tento politik a činiteľ medzinárodného komunistického hnutia zohral pri prijatí taktiky ľudového frontu v Kominterne.¹

V druhej polovici 60. rokov 20. storočia vedecké ambície mladých slovenských historikov rástli. V súčinnosti s novovzniknutou Katedrou všeobecných dejín na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave plánovali rozšírenie výskumu o systematické štúdium dejín celej Európy, teda aj západnej. Po dlhom čase tu prvý raz v rokoch 1965 – 1967 otvorili nielen kombináciu histórie s ruštinou, ale aj so západnými jazykmi, angličtinou a francúzštinou. Pre ich absolventov vtedy na Filozofickej fakulte neboli možnosti internej ašpirantúry, ale rátalo sa s tým, že niektorí z nich ju absolvujú v Ústave dejín európskych socialistických krajín, kde sa budú venovať všeobecným dejinám. Násilné ukončenie obrodného demokratizačného procesu roku 1968 okupáciou Československa vojskami Varšavskej zmluvy a následná normalizácia priniesli prudkú zmenu politickej situácie, ktorá neblaho doľahla aj na historický výskum. Sťažil sa, či celkom znemožnil prístup do určitých archívov, najmä do Archívu ministerstva zahraničných vecí v Prahe, ktorý tvoril prvý archívny informačný zdroj k dejinám iných štátov po roku 1918.

Politický a ideologický tlak pocítili tak pracovníci Historického ústavu, ako aj Ústavu dejín európskych socialistických krajín SAV. Po období sprísneného dohľadu a tlaku zodpovedných štruktúr ÚV KSS na vedecké zameranie historického výskumu, ktorému niektorí pracovníci iniciatívne vychádzali v ústrety, v Ústave dejín európskych socialistických krajín SAV bolo podľa našich spomienok začiatkom 80. rokov minulého storočia už cítiť marazmus a rozklad. A tak tí najskúsenejší, ku ktorým patrili aj V. Bystrický, zakotvili v Historickom ústave SAV ešte pred jeho oficiálnym zlúčením s Ústavom dejín európskych socialistických krajín a Kabinetom orientalistiky. Začali pomáhať na svet dlhé roky pripravovaným päťzväzkovým akademickým marxistickým *Dejinám Slovenska* (Bratislava: 1985 – 1992), najmä ich IV. a V. zväzku,

¹ BYSTRICKÝ, V.: *Georgi Dimitrov*. Bratislava: Pravda 1982. 256 s.

ktoré spracúvali obdobie od konca 19. storočia do roku 1945.² Ponecháme na autorov z pôvodného Historického ústavu, aby sami zhodnotili, či táto spolupráca priniesla očakávaný efekt, alebo u nich prevládol, a u pamätníkov dodnes pretrval pocit, že Ústav historických vied SAV, ako sa táto veľká akademická inštitúcia nazývala v rokoch 1982 – 1989, bol iba výsledkom vnúteného administratívneho zásahu bez priaznivých dôsledkov pre historickú vedu. Spolužitie všeobecných a národných dejín bolo na pôde SAV novým prvkom. O pramennej základni všeobecných dejín sa diskutovalo viac v kuloároch ako na stránkach vedeckých periodík alebo na ústavných schôdzkach. Odborníci na národné dejiny podozrievali svojich všeobecnejšie zameraných kolegov, že nerobia pôvodný základný výskum, ale iba syntetizujú či dokonca kompilujú ťažko dostupné práce cudzojazyčných odborníkov. Niektorí im taký prístup dokonca odporúčali, považujúc ho pre tento vedecký odbor za typický a prevažujúci, pravda, s doplnením o štúdium publikovaných dokumentov. Ani ich prístupnosť však nebola na Slovensku samozrejmosťou.

Valerián Bystrický vždy kládol dôraz na systematický výskum v domácich aj zahraničných archívoch. V šesťdesiatych rokoch 20. storočia to bolo možné; Slovenská akadémia vied už v tom čase mala bilaterálne dohody o spolupráci a výmenných pobytoch. Vďaka nim sa dostal k primárnym prameňom v Bulharsku a nadviazal užitočné kontakty s historikmi, ktoré vyústili do napísania spoločných prác s Krstom Mančevom venovaných zahraničnej politike Bulharska a jeho politickým a diplomatickým vzťahom so susednými štátmi.³ Archív Ministerstva zahraničných vecí v Prahe bol začiatkom sedemdesiatych rokov v podstate zneprístupnený, ale Bystrický našiel spôsob ako pokračovať v štúdiu vďaka edícii dokumentov k dejinám Bulharska českej a slovenskej proveniencie.⁴ Navyše do heuristickej práce zapojil vedeckých aspirantov, ktorí tak dostali akýsi praktický kurz základov historického remesla.

² *Dejiny Slovenska IV (od konca 19. stor. do roku 1918)*. Ved. Redaktor S. Cambel. Redakčná rada Samuel Cambel, Michal Barnovský, Pavel Hapák, Miroslav Kropilák, Richard Marsina, Vladimír Matula, Milan Podrimavský, Jozef Vozár. (Vedúci autorského kolektívu IV. zväzku P. Hapák. Autorský kolektív zväzku: J. Butvin, M. Daniľák, P. Hapák, E. Jakešová, D. Kováč, J. Pašiaková, M. Písch, M. Podrimavský, K. Vadkertyová). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1986. 536 s.; *Dejiny Slovenska V (1918 – 1945)*. Vedecký redaktor S. Cambel. Vedúci autorského kolektívu V. zväzku M. Kropilák. Autorský kolektív A. Bartlová, V. Bystrický, J. Čierny, F. Cséfalvay, L. Deák, J. Faltus, Z. Holotíková, A. Hrnko, I. Kamenec, Z. Kasáč, M. Kropilák, A. Magdolenová, J. Pleva, V. Štefanský. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1985. 612 s.

³ BYSTRICKÝ, V. – MANČEV, K.: *Balgarija i nejnite sasedi 1931 – 1939. Političeski i diplomatičeski otnošeniya*. Sofia: Nauka i Izkustvo 1978. 307 s.

⁴ BYSTRICKÝ, V. – KOLÁŘ, J. – ŠTOVÍČEK, I.: *Čechoslovaški izvori za balgarskata istorija*. Zv. 1. – 2. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademia na naukite 1985, 1987, 407 s. a 450 s.; BYSTRICKÝ, V. – KOLÁŘ, J. – ŠTOVÍČEK, I. – VASILEV, V. – MANOLOVA, L.: *Češki i slovaški izvori za balgarskata istorija*. Zv. 3. Sofia: Izdatelstvo za Balgarskata akademia na naukite 1994. 295 s.

Monografia *Európa na prelome*⁵, ktorú V. Bystrický napísal spoločne s Ladislavom Deákom, ambiciózne prekročila horizont strednej Európy a Balkánu. Autori sa v nej usilovali pochopiť a sprostredkovať svojim čitateľom celoeurópsky vývoj, lebo práve ten rozhodol o osude malých štátov medzi Baltom a Jadranom. Práca bola v danom období novátorská v kontexte slovenskej i celoštátnej československej historiografie. Autori ukázali, že roky 1932 a 1933, na ktoré zamerali svoju analýzu, ukončili obdobie hľadania spôsobov na zmäkčenie opatrení versailskej a ďalších zmlúv uzavretých po prvej svetovej vojne, a teda aj zmierovania sa víťazov a porazených. Veľká hospodárska kríza zradikalizovala tábor nespokojných a posilnila v ňom politický extrémizmus; vzrástlo ich odhodlanie zvrátiť status quo uzákonený mierovými zmluvami aj prostredníctvom sily. Kým západným demokraciám v rokoch 1930 – 1932 ešte šlo o uzavretie povojnového vývoja nejakou „veľkou dohodou“, Nemecko sa usilovalo o zrušenie reparácií, rovnoprávnosť v zbrojení, revíziu východných hraníc a po nástupe Hitlera k moci najprv o *Lebensraum* na východe Európy, potom o ovládnutie celej Európy a celosvetové veľmocenské postavenie. V rámci výskumu pokusov o hospodársku a politickú stabilizáciu strednej Európy V. Bystrický v kapitole nazvanej *Pokusy o ekonomické usporiadanie Podunajska roku 1932* ako prvý v československej historiografii prispel k osvetleniu Tardieuovho plánu hospodárskej pomoci podunajským krajinám (Československo, Rakúsko, Maďarsko, Rumunsko, Juho-slávia, Bulharsko), objavil korene tohto plánu v československej zahraničnej politike, analyzoval postoje veľmocí k nemu a nezabudol ani na jeho súvislosť s neúspešným úsilím Spoločnosti národov nájsť východisko z hospodárskej krízy vzájomnou kooperáciou, nie hospodárskym nacionalizmom.⁶ Vo forme podrobnej analýzy sa Bystrický venoval tejto téme aj v štúdiu, publikovanej v Bratislave vo francúzskom jazyku.⁷ Mohol síce nadviazať na niektoré výsledky výskumu Márie Ormosovej, týkajúce sa francúzskej zahraničnej politiky⁸, ale prehĺbenie poznania tejto problematiky u Marty Romportlovej a Zdenka Sládka,⁹ ale aj Nicolae Iordachea¹⁰ či Jacqua Bariétyho¹¹ časovo nasledovalo až po jeho práci.

5 BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L.: *Európa na prelome. Diplomatické a politické vzťahy v rokoch 1932 – 1933*. Bratislava: Pravda 1974. 432 s.

6 BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L.: c. d., s. 42 – 119.

7 BYSTRICKÝ, V.: *Le Plan Tardieu sur la structure économique des pays danubiens en 1932 et la Tchécoslovaquie*. In *Studia historica slovacca*, VIII. 1975, s. 73 – 109.

8 ORMOS, M.: *Frianciaország és a keleti biztonság 1931 – 1936*. Budapest 1969.

9 ROMPORTLOVÁ, M. – SLÁDEK, Z.: *Integrační středoevropský plán a československá a maďarská politika*. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis Brunensis*, C 25-26, 1978 – 1979, s. 636 – 638.

10 IORDACHE, N.: *La Petite Entente et l'Europe*. Genève: Institut européen de l'Université de Genève 1977, s. 134 a n.

11 BARIÉTY, J.: *Der Tardieu Plan zur Sanierung des Donaurams (Februar – Mai 1932)*. In *Internationale Beziehungen in der Weltwirtschaftskrise 1929 – 1933*. München: Verlag Ernst Vogel 1980, s. 370 a n.

Problematika odzbrojenia, jej väzba na bezpečnosť a súvislosti s vývinom reparačnej otázky predstavovala ďalší kľúčový moment v celosvetových medzinárodných vzťahoch, ktorému Bystrický v *Európe na prelome* venoval pozornosť. Priblížil ďalší návrh Andrého Tardieua z inej oblasti, predložený vo februári 1932 v prvých dňoch svetovej konferencie o odzbrojení v Ženeve; ten nadviazal na francúzske predstavy o Spoločnosti národov z čias mierovej konferencie. Podľa nich by sa dalo dosiahnuť zníženie národných armád na minimum za tej podmienky, že by Spoločnosť národov disponovala vlastným expedičným vojenským zborom a mala by výlučné právo na niektoré druhy zbraní (delostrelectvo, loďstvo určitej tonáže, vojenské letectvo) a mohla tak sankcionovať narušiteľa mieru. Ostatní účastníci konferencie to však považovali za neprijateľné. Po objasnení pozícií jednotlivých účastníkov autor konštatuje, že už pred nástupom Hitlera k moci kancelár Brüning chcel dosiahnuť odzbrojenie všetkých štátov okrem Nemecka; chcel naopak vyzbrojiť práve tento štát a navyše dosiahnuť zrušenie reparácií. Nemohlo mu teda stačiť teoretické uznanie zásady práva na rovnaké zbrojenie a rovnakú bezpečnosť. Analyzoval aj konštruktívny plán Josepha Paul-Boncoura z novembra 1932, ktorý zohľadnil nové skutočnosti a zdôraznil, že jeho podstata spočívala v návrhu konzultatívneho paktu, uplatnení článku 16 Paktu Spoločnosti národov a podpise kontinentálneho paktu so záväzkom vzájomnej pomoci pre prípad, že by sa niektorý signatár stal obeťou agresie iného štátu. Napriek v rozličných krajinách rozdielnym interpretáciám deklarácie o právo na rovnoprávnosť v zbrojení z 11. decembra 1932, jeho argumenty sú presvedčivé a upozorňujú na to, že Nemecko na jej základe nedostalo právo zbrojiť a nič nenasvedčuje tomu, že veľmoci chceli okamžite likvidovať V. časť Versaillskej zmluvy, týkajúcu sa odzbrojenia Nemecka.¹² Pochopiteľný bol však aj postoj Poľska, ktoré deklaráciu hodnotilo ako neúspech Francúzska a vážne narušenie Versaillskej zmluvy.¹³

Originálne postrehy obsahuje aj kapitola venovaná veľmocenským presunom na kontinente – od japonskej agresie proti Číne, cez konštatovanie prvého vážneho zlyhania Spoločnosti národov v tejto otázke až po víťazstvo nacizmu v Nemecku a jeho vplyvu na politický systém v Európe. Spracovanie genézy Paktu štyroch veľmocí poukazuje na zásadnú premenu charakteru vnútornej a zahraničnej politiky jednotlivých štátov a posun jej hodnotových parametrov. Kým v 20. rokoch minulého storočia boli malé štáty na pôde Spoločnosti národov rovnocennými partnermi veľmo-

¹² BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L.: c. d., s. 156 – 157.

¹³ Politika malých štátov na prelome rokov 1932 –1933. Podkapitola. In BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L.: c. d., s. 222.

cí, od roku 1932 sa začali presadzovať hlasy volajúce po jej reforme, zvýšení právomoci Rady, jej permanentnom zasadaní a záväznosti prijatých rozhodnutí pre Valné zhromaždenie a jednotlivých členov. Bol to odklon od demokratických zásad k hierarchickému prístupu. Keď tento plán nevyšiel, veľmoci sa pokúsili Spoločnosť národov obísť a rozhodovať o medzinárodných záležitostiach formou vlastného direktória, bez zretela na záujmy malých štátov. Niektoré z nich (Mussoliniho Taliansko, Veľká Británia) dávali na program dňa revíziu teritoriálneho statu quo, pričom o nových hraniciach malo rozhodnúť direktorium štyroch veľmocí. Dramatický záver tvorí odchod Hitlerovho Nemecka z odzbrojovacej konferencie a premeškaná vhodná chvíľa na zastavenie jeho agresívnych plánov. Kniha vystihla základný zvrät v medzinárodných vzťahoch a najmä jeho dôsledky pre stredoeurópske a balkánske štáty. Rok 1932 dnes historici hodnotia ako „*annus terribilis*“, po ktorom, žiaľ, nasledovali ďalšie zlé roky. Súčasný ruský historik ho bez váhania označuje za prvý rok nového predvojnového obdobia.¹⁴

K hlbšiemu poznaniu hlavných európskych problémov tohto obdobia a ich súvislostí s vývinom medzinárodných vzťahov v strednej Európe a na Balkáne prispeli ďalšie štúdie a monografie, najmä Deákov *Zápas o strednú Európu*¹⁵ a Bystrického *Kolektívna bezpečnosť alebo neutralita*,¹⁶ ktoré priamo nadviazali na uvedenú prácu. Prvá z nich venuje pozornosť najprv londýnskej konvencii, ktorou sa začiatkom júla 1933 signatári – ZSSR a s ním susediace štáty, a tiež štáty Malej dohody – zhodli na medzinárodnoprávnej definícii agresora a vyhlásili, že jej cieľom je upevnenie mieru a dosiahnutie všeobecnej bezpečnosti. Týmto krokom zároveň manifestovali nesúhlas so zásadami, na ktorých mal stáť pripravovaný pakt štyroch veľmocí. Ďalej kniha objasňuje genézu a podstatu rokovaní o dunajský pakt, s hlavným cieľom nezávislosti Rakúska a východný pakt, „východné Locarno“, ktoré malo zapojením Nemecka a ZSSR do systému kolektívnej bezpečnosti blokovat' expanziu nacistického Nemecka na východ. Deáková aj Bystrického práca hodnotí pozitívne najmä vstup ZSSR do Spoločnosti národov, na čom mala zásluhu aj československá politika, a zároveň vníma európsku politiku ZSSR v 30. rokoch 20. storočia ako významný stabilizačný a mierový faktor. Toto hodnotenie nemožno chápať len ako konjunkturálne a dobovo podmienené. Bystrický aj po zmene režimu, začiatkom 90. rokov minulého storočia, uviedol, že „základný rozpor 20. storočia predstavovalo stretnutie demokratických síl

¹⁴ MOROZOV, S. V.: *Polsko-čechoslovackije otnošenija 1933 – 1939*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 2004, 527 s.

¹⁵ DEÁK, L.: *Zápas o strednú Európu 1933 – 1938. Politicko-diplomatické vzťahy*. Bratislava: Veda 1986, 288 s.

¹⁶ BYSTRICKÝ, V.: *Kolektívna bezpečnosť alebo neutralita. (Balkánske štáty a vytváranie záruk bezpečnosti v 30. rokoch)*. Bratislava: Veda 1981, 350 s.

a štátov s autoritatívnymi a totalitnými režimami, pričom v 30. a prvej polovici 40. rokov sa stal hlavným nebezpečenstvom fašizmus. Agresivita nacistického Nemecka a nepripravenosť či neschopnosť demokratických veľmocí účinne sa mu postaviť na odpor spôsobili, že udržanie a obnovenie demokracie vo svete si vyžadovalo spoluprácu západných mocností s boľševickým Ruskom, napriek zásadným výhradám voči jeho režimu.“¹⁷

Toto zovšeobecňujúce a v zásade správne konštatovanie ponechalo v akejsi zátvorke nacisticko-sovietske intermezzo plynúce od augusta 1939 do júna 1941 vrátane dohodnutého a zavŕšeného rozdelenia a zabratia územia niekoľkých nezávislých malých štátov. Na tento aspekt medzinárodných vzťahov v 30. rokoch, navyše úzko súvisiaci so Slovenskom ako objektom politiky susedných štátov, poukázali dve monografie L. Deáka zo začiatku 90. rokov.¹⁸ Tradičná delba práce medzi dvoma významnými historikmi dejín medzinárodných vzťahov teda pokračovala aj po roku 1989 a výrazne prispela k prehĺbeniu poznania tejto problematiky. L. Deák svoje dlhoročné úsilie korunoval tromi zväzkami dokumentov k Viedenskej arbitráži.¹⁹

K najvýznamnejším prácam V. Bystrického zo všeobecných dejín patrí jeho doktorská dizertácia publikovaná pod názvom *Kolektívna bezpečnosť alebo neutralita. Balkánske štáty a vytváranie záruk bezpečnosti v 30. rokoch*. (Veda 1981). Na rozdiel od všeobecnej predstavy ju nepovažujeme za dielo, ktoré by sme mali zaradiť do historického žánru dejiny diplomacie, i keď neobyčajne bohatú heuristickú bázu tvoria práve pramene z archívov ministerstiev zahraničných vecí šiestich balkánskych a stredo európskych štátov a vydané dokumenty ministerstiev zahraničných vecí európskych veľmocí – Veľkej Británie, Nemecka, ZSSR, a tiež početná zahraničná literatúra. Ide o problematiku všeobecných dejín, ktorá chce zodpovedať na teoretickú otázku postavenia malého štátu medzi veľmocami a na konkrétnom historickom materiále ukázať, ako sa usilovali zabrániť tomu, aby sa stali objektom svojvoľných veľmocenských rozhodnutí. Usiluje sa osvetliť dôvody, pre ktoré tieto malé štáty volili politiku neutrality a cívli pred efektívnejšou kolektívnou bezpečnosťou. Autor dokázal nájst v ich politike to podstatné, abstrahoval od množstva čisto diplomatických hier a kľúčiek, ktoré zvyčajne prevládajú v dejinách diplomacie. Objasnil najmä genézu Balkánskej dohody, politiku Turecka, Bulharska, Albánska a ich vzťahy s veľmocami, s Malou dohodou ako regionálnym blokom a tiež s jej jednotlivými členmi od začiat-

17 BYSTRICKÝ, V.: Jozef Tiso a 14. marec 1939. In *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu. Zborník materiálov z vedeckého sympózia Časť-Papiernička, 5. – 7. mája 1992*. Bratislava: SAP 1992, s. 125.

18 DEÁK, L.: *Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939*. Bratislava: Veda 1990, 189 s.; tenže *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava: Veda 1991, 241 s.

19 DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty I. (20. september – 2. november 1938)*. Matica slovenská 2002, 253 s.; tenže *Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty II., Okupácia (2. november 1938 – 14. marec 1939)*. Matica slovenská 2003, 304 s.; tenže *Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty III. (3. november – 4. apríl 1939)*. Matica slovenská 2005, 454 s.

ku 30. rokov až po vznik druhej svetovej vojny. Politiku neutrality V. Bystrický v tejto monografii definoval ako formu organizácie bezpečnosti štátu, ktorej cieľom bolo vyhnúť sa, či nebyť zatahnutý do všeobecného alebo lokálneho konfliktu. Balkánske štáty ju praktizovali najmä od remilitarizácie Porýnia roku 1936 po Mníchov. V tomto období dokázali udržiavať status quo a rovnováhu na území medzi Baltom a Jadranom, ktorú narúšali expanzívne plány a súperenie veľmocí. Proti nim neutrálne regionálne zoskupenia „tretej Európy“ nemohli byť účinné. Mníchov a československá kríza predstavovali pre balkánske štáty len ďalšie potvrdenie správnosti ich vlastnej politiky neutrality.

Ako jeden z mála československých historikov V. Bystrický uviedol roku 1981 do zoznamu použitej literatúry rozsiahlu doktorskú dizertáciu českého exulanta po roku 1948 B. Čelovského, ktorá vyšla v Stuttgarte (1958) pod názvom *Das Münchener Abkommen*.²⁰ V tom čase ju v Československu poznalo len niekoľko jednotlivcov; ak ju aj niektoré knižnice vlastnili, bola uložená vo zvláštnych fondoch a označená niekoľkými červenými výkričníkmi. Pomaly sa zabúdalo na kritické recenzie uverejnené v časopisoch *Mezinárodní politika*, *Československý časopis historický* a v dennej tlači.²¹ Hlavnou výhradou, ktorú si oficiálna marxistická historiografia nemohla odpustiť voči Čelovského faktograficky aj dokumentačne výborne podloženej práci, bolo konštatovanie, že ZSSR v čase mníchovskej krízy nemienil voči Československu konať ako spojenc a jeho podpora bola čisto platonická. V osobných rozhovoroch s kolegami Bystrický neraz vyjadril podobný názor, ktorý sa v čase komunizmu jednoducho nedal publikovať; odkazom na Čelovského monografiu na tento fakt nepriamo upozornil. Bořivoj Čelovský však vo svojej priekopníckej práci išiel ešte ďalej, lebo upozornil, že v máji 1938 by ZSSR vstúpil do vojny za tej podmienky, že by sa v nej boli angažovali aj západné demokracie; vojna na území strednej a západnej Európy, ktorá by vyradila nebezpečné nacistické Nemecko, by bola práve preňho z krátkodobej aj dlhodobej perspektívy výhodná. Druhý závažný fakt, ktorý vyplýva z Čelovského dizertácie, je upozornenie, že Hitler bol odhodlaný vysporiadať sa s Československom do 1. októbra 1938 „*So oder so*“,²² teda dobrovoľne alebo násilu. V septembri 1938 skutočne hrozila vojna, Hitler chcel nielen Sudety, ale celé Čechy; Poľsko

20 BYSTRICKÝ, V.: *Kolektívna bezpečnosť alebo neutralita*, c. d., s. 328.

21 SOJÁK, V.: Falšující kniha o Mnichovu. In *Mezinárodní politika*, 1958, č. 10, s. 664 – 666; ŠNEJDÁREK, A.: Mníchov očima emigranta. In *Český časopis historický*, 1960, č. 2, s. 202 – 207; úvodník Mnichov varuje. In *Rudé právo*, 30. 9. 1958. Úryvky nielen z týchto ohlasov publikuje B. Čelovský v českom preklade svojej knihy, ktorú vydal vlastným nákladom v dvoch vydaniach po návrate na rodné Ostravsko. ČELOVSKÝ, B.: Mnichovská dohoda 1938. Z němčiny preložil Pavel Stránský. Tilia 1999, s. 441 – 455; o historikovi Čelovskom por. *K počtě historika mnichovské konference. Sborník příspěvků k osmdesátinám Bořivoje Čelovského*. Edičně připravil Mečislav Borák. In *Slezský sborník, Slezský ústav SZM v Opavě*, roč. 101, 2003, č. 3, 420 s.

22 Pod týmto názvom publikoval neskôr knihu dokumentov ČELOVSKÝ, B.: *So oder so. Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933 – 1945*. 1995. 1. Vydanie Nadace Valašský svět 1997, 2002. 2. Vydanie: Tilia 2002, 543 s.

a Maďarsko mu mali pomôcť v rýchlej likvidácii štátu. Tie váhali najmä so zreteľom na politiku Veľkej Británie a Francúzska. Z hľadiska Západu Mníchov znamenal len dočasnú kapituláciu pred Hitlerom za cenu obetovania Československa a mocenského vplyvu vo východnej Európe; chápali ho aj ako záchranu etnicky vyčisteného Československa, čo sa im však podarilo len na veľmi krátky čas.

V prácach publikovaných od začiatku 90. rokov minulého storočia do dnešných dní V. Bystrický využil svoje hlboké znalosti európskeho kontextu udalostí na osvetlenie zániku prvej ČSR vo vnútorných aj medzinárodných súvislostiach. V tomto období sa zamerával najmä na problematiku postavenia Slovenska v medzivojnovej ČSR, počas druhej Č-SR, a tiež na osvetlenie vnútorných aj medzinárodných súvislostí vzniku slovenského štátu. Mal výrazný podiel na uskutočnení vedeckých konferencií *Slovensko v politickom systéme Československa*²³, *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*²⁴ a *Slovensko na konci druhej svetovej vojny*.²⁵ Keď si v zborníku z prvej konferencie prečítame jeho úvodné slovo, musíme si uvedomiť, že Historický ústav sa v ďalších rokoch svojím výskumom problematiky prvej polovice 20. storočia usiloval zodpovedať na vtedy položené otázky. Napríklad doplniť v slovenskej historiografii absentujúci vonkajší pohľad na Slovensko a jeho problémy, „skúmať uplatnenie požiadaviek autonómie ako politického hesla a reálnej skutočnosti v súlade s rozvojom a stavom slovenskej spoločnosti, celkovou vnútropolitickou situáciou a medzinárodným vývojom“.²⁶ K významným výsledkom v tomto smere patrí kolektívna práca pod vedením V. Bystrického a M. Zemku.²⁷

Politická situácia, najmä rozdelenie ČSFR na dva samostatné štáty, mali určitý dosah aj na tematické zameranie vedeckého výskumu, či si to uvedomujeme viac alebo menej. Roku 1992 Historický ústav SAV usporiadal vedeckú konferenciu venovanú J. Tisovi – prvá a zároveň na dlhé roky jediné veľké stretnutie, na ktorom sa zišli historici rôzneho zamerania z domova i zo zahraničia, aby sa spoločne pokúsili pri hodnotení J. Tisu uplatňovať tradičné historické a nie ideologické hľadiská. Zborník z konferencie, ktorého editormi boli V. Bystrický a Š. Fano, priniesol všetky materiály, dialóg sa však v ďalších rokoch v súlade s celkovou politickou situáciou na Slovensku zmenil na ostrú konfrontáciu. A to napriek tomu, že úvodné slovo Dušana

23 *Slovensko v politickom systéme Československa. (Materiály z vedeckého sympózia). Časť 11. – 13. novembra 1991.* Bratislava: Slovenská národná rada, Historický ústav SAV 1992, 228 s. formátu A 4.

24 BYSTRICKÝ, V.: *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny.* Bratislava: 1991.

25 BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (Eds.) *Slovensko na konci druhej svetovej vojny. (Stav, východiská a perspektívy).* Bratislava: 1994.

26 *Slovensko v politickom systéme Československa. Úvod, c. d. s. 4.*

27 ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V.: *Slovensko v Československu 1918 – 1939.* Bratislava: Veda 2004, 685 s.

Kováča malo ďaleko od schematizmu a neústretnosti. Jozefa Tisu charakterizoval ako slovenského intelektuála a jedného z tvorcov ideológie HSLS. Konštatoval, že nacistické novopohanstvo mu ako katolíckemu kňazovi bolo úplne cudzie. Bližšie mal k autoritatívnemu štátu podobného typu ako bol rakúsky stavovský štát či salazarovský typ politického zriadenia.²⁸

Úsilie o objektívne hodnotenie niektorých osobností či udalostí a prekonanie krajných názorov je neľahkou cestou, vyžadujúcou slušnosť a ochotu komunikovať z oboch strán, pričom cieľom nemusí byť zhodná interpretácia. Obidvaja bývalí riaditelia HÚ SAV – D. Kováč a V. Bystrický – sa zaslúžili o vydanie prejavov a článkov J. Tisu, s cieľom prekonať tieto diametrálne odlišné názory a sprístupniť historikom aj širšej verejnosti autentické súdobe pramene na rekonštrukciu jeho politických a verejnospoločenských aktivít.²⁹

V nasledujúcich rokoch V. Bystrický dával vo svojej tvorbe prednosť národným dejinám. Z čisto slovenského pohľadu spracoval v niekoľkých štúdiách problematiku pokusu o federalizáciu Československa cestou národnostného štátutu roku 1938.³⁰ Neskôr syntetizoval svoje poznanie týkajúce sa štátoprávneho postavenia Slovenska v prvej ČSR, formuloval svoj názor na dilemu československého národa, či dvoch štátotvorných národov českého a slovenského a ich dosah na spochybňovanie vzniku a existencie ČSR v nepriateľskom zahraničí. Charakterizoval úsilie HSLS o autonómiu ako tendenciu smerujúcu k úplnému politickému osamostatneniu, napriek tomu, že až do jesene 1938 táto strana podobne radikálny politický cieľ neartikulovala.³¹

Napokon Dr. V. Bystrický vo svojich prácach z posledného obdobia opäť ukázal, že práve všeobecné dejiny sú jeho silnou stránkou. Myslím tu napríklad na skvelú štúdiu o nenaplnených sľuboch veľmocí garantovať teritoriálnu integritu okypnenej česko-slovenskej republiky, ktorá vyšla v tomto roku v zborníku česko-nemeckej a slovensko-nemeckej komisie historikov.³² A tiež na obsiahlu štúdiu o Slovensku v čase Mníchova, v ktorej sa organicky spája detailné poznanie vnútorného spoločenskopo-

²⁸ *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*, c. d. s. 11.

²⁹ Jozef Tiso. *Prejavy a články*, zv. 1, (1913 – 1938). Editori Miroslav FABRICIUS – Ladislav SUŠKO. Historický ústav SAV. Bratislava: AEP, 2002. 567. Z editorského úvodu. Na projekte v rámci výskumných projektov VEGA pracovali L. Suško (vedúci tímu), K. Hradská a A. Magdolenová; na dokumentoch z obdobia 1938 – 1945 M. Fabricius a K. Hradská.

³⁰ BYSTRICKÝ, V.: Národnostný štátut a štátoprávne programy na Slovensku roku 1938. In *Historický časopis*, 40, 1992, č. 1, s. 53 – 67.

³¹ BYSTRICKÝ, V.: Slovenská otázka v medzivojnovom Československu. In *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848 – 1938*. Eds. P. Švorc, L. Harbuľová, K. Schwarz. Prešov: Universum 2005, s. 233 – 255.

³² BYSTRICKÝ, V.: Problém záruk bezpečnosti Česko-Slovenska po mníchovskej dohode. In *Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*. Pro Česko-německou a Slovensko-německou komisi historik vydává nakladatelství *albis international* 2006, s. 171 – 193.

litického vývoja na Slovensku, pochopenie medzinárodných súvislostí i v danom období kľúčovej problematiky národnostných menšín.³³

Bibliografia prác V. Bystrického je veľmi bohatá, publikoval knihy, kapitoly, viac ako sto štúdií vo vedeckých časopisoch a 130 v zborníkoch, a tiež početné populárno-vedecké články. Mnohé vyšli nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí – v Bulharsku, v Sovietskom zväze, v Maďarsku, v Rakúsku, vo Švajčiarsku, v Nemecku, vo Francúzsku a v Českej republike. Ako v príspevku venovanom jubilujúcemu Valeriánovi Bystrickému konštatoval historik Pavol Petruf, táto úctyhodná bilancia – ktorá vzhľadom na jubilantov životný elán a bádateľské zámery nie je ani zďaleka konečná – robí z neho bezpochyby jedného z najproduktívnejších slovenských historikov v posledných štyroch desaťročiach, t. j. v období od začiatku jeho publikačnej činnosti do súčasnosti. Roku 1986, keď bola Dr. Bystrickému udelená vedecká hodnosť DrSc., bola jeho vedecká produkcia so zreteľom na vtedajší vek nemenej impozantná. To znamená, že pracuje systematicky a s vysokým pracovným nasadením. A to zasa znamená, že sa nečinil a nečiní kvôli funkciám a hodnostiam, ale preto, že ho najnovšie dejiny zaujali, a že to, čo ich štúdiom získal, si nenecháva len pre seba, ale vytrvalo odovzdáva tak odbornej, ako i laickej verejnosti. Tým prispieva k prehlbovaniu historického povedomia slovenskej spoločnosti v miere, v akej to erudovaný historik môže urobiť. Mimoriadne treba oceniť aj jeho prácu školiteľa, a to, že našiel vhodný prístup k najmladšej vedeckej generácii, ktorú dokáže nielen viesť, ale s ňou aj spolupracovať na inovatívnych vedeckých projektoch.

Dr. Valerián Bystrický bol vedúcim riešiteľom niekoľkých grantových projektov, ktoré dosiahli najvyššie ocenenie.³⁴ Výsledky svojho vedeckého výskumu prezentoval na mnohých medzinárodných konferenciách doma i v zahraničí, zúčastňoval sa na práci medzinárodných vedeckých komisií historikov, najmä nemecko-českej a nemecko-slovenskej komisie historikov. Bol organizátorom mnohých medzinárodných vedeckých konferencií, ktoré na Slovensku usporiadal po roku 1989 Historický ústav SAV v spolupráci s inými vedeckými i štátnymi inštitúciami. Osobitný význam mali v tomto smere medzinárodné konferencie, organizované za podpory Národnej rady Slovenskej republiky, na ktorých sa začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia pertraktovala problematika vývoja Slovenska, resp. Československa v 20. storočí. Analýzou politického systému v rokoch 1918 –1938, postavenia Slovenska v rokoch

³³ BYSTRICKÝ, V.: Slovensko a Mníchov. In *Mnichovská dohoda. Cesta k destrukcii demokracie v Európe*. Usporiadali Jan Němeček. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum 2004, s. 164 – 191.

³⁴ Napríklad 2/7097/20 *Československo v strednej Európe 1918 – 1939. Problémy integrácie a dezintegrácie (politický systém, menšiny, hranice)*, projekt VEGA 2000 – 2002.

druhej svetovej vojny, ale aj posúdením miesta Jozefa Tisu v politickom živote Slovenska, sa otvorili nielen tabuizované témy, ale vytvoril sa i priestor na nové prístupy k hodnoteniu udalostí a osobností novodobých slovenských dejín. Valerián Bystrický zohrával nezanedbateľnú úlohu aj pri edičnom zabezpečovaní výstupov z týchto podujatí.

O rozsahu vedeckovýskumnej práce jubilanta svedčia výsledky jeho publikačnej činnosti, ale i množstvo ohlasov, ktorých sa jeho prácam dostalo doma i v zahraničí, a ktoré prekračujú číslo 800. Netreba vari zdôrazňovať, že popri systematickej výskumnej činnosti sa intenzívne venoval i vedecko-organizačnej práci, v rámci ktorej zastával počas svojej bohatej profesionálnej kariéry rozličné funkcie – bol vedec-kým tajomníkom Ústavu dejín európskych socialistických krajín SAV, tajomníkom Vedeckého kolégia histórie SAV, vedúcim oddelenia najnovších dejín v Historickom ústave SAV. Roku 1991 sa stal zástupcom riaditeľa Historického ústavu, v 90. rokoch minulého storočia vykonával viaceré funkcie v Predsedníctve Slovenskej akadémie vied (okrem iného bol predsedom Akreditačnej komisie SAV a predsedom Edičnej rady SAV), v rokoch 1998 – 2006 pracoval vo funkcii riaditeľa Historického ústavu SAV. Je členom mnohých vedeckých komisií – spomeňme aspoň Komisiu pre preraďovanie do vedeckých hodností pri SAV, Komisiu pre obhajoby vedeckej hodnosti DrSc., Spoločnú odborovú komisiu pre obhajoby vedeckej hodnosti PhD z vedného odboru všeobecné dejiny; okrem toho je podpredsedom Slovenskej komisie pre udeľovanie vedeckých hodností pri Ministerstve školstva Slovenskej republiky, predsedom Sekcie pre vedeckú a odbornú literatúru a počítačové systémy Literárneho fondu, členom Vedeckej rady FFUK, členom Vedeckej rady HÚ SAV. Jeho vedecké výsledky a vedecko-organizačné aktivity boli okrem iného ocenené Zlatou čestnou plaketou L. Štúra za zásluhy v spoločenských vedách.

Do ďalších rokov prajeme jubilantovi veľa zdravia, osobnej pohody a tvorivých síl potrebných na splnenie predsavzatí, s ktorými vstupuje do nastávajúcej etapy svojho činorodého života.

Bohumila Ferenčuhová

Slovakizácia Bratislavy v 20. storočí podľa štatistík

Rozvoj hlavného mesta každého štátu, vývin jeho sociálnej, ale i národnostnej štruktúry prezrádza veľa o pomeroch a vývine celej krajiny. Platí to aj o Bratislave v 20. storočí, hoci formálne bola hlavným mestom samostatného štátu len v rokoch 1939 – 1945 a opäť sa ním stala od roku 1993. Roku 1919 sa však stala neformálnym administratívno-politickým, hospodárskym a postupne aj kultúrnym centrom trojmiľiónovej krajiny – Slovenska, súčasťou nového československého štátu. Práve táto skutočnosť bola spolu s ďalšími zahraničnopolitickými a s nimi súvisiacimi vnútropolitickými faktormi hybným činiteľom veľkých zmien „mesta na Dunaji“, medzi nimi aj zmien v jeho etnickom zložení. Štúdia skúma premeny multietnického prostredia Bratislavy, ako ich zaznamenali súdobé štatistiky predovšetkým z prvej polovice 20. storočia. Mesto získalo tento názov v marci 1919,¹ dovtedy malo úradný maďarský názov Pozsony a zaužívaný bol aj nemecký názov Pressburg, resp. od neho odvodená slovenská podoba Prešporok.

Proces etnickej premeny mesta v priebehu celého 20. storočia názorne vystihujú výsledky dvoch sčítaní ľudu – roku 1900 a roku 2001. Uhorské municipiálne a župné mesto Pozsony-Pressburg-Prešporok na prahu 20. storočia možno charakterizovať ako jazykovo nemecko-maďarské s relatívne malou slovenskou populáciou, čo ukazujú aj údaje zo sčítania ľudu roku 1900, v ktorom sa zisťoval materinský jazyk obyvateľov. Podľa sčítania zo 65 867 obyvateľov mesta predstavovali Nemci 50, 41 %, Maďari 30,52 %, Slováci 16,27 % a iní 2,80 %.² Po uplynutí storočia, roku 2001, mala Bratislava, hlavné mesto Slovenskej republiky, 428 672 obyvateľov, teda šesť a polnásobok obyvateľov ako pred stojedem rokmi, z nich bolo 91,39 % Slovákov, 3,84 % Maďarov, 0,28 % Nemcov a 4,50 % inej národnosti, z čoho 2,01 % predstavovali Česi a Moravanovia.³ Táto zásadná a azda aj závratná zmena národnostnej štruktúry Bratislavy sa však neuskutočňovala plynule v priebehu storočia, ale rapsodicky a dramatic-

1 HANÁK, J.: *Obsadenie Bratislavy 1918 – 1920. Kronika dní a udalostí*, Albert Marenčin Vydavateľstvo PT, Bratislava 2004, s. 148.

2 *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919 (z 20. na 21. 8. 1919 vrátane vojska)*, Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, Bratislava 1920, s. 159.

3 Prepočítané podľa: *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001*, Trvale bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti v krajoch a okresoch. Veľké etnické zmeny v zložení miest v 20. storočí nie sú však špecifikum Bratislavy. Napr. historické centrum Litvy Vilnius mal ešte roku 1916 zo 140 840 obyvateľov 50,15 % Poliakov a 43,5 % Židov, kým Litovcov v ňom žilo len 2,6 %. (Porov. ŠVEC, L. a kol.: *Dějiny pobaltských zemí*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1996, s. 169.) Aj preto ho v októbri 1920 pomerne ľahko anektovalo Poľsko a provizórnym hlavným mestom sa stal Kaunas. Dnešné hlavné mesto Litvy malo roku 2001 z 542 287 obyvateľov 57,8 % Litovcov, 18,7 % Poliakov, 14 % Rusov, 4 % Bielorusov, no Židov len 0,5 % a 5 % patrilo k iným národnostiam. (porov. <http://www.vilnius.lt/new/en/gidas.php>)

ky, presne tak, aká dramatická bola v tomto storočí sama história mesta, krajiny a celého kontinentu.

Na začiatku 20. storočia nikto nemohol ani len tušiť, že takýto vývin, či dramatické premeny môžu vôbec nastať. Uhorské štatistiky totiž od druhej polovice 19. storočia ukazovali postupné, ale zreteľne napredujúce pomaďarčovanie Prešporka. Ešte roku 1851 sa zo 42 238 obyvateľov mesta hlásilo 31 509 (74,60 %) k Nemcom, čo iba odzrkadľovalo jeho prevládajúci nemecký charakter. Okrem Nemcov tu žilo 7 584 (17,96 %) Slovákov a 3 145 (7,45 %) Maďarov.⁴ Aj podľa prvého odborne spracovaného sčítania ľudu z roku 1880 Nemci mali z celkového počtu 48 006 obyvateľstva takmer dvojtretinovú väčšinu – 63,4 %, hoci oproti roku 1851 zaznamenali absolútny aj relatívny pokles. Podiel maďarských a slovenských obyvateľov bol v tom roku úplne rovnaký – 15,15 % a počet inojazyčných obyvateľov tiež mierne vzrástol na 6,3 %.⁵ Ako som už uviedol, na prelome storočí, roku 1900, malo nemecké obyvateľstvo síce tesnú, ale absolútnu väčšinu v meste – 50,4 %, ktorú však stratilo v priebehu nasledujúceho desaťročia. Podľa posledného uhorského sčítania ľudu roku 1910 v Prešporku nemalo absolútnu väčšinu ani jedno etnikum. Z celkového počtu 78 223 obyvateľov predstavovalo nemecké obyvateľstvo 32 790 (41,9 %), teda tesnú relatívnu väčšinu, podiel maďarského, silno expandujúceho etnika bol 31 705 (40,5 %), slovenského 11 673 (14,9 %) a inojazyčného 2 055 (2,6 %).⁶

Tento vývin pred prvou svetovou vojnou možno ilustrovať aj na prírastkoch počtu jednotlivých jazykových skupín v rokoch 1880 – 1910. Ak celkový počet obyvateľov Prešporka vzrástol za 30 rokov o 63 % a počet Slovákov o 60,5 %, potom počet Nemcov zaznamenal prírastok iba 7,7 %, ale prírastok Maďarov bol až 436 %, teda viac ako štvornásobok. Počet inojazyčných obyvateľov sa, naopak, znížil o 32 %. Ešte väčšmi sa táto tendencia prejaví pri porovnaní národnostného (jazykového) zloženia obyvateľstva mesta v rokoch 1851 a 1910. Celkový počet obyvateľstva vzrástol za takmer 60 rokov o 85,20 %, ale Nemcov len o 4,07 %, Slovákov o 41,28 %, zato Maďarov o 1008,11 %.⁷ Mesto sa maďarizovalo iste aj v dôsledku napredujúcej industrializácie a urbanizácie Uhorska a s nimi spojenej migrácie maďarského obyvateľstva, no súčasne sa tak dialo aj v dôsledku maďarizačnej politiky prakticky všetkých uhorských vlád

4 SAVOJSKÝ, A.: Obyvateľstvo hlavného mesta Bratislavy, in: *Bratislava Hlavné mesto Slovenska – Pressburg. Hauptstadt der Slowakei*. Verlag Länderdienst A.G., Basel 1943, s. III.

5 *Štatistický lexikón obcí v republike Československej, III. Krajina Slovenská*, Dodatok V. Retrospektívny prehľad o národnosti resp. materinskej reči Orbis, Praha 1936, s. 164 a *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919 (z 20. na 21. 8. 1919 vrátane vojska)*, Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, Bratislava 1920, s. 168

6 *Ibidem*.

7 *Ibidem*, s. 164-165. Tiež *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919 (z 20. na 21. 8. 1919 vrátane vojska)*, Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, Bratislava 1920, s. 168 a SAVOJSKÝ, A.: c.d., s. III.

po vyrovnaní, v rámci ktorej sa úprimnosť a sila vlastenectva kládla do priamej úmery s mentálnym a jazykovým pomaďarčením, o čo sa mala pričiniť predovšetkým maďarizácia školstva, ale aj celého verejného života. Maďarizácia napredovala na úkor počtu nemeckého obyvateľstva a obyvateľov hovoriacich inými než tromi spomínanými jazykmi, ale aj na úkor slovenského obyvateľstva, ktoré malo síce v okolí mesta významné zastúpenie, no v Prešporoku nemalo – na rozdiel od Nemcov, nehovoriac o Maďaroch – ani jednu slovenskú školu. Na základe zhodných reakcií nemeckého a maďarského obyvateľstva pri zániku historického Uhorska, a síce snahy udržať mesto ako súčasť Maďarska, alebo aspoň ako „slobodné mesto“, možno predpokladať, že zreteľný proces maďarizácie sa v poslednom uhorskom desaťročí nezastavil.⁸

Situácia sa začala významne meniť po rozpade habsburského mocnárstva a osobitne historického Uhorska, keď sa Prešporok začiatkom roka 1919 stal súčasťou nového štátu a následne ako Bratislava aj neformálnym hlavným mestom trojmiliónového Slovenska. Rozpad ríše viedol k novej migrácii obyvateľstva: odišli najmä tí obyvatelia, ktorí pôsobili v uhorskej štátnej službe a nevideli osobnú perspektívu v novom štáte, a naopak, do mesta sa prisťahovali obyvatelia slovenskej a českej národnosti, v tom čase uvádzanej ako národnosť „československá“, ktorým nové centrum poskytovalo dovtedy nevídané možnosti uplatnenia sa. Okrem toho sa začala hlásiť k slovenskej alebo nemeckej národnosti aj časť tých obyvateľov Bratislavy, ktorí v čase maďarizačného náporu uvádzali ako materský jazyk maďarčinu, hoci mali nemecký, resp. slovenský pôvod. Ďalším novým momentom bolo zisťovanie príslušnosti občanov nového štátu k židovskej národnosti popri zisťovaní príslušnosti obyvateľov k izraelskému náboženstvu. K židovskej národnosti sa spravidla hlásili tí, ktorí predtým uvádzali maďarský alebo nemecký materský jazyk.

Vôbec prvé povojnové sčítanie ľudu na Slovensku uskutočnilo v auguste 1919 (teda necelé dva mesiace po stiahnutí sa maďarskej červenej armády z československého územia) Šrobárovo Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska. Podľa tohto sčítania mala Bratislava 83 200 obyvateľov, z nich nemeckej národnosti bolo 30 165 (36,26 %) obyvateľov, teda ešte vždy relatívna väčšina, „československej“ 27 397 (32,93 %), maďarskej 24 128 (29,0 %) a inej 1 512 (1,82 %).⁹ Čísla ukazujú, že zatiaľ čo

8 K problematike maďarizačných činiteľov v Prešporoku a postojov jeho nemeckého a maďarského obyvateľstva pred pripojením mesta k československému štátu a po jeho pripojení pozri napr. štúdie: LÜTHER, D.: Ideológia spoločenskej zmeny a život obyvateľov mesta (Bratislava v 1. polovici 20. storočia), MANNOVÁ, E.: Elitné spolky v Bratislave v 19. a 20. storočí, in: SALNER, P. – BEŇUŠKOVÁ, Z. (eds.): *Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote*, Ústav etnológie SAV, Bratislava 1999, s. 7-17 a 52-69. Tiež LÜTHER, D.: Polarizácia bratislavskej spoločnosti v prevrate roku 1918, in: SALNER, P. – LÜTHER, D. (eds.): *Etnicita a mesto. Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí*, Ústav etnológie SAV, Bratislava 2001, s. 11 – 32.

9 *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919 (z 20. na 21. 8. 1919 vrátane vojska)*, Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, Bratislava 1920, s. 17.

10 *Statistický lexikon obcí na Slovensku. Vydaný Ministerstvom vnútra a Štátnym úradom statistickým na základe výsledkov zčítania ľudu z 15. února 1921*, Praha 1927, s. 3-4 a 159.

v prípade nemeckej národnosti nešlo o žiadnu dramatickú zmenu, viditeľne poklesol počet Maďarov a naopak, stúpol počet „Čechoslovákov“, teda Čechov a Slovákov. Židovská národnosť sa v tomto sčítaní osobitne nevykazovala, resp. bola zahrnutá do „inej“ národnosti.

Podľa prvého celoštátneho sčítania ľudu v Československu vo februári 1921 mala Bratislava 93 189 obyvateľov, teda o takmer 15 000 viac ako pred 11 rokmi, pričom 87 621 obyvateľov malo československé štátne občianstvo. V ich prípade sa publikovalo aj národnostné zloženie. Podľa tohto sčítania ľudu žilo v Bratislave 37 038 (42,27 %) „Čechoslovákov“, 25 837 (29,49 %) Nemcov, 20 731 (23,66 %) Maďarov, 3 758 (4,29 %) Židov, ku ktorým sa však hlásila len menšia časť obyvateľov izraelského náboženstva, a 257 (0,29 %) občanov inej národnosti.¹⁰ No z 5 568 cudzincov, ktorí neboli zahrnutí do tejto národnostnej štatistiky, bola prevažná väčšina nemecká alebo maďarská, takže Bratislava si napriek významnému nárastu slovenských a českých obyvateľov uchovávala svoj predvojnový nemecko-maďarský charakter, aj keď sa súčasne posilňovalo multietnické zloženie jej obyvateľstva. „Staroprešporský“ charakter povojnového mesta sa potvrdil aj na politickej úrovni v prvých povojnových parlamentných voľbách v apríli roku 1920, vôbec prvých všeobecných, rovných a tajných voľbách v dejinách krajiny a mesta, keď na maďarsko-nemecké, maďarské a židovské strany pripadlo dokonca o niečo vyššie percento hlasov, než v akom pomere bolo obyvateľstvo týchto národností k obyvateľstvu národnosti „československej“.¹¹ Znamenalo to, že časť občanov formálne sa hlásiacich k tejto národnosti, hlasovala za národnostné strany, ktoré svoje volebné zisky vnímali ako hlasy protestu voči novým povojnovým pomerom.

Multietnický charakter Bratislavy sa ešte zvýraznil vo výsledkoch druhého (a posledného) sčítania ľudu za prvej ČSR v decembri 1930. Počet obyvateľstva narástol za necelé desaťročie na 123 844, z nich československých občanov bolo 116 897. Aj v tomto sčítaní ľudu sa zistovala „československá“ národnosť, ktorá predstavovala 60 013 (51,34 %) občanov, no súčasne sa zverejnili aj čísla osobitne o Slovákoch a Čechoch. Podľa výsledkov tohto sčítania ľudu sa k Slovákom hlásilo 34 836 (29,80 %) občanov, k Nemcom 32 801 (28,06 %), k Čechom 25 177 (21,54 %), k Maďarom 18 890 (16,16 %), k Židom 4 747 (4,06 %), ale obyvateľov izraelského vierovyznania bolo viac ako trojnásobný počet (14 882) a inej národnosti 446 (0,38 %).¹² Čísla

¹¹ Na maďarsko-nemecké, maďarské a židovské strany pripadlo v Bratislave 66,5 % platných hlasov. Porov. *Volby do Národného shromáždění v dubnu roku 1920 a volby do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919*, Státní úřad statistický, Praha 1922, s. 28-29.

¹² *Zprávy Štátního úřadu statistického republiky Československéj*, Ročník XIV. (1933), číslo 195, Riadok D, číslo 27, Národnosť, štátna príslušnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva na Slovensku podľa sčítania ľudu v r. 1930, s. 1537. Tiež *Štatistický lexikon obcí v republike Československéj*, III. Krajina slovenská, Orbis, Praha 1936, s. 6.

hovorí o miernej absolútnej väčšine „Čechoslovákov“, ktorá sa však stráca, ak berieme do úvahy osobitne Čechov a Slovákov. Relatívnu väčšinu mali už Slováci. Zaznamenať treba aj nárast absolútneho počtu nemeckých obyvateľov a ďalší pokles počtu Maďarov.¹³ Možno teda hovoriť o posilnení multietnicity mesta, bez výraznejšej prevahy jednej jazykovej skupiny obyvateľstva voči ostatným skupinám. Aj naďalej však pretrvávala istá bipolarita medzi pôvodnými Prešporčanmi a povojnovými prisťahovalcami – Bratislavčanmi, založená na odlišnej tradícii, kultúre aj politickej orientácii, ktorá sa mala politicky výraznejšie prejavovať na jeseň 1938. V tom čase sa však aj starousadlíci politicky významne rozdelili: väčšina Nemcov sa „dívala“ na Nemeckú ríšu, Maďari naďalej na Budapešť.

Dramatická jeseň 1938, Mníchovská dohoda a jej medzinárodné a vnútropolitické dôsledky dopadli aj na obyvateľstvo v tom čase už neformálneho hlavného mesta autonómneho Slovenska. Po odstúpení južných území Maďarsku a niekoľkých obcí Nemecku a Poľsku sa k 31. decembru 1938 uskutočnil súpis obyvateľov Slovenska. Podľa neho mala Bratislava 123 788 obyvateľov a z nich bolo 51 837 (41,88 %) Slovákov, 26 994 (21,81 %) Nemcov, 20 764 (16,77 %) Čechov, 16 005 (12,93 %) Maďarov, 6 719 (5,43 %) Židov, ale obyvateľov izraelského vierovyznania 14 454 (11,68 %) a cudzincov 11 838 (9,56 %).¹⁴ Toto sčítanie ukázalo významné zmeny v národnostnom zložení obyvateľstva medzivojnovej Bratislavy oproti roku 1930 – nárast počtu Slovákov o vyše 17 tisíc, a najmä v dôsledku začínajúceho odchodu občanov českej národnosti pokles ich počtu o vyše 9 tisíc. Znížil sa však aj počet Nemcov a Maďarov.

V Slovenskej republike sa uskutočnilo sčítanie ľudu k 15. decembru 1940, dva roky po „súpise“ z decembra 1938. Počet obyvateľov Bratislavy vzrástol o takmer 15 tisíc na 138 536, z nich bolo 16 790 cudzincov, medzi nimi aj 3 155 Slovákov.¹⁵ V zmysle vládneho nariadenia č. 63/1939 Sl. zák. o Židoch sa všetci obyvatelia izraelského vyznania museli prihlásiť k židovskej národnosti. Časť Čechov sa z obavy pred vysídlením do protektorátu prihlásila zasa k slovenskej národnosti. Keďže v bežnom živote vytvára obyvateľstvo istej obce jeden celok, uvádzam počty obyvateľov Bratislavy podľa národnosti v súčte občanov a cudzincov: Zo 138 536 obyvateľov bolo 69 990 (50,52 %) Slovákov a prvýkrát štatisticky vykazovali tesnú absolútnu väčšinu, Nemcov bolo 30 708 (22,17 %), Maďarov 15 883 (11,46 %), Židov 15 109 (11,46 %), Čechov 4 971 (3,59 %), Rusov a Rusínov 877 (0,63 %) a iných 998 (0,72 %). Bratislava bola teda ešte

¹³ Podľa výsledkov sčítania ľudu v rokoch 1921 a 1930 vzrástol počet občanov nemeckej národnosti v Bratislave o 6 964 ľudí, kým maďarskej národnosti klesol o 1 841 ľudí, čo mohol byť dôsledok nielen prirodzeného prírastku nemeckého obyvateľstva, ale aj jeho pokračujúceho „odmaďarčovania“.

¹⁴ Pozri SAVOJSKÝ, A.: c.d., s. 112 (s malými opravami v percentuálnom vyjadrení).

¹⁵ Ibidem, s. 112.

vždy multietnickým mestom z čias medzivojnového Československa a vlastne aj monarchie. Andrej Savojský uvádza k 1. januáru 1942 počet obyvateľov vo výške asi 145 000, ale počet Židov sa „*následkom vystaňovania sa z Bratislavy hlavne do pracovných táborov zmenšil o 6 634 osôb...*“.¹⁶ A tento pokles pokračoval až do faktického zničenia tohto národnostného a náboženského spoločenstva v meste. Ivan Kamenec uvádza, že po druhom období deportácií od jesene 1944 sa zachránilo takmer 1 500 židovských osôb,¹⁷ teda asi desatina židovského obyvateľstva, žijúceho v Bratislave začiatkom 40. rokov. Proces decimácie počtu židovských obyvateľov Bratislavy sa – možno paradoxne – zavŕšil niekoľkými emigrantskými vlnami v povojnovom období.

Po vojne sa v duchu Košického vládneho programu a rozhodnutia víťazných mocností v Postupime zúčtovalo s nemeckou a maďarskou menšinou (nielen so zradcami a kolaborantmi z týchto menšín). Národnostné zloženie miest a obcí sa v povojnových a pofebruárových štatistikách nepublikovalo, no zo súhrnných údajov za Slovensko zo sčítania ľudu v rokoch 1950 a 1961 je zrejmý predovšetkým minimálny počet príslušníkov nemeckej menšiny – 5 179 a 6 259.¹⁸ Je zrejmé, že z tohto počtu žila v Bratislave len menšia časť Nemcov, predstavujúca iba zlomok medzivojnového počtu nemeckého obyvateľstva Bratislavy a ešte menšiu časť z jej vtedajšieho celkového počtu obyvateľstva. Historik Gyula Popély uvádza zo sčítania ľudu roku 1970 16 038 Maďarov z 305 932 obyvateľov Bratislavy, čiže 5,2 % a v roku 1980 18 731 Maďarov z 380 259 obyvateľov, teda 4,9 %.¹⁹ Podľa týchto údajov sa síce počet obyvateľov maďarskej národnosti priblížil v absolútnych číslach k počtu Maďarov z roku 1930, no ich relatívny počet sa nárastom predovšetkým slovenského obyvateľstva podstatne zredukoval.

Prvýkrát v povojnovom období sa výsledky sčítania ľudu publikovali podrobne podľa jednotlivých obcí aj z hľadiska národnostného zloženia v roku 1991, po zásadnej politickej zmene. V tom čase bola súčasťou slovenskej vlády aj jedna z maďarských politických strán. Pri tomto sčítaní malo obyvateľstvo v širokej miere možnosť slobodne sa prihlásiť k národnosti a prvýkrát po štyridsiati rokoch sa opäť zistovala aj konfesijná príslušnosť obyvateľstva. Zo 441 453 obyvateľov Bratislavy sa k slovenskej národnosti prihlásilo 402 343 (91,14 %), k maďarskej 19 505 (4,42 %), k českej (moravskej a sliezskej) 11 256 (2,55 %) k nemeckej 1 383 (0,31 %) a k inej a nezistenej

¹⁶ Ibidem s. 114.

¹⁷ KAMENEC, I.: Židia v Bratislave v čase holokaustu, in: FRANEK, J. a kol., *Židia v Bratislave*, Zing Print, Bratislava 1997, s. 93.

¹⁸ Federální statistický úřad. *Historická statistická ročenka ČSSR*, SNTL – ALFA, Praha 1985, s. 630.

¹⁹ POPÉLY, Gy.: *Népfogyatkozás. A Csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918 – 1935*, Hungaro-Bohemico-Slovaca 4., Regio, Budapest 1991, s. 176.

6 966 (1,58 %).²⁰ Aj v publikovaní výsledkov tohto sčítania ľudu sa židovská národnosť ocitla v rubrike „iná národnosť“, podobne ako židovské náboženstvo v rubrike „ostatné“ alebo „nezistené“. Sčítanie ľudu roku 1991, podobne ako nasledujúce sčítanie ľudu roku 2001, ktorého výsledky som uviedol na začiatku štúdie, potvrdilo zásadnú zmenu národnostnej štruktúry obyvateľstva Bratislavy v 20. storočí.

Na základe štatistických údajov publikovaných v rôznych historických obdobiach vyslovujem hypotézu, že zmeny národnostnej štruktúry Bratislavy nastali v dôsledku dvojakých historicky daných procesov: Po roku 1918 sa v dôsledku zániku historického Uhorska a vzniku Československa, v ktorom sa stala Bratislava faktickým hlavným mestom Slovenska, zvrátil maďarizačný trend smerom k postupnému poslovenčovaniu mesta. Stalo sa tak reslovakizáciou časti pôvodného obyvateľstva, no predovšetkým imigráciou Slovákov zo všetkých oblastí Slovenska a v medzivojnovom období aj imigráciou Čechov, čím sa zdôraznil multietnický charakter medzivojnovaj Bratislavy. Tendencia rastu slovenského obyvateľstva Bratislavy pokračovala vo vojnovom období a v ešte vyššej miere v desaťročiach po vojne, aj vďaka územnému rozšíreniu mesta o okolité obce väčšinou so slovenským obyvateľstvom,²¹ ale predovšetkým vďaka zvýšenému prisťahovalectvu Slovákov do hlavného mesta.

Súčasne s procesom poslovenčovania mesta cestou imigrácie a prirodzeného prírastku slovenského obyvateľstva prebehol koncom 30. rokov a v 40. rokoch 20. storočia, teda v jednom desaťročí, opakujúci sa proces najprv radikálnej a násilnej „dečchizácie“, potom „odžidovštenia“ a po vojne „odnemčenia“ a „odmaďarčenia“ Bratislavy. V dôsledku týchto opatrení stratila Bratislava niekoľko desiatok tisíc obyvateľov. V povojnových desaťročiach sa síce český a maďarský živel v obyvateľstve Bratislavy opäť posilnil, no ani jeden z nich už nezískal taký význam v živote mesta, ako v medzivojnovom období.

Nazdávam sa, že aj z hľadiska etnického zloženia zažila Bratislava v 40. rokoch 20. storočia takú prudkú zmenu, akou dovtedy neprešla vo svojich novodobých dejinách, prinajmenšom od polovice 19. storočia, teda ani v ére vrcholiacej maďarizá-

²⁰ Porov. *Národnostná štruktúra obyvateľstva SR (predbežné výsledky sčítania 1991)*, Slovenský štatistický úrad, Bratislava 1992, s. 4 – 7.

²¹ Ak odhliadneme od pripojenia Karlovej Vsi roku 1944, územne sa Bratislava rozšírila v dvoch vlnách: roku 1946, keď pripojením siedmich obcí vznikla tzv. Veľká Bratislava a roku 1972, keď bolo pripojených ďalších sedem obcí. (Pozri HORVÁTH, V. – LEHOTSKÁ, D. – PLEVA, J. (eds.): *Dejiny Bratislavy*, 3. vyd., Obzor, Bratislava 1982, s. 359 a 385.) V tomto ohľade Bratislava len dobiehala iné európske veľkomestá. Napr. Veľká Praha vznikla roku 1922 pripojením 38 okolitých obcí.

²² Napriek strate židovského, nemeckého a sčasti aj maďarského obyvateľstva vzrástol počet bratislavského obyvateľstva zo 138 536 v roku 1940 na 192 896 v roku 1950, teda o 39,24 %. (Pozri SAVOJSKÝ, A.: c.d., s. 112 a *Statistický lexikon obcí Republiky československé 1955*, Státní úřad statistický a Ministerstvo vnitra, Praha 1955) Tento nárast zabezpečovala predovšetkým imigrácia obyvateľov z etnicky slovenského vidieka a súčasne obyvateľstvo pripojených siedmich obcí v apríli roku 1946, ktoré v tom čase zväčšilo Bratislavu

cie.²² Pravdepodobne aj v tejto prudkej zmene, ktorá mala charakter istej diskontinuity a nového začiatku v dejinách obyvateľstva mesta, treba hľadať namáhavo budovanú vlastnú identitu súčasných obyvateľov hlavného mesta Slovenska, a teda aj ich vzťah k svojmu mestu.

Milan Zemko

so 154 226 obyvateľmi na 191 154 obyvateľov. (Porov. PLEVA, J.: *Bratislava na prelome rokov. Príspevok k dejinám v rokoch 1945 – 1948*, Vydavateľské stredisko Zs KNV pri KPÚ v Bratislave, Bratislava 1966, s. 92.) V pripojených obciach ako Petržalka, Prievoz, Devín či Rača žilo však v tom čase ešte veľa príslušníkov nemeckej či maďarskej národnosti, z ktorých významná časť bola následne odsunutá.

K pôsobeniu agrárneho politického hnutia na Slovensku v rokoch 1918 – 1938

Pri vzniku slovenského agrárneho politického hnutia sa rozhodovalo nielen o konštituovaní agrárnej strany na Slovensku a jej ďalšom politickom osude, ale vzhľadom na jej význam na slovenskej i československej politickej scéne aj o smerovaní celého politického vývoja v medzivojnovom období a jeho neblahom vyústení v roku 1938.

Vznik a sformovanie agrárnej politickej strany na Slovensku a jej spojenie s českou agrárnou stranou sú nepochybne prvými dôležitými medzníkmi jej pôsobenia. Súčasťou špecifických problémov slovenských politických strán po vzniku ČSR bolo, či pôsobiť na Slovensku samostatne, alebo sa spojiť s českými partnerskými stranami, prijať ich program a zásady a zasahovať tak do politického diania priamo v centre. Inou možnosťou, ktorá sa týkala predovšetkým slovenských agrárnikov, bolo pokúsiť sa ako vládna strana o samostatnú politiku. V prípade priaznivých volebných výsledkov a na základe určitých kompromisov v rámci koalície v parlamente i vo vláde, a ak na Slovensku vzniknú príslušné orgány tak aj na ich pôde. Pred touto dilemou stáli v novom štáte všetky politické strany na Slovensku – okrem strán menších konštituovaných na národnom princípe a tých strán, ktoré nemali v českých krajinách prirodzených partnerov. Nevyhli sa jej vzhľadom na Slovensko ani české politické strany, ktoré nepostupovali rovnako a nie všetky si zakladali na Slovensku svoje filiálky. K „nerozhodným“ patrili aj českí agrárnici, ktorí sa spojili so slovenskými partnermi až roku 1922, keď to z viacerých dôvodov bolo racionálnejšie.

Ďalším dôležitým medzníkom v pôsobení agrárnej strany na Slovensku bol zjazd mladej agrárnej generácie roku 1933 vo Zvolene a vznik frakcie zemistov v slovenskej časti agrárnej strany okolo časopisu *Zem* v polovici 30. rokov, keď sa aj v tejto strane dostávala do popredia nevyhnutnosť riešiť slovenskú otázku nielen ako ekonomický, ale aj ako národný problém. Postavenie a vplyv národne orientovaných mladých agrárnikov v strane, ich striktné odmietnutie pražským vedením a vágny postoj Milana Hodžu k ich požiadavke uznania samobytnosti slovenského národa mali nepriaznivý dopad na vplyv agrárnej strany na Slovensku a limitovali aj jej schopnosť vytlačiť Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu (HSLS) z pozície hegemoná riešenia slovenskej otázky.

Tým sa dostávame k tretiemu osudovému momentu – zlyhaniu agrárnej strany v jubilejnom dvadsiatom roku republiky, keď chtiac-nechtiac prenechala iniciatívu

HSLŠ, prepustila jej aj svoje politické pozície a umožnila jej tak urobiť prvý krok na ceste k štátostrane a neskoršiemu totalitnému režimu. Samozrejme, nielen ona sama, pretože tohto „diania“ sa zúčastnili aj iné politické strany na Slovensku. A treba povedať, že pred dohodou slovenských politických strán s ľudákmi v Žiline v októbri 1938 sa štátoprávne postavenie Slovenska riešilo už na vládnej úrovni v Prahe. Otázkou však zostáva, prečo takmer rovnako silné politické strany, hoci každá iným spôsobom (HSLŠ svojím populizmom a voličským elektorátom, agrárnici mocenskými pozíciami a možnosťami poskytovať rôzne výhody), obidve usilujúce o decentralizáciu výkonnej moci a jej prenos na Slovensko, sa ku koncu republiky ocitli v diametrálne odlišnom postavení. Odpoveď ťažko môže byť jednoznačná a vyčerpávajúca, pretože dejiny agrárnej strany, resp. jej pôsobenia na Slovensku nie sú kontinuálne spracované. Nepoznáme ešte mnohé fakty, ktoré by nám mohli pomôcť detailnejšie objasniť tento závažný problém, ktorý bol osudný aj pre obnovenie agrárnej strany po roku 1945.

V podmienkach pluralitnej parlamentnej demokracie nového štátu sa otvoril široký priestor aj pre politické strany na Slovensku. Treba si uvedomiť, že pokiaľ nezačali pôsobiť v čase medzi poslednou dekadou decembra 1918 a poslednou dekadou marca 1919, keď na Slovensku neboli maďarské vojenské jednotky, po vyhlásení stanného práva a zákaze konania verejných zhromaždení po vzniku Maďarskej republiky rád to už nebolo možné. Navyše značnú časť územia Slovenska opäť obsadili jednotky maďarskej armády a opustili ho až na zárok Spojencov v júli 1919.

V decembri 1919 začala svoju činnosť Slovenská ľudová strana (SLS). Vo svojom programe sa prihlásila k Martinskej deklarácii a demokratickej republike, na prvé miesto však kládla záujmy katolíckej cirkvi, vzťah cirkvi a štátu a slobodné pôsobenie cirkvi v spoločnosti. Začala pôsobiť aj slovenská sociálna demokracia, ktorá na zjazde v Mikuláši 26. decembra 1918 prijala rozhodnutie začleniť sa do Československej sociálno demokratickej strany robotníckej (premenovanej po spojení so slovenskou na Československú), čo sa udialo na jej XII. zjazde v dňoch 27. – 30. decembra 1918. Na prvý pohľad sa môže zdať, že ani SLS, ani slovenskí sociálni demokrati nemali problém zvoliť si spôsob zapojenia do štruktúry politických strán v ČSR. Hoci sa Slovenská ľudová strana rozhodla pre samostatný postup, do parlamentných volieb roku 1920 išla spoločne s Československou stranou lidovou a v parlamente s ňou po voľbách ešte istý čas kooperovala. Čoskoro sa však úplne emancipovala a uvoľnila si priestor na svoje opozičné pôsobenie. Sociálni demokrati boli presvedčení, že organizačné spojenie s českými sociálnymi demokratmi posilní ich pozície na Slovensku, kde sa značná časť maďarských a nemeckých sociálnych demokratov otvorene stava-

la za udržanie integrity bývalého Uhorska. Slovenskí sociálni demokrati prijali aj ideu jednotného československého národa ako bázu československej štátnosti a upevnenia jednoty Československej republiky. Popredným reprezentantom sociálnodemokratickej strany na Slovensku sa stal roku 1919 Ivan Dérer. Počas celého medzivojnového obdobia patril k tvorcom jej programovej línie, ktorá však neobsahovala realistický prístup k riešeniu štátoprávneho postavenia Slovenska v ČSR. Ešte aj roku 1938 podmieňovala udržanie jednotnosti republiky jednotou českého a slovenského národa a v rozhodujúcich chvíľach v októbri roku 1938 sa ocitla v hlbokoj defenzíve voči nepriaznivo gradujúcemu politickému vývoju na Slovensku, ktorý už nedokázala vôbec ovplyvniť a napokon bola zakázaná.¹

Založenie agrárnej politickej strany na Slovensku bolo komplikovanejšie ako vstup oboch spomínaných strán na politickú scénu. Agrárne orientovaní slovenskí politici – Milan Hodža, Pavel Blaho, Vavro Šrobár, Anton Šefánek, Metód Bella, Kornel Stodola, Fedor Houdek a ďalší úzko spolupracovali s českými agrárnikmi už pred vojnou a boli s nimi v kontakte aj počas vojny. Po vzniku spoločného štátu sa preto uvažovalo o rozšírení pôsobnosti Republikánskej strany československého venkova a Domoviny i na Slovensko. Hoci sa akceptovalo rozhodnutie ponechať založenie i budovanie agrárnej strany na Slovensku slovenským politikom, ktorí boli medzi roľníctvom známi, tento problém sa nástojčivo vracal. Podrobne ho rozobral Fedor Houdek v liste Vavrovi Šrobárovi, ktorý sa vzťahuje na obdobie po fúzii Slovenskej národnej strany s Národnou a republikánskou stranou roľníckou pred voľbami roku 1920 a situáciu po voľbách. Houdek sa v liste zmieňuje o nevyhnutnosti usporiadať vzťah medzi Slovenskou národnou a roľníckou stranou (nový názov agrárnej strany po fúzii s národnými, ktorý si slovenskí agrárnici ponechali aj po rozchode s národnou stranou v marci 1921) a Republikánskou stranou československého venkova. Konštatuje, že medzi oboma stranami nastalo ochladnutie a rozladenie. Navrhuje preto, aby sa vzájomné záväzky ujasnili, lebo roztržka nie je v záujme ani jednej zo strán a už vôbec nie je v záujme republiky. Nazdával sa, že je potrebné vyriešiť, či má byť jednotná strana s jedným názvom, alebo dve strany. Uviedol, že predstavitelia Republikánskej strany sú za jednotnú stranu, ale činitelia Slovenskej národnej a roľníckej strany obhajujú stanovisko dvoch strán a tvrdia, že pomery na Slovensku si vyžadujú, aby Slovenská národná a roľnícka strana vystupovala samostatne, aj keď

¹ Podľa RUMAN, L.: Členstvo, organizačná výstavba a programové ciele sociálnej demokracie v medzivojnovom období (so zreteľom na podmienky Slovenska). In: *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*, s. 192 – 229. Bratislava 1996.

sociálni demokrati a národní socialisti tvoria jednotné celorepublikové strany. Spomenul aj vzťah Československej strany lidovej so Slovenskou ľudovou stranou, ktorý však považoval iba za formálnu spoluprácu navonok tak v programe, ako aj v taktike. On sám zastával názor, že zjednotením slovenskej agrárnej strany s českou by sa pomohlo najmä Slovenskej národnej strane podporovanej národnými demokratmi a Slovenská národná a roľnícka strana by sa oslabil. Získala by tým vraj aj kresťanskosociálna strana, ktorá už aj tak rastie na úkor ľudovej a sociálnodemokratickej strany. Houdek sa zároveň zamýšľal aj nad tým čo by sa stalo ak by sa obe agrárne strany úplne odlúčili. Domnieval sa, že tým by sa oslabil vplyv agrárnej strany na vedenie štátu a po voľbách prípadne aj znížil počet slovenských poslancov v parlamente. Oba názory sa mali podľa Houdeka zosúladiť tak, že Slovenská národná a roľnícka strana bude považovaná za zemskú organizáciu Republikánskej strany s osobitným názvom, ale spoločným programom a slovenským zastúpením v predsedníctve a vo výkonnom výbore celoštátnej agrárnej strany. Zároveň odporúčal zintenzívniť spoluprácu sekretariátov a ich vzájomnú informovanosť.

Ďalej zdôraznil, že ak predsedníctvo a výkonný výbor Slovenskej národnej a roľníckej strany budú považované za zemské slovenské orgány – tak ako je to v českých krajinách a v Sliezske, potom by im mali podliehať bez výnimky a rozdielu aj všetky odborové organizácie strany na Slovensku: Slovenská roľnícka jednota, Slovenská Domovina, Jednota slovenského roľníckeho dorastu (posledné dve podliehali priamo Prahe, odtiaľ dostávali peniaze a preto neboli ochotné podriať sa orgánom Slovenskej národnej a roľníckej strany), Odbor úradníkov a zamestnancov a Odbor obchodníkov a remeselníkov. Slovenská národná a roľnícka strana by takto dostávala aj výdatnejšie financie a podporu z Prahy, keďže hnutie na Slovensku ešte nemalo dostatočný vplyv na hospodárske centrály ako bolo napríklad Ústredné družstvo, repárske a zemiakárske organizácie a pod. A napokon Houdek pripomenul, že financie sú nevyhnutné na dokončenie vybudovania organizačnej siete.² Zrejme veľmi dobre poznal situáciu a jeho argumenty možno považovať za vierohodné, hoci si musel uvedomovať aj to, že prísun financií z Prahy bude zvyšovať závislosť od ústredných orgánov strany a zmenšovať manévrovací priestor slovenských organizácií. V procese konštituovania agrárnej strany na Slovensku to však nebola jediná dilema a agrárne hnutie si muselo vyriešiť aj ďalší problém: akým spôsobom stranu budovať.

² SNA Bratislava, Šrobárov fond, kart. 5. Nedatovaný list F. Houdeka V. Šrobárovi, pravdepodobne z roku 1920.

Dvaja hlavní protagonisti Milan Hodža a vtedajší prvý muž Slovenska – minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár mali na vec odlišný názor. Milan Hodža so svojimi spolupracovníkmi organizoval sieť Slovenských roľníckych jednôt s jasne vytyčeným cieľom realizácie pozemkovej reformy. Minister Šrobár presadzoval koncepciu jednotnej slovenskej vládnej strany, ktorá mala sústrediť všetky štátotvorné sily a stať sa hrádzou proti autonomistom, radikálnym ľavičiarom a formujúcim sa menšinovým stranám. Šrobár bol odporcom systému mnohých politických strán, ktorý bol charakteristický pre české krajiny a svoju koncepciu sa snažil uplatniť na Slovensku. Bázou tejto vládnej strany sa malo stať Hodžom organizované agrárne hnutie, ktoré však malo vymedzujúci stavovský charakter. Šrobár chcel budovať stranu zhora pomocou administratívneho aparátu a kombinovať jej stavovský charakter s národným princípom a získať tak dedičstvo a politické tradície Slovenskej národnej strany. Hoci Hodžov spôsob organizovania strany zdola bol ako píše Vladimír Zuberec efektívnejší,³ jeho kombinácia so Šrobárovým zakladaním strany zhora bola tiež produktívna. Problematickým sa však ukázalo kombinovanie stavovského princípu s národným. Je známe, že Milanovi Hodžovi sa nepodarilo získať Slovenskú národnú stranu pre politický agrarizmus už pred I. svetovou vojnou a zdalo sa, že sa to nepodarí ani v novom štáte. Slovenská národná strana zvolala svoj prvý zjazd na 28. marca 1919, ale kvôli stannému právu sa nekonal. Činnosť obnovila až 6. augusta 1919 v rámci matičných slávností, ktoré sa konali opäť v Martine. V programe sa prihlásila k ČSR a k demokracii a odmietla konfesionalizmus, triednosť a za prioritu vyhlásila obhajobu záujmov celého národa, bez ohľadu na príslušnosť jeho členov k jednotlivým stavom. Jej hlavným politickým cieľom bolo postupné vybudovanie legislatívnej autonómie Slovenska a samosprávy žúp a obcí. Agrárnici, ktorí boli proti legislatívnej autonómii, reagovali promptne a 16. septembra 1919 založili v Bratislave samostatnú Národnú republikánsku stranu roľnícku. Jej programovými prioritami bola štátotvornosť, demokracia a agrárna stavovská orientácia s hlavným konkrétnym cieľom realizácie pozemkovej reformy.

Blížiacie sa voľby do parlamentu vyvolávali u štátotvorných strán na Slovensku oprávnené obavy z formujúcich sa maďarských strán, ktoré boli pripravené zasiahnuť do volieb. Mali podobnú štruktúru ako slovenské strany a nebolo pochýb o tom, že príslušníci početnej maďarskej menšiny ich budú voliť. Namiesto boli aj obavy z mož-

³ ZUBEREC, V.: Príspevok k dejinám agrárnej strany na Slovensku. In: *Historický časopis* (ďalej HČ), XV, 4, 1967, s. 573 – 599.

nej prevahy ľavicových strán, ktoré mohli ťažiť z povojnovej radikalizácie a sociálnej nespokojnosti veľkej časti obyvateľstva. Slovenská národná strana a Národná republikánska strana roľnícka zvážili tieto okolnosti a dohodli sa na utvorení volebnej strany pod názvom Slovenská národná a roľnícka strana. Hoci prijala spoločný program, požiadavka autonómie Slovenska bola odsunutá do budúcnosti a samospráva sa mala realizovať len na úrovni okresných a župných výborov rozšírením ich právomocí. Necelý rok po voľbách v marci 1921 sa Slovenská národná a roľnícka strana rozpadla, jej rady opustila Slovenská národná strana, najmä pre odsúvanie národného princípu a požiadavky autonómie v prospech silnejúcej stavovskej agrárnej orientácie strany. Dokonštituovanie agrárnej strany na Slovensku však ešte nebolo definitívne. Jej stavovský charakter sa síce potvrdil, ale vnútorne nebola pevná, pretože 2. februára 1922 stranu opustila aj organizácia Slovenskej Domoviny, nespokojná s realizáciou pozemkovej reformy na Slovensku a osamostatnila sa ako Slovenská Domovina – strana maloroľníckeho ľudu. Proti triešteniu agrárneho politického hnutia na Slovensku tento raz zakročilo vedenie Republikánskej strany československého venkova, ktoré sa rozhodlo všetky tri strany zjednotiť v rámci jednotnej, centrálne riedenej celoštátnej agrárnej strany. Stalo sa tak na zlučovacom Petropavlovskom zjazde v lete roku 1922. Program zjednotenej Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu sa vyslovil za jednotu českého a slovenského národa a odsúdil samosprávne tendencie i nacionalizmus. Slovenskí agrárnici to v danej situácii akceptovali, ale mnohé ich iniciatívy – najmä Hodžovho krídla – svedčili o rozhodnutí robiť v praxi samostatnú politiku, najmä v hospodárskej a administratívnej oblasti, kde sa slovenskí agrárnici snažili presadiť riešenie špecifických slovenských problémov.⁴

Predovšetkým to bola otázka realizácie pozemkovej reformy, ktorá na Slovensku pokračovala veľmi pomaly. V dôsledku toho sa agrárna strana ocitla v paľbe kritiky z rôznych strán a musela pretlačiť viaceré opatrenia i legislatívne zmeny, aby sa veci trochu pohli vpred. Pre Slovensko bolo veľmi dôležité aj pôsobenie Milana Hodžu na poste ministra poľnohospodárstva, keď sa značná časť rozpočtu tohto rezortu venovala zlepšeniu úrovne slovenského poľnohospodárstva. A práve tu sa ukázalo, že nie je márne pôsobiť v centre a obhajovať tam slovenské záujmy, lebo inak bude platiť staré príslovie „o nás – bez nás“ – neblahá skúsenosť, ktorá napokon postrčila slovenskú politiku z pasivity do aktivity už v bývalom Uhorsku.

4 ZUBEREC, V.: Českoslovakizmus agrárnej strany na Slovensku. In: HČ, XXVI,4, 1979, s. 519.

Z politického hľadiska bola veľmi dôležitá aj požiadavka administratívnej reformy, ktorú slovenská časť agrárnej strany, najmä krídlo Milana Hodžu, presadzovala po voľbách do parlamentu roku 1925 nielen na Slovensku, ale aj v pražskom ústredí. V rámci toho sa podarilo nadviazať spoluprácu s ľudákmi, ktorí veľmi dobre chápali dôležitosť výkonnej moci a rozhodli sa vstúpiť do vlády. So slovenskými agrárnikmi okolo Hodžu sa dohodli aj po voľbách do krajiných zastupiteľských orgánov roku 1928, kde si kompromisne rozdelili tie rezorty, o ktoré mali obe strany záujem. Stúpenci Milana Hodžu už vtedy pochopili, že takú silnú stranu ako bola Hlinkova slovenská ľudová strana (vo voľbách do parlamentu roku 1925 dosiahla o 50-tisíc hlasov viac ako ostatné štátotvorné strany dokopy: 489 111 hlasov pre ľudákov oproti 435 579 hlasom agrárnikov, lidovcov, sociálnych demokratov, národných socialistov, národných demokratov a Slovenskej národnej strany), nemožno neustále nechávať v opozícii. Naopak, treba ju urobiť spoluzodpovednou za situáciu na Slovensku, zmenšiť jej priestor na kritiku a populistický postoj strany, ktorá ako jediná obhajuje celoslovenské záujmy. Tento pokus však nevyšiel a po krátkom pôsobení vo vláde sa ľudáci kvôli Tukovej afére, ktorá ich zdiskreditovala, opäť ocitli v opozícii a všetky ďalšie rokovania o ich vstupe do vlády boli bezvýsledné. Milan Hodža túto situáciu zhodnotil takto: *„Bolo štátotvornou zásluhou občianskej koalície, že sme hneď z jara roku 1926 s Dr. Kramárom a s Dr. Šrámkom presunuli slovenský autonomizmus na kolaje československej štátotvornosti. Včlenením slovenskej ľudovej strany do vládnej väčšiny a potom administratívnou samosprávou vo forme zemskeho zriadenia dali sme slovenskému nacionalizmu, a to spolu s Hlinkom a jeho priateľmi, inštitucionálne smer štátotvorný. V diele tomto nepokračovalo sa po parlamentných voľbách, konaných koncom roku 1929.“*⁵ Na začiatku tridsiatych rokov, keď sa počas krízy zhoršila ekonomická a sociálna situácia aj na Slovensku, vo všetkých politických stranách vystúpila do popredia mladá generácia slovenskej inteligencie, vychovaná už v ČSR. Bola dostatočne vzdelaná, sebavedomá a kritická a chcela si vo vlastnom štáte obhájiť svoju pozíciu. Na zjazde mladej generácie v Trenčianskych Tepliciach v lete roku 1932 sa rokovalo o najpálčivejších otázkach slovenskej reality a zaujímali sa kritické postoje k vývoju na Slovensku v uplynulých rokoch, jednota českého a slovenského národa bola odmietnutá, ako aj centralistické usporiadanie a riadenie štátu a u veľkej časti účastníkov zjazdu pozitívne rezonovala myšlienka autonómie Slovenska. Výrazom snahy vypracovať jednotnú

⁵ HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie VII. Slovensko a republika*, s. 293. Bratislava 1934.

ideovú platformu a konkrétny program mladej slovenskej generácie bol aj pokus pripraviť II. zjazd mladej slovenskej generácie. Prípravný výbor sa zhodol na tom, že zjazd sa bude zaoberať konkrétnymi problémami Slovenska, ktoré boli rozdelené do troch skupín. Prvá mala byť venovaná kultúre, umeniu, administratíve a školstvu, druhá sa mala zaoberať príčinami hospodárskej krízy a zamestnávaním mladej slovenskej inteligencie a tretia postavením Slovenska v rámci ČSR.

Mladí agráreníci, ktorí na zjazde v Trenčianskych Tepliciach roku 1932 nepredložili vlastný program, nesúhlasili s plánovaným termínom pripravovaného II. zjazdu mladej generácie, dôvodiac tým, že o týchto otázkach chcú najprv rokovať na svojom zjazde, ktorý sa mal konať v apríli roku 1933. Toto ich rozhodnutie ovplyvnil Milan Hodža, ktorý už po Trenčianskoteplíckom zjazde v rozhovore pre *Slovenský denník* vyhlásil: „*Nebolo by dobre vyčkať ešte ďalšie prejavy budúcich vodcov Slovenska proti československej jednote s hluchými ušami, s prižmúrenými očami a so založenými rukami.*“⁶

Zjazd mladých agrárnikov sa v stanovenom termíne konal. Ústrednou otázkou, o ktorej sa na zjazde rokovalo, bol vzťah slovenského agrarizmu k nacionalizmu. Konštatovalo sa, že existuje slovenský a český národ, ktorých ciele sa nevyučujú, ale svojím spoločenským aktivizmom si otvárajú cestu k spolupráci. Agrarizmus preto odmieta prázdny a separatistický nacionalizmus, ale uznáva nacionalizmus konštruktívny a tvorivý. V podstate z týchto konceptov vychádzala aj mladá agrárna inteligencia združená okolo časopisu *Zem*, vychádzajúcom od roku 1935 do roku 1938. Bola však už radikálnejšia, odmietala čechoslovakizmus i vládny centralizmus a zároveň aj centralistický spôsob riadenia strany. Požadovala vytvorenie krajinskej organizácie Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu na Slovensku a slovenského výkonného výboru. Hoci ústredný výbor strany nekompromisne odmietol tieto požiadavky a vedúci stranícki predstavitelia na Slovensku sa za tieto požiadavky nepostavili, boli to u agrárnikov nové pohľady na slovenskú i československú realitu. Zároveň i na úlohu agrárnej strany, ktorá mala podľa zemistov V. Moravčika a F. Lednára tiež presadzovať autonómiu Slovenska.

Ideovú a politickú líniu strany na Slovensku však naďalej určoval Milan Hodža, ktorý úspešne lavíroval medzi centrálnym vedením a mladými agrárnikami. Po zjazde mladej agrárnej generácie musel zaujať stanovisko a vysvetľovať jeho postoje. Bolo to dôležité najmä po tom, ako sa do niekdajších slovenských hlasistov kriticky obula

⁶ M. Hodža v rozhovore s redaktorom Slovenského deníka po trenčiansko-teplíckom zjazde. Podľa mesačníka *DAV*, VI, 6, 1933, s. 84.

Peroutkova *Přítomnost*, ktorá mala dôležité miesto v ovplyvňovaní verejnej mienky v Čechách. V článku „Hlasisté a mladé Slovensko“ zo 14. júna 1933, pomerne rýchlo po zjazde mladých agrárnikov, zaznela ostrá kritika praktických výsledkov bývalých hlasistov, ktoré vraj boli dôsledkom ich odklonu od starých ideálov. Inkriminovaným sa stalo najmä vyhlásenie zjazdu mladých agrárnikov „*Konštatujeme, že existuje slovenský národ, slovenský nacionalizmus a český nacionalizmus.*“ A autor článku pán Šujan sa preto pýtal: „*Kam to spejeme? Nepovedie to k rozpadu ČSR? Prestali byť hlasisti pánmi vo svojom vlastnom dome, hoci nimi formálne sú?*“

Hodžovi nezostávalo nič iné, len sa pokúsiť prijateľne vysvetliť ako to vlastne mladí agrárici s tým nacionalizmom mysleli a ako to podľa neho je. Otázkami vzťahu Čechov a Slovákov sa zaoberal vo viacerých článkoch a rozhovoroch pre tlač. O nacionalizme sa vyjadril v sérii článkov uverejnených v *Slovenskom deniku* na začiatku roka 1934, v ktorej reagoval aj na anketu *Národních Listů* na tému Slovensko a Slováci v čs. republike. Okrem iného v nich napísal: „*Myslím, že znám dosť dobre české prostredie a že môžem bezpečne odmietnuť, ako to činím na Slovensku, i z tejto príležitosti všetky nájazdy našich horkokrvných autonomistov proti Čechom. Chyba nie je v Čechoch, tak ako nie je konečne a vcelku ani v Slovákoch. Chyba je v našej administratívnej metóde, ktorá si ešte vždy nezvykla na to, že Československo neznamena len Veľkú Prahu, ale že sme ríšou skladajúcou sa zo svojráznych historických zložiek ... Chyba väzí omnoho hlbšie. To je temer štruktúrna chyba v našom národno- a štátno-politickom myslení a v nedostatku štátne- a národne-politickej verejnej mienky... To je nacionalizmus! Ľe to historicky pochopiteľné, že sa náš vrodený nacionalizmus stále ešte orientuje veľmi negatívne, povedzme radšej: obranne a že sa psychologicky ešte neprestrojil na tú živelnú silu tvorivú, ktorá činí psychologicky jednotný celok z Angličanov, Francúzov, Italov a práve v dnešnej dobe i z Nemcov. My ešte potrebujeme a ešte dlho budeme potrebovať i obrannú orientáciu svojho nacionalizmu, ale práve tak naliehavý je náš obrat k nacionalizmu konštruktívnemu. To je práve vedomie, že sme štátnym národom nielen v Čechách a na Morave, ale i na Slovensku až k našim východným hraniciam. Štátny nacionalizmus československý nebude nacionalizmom, kým nepochopí a kým do svojho mravného organizmu nepojme historicky danú a ešte vždy svojráznu psychológiu slovenskú. Ešte i v našom českom národe trpel nacionalizmus donedávna vážnymi poruchami. Bolo treba hitlerizmu, aby veľká čiastka češstva i rozumove i citove splynula s tak samozrejým atribútom československej štátnosti akým je naša armáda, akým je naša, s nemeckou síce susediaca a kooperujúca, ale predsa len samorastlá a na nej nezávislá národná kultúra, a akým je naša skvelá národná tradícia.*

Práve v dnešnom medzinárodnom vrení je dôležité, aby si i Praha do všetkých dôsledkov uvedomila celý politický a zemepisný význam Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Práve dnes

*je na čase, jednak vymedziť Slovensku pevný a teraz už pozitívny štátnárodný smer, nebojáčne zraziť ruku, ktorá i neúmyselne do tohto vývoja zasahuje, a práve dnes je na čase formulovať a v praxi prevádzať ten moderný československý nacionalizmus, ktorému už nestačí len sa brániť, ale ktorému je tak nevyhnutelne treba konečne tvoriť a budovať. Historicky a psychologicky daný regionalizmus nie je celoštátnemu nacionalizmu v ceste, ale je práve cestou k nemu. Odhodlajme sa konečne k pozitívnej a konštruktívnej národnej politike!*⁷

Domnievam sa, že tento dlhý citát netreba podrobnejšie rozoberať, aj keď sa v ňom definuje nacionalizmus dosť chaoticky a prívlastky, ktoré mu autor dáva, tiež nie sú adekvátne, pôsobia subjektívne a umelo. Autor pripúšťa nacionalizmus, pokiaľ spĺňa ním vytyčené kritériá konštruktívnosti, aktivity a československosti – a to všetko iba v pozitívnom vzťahu voči spoločnému štátu. Možno iba stručne konštatovať, že Hodža zatiaľ neprekročil v otázke štátoprávneho postavenia Slovenska hranice regionalizmu, ktorý považoval za cestu k celoštátnemu nacionalizmu. Preložené do politickej reči to znamenalo odmietnutie tak legislatívnej autonómie ako aj centralizmu, zároveň však aj presadzovanie štátnopolitickej a národnej jednoty československej. S pojmom československého nacionalizmu neoperoval iba Milan Hodža, ale nachádzame ho tiež v niektorých výrokových Edvarda Beneša a nepochybne patrili do ideovej výbavy štátnopolitickej doktríny zachovania unitárneho štátu a vytvorenia jednotného československého národa.⁸

Ťaživá hospodárska a sociálna situácia ako aj posilňovanie vládnej a výkonnej moci centra počas veľkej hospodárskej krízy na začiatku 30. rokov sa prejavili na Slovensku radikalizáciou mimoparlamentného pôsobenia opozičných strán. Hlinkova slovenská ľudová strana vytvorila spolu so Slovenskou národnou stranou v októbri 1932 autonomistický blok. Strany prijali spoločný politický Zvolenský manifest, v ktorom zdôraznili jednotný energický postup autonomistických síl za presadenie legislatívnej autonómie Slovenska na základe uznania samobytnosti slovenského národa. Spoločný návrh na autonómiu Slovenska však spomínané strany do parlamentu nepredložili a svoj spoločný postup demonštrovali zväčša iba na verejných zhromaždeniach. Napríklad, na oslavách 1100. výročia vysvätenia Pribinovho chrámu v Nitre, kde sa autonomistické sily zmocnili iniciatívy a vyhlásili autonomistický manifest. Spoločne išli ešte do parlamentných volieb roku 1935 a získali 30,1 % hlasov. Po voľbách sa však autonomistický blok rozpadol a HSLS začala rokovať o vstupe do vlády.

⁷ HODŽA, M.: c.d., s. 296 – 298.

⁸ BENEŠ, E.: Náš nejuvčjší úkol národní. In: *Idea Československého štátu*, s. 225. Praha 1936.

Prekvapujúci bol výsledok volieb v českých krajinách, kde Henleinova Sudetonecká strana získala vyše 15 % všetkých hlasov a stala sa tak najsilnejšou parlamentnou stranou. Úspech nemeckej menšinovej strany v českých krajinách a 14,2 % hlasov pre maďarskú volebnú koalíciu na Slovensku signalizovali stupňovanie tlaku na riešenie národnostnej otázky v ČSR. Bolo treba zvažovať aj novú medzinárodnú situáciu po nastolení nacistickej moci v Nemecku, ktorá hodlala obnoviť jeho veľmocenské postavenie, odmietala versaillský systém a zamerala sa na ovládnutie území, kde žili nemecké menšiny. Československá zahraničná politika sa preto aktívne zúčastnila rokovaní o systéme kolektívnej bezpečnosti. Ich výsledkom bolo iba uzavretie francúzsko-sovietskej a československo-sovietskej spojeneckej zmluvy v máji 1935 s obmedzením, že ZSSR pomôže ČSR, iba ak svoju pomoc poskytne aj Francúzsko. Línia appeasementu, ktorá sa presadila v európskej veľmocenskej politike, však neposkytovala veľké nádeje do budúcnosti. Bolo iba otázkou času, kedy sa Nemecko vyzbrojí a začne realizovať svoje agresorské plány, ktorých súčasťou bolo aj napadnutie Československa. Hoci ČSR ako malý štát uprednostňovala diplomaticko-politické nástroje v otázkach riešenia bezpečnosti štátu, nezanedbala ani jeho obranu legislatívnymi, ekonomickými, politickými a vojenskými prostriedkami. Roku 1936 bol prijatý zákon na obranu štátu, zahrňajúci všetky opatrenia, ktorých účelom bolo zamedziť akékoľvek ohrozenie štátnej zvrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, ústavnej jednoty, demokraticko-republikánskej formy a bezpečnosti a útok na ČSR. Zároveň sa pokračovalo vo výstavbe opevňovacieho systému a v modernom vyzbrojovaní armády. Organizovali sa jednotky Strážce obrany štátu, určené na ochranu štátnych hraníc i na ochranu verejného poriadku. Bol prijatý zákon o obrannej výchove, podľa ktorého všetci obyvatelia od 6 do 30 rokov podliehali výcviku.

Na obranu štátu boli nemenej dôležité aj opatrenia vlády na konsolidáciu vnútropolitickú situáciu. Ich iniciátorom sa stal prvý Slovák na poste premiéra – agrárnik Milan Hodža. Je nepochybné, že Hodža, ktorý dosiahol taký významný post na celoštátnej politickej scéne sa snažil udržať si vedúce postavenie aj na Slovensku. V rámci toho sa opäť pokúsil zjednotiť slovenskú politiku, získať ľudákov do vlády a zodpovednosťou za výkon vládnej moci zúžiť ich manévrovací priestor, ktorý im poskytovalo postavenie opozičnej strany. Toto úsilie bolo súčasťou československého vyrovnania, ktoré sa v jubilejnom 20. roku existencie republiky stalo veľmi aktuálnym. Neúspech pri získavaní ľudákov do vlády, ktoré nevyšlo v rokoch 1935 a 1936, zmaril snahu agrárnej strany zjednotiť politickú scénu na Slovensku. Vedenie strany ešte stále odmietalo legislatívnu autonómiu Slovenska a v návrhu z konca roka 1937 na rozšírenie kompetencií Krajského zastupiteľstva a pôsobnosti Krajského pre-

zidenta, opäť neprekročilo hranicu administratívnej autonómie, aj keď sa tolerantnejšie vyjadrovalo k uznaniu samobytnosti slovenského národa.⁹

Tretím osudovým momentom sa stali udalosti roku 1938, keď sa mala naplno prejaviť schopnosť agrárnej strany udržať si určujúce politické postavenia. Problém agrárneho prvenstva bol však celoštátny. Jaroslav Rokoský vo svojej štúdií Antonín Švehla a agrárni strana ve vývoji první ČSR píše: „*Na podzim roku 1935 došlo ve vedení strany ke změnám, prosazovala se už mladší generace, předsedou byl zvolen R. Beran. V úřadu ministerského předsedy vystřídal, po úmrtí B. Bradáče unaveného J. Malypetra, slovenský agrárník M. Hodža. Vůdčím představitelům strany na čele s R. Beranem však chyběla Švehlova diplomatická obratnost, trpělivost a vytrvalost v jednání a kompromisech. Nedařilo se již tolik odstraňovat všechny nezrovnalosti mezi různými zájmy. Jednak v samotné agrární straně, kde zvláště brázdiště se stále častěji dostávali v pojmání agrární problematiky do konfliktů s oficiální politikou agrární strany. Jednak ve státní politice, kde se mocenské poměry také pozměnily. Sociální demokracie se opět vypracovala v silnou politickou stranu a rovněž politický katolicismus, obratně vedený msgr. J. Šrámkem zesílil. Agrární strana se začala potýkat s problémem jejíž lze označit jako problém agrárního prvenství, které nebylo již tak zjevné a nespochybnitelné.*“¹⁰

Bolo zjavné, že s prvenstvom agrárnej strany to nebude ľahké ani na Slovensku, pretože tak ľudáci, ako aj Zjednotená maďarská strana prešli do útoku už na začiatku roku 1938. Požadovali autonómiu Slovenska a začali pre svoj program mobilizovať verejnosť. V atmosfére priameho ohrozenia republiky, ktorá po anšluse Rakúska v marci 1938 bola ešte napätějšía, stroskotali aj rokovania Milana Hodžu s ľudákmi o rekonštrukcii vlády. HSLS vyvinula na jar a v lete 1938 horúčkovitú činnosť. Zorganizovala viaceré politické akcie podporujúce ich úsilie o realizáciu autonómie Slovenska. Vítanou príležitosťou bolo 20. výročie uzavretia Pittsburskej dohody, pri ktorej HSLS usporiadala v Bratislave 5. júna 1938 takmer 30-tisícovú veľkú manifestáciu. Rečnil na nej aj ťažko chorý Andrej Hlinka, ktorý zdôraznil, že autonómia Slovenska posilní súdržnosť štátu a prispeje k zlepšeniu vzťahov Slovákov a Čechov.

Už nasledujúci deň sa konal takisto v Bratislave Roľnícky deň. Usporiadala ho agrárna strana na podporu Československej republiky a volebného bloku Slovenská jednota za československú demokraciu a republiku, ktorý sa utvoril zo siedmich politických strán 17. mája 1938, v predvečer volieb do obecných zastupiteľstiev. Vstúpili

⁹ BYSTRICKÝ, V.: Milan Hodža a slovenská otázka koncom tridsiatych rokov. In: *Moderní dějiny VII*, s. 33 – 43. Praha 1999.

¹⁰ ROKOSKÝ, J.: Antonín Švehla a agrárni strana ve vývoji první ČSR. In: *Československo 1918 – 1938 Osudy demokracie ve střední Evropě I.*, s. 233 – 244. Praha 1999.

doň agrárnici, sociálni demokrati, národní socialisti, živnostníci, Československá strana ľudová, Národné zjednotenie i Slovenská národná strana. Hlavné slovo mal Milan Hodža, ktorý vo svojom prejave naznačil, že postavenie Slovenska v republike sa bude v krátkom čase riešiť a dosiahne sa požadovaná rovnoprávnosť. Manifestácia bola rovnako mohutná ako ľudácka, bolo však už pravdepodobné, že o riešení slovenskej otázky nebude rozhodovať verejnosť. Podobná polarizácia verejnej mienky sa ukázala aj na základe výsledkov volieb do obcí. Slovenská jednota získala v týchto voľbách, ktoré sa konali v máji a v júni roku 1938 43,9 % hlasov, ľudáci 27 % hlasov, maďarské strany 17,5 % hlasov a Karpatonemecká strana 3,3 %, tj. autonomisti spolu okolo 47 % všetkých hlasov.¹¹ K Slovenskej jednote sa však hlásila aj autonomistická Slovenská národná strana, ktorá zdôvodňovala svoj spoločný postup s neautonomistami snahou zachovať republiku a brániť svoj domov, nechotou byť v spoločnom tábore s menšinovými stranami.

Všetky politické subjekty, vrátane HSLS a bez menšinových strán, oficiálne vyhlasovali potrebu zachovať ČSR. V HSLS síce existoval aj prúd mladých radikálov, uvažujúcich o samostatnom slovenskom štáte, oficiálny návrh na autonómiu Slovenska, schválený na zjazde HSLS začiatkom júna 1938, sa však pohyboval na pôde ČSR. Požadoval uznanie samobytnosti slovenského národa a konštituovanie slovenských orgánov trojdelenej moci na tomto základe: zákonodarného snemu, vlády a súdnictva so zodpovedajúcimi kompetenciami a v rámci ČSR, ktorá sa mala takto ústavnou cestou prebudovať na federáciu. Tento spôsob vyžadoval schválenie návrhu na autonómiu Slovenska československým parlamentom. To sa však nestalo, hoci HSLS predložila návrh do národného zhromaždenia 18. augusta 1938. Silnejší tlak Nemecka, henleinovský puč, demisia vlády Milana Hodžu a napokon prijatie mníchovského diktátu zdeformovali aj tento proces. Je pozoruhodné, že HSLS si vynútila rokovanie s vládou i prezidentom a dohoda sa hľadala mimo parlamentu. Ľudáci využili nielen ťaživú medzinárodnú situáciu, ale aj oslabenú parlamentnú demokraciu plnými mocami vlády, ktoré dosiahla na základe viacerých zmocňovacích zákonov. Napríklad ustanovenie § 138 zákona č. 131/36 Zb. z. a n. na obranu štátu zmocnilo vládu, aby „na úpravu mimoriadnych pomerov spôsobených stavom brannej pohotovosti štátu tam, kde by inakšie bol potrebný zákon, vydávala so súhlasom prezidenta republiky vládne nariadenia.“¹²

¹¹ Výsledky volieb do obcí na Slovensku, ktoré sa konali v máji a v júni 1938 neboli zverejnené, uvádzajú sa obvykle podľa záznamu Ivana Déryera, ktorý som prevzala do štúdie.

¹² Podľa *Dejiny štátu a práva*, 2., s. 377. Bratislava 1973.

Prezident Beneš stihol ešte pred svojou abdikáciou vymenovať vládu generála Syrového, ktorá 7. októbra vymenovala prvú slovenskú vládu na čele s Jozefom Tisom. Tomuto aktu predchádzala dohoda slovenských politických strán 6. októbra v Žiline, v ktorej slovenské politické strany prijali návrh HSLS na autonómiu Slovenska. Požadovali v ňom okamžité odovzdanie vládnej a výkonnej moci do rúk podpredsedu HSLS a poslanca Národného zhromaždenia J. Tisu ako dezignovaného predsedu prvej slovenskej vlády. Signatári Žilinskej dohody, medzi ktorými na poprednom mieste figurovali predstavitelia agrárnej strany, si uvedomovali, že nepostupujú ústavnou cestou. Preto k tomuto dokumentu priložili aj návrh na prijatie zákona o decentralizácii vládnej a výkonnej moci a žiadali, aby bol prijatý v čo najkratšom čase, aby sa vládna a výkonná moc dostala do rúk Slovákom nielen de facto, ale aj de jure. Ústredná vláda však 7. októbra 1938 menovala nielen predsedu slovenskej výkonnej vlády, ale súhlasila aj s tým, aby kompetencie vo veciach, ktoré sa budú týkať Slovenska prešli až do definitívneho ústavnoprávneho usporiadania na členov slovenskej krajskej vlády. Obe strany tak via facti vytvorili novú štátoprávnú situáciu, ktorá nebola zatiaľ ústavná a ako taká trvala až do 22. novembra 1938, keď zmenený a doplnený zákon o autonómii Slovenska schválil aj senát národného zhromaždenia, tri dni po poslaneckej snemovni, ktorá tak urobila 19. novembra 1938.

Faktom zostáva, že o autonómii Slovenska sa rozhodovalo pod taktovkou HSLS a slovenskí agráристи sa už iba pridali a ani toto druhoradé politické postavenie si dlho neudržali. Hoci v novej slovenskej autonomistickej vláde mali ešte dvoch ministrov, ako strana už stratili svoj význam i miesto na politickej scéne a to nielen počas slovenského štátu, ale agrárna strana už neobnovila svoju činnosť ani po roku 1945.

Príčiny tohoto „zániku“ treba vidieť a skúmať tak v politickej, ako aj v ekonomickej sfére a v zmenách ich štruktúry počas 1. ČSR, keď strana vznikla i zanikla. Zatiaľ je však historiografické poznanie o tejto dôležitej politickej sile na Slovensku nekompletné a jej pôsobenie nie je kontinuálne spracované. Z tohto dôvodu ani nie je možné vyčerpávajúco zdôvodniť, prečo agrárna strana roku 1938 kapitulovala a vzdala sa nielen svojich politických pozícií, ale prispela – a to v rámci celej ČSR – k likvidácii parlamentnej demokracie. Zvyčajne sa uvádza, že v udržaní mocenského prvenstva na Slovensku jej roku 1938 zabránil jej dlhoročný „centralizmus“ a „čechoslovakizmus“ a závislosť od ústredných pražských straníckych a vládnych orgánov. Je pravda, že formálne musela rešpektovať programové priority republikánskej strany – ako bol jednotný československý národ a unitárny štát, čo jej určite v očiach mnohých Slovákov roku 1938 neprosperovalo. Stabilná voličská základňa a rozsiahla sieť stavovských poľnohospodárskych organizácií, družstiev, vzájomných roľníckych

pokladníc a ďalších záujmových organizácií, ktoré jej podliehali však svedčia nielen o jej politickom vplyve, ale aj o dobrých ekonomických pozíciách. Nazdávam sa, že roku 1938 popri uvedených nepriaznivých politických momentoch a ľudáckych snahách o zmenu štátoprávneho postavenia Slovenska zohralo dôležitú úlohu práve úsilie agrárnikov zachovať si aj v novom režime ekonomický potenciál, ktorý získali počas medzivojnového obdobia. Na záver treba preto zdôrazniť, že pri skúmaní pôsobenia agrárnej strany na Slovensku počas 1. ČSR bude nevyhnutné zamerať sa oveľa viac aj na ekonomické aspekty jej činnosti, ktoré, popri politických momentoch a v tesnom prepojení s nimi, zohrávali pri jej vzniku a zdá sa, že i pri jej „zániku“ kľúčovú úlohu.

Natália Krajčovičová

Autonomizmus Slovenskej národnej strany v medzivojnovom období

Jednou zo základných požiadaviek Slovenskej národnej strany (SNS) v medzivojnovom období bola autonómia Slovenska. Napriek tomu uchopenie autonomistickej myšlienky v politike SNS je pomerne komplikované. Popri ťažkostiach s pramennou bázou to ovplyvnilo aj nepevné organizovanie strany, čo sa prejavilo v jej praktickej politickej činnosti. Narážame napríklad na problém, že v rôznych obdobiach sa zdôrazňovala vždy iná rovina autonomistickej politiky v závislosti od vnútro politickej, zahraničnopolitickej i vnútrostraníckej situácie, keď do popredia vystupovali buď razantnejšie, alebo naopak, miernejšie formy presadzovania tejto požiadavky. Zatiaľ sa nepodarilo objaviť ani zápisnice z výborov, ktoré sa schádzali viac sporadicky než pravidelne, k policajným hláseniam o schôdzach a zhromaždeniach strany, kde sa hovorilo o autonomizme kriticky treba taktiež pristupovať. Sme tak odkázaní prevažne na súdobú tlač a zlomky osobnej korešpondencie. Užitočným prameňom pre tridsiate roky sú parlamentné reči jediného poslanca strany v Národnom zhromaždení Martina Rázusa. Výskum autonomizmu SNS je preto skôr pokusom o zachytenie vývoja autonomistickej myšlienky a zloženie istej mozaiky z dostupných materiálov. Pri spracovávaní tejto témy možno vychádzať zo zásad autonomistickej politiky SNS, ktoré formulovala v prvej polovici dvadsiatych rokov minulého storočia, a na ktorých zotrvala do konca existencie Československej republiky (ČSR). Ďalej treba vychádzať z reforiem verejnej správy, najmä zo stanovísk jej členov k prvkom samosprávy a k návrhom na zriadenie samosprávnych orgánov obsiahnutých v týchto reformách. Príspevok som rozdelila do štyroch častí podľa chronologických období, v ktorých som sa pokúsila zachytiť základné charakteristiky vývoja autonomistickej politiky SNS v rokoch 1918 – 1921, 1922 – 1929, 1930 – 1938 a roku 1938.

Napriek tomu, že SNS bola malá a marginálna strana s nízkym voličským potenciálom, existuje niekoľko dôvodov na podrobný výskum jej autonomistických postojov. Po prvé, práve v tejto otázke možno sledovať zaujímavú kontinuitu s prepričovou slovenskou politikou, ku ktorej sa národnári hlásili počas celého medzivojnového dvadsaťročia. Autonomistickú politiku SNS treba zároveň vnímať ako príklad či istý stupeň vývoja štátoprávneho a národnopolitického myslenia slovenských politikov, ktorí na rozdiel od centralistov riešili otázku postavenia Slovenska ako celku, teda vymedzeného a samostatného územia. V tejto súvislosti si zasluží pozornosť aj formulovanie jej postojov k československej, resp. k vlastnej štátnosti, či už

v negatívnom, alebo v pozitívnom zmysle. Ďalším zaujímavým rozmerom autonomistickej politiky národnej strany je sledovanie cesty k slovenskej národnej samobytnosti a formulovanie z toho vychádzajúcich národných požiadaviek, ako aj prechod z verejnosprávnej na národno-politickú rovinu. V neposlednom rade táto téma ponúka mnoho paralel s vývojom v druhej slovenskej autonomistickej strane – Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSLS), umožňuje pochopiť slovenské autonomistické hnutie ako také, ale aj činnosť nacionálnej opozície v ČSR najmä v prvej polovici tridsiatych rokov 20. storočia.

Myšlienku slovenskej autonómie nepriniesol až vznik ČSR roku 1918. Táto idea charakterizovala slovenskú politiku už v druhej polovici 19. storočia. Bola súčasťou memorandového programu z roku 1861, v ktorom Slováci požadovali vymedziť na etnickom princípe územie súvislo obývané samobytným slovenským národom.¹ Objavila sa aj vo volebných programoch SNS v rokoch 1881, 1901, 1906 a v roku 1914 bola súčasťou politického programu strany ako požiadavka zriadenia národnej autonómie na základe rovnoprávnosti národov Uhorska, vytvorenia autonómneho hornohorského okolia so zaokrúhlením stolíc podľa národností v rámci nerozdielneho uhorského štátu, používania národného jazyka v administratíve, súdnictve a školstve a zriadenia osobitného slovenského krajinského snemu existujúceho popri spoločnom uhorskom sneme.² Poprevratová národná strana sa na túto historickú tradíciu odvolávala počas celého medzivojnového obdobia.³ Samospráva Slovenska v rámci väčšieho štátneho celku sa v poprevratovej SNS, resp. v národnárskej skupine,⁴ ukázala ako do veľkej miery vžitá predstava riešenia postavenia Slovenska. Jej reprezentant Matúš Dula v októbri 1918 v Prahe túto otázku otvoril pri rozhovoroch s českými politikmi Karlom Kramárom, Josefom Rotnágglom a Václavom Kľofáčom⁵ a národniar Emil Stodola samosprávu Slovenska odôvodňoval potrebou zachovať Slovensko ako celok s vlastným národným trhom a národnou individualitou.⁶ Obaja politici sa

1 Memorandum národa slovenského. In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*. Bratislava 1998, zväzok I, s. 336 – 343.

2 PODRIMAŤSKÝ, M.: Program SNS 1900 – 1914. *Historický časopis* (HČ), roč. 25, č. 1, 1977, s. 3 – 27; Výklad programu slovenskej národnej strany. Zostavil Jozef Gregor Tajovský, marec – máj 1914, s. 2. In: *Dokumenty slovenskej...* I, s. 401 – 402.

3 Napr. *Národné noviny* (NN) I. 3, 1929, 26. 7. 1938.

4 Keďže SNS obnovila svoju činnosť až v lete 1919, dovtedy je podľa môjho názoru vhodnejšie hovoriť o národnárskej skupine než o SNS.

5 „Českí politikovia na môj dotaz, akú správu dostaneme v prípade nášho vstúpenia do spoločného zväzu s českými krajinami, zvlášte či, ak budeme žiadať pre Slovensko samosprávu, nám aj Maďarom ponúkaná takáto naša požiadavka nebude odvrhnutá... mne na to bola daná odpoveď, že Slovensko dostane takú verejnú správu, akú preň my budeme žiadať.“ Citované podľa BUTVIN, J.: Domáci národnooslobodzovací boj Slovákov za prvej svetovej vojny. HČ, roč. 32, č. 6, 1984, s. 893, HRONSKÝ, M.: *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava 1988; Tenže: *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava 1988; KRAJČOVIČOVÁ, N.: Slovenská národná rada roku 1918. HČ, roč. 17, č. 2, 1969, s. 177 – 197; DULA, M.: Moja odpoveď na novšie a staršie otázky. In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*, II. Bratislava 1998, s. 77 – 79.

6 Citované podľa BUTVIN, J.: c. d., s. 898; STODOLA, E.: *Prelom. Spomienky, úvahy, štúdie*. Praha 1933, s. 145 – 146.

k potrebe slovenskej samosprávy prikláňali aj na porade výkonného výboru SNR 31. októbra 1918 v Martine, kde sa prerokoval zákon o úprave prechodných pomerov na Slovensku po vzniku republiky vypracovaný Dr. Ferdinandom Pantůčkom.⁷ Porada sa síce uzniesla, že otázka postavenia Slovenska sa otvorí vo vhodnejšom čase, pre mnohých slovenských politikov a verejných činiteľov to však neznamenal, že sa o slovenskej samospráve prestane úplne hovoriť. V parlamente v rokoch 1918 a 1919 odzneli na túto tému prejavy a do diskusie, ktorá prebehla v tlači v rokoch 1919 – 1921 sa zapojili početné verejné, politické a odborné kruhy.⁸

Počas pôsobenia národniarov v spoločnej strane so slovenskými agrárnikmi v Slovenskej národnej a roľníckej strane (SNRS) v rokoch 1919 – 1921 sa požiadavka samosprávy stala aj jednou z profilujúcich zásad národnárskeho krídla. Spočiatku trvalo na zaradení tejto požiadavky do spoločného programu, no neskôr čiastočne ustúpilo a uspokojilo sa s uplatňovaním samosprávy na oblastnej úrovni. Na začiatku roka 1920 vydalo pre svojich stúpcov vyhlásenie, že prihlásením sa k jednotnému programu SNRS sa nevzdáva samosprávy Slovenska.⁹

Národnárska skupina sa síce hlásila k zásade samosprávy pre Slovensko, nemala však vypracovaný jej konkrétny koncept ani návrh. Vyplývalo to aj zo situácie v závere prvej svetovej vojny. Národnári taktiež patrili medzi tých slovenských politikov, ktorí odsúhlasili rozhodnutie Slovákov opustiť uhorský štátový rámec a vstúpiť do nového československého (čs.) štátu, lebo v uhorskom štáte nevideli možnosti naplnenia národných práv Slovákov. To očakávali od čs. štátnosti, preto jej obranu považovali pre Slovákov za existenčne dôležitú. Zavedenie slovenskej samosprávy podmieňovali stabilizáciou pomerov v celom štáte, a preto aj tesne po prevratе akceptovali centralizmus ako stabilizujúci prvok a ako najvhodnejšiu formu správy pre povojnové a stále ohrozené Slovensko. Vzhľadom na výnimočnú medzinárodnú i vnútropolitickú situáciu centralistickú správu považovali za opodstatnenú, no dočasnú. Autonomía bola pre nich dlhodobé a perspektívne riešenie postavenia Slovenska v ČSR. V tomto čase úplne akceptovali nielen čs. štátnosť, ale aj myšlienku

7 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond Slovenská národná rada (SNR) 1918, kart. 1, inv. č. 2. Zápisnica Výkonného výboru SNR z 31. októbra 1918: „*Dr. Stodola: minimum našich túžob by bolo to, čo má dnes Morava. Návrh ako prechodný prijímame a žiadame garancie a určitý termín medzinárodne určiť. Vtedy nastane stav autonómie slovenskej a túto žiada úplnú čím súrnejšie.*“ Matúš Dula zastával stanovisko, že „*nastúpením normálnych pomerov, najďalej na prichod 10 liet, musí byť zabezpečená taká autonómia, ktorú smluvne zmluvia zástupcovia Slovákov zo zástupcami českého národa.*“; ŠUCHOVÁ, X.: K problémom unifikácie verejnej správy v predmníchovskej ČSR. In: *Československo 1918 – 1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*, I. Praha 1999, s. 188 – 190.

8 ZUBEREC, V.: Pokusy o obnovenie Slovenskej národnej strany v Československej republike (1918 – 1921). In: *Kmetianum*, roč. 2, 1971, s. 120. Autor citoval podľa: Archív Národného zhromaždenia (ANZ), SK, zápisnica zo 4. 12. 1918; poslanecké správy zo snemovne zo 4. 12. 1918; NN 1921 napr. čísla 1, 4, 11, 13, 14, 16, 20, 24, 40, 41, 76, 79.

9 NN 1920 č. 5 a 8.

jednotného čs. národa ako predpoklad zachovania štátu, ktorý na tejto myšlienke vlastne vznikol. Národnári nevideli rozpor medzi národným a štátnym záujmom, čo potvrdzovalo aj to, že autonómiu vnímali predovšetkým ako verejno-správnú otázku, nie ako národnopolitický problém. Za dočasne vyhovujúce riešenie zodpovedajúce ich vtedajšej predstave o potrebe decentralizovanej správy považovali Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska (MPS), ktoré vzniklo na základe zákona o mimoriadnych prechodných ustanoveniach na Slovensku č. 64/1918, a do zriadenia slovenskej autonómie požadovali rozšírenie jeho právomocí.¹⁰ Dôležitým prvkom v chápaní samosprávy u národnárov bolo aj to, že ju považovali za ukazovateľ úrovne demokratickej spoločnosti charakterizovanej zastúpením laického prvku na lokálnej úrovni.¹¹

Keď v marci 1921 obnovila SNS samostatnú činnosť, prihlásila sa k požiadavke zriadenia slovenskej samosprávy. Návrh na autonómiu formuloval E. Stodola v knihe *O samospráve Slovenska*, kde zároveň predložil aj hlavný argument na zavedenie samosprávy odrážajúci pozitívny postoj SNS k československej štátnosti – pevnosť štátu zabezpečí spokojnosť jeho častí, ktorá sa docielí ich účelnou správou, a takto sa dosiahne záujem týchto zložiek na chode a budovaní celého štátneho organizmu. Verejná správa mala podľa Stodolu rešpektovať historické tradície, ako aj odlišný vývoj v jednotlivých častiach a usilovala by sa zaviesť čo najpriliehavejšiu formu správy zodpovedajúcu špecifikám jednotlivých krajín. Na rozdiel od okamžitého zavedenia autonómie táto cesta bola zdĺhavejšia a vyžadovala si dlhodobú prípravu. Podľa Stodolu však bola opodstatnená, pretože slovenská samospráva sa mala budovať postupne a nie okamžitými zmenami v štátoprávnom postavení Slovenska. Preto navrhoval etapovité preberanie kompetencií do rúk slovenských samosprávnych orgánov, ktoré by napredovalo v súlade s vývojom spoločnosti a s konsolidáciou štátu.

Pri konkrétnej predstave slovenskej samosprávy vychádzal Stodola z kombinácie historických a súčasných modelov samospráv a z reformy župného zriadenia z roku 1920, ktorá okrem reorganizácie územnej správy a redukcie počtu žúp hovorila aj o vytvorení župného zväzu. Tento orgán, ktorý sa do zákona podarilo presadiť

¹⁰ Zákon o mimoriadnych opatreniach na Slovensku. In: *Dokumenty slovenskej... II*, s. 68 – 70; NN II. 9. 1919: *Program slovenskej národnej strany*: „Žiadame, aby sa nám podľa dohodnutia patriaca a v záujme Česko-slovenskej republiky potrebná autonómia postupne vybudovaná bola. Pokiaľ sa to nestane, žiadame podržať MPS a to s rozšírenou prácomocou.“

¹¹ STODOLA, E.: *O samospráve Slovenska*. Martin 1921, s. 29: „Nesmieme zo zreteľa pustiť, že odstránením voľby úradníkov a vymenovaním úradníkov štátom i v odbore samosprávy (= zoštátnenie administrácie) silno narušené bolo jedno z hlavných kritérií samosprávy a štát dostal tým takú moc do svojich rúk, ktorá ho viac-menej robí pánom i nad samosprávnymi telesami.“; ZAVACKÁ, K.: *Právne systémy a tradície na Slovensku v období vzniku ČSR*. HČ, roč. 42, č. 2, 1994, s. 215 – 225; LIPSCHER, L.: *K vývinu politickej správy na Slovensku*. Bratislava 1966.

odporcom centralizmu, splňal Stodolovu predstavu prvého stupňa slovenskej samosprávy. Zriadením župného zväzu by sa sformoval zbor, ktorý by po stabilizovaní situácie mohol byť základom autonómneho zboru s rozšírenými právomocami. Nedostatky v župnom zákone, ktorého kompetencie boli vágne formulované, by sa postupne eliminovali smerom k decentralizácii. Po zabehaní župného zväzu a po pomnutí nebezpečenstva zo zvrátenia stavu v prospech maďarskej štátnej myšlienky by podľa Stodolovho návrhu štát mohol prikročiť k zavedeniu úplnej slovenskej autonómie. Pre tú by ako najvhodnejší model navrhoval české a moravské krajinské (zemské) zriadenie z roku 1913, alebo vzor Podkarpatskej Rusi, ako ho zakotvila *Ústava ČSR* prijatá 29. februára 1920.¹² Podľa tohto modelu by malo mať Slovensko vlastný snem (sám si zvolí predsedníctvo), ktorý by bol oprávnený uznášať sa v otázkach týkajúcich sa jazykových, školských, náboženských záležitostí, otázok miestnej správy (napríklad stavieb realizovaných z vlastných prostriedkov a prijímať krajinský rozpočet). Zákonodarnú právomoc by mal v otázkach, ktoré na neho prenesie Národné zhromaždenie (Stodola ich v návrhu nešpecifikoval). Zákony prijaté slovenským snemom by sankcionoval popri prezidentovi aj guvernér autonómneho Slovenska, ktorého by na návrh vlády menoval prezident republiky. Zodpovedný by bol slovenskému snemu, riadil by rokovania guberniálnej rady, teda užšieho správneho výboru zloženého z predstaviteľov jednotlivých referátov (napríklad politického, finančného, kultúrneho) a z 10 richtárov ako zástupcov obecnej samosprávy. Guberniálna rada by vykonávala hlavnú civilnú správu a nariadenia ňou vydané by podpisoval guvernér. Na návrh referenta guberniálnej rady by guvernér menoval úradníkov z odboru cirkevnej a miestnej správy. Šéfom civilnej správy by bol viceguvernér. Slovensko by malo svojich zástupcov aj v spoločnom celoštátnom sneme.

Národniansky návrh postupného budovania samosprávy predstavoval demokratický a právne rozhladený návrh. Slovenský historik Vladimír Zuberec ho považoval za veľmi podnetný, ktorý by v prípade realizácie prospel celému Slovensku.¹³ To však v praktickej politike znemožňovala skutočnosť, že národná strana nemala fórum, na ktorom by návrh predostrela. Na ľudové zhromaždenia sa ako pomerne akademický nehodil, o návrhu sa nikde nediskutovalo aj vzhľadom na to, že SNS nemala zástupcov v parlamente ani v iných zastupiteľských orgánoch. Pre širokú verejnosť bol zasa príliš komplikovaný a málo zrozumiteľný.¹⁴

¹² Ústava Československej republiky. In: Dokumenty slovenskej..., II. Bratislava 1998, s. 111 –112; STODOLA, E.: c. d., s. 35 a nasl.

¹³ ZUBEREC, V.: c. d., s. 128.

¹⁴ V prejavoch predstaviteľov národnej strany v nasledujúcich rokoch som sa však s týmto návrhom nestretala, nespomínal sa ako záväzný, resp. nespomínal sa vôbec.

Významným posunom v autonomizme SNS v tomto období bolo prihlásenie sa k Pittsburskej dohode, ktorá hovorila o existencii slovenského snemu, slovenských súdov a slovenskej administratíve. Keďže aj druhá slovenská autonomistická strana SLS požadovala jej začlenenie do ústavy štátu a obhajovala nárok Slovenska na vytvorenie snemu a samosprávy na jej základe, vytvorili sa predpoklady na utvorenie spoločného autonomistického frontu. V lete 1921 prebehli rozhovory o ich novej spolupráci, avšak k spoločnému postupu nedošlo kvôli zásadným rozdielom vo vnímaní slovenskej samosprávy.¹⁵ Pokiaľ SLS žiadala okamžité splnenie zmluvy do všetkých dôsledkov vrátane slovenského snemu, SNS bola za postupné zavádzanie autonómie, pričom postupnosť, ako som už spomenula, bola veľmi dôležitým prvkom v jej návrhu samosprávy.¹⁶ Národniarom záležalo predovšetkým na tom, aby sa myšlienka slovenskej samosprávy nezdiskreditovala, aby bola táto idea zbavená akéhokoľvek podozrenia z iredentizmu či separatizmu. Na SLS však ležal biľag podozrenia z iredentizmu a obhajoby maďarských záujmov prostredníctvom v strane nasadených agentov, čo podľa SNS do veľkej miery diskreditovalo samotnú autonomistickú myšlienku a stavalo ju do svetla separatizmu. Situačná správa z apríla 1921 hovorila: „Její představitelé (SNS) vyčítili dobře, že největšími křiklouny ve straně lidové pro autonomii jsou ti, jimž na republice nijak nezáleží a kteří by rádi měli Slovensko opětně v lůně Magyarorgsághu. To se, samozřejmě, slovenským národovcům dokonale přičí.“¹⁷ Aj v nasledujúcom období to bola jedna z hlavných výhrad SNS voči ľudovej strane, pričom spoluprácu podmieňovala očistou v SLS.¹⁸ Napriek tomu, že zblížovanie strán na báze autonomizmu sa v tomto období neuskutočnilo, v oboch stranách sa vytvorili krídla naklonené tejto myšlienke. Na zblížovaní slovenských autonomistických síl mali záujem aj americkí Slováci, ktorí však v 20. rokoch nedosiahli ich spoločný postup.¹⁹

Dôležitá zmena v autonomistickej politike SNS nastala roku 1922. Strana sa rozdelila na dve krídla, ktoré sa odlišovali rozdielnymi postojmi k vyjadreniu samobytnosti slovenského národa. Diskusia medzi národniarimi na túto tému nebola nová,

¹⁵ KRAMER, J.: *Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918 – 1929*. Bratislava 1962, s. 62 a nasl.

¹⁶ Archiv Kancelárie prezidenta republiky (KPR), sig. T 1215/38. Sbíрка propagačního materiálu z 3. 9. 1938 na s. 5 charakterizovala Stodolov návrh týmito slovami: „Tyto požadavky jsou ovšem daleko mírnější než urgencye lidácké.“

¹⁷ Archiv KPR, sig. T/21, č. 343/21. Situačná správa z 19. 4. 1921.

¹⁸ Slovák 24. 6. 1924; LIPSCHEER, L.: *Ludácka autonómia – ilúzie a skutočnosť*. Bratislava 1957, s. 29 – 31; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Bratislava 1997, s. 105; TUKA, V.: *Návrh zákona o autonomii Slovenska. Ružomberok 1921*. KRAMER, J.: c. d., s. 135 a nasl.; Národní archiv (NA), Praha, fond Prezidium ministerské rady (PMR), kart. 232, č. 1450/582. Správa o odovzdaní rezolúcie SLS a SNS z Trenčianskych Teplíc ministerskému predsedovi; KRAJČOVIČOVÁ, N.: *Politika Slovenskej národnej strany v rokoch 1918 – 1925*. Kandidátska dizertačná práca (KDP), nepublikovaná. Bratislava 1967, s. 177; Slovák 1921, č. 13.

¹⁹ ROGULOVÁ, J.: *Politika Slovenskej národnej strany v rokoch 1918 – 1929*. Dizertačná práca, nepublikovaná, Bratislava 2004, s. 106 a nasl.

prebehla už po vzniku ČSR. Pri vstupe do čs. štátu táto politická skupina nemala pochybnosti o tom, či Slováci sú, alebo nie sú samobytným národom. Na túto otázku dal odpoveď samostatný vývoj v slovenskom a českom národnom hnutí v druhej polovici 19. storočia v zmysle slovenskej samobytnosti. Ak národnárska skupina pri vzniku štátu pristúpila na myšlienku vytvorenia národného štátu na základe jednotného čs. národa a prijala túto fikciu, nebolo to preto, že by sa vzdala vlastnej národnej identity. Dôvod bol pragmatický, a to vytvorenie štátu, v ktorom by mali Slováci zabezpečené národné práva, pričom fikcia čs. národa bola jedinou možnou, na ktorej by víťazné veľmoci priznali štátu existenciu. Niektorí z národnárov tvrdili, že Slováci by sa mali prihlásiť k vlastnej národnej individualite a vystupovať v republike ako samobytný národ.²⁰ V strane však prevládlo stanovisko zotrvať na fikcii jednotného národa s ohľadom na bezpečnosť štátu, k čomu sa SNS hlásila ešte roku 1921.

Keď sa roku 1922 táto diskusia opäť aktualizovala, získalo prevahu krídlo, ktoré požadovalo zmenu oficiálnej straníckej politiky (Andrej Mihal, Ivan Thurzo, Anton Kompánek, Miloš Kolesár, Ludovít Bazovský). Toto krídlo vnímalo autonómiu ako prepojenie správneho a národnopolitického problému. Za jeden z najzávažnejších prameňov autonomistického hnutia SNS považovalo centralizmus, v podstate možno povedať, že zradikalizovalo Stodolove názory a slovenskú otázku postavilo do širších národnopolitických súvislostí. Súhlasilo s oficiálnou smernicou strany, že podstatou slovenského problému je nevyhovujúca správa. Pozornosť však sústredilo na fundamentálne národné veci a zdôrazňovalo, že centralistický postup vládnej moci voči Slovensku je priamo v rozpore so životnými záujmami Slovákov v kultúrnej, hospodárskej oblasti a v personálnej politike. Napadlo oporný argument centralistov – teóriu jednotného etnického čs. národa, podľa ktorého si jednotný národ vyžaduje jednotnú správu, jednotný prístup a jednotný jazyk. Dospelo k záveru, že zmenu možno dosiahnuť len tým, že sa samospráva bude vymáhať ako právo samobytného národa na spravovanie vlastných vecí. Prevaha tohto krídla sa prejavovala od začiatku roka 1922, keď strana vo svojich vyhláseniach ustupovala z pozícií čs. jednoty a nahrádzala ju česko-slovenskou vzájomnosťou.²¹ Definitívne víťazstvo tejto myšlienky vyjadroval program strany z roku 1925: „*Sme za silnú, pevnú československú republiku vnútri i zvonku a v nej za duševný i hmotný rozkvet slovenského národa. V tomto záujme rozličnosť pomerov na Slovensku a v ostatných častiach republiky činí potrebným*

²⁰ NN 1919, č. 156. HRUŠOVSKÝ, J.: Nechutné veci; Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (SNK – ALU) Martin, fond Ivan Thurzo, sig. 166 D 1. *Z práce a obetí za národ*. GAŠPAR, T., J.: *Zlatá fantázia*. Bratislava 1969, s. 132 a nasl.; NN 1925, č. 22.

²¹ NN 1922, č. 39; NN 9. II. 1922; NN 1925, č. 7; KRAJČOVIČOVÁ, N.: c. d., s. 212.

osobitné spravovanie Slovenska. Na toto máme my Slováci právo samým svojim národným jestvovaním a bytím, okrem toho i mravný záväzok v Pittsburskej dohode. Preto domáhame sa autonómie (samosprávy) podľa tejto dohody v záujmovom kruhu slovenského národa a Československej republiky, totiž žiadame pri štátnej nerozdielnosti ústavodarne zabezpečiť autonómne (samosprávne) právo najmä vo veciach školských, administratívnych, súdobníckych, hospodárskych, cirkevných a kultúrnych. Dokiaľ to nebude uskutočnené, žiadame podržať ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska s rozšírenou a vymedzenou v tomto smysle právomocou... Autonomia je zásada. Podstata tejto zásady znamená, aby sa slovenské veci riešili, vybavovali a spravovali podľa vôle a žiadosti Slovákov a nie proti ich vôli, ani i len bez opýtania ich mienky.“²²

Pri konkretizovaní návrhu SNS na samosprávu Slovenska v druhej polovici dvadsiatych rokov mala veľký význam krajinská reforma z roku 1927, ktorá vstúpila do platnosti v júli 1928. Podstatou tejto reformy vypracovanej ministerstvom vnútra bolo zrušenie župného systému a žúp ako územno-administratívnych jednotiek a vytvorenie štyroch územných celkov – krajín českej, moravskej, slovenskej a podkarpatorúskej. Každá krajina bola samostatnou právnickou osobou, mala právnu subjektivitu a vlastné krajinské orgány, ktorými boli krajinský prezident na čele menovaný vládou, krajinské zastupiteľstvo a krajinský výbor ako výkonná zložka. Zaviedli sa okresné úrady s pričlenenými okresnými zastupiteľstvami, ktoré mali reprezentovať vplyv občianskeho prvku v samospráve.

Národníari vnímali túto reformu ako pozitívny prístup k riešeniu problémov Slovenska. Zvlášť oceňovali význam územného vymedzenia Slovenska, ktoré sa vlastne touto reformou uskutočnilo po prvýkrát v slovenských dejinách. Rovnako kladne hodnotili aj zriadenie slovenských orgánov, teda zastupiteľstva a krajinského prezidenta, a označovali ich za kroky zodpovedajúce decentralizačným potrebám Slovenska.²³ Podľa nich sa ďalší vývoj týchto inštitúcií mal uberať smerom k decentralizácii²⁴ a náplňou ich autonomistickej politiky v nasledujúcom období sa stala požiadavka transformácie týchto orgánov na skutočné orgány samosprávy, novelizácia zákona o krajinskom zriadení a dôkladná decentralizácia. To sa malo zabezpečiť roz-

²² Program Slovenskej národnej strany. Nedatované (1925).

²³ STODOLA, E.: Ešte o tej autonomii. In: NN 6. 9. 1929; NN 8. 3. 1929: „*Je pravda, zemská autonómia nie je tou autonómiou, po ktorej Slovensko túži. Ale jednako už autonómiou a to je hlavné. Princíp autonomizmu zvíťazil a keď nie iné, nuž Slovensku dostane sa aspoň možnosti budovať na zemskej autonómii takú autonómiu, ktorá je potrebná, aby slovenské záujmy boli chránené. Ak raz Slovensku priznalo sa právo na autonómiu, to znamená toľko, že toto právo podľa svojej potreby môže rozšíriť v širšiu autonómiu. Veď autonomistická politika vo vláde nebude spať, ale bude mať možnosť pracovať a uskutočňovať ďalšie výdobytky.*“

²⁴ NN 1. 1. 1927. Súvaha politiky; SNK – ALU, fond Martin Rázus, sig. 45 F 2. List E. Stodolu M. Rázusovi: „*Je nesporné, že myšlienka autonómie nie lokálnej, ale celého Slovenska obdržala telo a na nás bude túto, čo aj nedokonalú inštitúciu, zveladiť.*“; NN 19. 6. 1929, 20. 2. 1929; RÁZUS, M.: To naše krajinské zastupiteľstvo. In: NN 20. 1. 1929.

šírením právomocí krajinského zastupiteľstva a prezidenta²⁵. Zastupiteľstvo podľa nich nemalo charakter riadneho snemu, malo úzko ohraničenú pôsobnosť, chýbala v ňom zákonodarná moc, predsedníctvo snemu sa nevolilo, ale vymenúvalo, poslanci nemali imunitu.²⁶ Samosprávne kompetencie krajinského zastupiteľstva boli výrazne obmedzené aj tým, že mohlo rozhodovať len o úzkom a nie veľmi významnom okruhu problémov a všetky závažné záležitosti podliehali schváleniu ministerstva vnútra. Členovia zastupiteľstva boli z dvoch tretín volení (voľby sa uskutočnili v rokoch 1928 a 1935), z jednej tretiny ich menovala vláda z odborníkov, ktorí disponovali právomocou zmeniť alebo aj úplne zrušiť uznesenie zastupiteľského zboru. SNS požadovala naplnenie demokratického princípu zavedením všetkých volených členov. Ďalšou výčitkou bolo, že platnosť rozhodnutí samosprávneho orgánu podmieňoval súhlas zhora, teda v konečnom dôsledku zastupiteľstvo mohlo schváliť iba to, čo mu zhora povolili. Podľa národniarov malo toto zastupiteľstvo len také kompetencie, akými disponovali dovtedajšie župné zastupiteľstvá, navyše podľa zákona ho mohla vláda rozpustiť. Kritika SNS sa zamerala na to, že sa slovenské zákonodarné kompetencie nezavedli najmä v školskej a cirkevnej oblasti, pričom strana argumentovala aj potrebou odstrániť trecie plochy medzi Čechmi a Slovákmi.²⁷ Stodola zdôrazňoval, že najmä správa týchto vecí by mala byť decentralizovaná a riadená Slovákmi, pretože školu a cirkev považoval za kardinálnu otázku slovenskej autonómie. Kritizoval, že v návrhu vlády sa nenachádza zmienka o samostatnom slovenskom školskom výbore. V školských otázkach mal podľa SNS samosprávny slovenský orgán právo rozhodovať úplne, nielen nad učiteľmi ľudových a meštianskych škôl, pri stredných školách mohla rozhodnutia len sprostredkovať. Stodola videl zmysel slovenskej samosprávy aj vo vybudovaní slovenského vysokého školstva. Zákon zavádzal ako nižšiu správnu inštanciu okresné úrady. Stodola poukazoval na to, že šlo o inštitúciu, ktorej životnosť na rozdiel od žúp nie je preverená a robia sa tak zbytočné neuvážené, umelé a Slovensku nepriliehajúce kroky. Podľa SNS sa malo zväžiť skôr reformovanie žúp než zavádzanie nových typov úradov.²⁸

²⁵ NN 23. 1. 1927: „Dajte nám pokoj s takou autonómiou, pri ktorej sa bude ďalej centralizovať... Dajú nám samosprávu pro forma na zaslepenie očí... Kto sa domnieva, že teraz už, keď bude Slovensko „zemou“ nebudú ho spravovať z Prahy, ten sa veľmi mylí... posvietme si len na kompetenciu krajinského prezidenta: môže vraj vymenúvať a penziónovať až po 8. hodnotnú triedu. Ale koho? Napríklad železniční, poštovní, súdobní a bohvi ešte akí úradníci mu už nepodliehajú. Pri týchto má len právo veta, ale vieme z praxe – napríklad veto plnomocného ministra – si v Prahe nikdy veľmi nevšímali. Tedy do socialistických dŕžav pri poštách, železnicach bude mať krajinský prezident málo slova.“; NA, fond Prezidium ministerstva vnútra (PMV), sig. X/T/28, č. 12491. Správa z valného zhromaždenia SNS z 10. 7 1927; SNA, fond Policajné riaditeľstvo (PR), kart. 225, MAT 53/1. Správa z verejného zhromaždenia SNS v Bratislave 13. 10. 1927.

²⁶ RÁZUS, M.: c. d.

²⁷ NN 23. 1. 1927.

²⁸ SNK – ALU, fond Martin Rázus, 45 G 60. List J. Smreka M. Rázusovi z júla 1928; NN 3. 5. 1928.

Po vstupe SNS do parlamentu po voľbách roku 1929 prostredníctvom jej člena Martina Rázusa strana získala nové fórum na rozvíjanie autonomistickej politiky. Rázus počas svojej činnosti (1929 – 1937) patril k najaktívnejším poslancom. Od začiatku tridsiatych rokov sa aktívne zapájal do projektov smerujúcich k riešeniu slovenskej otázky, napríklad zúčastňoval sa na poradách slovenských politikov zvolávaných na pôde parlamentu, podieľal sa na založení Národohospodárskeho ústavu pre Slovensko a Podkarpatskú Rus atď.²⁹ Zrejme aj skúsenosti z parlamentu prispeli k posunu v autonomistickej politike SNS, a to najmä v poznaní, že musí skoncentrovať svoje postoje do uceleného systému. V programe z roku 1932³⁰, na ktorom sa najviac podieľal Rázus, zhrnula autonomistické stanovisko do pojmu politická autonómia, ktorý sa v nasledujúcich rokoch objavoval v národnárskej tlači, v rozhovoroch, ktoré poskytoval Rázus českým aj slovenským novinám³¹ a v rezolúciách prijatých na verejných zhromaždeniach strany. V súlade s predchádzajúcimi názormi národnári vychádzali z potreby reformy krajinského zriadenia, najmä však z rozšírenia kompetencií krajinského zastupiteľstva a jeho transformácie na snem vybavený zákonodarnou právomocou v záležitostiach týkajúcich sa Slovenska. Legislatívne kompetencie sa mali podľa SNS vzťahovať na všetky odbory slovenského hospodárskeho, sociálneho, personálneho, spoločenského a kultúrneho života. V kompetenciách celoštátneho zákonodarného snemu mali ostať len záležitosti týkajúce sa celej republiky: „*Armáda, financie, zahraničie a veci, nevpadajúce do rámca jedine Slovenskej krajiny – ostanú predmetom ríšskeho snemu v Prahe.*“³²

SNS sa pokúsila prepracovať aj argumentačnú bázu. Roku 1932 národnárska tlač konštatovala, že pokiaľ v predchádzajúcom období strana nemala odborníkov, „*ktorí by vedeli prejsť od citovej a ideovej politiky k reálnej politike,*“ od začiatku 30. rokov sa situácia zmenila. Tento posun podľa národnárov vyjadroval prechod od hesla „*Za tú našu slovenčinu*“ a „*Za boha a národ*“ k heslu „*Za hospodárske vyrovnanie s historickými zemami*“³³. Ideou národnej strany bolo na základe presných štatistických údajov

29 NN 13. 2. 1932, 17. 2. 1932: Už Slovensko vstáva – a čo na to Česi.

30 „*Autonomizmus je politický smer, ktorého cieľom je – vydobýť pre istú časť jednotného štátu z nezbytných existenčných dôvodov autonómiu. Autonomia sama je zas taký stupeň decentralizácie, vystrojenej právom zákonodarným, čo životné záujmy patričnej časti štátu dokonale vyrovná so záujmami celého štátu... Československá republika je malým štátom v srdci Európy, zato má však všetky možné problémy od národných cez hospodárske a sociálne po kultúrne. Problémy tieto zvládnuť centralizmom dosiaľ nedokázalo sa a to na nesmiernu škodu odtisnutých častí a tým i samého štátu. Náš štát má žily odstredivé. Sústredivým a tak štátotvorným živlom sú tu predovšetkým Česi a Slováci. Vyrovnáť český a slovenský národ záujmovo je protitriednou štátnickou úlohou a podmienkou bezpečnosti tohto štátu ako doma, tak i navonok. Toto vyrovnanie najistejšie príde – priznaním zodpovednej právomoci slovenskému národu a Slovensku, ako slabšiemu proti hospodárskej, kultúrnej, sociálnej a najmä politickej prevaha historických zemí... predstavujeme si slovenský krajinský snem s legislatívnou právomocou vo všetkých tých veciach, ktoré sa súdržnosti a jednoty štátu nedotýkajú... Autonomizmus nie je separatizmus, ale vhodná priliehavá a rozumná forma spoluzitia a štátnej jednoty.*“ Program Slovenskej národnej strany. Čo žiada Slovensko?. 1932. SNK – ALU, fond Martin Rázus, sig. 45 O 7a.

31 Národní liga 15. 8. 1933, NN 11. 3. 1933.

32 NN 11. 3. 1933.

o dodávkovvej a objednávkovej politike, o daňovom zatažení a príjmoch zo spoločnej pokladnice, dosiahnuť spravodlivé prerozdelenie peňazí pre všetky časti republiky.³⁴ SNS išlo o dosiahnutie jednoty v znášaní daňovej záťaže a úmerne tomu aj zodpovedajúceho príjmu z rozpočtu. Navrhovala zistiť, aký je podiel Slovenska na spoločnom daňovom balíku, teda koľko odovzdalo na daniach, na základe čoho by sa vyrátala suma Slovensku prislúchajúca v podobe rozpočtu.³⁵ Podľa názoru strany spravodlivú príjmovú a rozpočtovú politiku mohla zabezpečiť len autonómia: „*Nášmu štátu autonomia Slovenska len osoží, lebo umožní spravodlivú distribúciu štátneho investičného, objednávkového, podporného, vecného i osobného kapitálu, čím sa hospodársky život stane pravidelnejším a republika spevnie.*“³⁶ Rázusove prejavy v parlamente alebo články v novinách obsahovali veľa príkladov o dôsledkoch centralistickej správy, ktoré zvyšovali sociálne i nacionálne napätie. Hovoril o mnohých konkrétnych problémoch ľudových, cirkevných, stredných i odborných škôl na Slovensku, o hladových dolinách, o zlej kultúrnej a hospodárskej politike. Jeho návrhy riešenia hospodárskej situácie nenachádzali medzi politikmi ani odborníkmi veľkú odozvu. Rovnako sa nerealizovali ani jeho pokusy o hospodárske vyrovnanie s českými krajinami, o vytvorenie reparačného fondu, z ktorého by sa uhrádzali škody spôsobené zanedbávaním Slovenska od prevratu, ani vytvorenie slovenskej poslaneckej inštitúcie zo všetkých slovenských poslancov podľa vzoru Klubu slovenských poslancov (1918 – 1920) či Slovenskej národnej rady z roku 1918. Popri Rázusovi sa začal v autonomistickej politike strany výraznejšie angažovať Milan Frič, ktorý vystupoval ako odborník na národohospodárske otázky, pripravoval napríklad rozsiahlu sériu článkov na národohospodárske témy v *Národných novinách* v prvej polovici tridsiatych rokov.

Autonomistickú politiku SNS v tomto období charakterizovala spolupráca so slovenskou aj českou národnou opozíciou. V oboch autonomistických stranách popri stúpencoch myšlienky vytvorenia slovenského autonomistického bloku bolo aj veľa odporcov tejto myšlienky, medzi členstvom oboch existovalo viac nedorozumení a nezhôd najmä v konfesiónálnych otázkach. Veľmi negatívne pôsobil najmä fakt,

33 NN 15. 1. 1932. Slováci – Česi – Čechoslováci; SUCHANSKÝ, P.: Bieda nás učí. In: NN 23. 3. 1932; Poslanecká reč Martina Rázusa k rozpočtu z 20. 2. 1930.

34 NN 17. 2. 1932. Už Slovensko vstáva – a čo na to Česi. „*Slovenskí autonomisti nechcú dualizmus, ale práve hospodársku jednotu: spoločné ťarchy, spoločný i úžitok, slovom: paritu – v dobrom i zlom. Spoločne užívať – nielen tú trpkějšíu medicínu (platenie daní atď.), ale i tú smotánku (štátne dodávky, investície atď.)*“; Poslanecké reči Martina Rázusa napr. z 20. 2. 1930, 24. II. 1931, 18. II. 1932.

35 NN 13. 2. 1932: „*Slovenskí poslanci žiadajú jednotné zrevidovanie dodávkovvej politiky, chcú vedieť, čo dáva a čo dostáva Slovensko.*“ NN 23. 3. 1932. *Martin Rázus českej verejnosti. „Zásada je i tu jasná: rozdeliť výhody a povinnosti a tým i bremeno dňa rovnomerne na vázy 14 miliónového občianstva. Autonomizmus je prirodzená obrana hospodársky a aj inak slabšieho Slovenska. Najvhodnejší spôsob odautonomizovať Slovensko – ako doterajšia skúsenosť svedčí – nie je ani nátlak, ani figel, ale poctive si zasadiť s reprezentantmi Slovákov k zelenému stolu a priznať Slovensku, nie čo si vymôže, ale čo mu ako rovnoprávnej časti tohoto štátu a Slovákom ako rovnoprávnenému štátotrávnemu národu patrí.*“

36 RÁZUS, M.: Po 16-tom októbri. In: NN 22. 10. 1932.

že zvyšovaniu napätia v náboženských otázkach sa obe strany nevyvarovali dokonca ani pred uzavretím autonomistického bloku. Rázus v snahe zabrániť ostrenému vystúpeniu protiludáckych síl v národnej strane presadil, že plánované riadne zvolené zasadnutie výkonného výboru sa nekonalo a spoločný postup SNS s ľudovou stranou prerokovalo a schválilo iba predsedníctvo strany.³⁷

Na pracovnom zjazde v Trenčíne v decembri 1932 autonomisti hovorili o konkrétnej podobe autonómie, ktorú si predstavovali takto: „*Sme za slovenský snem v Bratislave so zákonodarnou právomocou vo všetkých otázkach, samobytnosti sa týkajúcich, špeciálne v otázkach kultúrnych, administratívnych, súdobných a hospodársko-sociálnych; spoločné veci, ako financie, armádu a zahraničie, ponechať chceme v kompetencii ríšskeho snemu v Prahe.*“³⁸ Z hľadiska dovtedajšej, ale aj nasledujúcej autonomistickej politiky SNS bolo pomerne prekvapujúce prijatie rezolúcie problematickej vo vzťahu k československej štátnosti. Konkrétne v nej stálo: „*Osobitosť slovenského národa, ktorej sa ani za cenu republiky nezriekame, vyžaduje si uznania suverénnych práv a týmto zodpovednej formy politického života. Za takúto jedinú formu pokladajú Slováci autonomiu Slovenska, ktorá je bezprostredným výsledkom slovenskej politickej tradície, smlúv, uzavretých počas oslobodzovacej akcie medzi Čechmi a Slovákmi – prakticky je to bezpodmienečná požiadavka existenčných potrieb všetkých vrstiev národa, všetkého obyvateľstva Slovenska, ba i celej ČSR.*“³⁹ V porovnaní so zvolenským manifestom, v ktorom sa tvrdilo, že slovenský národ sa nezriekol Pittsburskej dohody a bude za ňu bojovať, bolo toto stanovisko opustením štátotvornosti.⁴⁰ Je zaujímavé, že v dokumentoch, ktoré boli publikované v *Národných novinách* alebo inde, národná strana nikdy nespochybnila čs. rámec ako rámec na vytvorenie slovenskej autonómie. Dokonca ani v iných rezolúciách SNS zo zhromaždení v rokoch 1932 a 1933, keď bola spolupráca slovenských autonomistov najaktívnejšia, sa s podobným stanoviskom nestretávame, práve naopak. Rázusove parlamentné vystúpenia, prijaté rezolúcie či prejavy predstaviteľov SNS potvrdzovali oddanosť k ČSR.⁴¹ Podľa doterajšieho výskumu iba tento jediný raz národná strana prejavila protičeskoslovenské tendencie. Tento krok napríklad ostro odsúdil aj bývalý predseda SNS Juraj Janoška (1925 – 1929), ktorý Rázusovi napísal: „*SNS sa kom-*

37 VLČKO, I.: *Príspevok k dejinám Slovenskej národnej strany v rokoch 1932 – 1938*. Kandidátska dizertačná práca, nepublikovaná. Bratislava 1975, s. 44 – 45.

38 NN 4. I. 1933.

39 NN 4. I. 1933.

40 VLČKO, I.: c. d., s. 48.

41 NA, fond PMV, sig. X/S/17/13, č. 5365. Správa zo zhromaždenia SNS v Rákoši z 2. 3. 1935. „*Autonomia je len forma, ktorá sa má vmiestiť do rámca republiky československej.*“; tamže, č. 18414/35. Správa o verejnom zhromaždení SNS z 18. 8. 1935 v Podhradí. „*Autonomia je rozšírená samospráva, pri ktorej by svrchovanosť jednoty Československého štátu nebola naštvrbená. My nie sme Maďaronmi, my milujeme Čsl. štát tak ako svoju slovenskú zem.*“; Rázusova poslanecká reč z 24. II. 1931: „*Vieme veľmi dobre, že v rámci tejto našej republiky je naša budúcnosť i vaša budúcnosť, robotníci, i vaša, roľníci, i budúcnosť našej inteligencie.*“

promitovala. Najmä na Trenčianskom zjazde osvedčením aj za cenu republiky! Čo to má byť? Revolúcia? Svetozár Hurban Vajanský, čo aký bol Slováč rezolútny, v hrobe by sa obrátil na takéto slová.“⁴²

České nacionalistické kruhy vnímali zblížovanie slovenskej opozície ako veľmi pozitívny krok. Plánovali spoločne s ňou utvoriť v rámci republiky veľký národno-opozičný blok, ktorý by v najbližších parlamentných voľbách mohol významne zasiahnuť do politiky. Išlo o bývalé združenie Liga proti viazaným kandidátkam, ktoré sa rozpadlo na Národnú ligu a iné združenia, ďalej to boli Vlajka, radikálna národná demokracia a Národná obec fašistická. Táto česká opozícia za veľké nebezpečenstvo pre štát považovala účasť strán nemeckej menšiny vo vláde a zdôrazňovala, že ako protiváhu chce vytvoriť silný nacionalistický blok Čechov a Slovákov, pričom sa pozitívne vyjadrovala k požiadavke slovenskej autonómie.⁴³ Spoločný postup národnej opozície vyvrcholil na porade počas nitrianskych slávností v auguste 1933, kde strany prijali spoločný manifest, v ktorom sa prihlásili k požiadavke autonómie Slovenska a Podkarpatskej Rusi.⁴⁴ Hoci sa o konkrétnych návrhoch na autonómiu v týchto kruhoch nehovorilo, z prejavov členov českých opozičných strán bolo zrejme, že ich postoje k slovenskej autonómii sú zdržanlivejšie a prípadný spoločný návrh spojených slovenských a českých síl by sa rodil veľmi ťažko. Aktivita na vytvorenie nacionálnej spolupráce po roku 1933 opadala a po parlamentných voľbách roku 1935 sa rozpadla aj slovenská nacionálna opozícia.

Od začiatku roka 1938 až do vyhlásenia autonómie v októbri 1938 možno v presadzovaní požiadavky zriadenia slovenskej autonómie sledovať u SNS narastanie radikalizmu. Veľmi dôležitú úlohu tu zohrali medzinárodné udalosti. V anšluse Rakúska v marci 1938 národniari videli ohrozenie ČSR zo strany Nemecka a výrazné zhoršenie jej medzinárodného postavenia. Preto zdôrazňovali potrebu primknutia sa k republike, no na rozdiel od centralistických kruhov vychádzali z názoru, že štát môže posilniť v prvom rade vyriešenie slovenskej otázky, lebo len uspokojené Slovensko mu môže byť skutočnou oporou. *„Pravdou je a zostane: čím širšie právomoci bude mať slovenský národ zabezpečené v rámci tohto štátu, tým jeho prítulnosť a ochota obe-*

⁴² SNK – ALU, fond Martin Rázus, sig. 45 D II. List J. Janošku M. Rázusovi z 31. I. 1935.

⁴³ NN 15. I. 1932. Slováci – Česi – Čechoslováci.

⁴⁴ NN 18. 8. 1933. Manifest slovenskej opozičnej fronty: *„Trváme na bezodkladnom uskutočnení autonómie Podkarpatskej Rusi podľa ustanovenia mierovej zmluvy a ústavy republiky. Jediné sami Slováci môžu určiť, či sú samostatným slovenským národom, čo doterajším politickým a kultúrnym vývojom aj dokázali. Uznávame preto právo národa na slovenského na úplnú rovnoprávnosť s národom českým v správe Československej republiky, ako i na uskutočnenie autonómie Slovenska, ktorá za oslobodeného zápasu slávnostne bola sľúbená a zaručená takzvanou Pittsburskou dohodou.“* Manifest podpísali za HSE Andrej Hlinka, za Národnú ligu Jindřich Trnobranský, Antonín Chmelík, František Schwarz, za SNS M. Rázus, za radikálnu národnú demokraciu Karel Locher, za NOF Miloš Svoboda.

tovať zaň i životy bude väčšia.“⁴⁵ V súlade s predchádzajúcou autonomistickou politikou strana žiadala splnenie z jej hľadiska minimalistickej požiadavky – rozšírenie kompetencií slovenského snemu.⁴⁶ Vo vyhlásení výkonného výboru z marca 1938 SNS zotrvala na požiadavkách nepresahujúcich rámec prvej etapy autonómie, teda zákonom uznať samobytnosť slovenského národa a slovenského jazyka, uskutočniť autonómiu v kultúrnej, správnej, hospodárskej oblasti, zákonom určiť slovenčinu za jediný úradný a vyučovací jazyk na Slovensku a jej rovnoprávnosť s českým jazykom v centrálnych orgánoch, ďalej požadovala výchovu mládeže v slovenskom duchu a riešenie židovskej otázky.⁴⁷ Tieto postoje potvrdila aj v druhom autonomistickom návrhu z júna 1938, ktorého zásady boli: Slovensko tvorí osobitne spravovanú krajinu, krajinský snem má výlučne volených členov, má obmedzenú právomoc, volí krajinskú vládu a šéfov úradov na Slovensku, pre školstvo a osvetu sa zriaďuje osobitný samostatný školský úrad, proporcionálne zastúpenie Slovákov v centrálnych úradoch.⁴⁸ Vernostou k republike SNS odôvodňovala aj svoju účasť v obecných voľbách roku 1938 po boku občianskych strán.⁴⁹ Vážnej kritike podrobila spoločný postup HSLS s Henleinovou stranou a Maďarskou zjednotenou stranou, čo bolo podľa nej v rozpore s myšlienkou čs. štátnosti, ako aj so slovenským nacionalizmom.⁵⁰

Pokusy vlády riešiť zložitú situáciu štátu v lete 1938 vnímala SNS najmä ako snahu vyriešiť slovenskú otázku a nazdávala sa, že aj pre ňu je to jeden z najkľúčovejších problémov. *Národné noviny* uverejňovali články o očakávaných zmenách, o prípravách účinnej decentralizácie výkonnej moci v krajinskom zastupiteľstve, jazykovej úpravy, ktorá zabezpečí výhradné používanie slovenčiny na Slovensku a ešte na začiatku augusta 1938 noviny napísali: „S hľadiska slovenskej otázky predseda vlády robí politiku podľa programu Slovenskej národnej strany.“⁵¹ Preto strana s veľkým rozčarováním prijala národnostný štatút⁵², s ktorým nového predsedu SNS Jána Pauliny-Tótha oboznámili v auguste 1938. Túto predlohu, ako aj úpravy v jazykovej oblasti a v krajinskej správe, označila SNS za doklad toho, že v štáte nie je vôľa skutočne rie-

45 Cit. NN 16. 6. 1938, ďalej viď NN 16. 6. 1938: „Medzinárodná situácia vo vzťahu k nášmu štátu nemôže byť s našej strany inak chápaná, ako hrozivá a vážna výstraha, by sme všetci dokopy somknute čelili všetkým vonkajším nástrahám.“, NN 5. 7. 1938, 2. 8. 1938: „Slovenskí nacionalisti nechcú spojovať svoj osud s iným ako českým národom.“; 17. 8. 1938, 1. 9. 1938.

46 NN 16. 6. 1938.

47 VLČKO, I.: c. d., s. 183 a nasl.

48 NN 25. 7. 1938, 18. 6. 1938; Slovenský hlas 24. 8. 1938. Rozhovor s Emilom Stodolom o reforme krajinskej správy.

49 BYSTRICKÝ, V.: Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných volieb roku 1938. HČ, roč. 40, č. 4, 1992, s. 438 – 456.

50 KVETKO, M.: Sila slovenského nacionalizmu. „Pravý nacionalizmus môže vystupovať ostre proti Čechom, môže sa domáhať splnenia všetkých práv, lebo o výdobytky sa nebude deliť s Henleinom ani so Szúllom.“ In: NN 25. 6. 1938.

51 NN 2. 8. 1938.

52 BYSTRICKÝ, V.: Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku 1938. HČ, roč. 40, č.1, 1992, s. 52 – 69.

šit slovenský problém a celý návrh rázne odmietla.⁵³ Pre národniarov toto riešenie nepredstavovalo ani zďaleka to, čo si pod slovenskou autonómiou predstavovali a považovali ho za rozporný s ich poňatím slovenskej autonómie. Podľa SNS štatút prichádzal so starou myšlienkou, ktorá sa objavila už v župnom zákone roku 1920 – územie sa rozdelí na župy, v prípade národnostného štatútu na kantóny, podľa národnostného kľúča, a vytvorí sa inštitúcia podobná župnému zväzu. Teda inštitúcia zložená zo zástupcov všetkých kantónov a národností, čo z hľadiska SNS bolo vážnym krokom späť v slovenskom autonomistickom hnutí. Argumentovala tým, že Slovensko bolo už roku 1927 vyčlenené ako administratívna jednotka, ktorá mala aspoň krajinské zastupiteľstvo zložené z volených aj nevolených zástupcov Slovenska. Pre národniarov naplnenie autonómie malo predstavovať postupné rozšírenie právomocí tohto zboru smerom k úplnej zákonodarnej právomoci s istými výnimkami. V jej interpretácii však národnostný štatút navrhoval v konečnom dôsledku rozbiť túto územnú celistvosť, t. j. rozdeliť Slovensko na menšie jednotky a zrušiť tak územnú a administratívnu jednotu Slovenskej krajiny. Podľa SNS by sa normotvorná pôsobnosť snemu v zásade nezmenila, pričom výkonná moc krajinskej samosprávy bola načrtnutá len formálne, odkazovala na ešte neprijaté zákony a na riešenie týchto otázok v budúcnosti. Návrhy boli v celku nekonkretizované, vypracované iba čiastočne a podľa SNS „neponechávajú zadné dvierka, ale dokorán vráta pre všetky možné neskoršie zmeny“. ⁵⁴ Štatút tak prinášal výhody len menšinám, ale slovenský problém by neriešil. Pre národniarov bolo neprijateľné aj to, že pod tlakom udalostí sa náhle nastolila otázka maďarskej menšiny, ktorá sa mala riešiť na úrovni slovenskej i nemeckej otázky. Strana žiadala, aby sa úprava pomeru Slovenskej krajiny k maďarskej menšine nechala výlučne na budúci krajinský slovenský snem a odmietala návrh Maďarskej zjednotenej strany na autonómiu pre územie obývané Maďarmi.⁵⁵

Aj ďalší pokus o vyriešenie menšinového problému v ČSR, tzv. štvrtý plán, národná strana podrobila kritike najmä preto, že podľa jej názoru sa tu nevyskytoval ani len pojem slovenská otázka a o Slovákoch sa, na rozdiel od ostatných menšín, vôbec nezmieňoval. „Po toľko rokov nám najvyššie miesta húdly tú istú pesničku: nemôžeme Vám to dať, museli by sme aj Nemcom. Kládli nás tedy na tú istú roveň ako Nemcov. Dnes Nemcom aj iným ponúkajú s nádejou, že hostení neodmietnu a my sme zasa kdesi von zоста-

⁵³ NN, 3. 9. 1938, 6. 9. 1938: Exhumovanie žúp a iné problémy; *Slovenský hlas* 20. 8. 1938; 3. 9. 1938.

⁵⁴ *Slovenský hlas* 2. 9. 1938: „Vedenie SNS prijalo na dnešnej schôdzke rezolúciu, v ktorej sa tak ako SES vyslovuje proti takému vnútropolitickému riešeniu, ktoré by porušilo teritoriálnu administratívnu jednotu Slovenska. V rezolúcii zaujíma SNS stanovisko predovšetkým proti plánovanému kantonálnemu rozdeleniu. Zároveň sa národná strana bráni proti tomu, aby sa otázka maďarskej menšiny riešila zároveň a súbežne s nemeckou otázkou. Tento problém vraj treba ponechať budúcnému slovenskému snemu.“

⁵⁵ NN 3. 9. 1938.

*li? Dnes sa už o nás a Nemcoch zároveň nesmie hovoriť, dnes sme väčšinový národ? Nuž keď väčšinový, keď štátny národ, tak v čom a ako dostaneme viac ako menšiny?*⁵⁶

Tento postup štátnych orgánov považovala SNS za odsúvanie slovenskej otázky do úzadia a mnohé javy, napríklad opätovné vymenovanie Čechov na slovenské miesta, hodnotila v novinách ako provokácie Slovákov. Toto riešenie či skôr neriešenie slovenskej otázky radikalizovalo ďalšie postoje SNS na prelome septembra a októbra 1938: *„Bola by chyba, nechať Slovákov v neistote o tomto probléme dlho rozmýšľať. Viedlo by to prirodzene, s logickou nutnosťou k ďalšiemu zradikalizovaniu aj tých najširších ľudových vrstiev. Zbytočné by bolo obviňovať nás autonomistov z „vydieračstva a pirátstva“, lebo „zneužívame ťažkosti štátu“. Iní dosiaľ zneužívali krásnu pohodu v našom štáte a u susedov.... Čakáme na stanovisko vlády, na stanovisko pána prezidenta k slovenskej otázke, lebo aj my chceme konečne vedieť, ako mienite s nami.“* Vystúpenie prezidenta Beneša a návrh vlády na riešenie menšinovej otázky z konca septembra 1938⁵⁷ považovala SNS za nedostatočné a pod dojemom nechoty štátnych orgánov riešiť slovenský problém predsedníctvo SNS na zasadnutí výkonného výboru zaujalo rozhodné stanovisko. Uznieslo sa, aby boli slovenské požiadavky bezodkladne vyriešené, pričom odmietalo akékoľvek obvinenie zo zneužívania postavenia republiky na dosiahnutie cieľov slovenskej autonomistickej politiky. Z hľadiska SNS išlo o dlho presadzované oprávnené požiadavky, ktorých riešenie už nemožno ďalej odkladať. *„Žiadame autonómiu Slovenska... Žiadame okamžite, aby bolo dané Slovensku, čo mu patrí a aby Slovensko patrilo v prvom rade nám Slovákom.“*⁵⁸ Dňa 6. októbra 1938 potvrdila svoje postoje podpísaním Žilinskej dohody a podpísaním manifestu, ktorým sa Slováci vyhlásili za samobytný národ.⁵⁹

SNS v medzivojnovom období za najoptimálnejšie riešenie postavenia Slovenska považovala samosprávu, prostredníctvom ktorej by sa Slovensko zachovalo ako geografický, hospodársky a národný celok v rámci väčšieho štátneho územia. S touto myšlienkou vstupovali národníari do nového štátu a postupne ju v nasledujúcom dvadsaťročí rozvíjali. Od roku 1918 do roku 1922 sa sústredili najmä na verejno-správnú rovinu problému, v ktorej myšlienku autonómie konfrontovali s dôsledkami centralistickej správy v hospodárskych, sociálnych, kultúrnych a personálnych otázkach. Od roku 1922 začala strana presadzovať autonómiu ako právo samobytného národa na spravovanie vlastných vecí. Od roku 1921 požadovala do ústavy včleniť Pittsburs-

⁵⁶ NN 13. 9. 1938, 15. 9. 1938.

⁵⁷ Slovenský hlas 14. 9. 1938.

⁵⁸ NN 1. 10. 1938.

⁵⁹ O pôsobení SNS v období autonómie Slovenska vid: ROGULOVÁ, J.: Likvidácia Slovenskej národnej strany. In: Slovensko a druhá svetová vojna, Bratislava 2000, s. 96 – 105.

kú dohodu, ktorá mala Slovákom zaručiť slovenskú správu, administratívu a slovenský snem. Základnou myšlienkou autonomizmu SNS bolo postupné zavádzanie slovenskej samosprávy, ako to prezentovala vo svojom prvom návrh z roku 1921. Požadovala, aby snem postupne preberal väčšie právomoci a postupne sa zmenil na zákonodarný slovenský orgán, ktorý by rozhodoval o otázkach týkajúcich sa výlučne Slovenska. Popri tomto sneme mal pôsobiť aj celoštátny snem, ktorý by rozhodoval o celoštátnych otázkach. SNS pozitívne hodnotila zavedenie krajinského zriadenia roku 1927, ktoré približne zodpovedalo jej predstavám decentralizácii moci na Slovensku a v nasledujúcom období sa sústredila na rozšírenie právomoci krajinských orgánov v prospech národného živlu. Na začiatku 30. rokov SNS akcentovala najmä hospodárske otázky a požadovala hospodárske vyrovnanie s českými krajinami. Pri presadzovaní autonómie vystupovala radikálnejšie a pokúšala sa nájsť spoločné stanoviská s českou a slovenskou národnou opozíciou, avšak neúspešne. Roku 1938 postoje strany prešli od umierneného k radikálnemu vyjadreniu požiadavky slovenskej autonómie, čo strana odôvodňovala postupom vlády, ktorá podľa nej odsúvala slovenské otázky do úzadia a neriešila veľmi vážnu situáciu na Slovensku. Vyhlásenie autonómie Slovensku v októbri 1938 považovala SNS za výsledok svojho dlhoročného úsilia a konečné víťazstvo autonomistickej myšlienky, ku ktorej sa dvadsať rokov hlásila.

Jaroslava Rogulová

Podiel Dr. Milana Hodžu na medzinárodnej kooperácii agrárnych politických strán

Priebeh a záver I. svetovej vojny priniesol so sebou mnohé závažné politické aj ekonomické zmeny. Krajiny západnej Európy, ktoré do roku 1914 udávali tón svetovej ekonomike, boli najviac zničené bojovými operáciami. Ani v nasledujúcich desaťročiach sa nevedeli vyrovnat' s mimoriadnymi a nenahraditeľnými stratami na životoch obyvateľov, s množstvom ranených, ktorí sa ako invalidi ťažko vedeli a mohli zaradiť do povojnového života. Dôsledky vojny sa prejavili aj v ekonomike, v zničených priemyselných závodoch, ktoré bolo potrebné obnoviť so značnými finančnými nákladmi. Vojnové operácie poznačili poľnohospodársku pôdu, ktorá zostala buď neobrobená, alebo priamo zničená, rozrušené boli všetky druhy komunikácií, množstvo verejných budov aj súkromné obydlia obyvateľstva a pod. Európa stratila počas vojny nielen prvoradé predvojnové miesto v svetovej ekonomike, ale sa aj nesmierne zadĺžila a tieto dlhy jej štáty museli splácať súčasne s nákladnou obnovou celej ekonomiky. Na jej prioritné pozície v svetovom hospodárstve sa jednoznačne pretláčali USA a Japonsko. Tieto celoeurópske problémy sa prirodzene premietli do hospodárskeho a politického života obyvateľstva jednotlivých európskych krajín.

Po vojne vytvorené alebo obnovené tzv. nástupnícke štáty, ktoré vznikli na území bývalej rakúskouhorskej monarchie, sa navzájom oddelili hranicami. Popri mnohých nesporných kladoch, ktoré so sebou priniesli povojnové geopolitické zmeny v stredoeurópskych a balkánskych krajinách, prispeli však tiež k politickej a ekonomickej destabilizácii v tomto priestore. Narušili sa nielen dlhodobé budované administratívno-správne systémy, ale s nimi aj prijateľné podmienky na obchodnú výmenu tovarov a surovín. Nástupnícke štáty sa navzájom oddelili dovedy nepoznateľnými colnými bariérami. Výrobcovia, poľnohospodári či živnostníci už nemohli počítať s predchádzajúcou bázou 50 miliónov spotrebiteľov. Navyše, každá z nástupníckych krajín, v snahe získať ekonomickú autonómnosť a sebestačnosť prejavila iniciatívu budovať si na svojom území aj také hospodárske odvetvia, ktoré na jej území nemali tradíciu. Tieto ekonomické iniciatívy v skutočnosti nielenže neriešili hospodárske problémy nástupníckych štátov, ale skomplikovali aj ich vzájomné vzťahy. Napokon sa pridružili k zdrojom vzniku vnútropolitického napätia na území jednotlivých nástupníckych štátov.¹

¹ Na druhom valnom zhromaždení Slovenských Roľníckych Jednôt sa v prejavoch rečníkov v tejto súvislosti konštatovalo: „Žijeme v časoch stranických bojov, vzrastu a utvárania sa politických strán... Úlohou štátu je to, aby svojim aparátom sa postaral o riadnu bezpečnosť, a aby sa postaral o kus každodenného chleba pre svojich občanov.“ *Slovenský týždenník*, 13. 1. 1921, r. 18, č. 3.

V agrárnych krajinách strednej a juhovýchodnej Európy sa už v druhej polovici 20. rokov minulého storočia prejavili nadbytočné zásoby obilia, cukru, kukurice a iných potravinových článkov. V rámci konkurenčných súbojov a snahy poľnohospodárskych výrobcov predat' svoje výrobky, ich cena postupne klesala natoľko, že nepokryla ani výrobné náklady. Nielen producenti, národohospodári, ale napokon aj politickí predstavitelia európskych krajín začali hľadať východisko z týchto nových ekonomických problémov v hospodárskej sfére, pričom im boli vzorom rôzne druhy združení z iných odvetví ekonomiky, najmä z priemyslu. Riešenia nachádzali okrem iného aj v spájaní poľnohospodárov do väčších, viac konkurenčne schopných politických celkov, čiže rôznych regionálnych alebo profesionálnych zoskupení, ktoré mali spájať všetkých obyvateľov vidieka. Do týchto združení chceli podchytiť nielen vrstvy poľnohospodárov, ale aj remeselníkov, obchodníkov, a postupne pritiahnúť k politickej spolupráci aj inteligenciu. Napokon myšlienka znovuintegrácie povojnových tzv. národných stredoeurópskych a balkánskych krajín našla svojich propagátorov už v záverečnej fáze vojny² a znovu sa objavovala v projektoch viacerých politikov v podobe plánov Paneurópy či iných podobných projektov. Snahy po kooperácii dedinského obyvateľstva najskôr v rámci jednotlivých národov či štátov a postupne i v rámci medzinárodných združení, zohrávali dôležitú úlohu aj pri zrode a vývoji Medzinárodného agrárneho *bureau*.³

Je zrejmé, že doménou politickej pôsobnosti agrárnej strany v ČSR bola predovšetkým vnútropolitická scéna. Niektorí jej predstavitelia však rovnakou mierou sledovali aj vývoj medzinárodných vzťahov a snažili sa svoje politické hnutie zainteresovať zapojením sa do medzinárodnej kooperácie. Jedným z týchto politikov bol aj Dr. M. Hodža, ktorý už v parlamentnom prejave v apríli 1919 tvrdil, že nástupnícke štáty nemôžu donekonečna očakávať v zahraničnej orientácii iba pokyny z Londýna či Paríža, ale postupne si formovať vlastnú zahraničnú politiku, nezávislú od veľmocí. V tejto súvislosti na pôde parlamentu Hodža zdôraznil, že: „*v zahraničnom výbore by sme mohli občas venovať trochu pozornosti budúcim útvarom, ktoré by mohli dominovať v našej zahraničnej politike... Dohoda nemôže obsiahnuť a ovládať všetky naše problémy... konečne príde čas, kedy si budeme musieť svoju zahraničnú politiku robiť sami. ... Svojho času*

² Jedným z propagátorov politického združenia ,resp. priamo federalizácie Európy bol napr. Tomáš Garrigue Masaryk, ktorý sa v knihe „Světová revoluce“ zamýšľal nad tým , že: „...válkou a mírem dřívější řevnivost velmocí ještě nepřestala; k starým hořkostem se kupí zatím hořkosti nové, hořkosti z porážky a nevyplnění všech přání a plánů vítězů... Poučení z války, doufáme, utvrdí mír přese všechny spory, vady mírového uspořádání Evropy dají se od případu k případu řešit mírně. Přese všechny obtíže lze říci, že se již rýsuje v svých začátcích volná federalisace Evropy místo absolutistického ovládnání Evropy jednou velmocí nebo spolením velmocí, navzájem sa potírajících.“ Masaryk, T.G.: *Světová revoluce za války a ve válce 1914 – 1918*, Orbis a čin, Praha 1930, 503.

³ O vzniku a činnosti tejto inštitúcie napísal štúdiu GEBHART, J. K činnosti středoevropské agrární instituce ve 20. a 30. letech, in *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, Praha 1989, r. 11, 97 –133, táto práca bola pre mňa dobrým vstupným mostíkom do problematiky MAB.

sa hovorilo o akejsi stredoeurópskej únii. Viem, že táto myšlienka je príliš obsiahla, príliš veľkého rozsahu a dosahu, než by sa tá vec dala uskutočniť ... v takom budúcom hospodárskom zväzku štátov stredoeurópskych budeme mať istú úlohu a neviem, či by nebolo dobre, keby v istom smere iniciatíva vyšla od nás“.⁴ Prioritnou úlohou zahraničnopolitickej orientácie nielen agrárneho hnutia, ale vôbec Československa ako novovytvoreného stredoeurópskeho štátu, bolo podľa Hodžu nevyhnutné vyplniť vákuum medzi dvomi silnými veľmocami, Ruskom a Nemeckom, vytvorením politického medzinárodného zoskupenia, pričom považoval za prirodzené, že základy tohto celku vytvoria spoločne agrárne strany v ČSR, Poľsku, Rumunsku a v Juhoslávii. Postupne formuloval svoj plán „novej strednej Európy“, pretože podľa neho malo byť priam životným záujmom európskych krajín, aby si našli cestu k zblíženiu najmä tie štáty, ktoré si môžu navzájom objednávať výrobky či suroviny. Hodža v tejto súvislosti tvrdil: „*Obchodně-politické finanční styky agrární střední Evropy s průmyslovou západní Evropou jsou nejen žádoucí, ale jsou i možny. V praxi by tato restaurace obchodních styků západní a střední Evropy znamenala pro celou řadu průmyslových odvětví západní Evropy nové možnosti vývozu, pro západoevropský kapitalismus snažší možnosti platební, pro agrární střední Evropu odbyt právě pro ty zemědělské přebytky, které ji dnes zatěžují a ponořují do bezútešné pasivity.... Tento vývoj při hospodářském regionalismu jest nezadržitelný a nelze jinak, než vítati známé projevy, akty různých organismů Společnosti národů i jednotlivých státníků, uznávající nutnost regionálních dohod, i když tyto spočívají na přímých neb nepřímých preferencích.*“⁵ Táto idea nebola blízka iba Hodžovi.

V slovenskej agrárnej tlači sa čoskoro po vzniku ČSR začali objavovať články s návrhmi na integráciu stredoeurópskych a balkánskych, prevažne poľnohospodárskych krajín, v ktorých mali už v predvojnovom období tradíciu agrárne strany či hnutia. Vzájomné návštevy a konzultácie československých, poľských a bulharských predstaviteľov agrárnych strán napokon roku 1921 vyústili do vzniku medzinárodnej organizácie, čiže už spomínaného Medzinárodného agrárneho *bureau*. Šlo o organizáciu, ktorá spájala viaceré európske agrárne politické strany. Podmienkou na prijatie do tohto organizovaného zoskupenia bolo, aby politické prúdy uznávali princíp demokratickej parlamentnej vlády a chceli spoločne získať pre svojich členov, teda obyvateľov vidieka autoritu, spoločenské uznanie, úmerný podiel na politickej moci v ich krajinách a napokon výhodné ekonomické podmienky pre poľnohospodárskych

⁴ Prejav poslanca Dr. M. Hodžu v Národnom zhromaždení dňa 15. 4. 1919, Archív národného múzea v Prahe, /ďalej ANM/, kart. 4, č. 245, z českého jazyka preložila A. Bartlová.

⁵ Archív ministerstva zahraničných vecí, Praha, Fond K.Krofta, kart. 16, Text prejavu M. Hodžu.

podnikateľov strednej a juhovýchodnej Európy. Pre túto organizáciu zdomácnel aj názov Zelená internacionála. Jej centrom sa stala Praha. Je pochopiteľné, že program a ďalšie ciele Medzinárodného agrárneho *bureau* (ďalej MAB) sa modifikovali postupne, podľa konkrétnej medzinárodnej situácie, ako aj podľa vývoja a najzávažnejších problémov či trendov v aktuálnom období v svetovom hospodárstve.

Pri zrode MAB-u zohral dôležitú úlohu najvýznamnejší český agrárny politik Antonín Švehla, ktorý svoj návrh na zrod medzinárodnej organizácie zdôvodnil: *„Zemědělci nenacházejí v národech té moci, jež by odpovídala jejich hospodářské síle a etickému významu a hodnotě. Stačí letmý pohled po stavovském rozvrstvení obyvatelstva Evropy, kde je přibližně dvě třetiny zemědělského lidu. Stačí též nahlédnouti do složení parlamentů a vlád evropských států, aby ihned zřetelně vynikl nepoměr mezi počtem a hmotnou i mravní silou zemědělského obyvatelstva a jeho zastoupení v zákonodárních sborech i vládách evropských státních útvarů. Stojíme zde před tragickým faktem, že zatím co zemědělec zabezpečuje společnosti podmínky existence, tato současně v přeměnách a převratech velké doby dělá zákony a cesty nových veřejných řádů bez něho, ba často proti němu. V době demokracie, kdy již nerozhodují suveréni z boží milosti o míru a válce, nýbrž vlády z vůle lidu národům v čele postavené, je třeba, aby zemědělský živěl rozhodoval o těchto vládách, aby odstraňoval vše, co by mohlo porušiti a zničiti předpoklad pro jeho práci, jakož i života i rozvoje národa.“*⁶ Na rozdiel od predstaviteľov zahraničných agrárnych strán Švehla vždy presadzoval, aby sa do agrárnej strany mohli zapájať všetky vrstvy obyvateľov vidieka. Nikdy nemal záujem vytvárať homogénnu, čisto agrárnu vládu i keď jeho strana tvorila od roku 1925 na základe výsledkov parlamentných volieb v celom medzivojnovom období stabilnú „chrbtovú kosť“ všetkých koalíčných zoskupení. Bol zástancom tézy o solidarite záujmov všetkých skupín obyvateľov žijúcich na vidieku. Propagoval heslo „venkov jedna rodina“. Aj v rámci koalíčnej spolupráce viacerých vládnych strán sa vždy usiloval dosiahnuť kompromis a presvedčiť partnerov o výhodách tohto spôsobu „vládnutia“. Svoje názory na riadenie vnútroštátnej politiky prenášal aj do organizovania činnosti medzinárodnej organizácie agrárnych strán, pri kolíske ktorej stál. Zásluhou Švehlu si MAB napriek svojmu internacionálnemu charakteru, nekládlo za cieľ potláčať jedinečné, národné črty či poznatky agrárnych strán, ale využiť ich a propagovať vo forme ponuky, námetu aj iným členským politickým prúdom.

6 DOSTÁL, V.: *Antonín Švehla*, New York 1989, 151 – 152. Profil A. Švehlu ozrejmil vo svojej monografii americký historik Daniel E. Miller. Práca vyšla v preklade pod názvom: *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*, Praha 2001

Pri zrode MAB-u zohrávali okrem už spomínaného A. Švehlu dôležitú úlohu aj jemu blízky politik z predvojnových čias a neskorší niekoľkonásobný premiér poľskej vlády, agrárnik Wincenty Witos a bulharský agrárny teoretik Alexander Stambolijski, ktorý stál v rokoch 1919 – 1923 na čele homogénnej agrárnickej bulharskej vlády. Všetci traja mali významný podiel na prerode agrárnych politických hnutí na moderné demokratické masové politické strany. Pred veľmi problematickou a ťažkou úlohou po roku 1918 stál najmä A. Stambolijski, ktorý si kládol za cieľ prekonať v Bulharsku povojnovú vnútropolitickú krízu, zlikvidovať napätie a súčasne vyvieť svoju krajinu z medzinárodnej izolácie, k čomu mali prispieť aj jeho cesty do Juhoslávie, Poľska a ČSR.⁷ V decembri 1920 navštívil Prahu, kde sa zoznámil s A. Švehlom a spolu s ním sa dohodol na založení medzinárodnej politickej poľnohospodárskej organizácie.

Už o niekoľko mesiacov, čiže v apríli 1922 tlačový orgán slovenských agrárnikov, *Slovenský denník*, priniesol rozhovor s generálnym tajomníkom agrárneho *bureau*, Dr. Fiedlerom, v ktorom informoval čitateľov o cieľoch MAB-u. Podľa Fiedlera pred vojnou mal roľník podružné miesto v spoločnosti. Až počas 1. svetovej vojny, keď sa prejavil akútny nedostatok potravín nielen pre armády, ale aj u obyvateľstva v zázemí, sa preukázala závažnosť poľnohospodárskych prác, a tým prirodzene vzrástlo aj spoločenské ocenenie roľníkov. Fiedler zdôraznil, že agrarizmus ako hnutie nebojuje iba za ekonomické ciele, ale predovšetkým chce pre svojich členov vydobyt' primerané politické pozície, čiže chce „včleniť zemedel'ské masy do štátnych a národných spoločností ako zložku aktívnu a konštruktívnu, stabilnú a zrelú... Zemedel'ské hnutie je v každom národe zabarvené podľa národnej mentality, ale spoločná idea je tá istá: čo najväčšia účinnosť zemedel'ských skupín všetkých národov, ktorou chce dôjsť k všeludskému bratstvu ... na podklade pôdy živelky.“⁸ Dôkazom sľubne sa rozvíjajúcej spolupráce agrárnych strán bol aj vznik ich tlačového orgánu, ktorý od roku 1923 začal vychádzať v Prahe ako štvrťročník pod názvom *Bulletin medzinárodného agrárneho bureau*. Práve tento časopis mal všetkým členom MAB-u a ďalším záujemcom o agrárnu problematiku sprostredkovať poznatky o aktivitách agrárnych strán v európskych krajinách, mal vyvolávať diskusie na aktuálne problémy a pomáhať im pri ich riešení. *Bulletin* prinášal pôvodne články v jazyku autorov a vo francúzskom preklade. V druhej polovici 20. rokov vychádzal už aj v českom a nemeckom preklade, aby si ho mohlo prečítať čo

⁷ HEMMERLING, Z.: *Ruch ludowy w Polsce, Bulgarii i Czechosłowacji, 1893 – 1930*, Varšava 1987, 124 n. Na úlohu A. Stambolijského spomína Wincenty Witos, in *Moja tulaczka 1933 – 1939*, Varšava 1967, s. 397 a z modernej literatúry o osude tohto politika píše tiež Klejn Zbygniew, v štúdií „Rola problemu macedonskiego w konsolidacji państwowości bulgarskiej“, in *Państwa narodowe Europy Środkowo – wschodniej w XX wieku*, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno – pedagogiczna w Łowiczu, Łowicz –Warszawa 2000, 105.

⁸ *Slovenský denník*, 14. 4. 1922, r. 5, č. 86.

najviac čitateľov. Redakcia *Bulletinu* i kancelárie sekretariátu MAB-u sídlili v Prahe, v budove na Václavskom námestí č. 64.

Popri zakladajúcich členských agrárnych stranách, čiže československej, poľskej, bulharskej a čoskoro i juhoslovanskej sa v polovici 20. rokov do MAB-u zapojili aj rumunská agrárna strana a agrárne strany zo severských štátov, najmä estónski, nórski, fínski, lotyšskí, litovskí, nizozemskí agrárnici, ku ktorým sa pridala aj agrárna strana francúzska, grécka, rakúska a švajčiarska. S touto medzinárodnou organizáciou kooperovali tiež agrárnici z Nemecka a ďalších krajín, ktorí sa však nestali členmi tejto medzinárodnej organizácie.⁹

U Antonína Švehlu, ktorý bol stabilne ústrednou osobnosťou MAB-u, sa v rokoch 1923 – 1924 začali prejavovať prvé známky jeho dlhotrvajúcej vážnej choroby. Našiel si svoju „predĺženú ruku“ v slovenskom agrárnom politikovi Milanovi Hodžovi, s ktorým nadviazal spoluprácu pri budovaní českého a slovenského agrárneho hnutia už roku 1913.¹⁰ Neraz, už na začiatku 20. rokov, posielal tohto svojho mladšieho priateľa rokovať s predstaviteľmi agrárnych strán do Poľska, Francúzska, Portugalska i ďalších krajín. Na týchto diplomatických misiách bol Dr. Hodža úspešný aj vďaka svojim predvojnovým priateľom, napr. poslancom nemeckých národov, s ktorými pôsobil ešte v uhorskom parlamente.

Jednou z krajín, ktorá upútala pozornosť nielen A. Švehlu, ale aj samého Hodžu, bolo susedné Poľsko. Dôkazom toho je i skutočnosť, že práve severných susedov navštívil niekoľkokrát a vybudoval si tu viacej než oficiálne, priam blízke osobné kontakty.¹¹ Najúspešnejšou Hodžovou misiou v Poľsku bola jeho cesta v júni 1925, keď už pôsobil vo funkcii ministra poľnohospodárstva.¹² Jeho varšavský pobyt dôkladne vopred pripravil nový československý veľvyslanec v Poľsku, Dr. Fiedler, ktorý bol predtým generálnym sekretárom MAB-u a dôverne poznal predstaviteľov poľskej aj československej agrárnej strany.¹³ Dr. Hodža najprv rokoval s predstaviteľom najväčšej poľskej agrárnej strany Piast, W. Witosom, ktorý ho oboznámil s aktuálnou politickou situáciou v Poľsku a nadviazal na ich varšavské stretnutie z roku 1923, ktoré prebiehalo iba v neoficiálnej, takmer tajnej atmosfére. Následne sa minister Hodža stretol so svojim „pracovným“ partnerom, poľským ministrom poľnohospo-

⁹ *Deset let práce Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v republice Československé*, Praha 1928 – 1929, 295 – 296.

¹⁰ Článok Dr. Hodžu: Moje spomienky na spoluprácu so Švehlom, *Slovenský denník*, 31. 12. 1933, r. 16, č. 297, s. 1 – 2.

¹¹ Svedčia o tom mimo iného pamäti poľského politika Henryka Dzenzela: „*Jakimi ich znalem? Z luznych kart przeszłości. Ludzie – fakty – wydarzenia*“, ktoré sa nachádzajú v archive Biblioteki Ossolineum vo Vroclave /signatura 14106 II/. Autor v nich venoval niekoľko strán Dr. M. Hodžovi.

¹² *Slovenský týždenník* 26. 6. 1925, r. 22, č. 26, s. 1.

¹³ Na miesto Dr. Fiedlera nastúpil do generálneho sekretariátu MAB-u rutinovanej pracovník ministerstva zahraničných vecí Karel Mečíř.

dárstva Stanislawom Janickim. Napokon ho so všetkými poctami prijal premiér poľskej vlády Wladyslaw Grabski a ďalšie významné osobnosti. Témou rozhovorov boli najmä možnosti hospodárskeho zblíženia oboch susedných krajín, ich vzájomné colné zvýhodnenia, hovorili tiež o pripravovanej československo-poľskej obchodnej zmluve i o spoločnej práci v MAB-e. Hodža sa vo Varšave zúčastnil medzinárodného zjazdu agrárnych strán, kde v prejave zdôraznil, že agrárne hnutie vytvára najschodnejšiu cestu na zblíženie slovanských národov a krajín. Poukázal tiež na to, že práve poľskej a československej agrárnej strane pripadá vedúca úloha v medzinárodnom hnutí roľníkov a tým aj mimoriadna zodpovednosť za riešenie roľníckej a medzinárodnej problematiky.¹⁴

Hodža sa svojou zainteresovanosťou v zahraničnopolitických otázkach postupne stával jednou z najvýznamnejších integrujúcich osobností spoločného hnutia agrárnych strán.

Nitky spolupráce stredoeurópskych agrárnych hnutí s roľníckymi stranami na Balkáne sa dočasne narušili mimoriadne komplikovanou vnútropolitickou situáciou v Bulharsku, kde roku 1923 padla agrárna vláda a jej premiéra Stambolijského beštiálne umučila anarchistická skupina z radov jeho politických odporcov. V Bulharsku nastúpila nová, pravicovo, resp. protaliansky orientovaná vláda a agrárna strana sa ocitla v opozícii. Rozpory medzi jej čelnými funkcionármi, ich vzájomné konkurenčné súboje o poslanecké mandáty zhoršili už aj tak problematické postavenie bulharských agrárnikov v nasledujúcich rokoch. Napriek tejto situácii, agrárne strany, ktoré s nimi spolupracovali na pôde MAB-u, nielenže s nimi neprerušili kontakty, ale boli naďalej ich hmotnou i morálnou oporou. Nasvedčuje tomu okrem iného skutočnosť, že táto medzinárodná stavovská organizácia vyslala v apríli 1927 svojich delegátov na kongres bulharskej agrárnej strany a Dr. Hodža v mene Československej republikánskej strany poskytol bulharským agrárnikom združeným v Poľnohospodárskom zväze výhodnú pôžičku vo výške dvoch miliónov korún na nákup tlačiarne a iných nemovitostí.¹⁵ Tento ústretový krok Dr. Hodžu voči bulharským agrárnikom využili o krátky čas jeho politickí nepriatelia na domácej československej politickej pôde na jeho osočovanie, aby ho napokon odstránili na niekoľko rokov z politickej scény.¹⁶ Dr. Hodža a ďalší predstavitelia československých agrárnikov sa rovnako

¹⁴ *Slovenský týždenník*, 3. 7. 1925, r. 22, č. 27, s. 1a 2.

¹⁵ ŠTEFÁNEK, Anton, *Naše poslanie v Bulharsku*, Slovenský denník, 16. 4. 1927, r. 10, č. 89, s. 2. ďalej Archív Ústavu T. G. Masaryka, Praha, fond BA-R, kart. 122, tiež Archív kancelárie prezidenta republiky, Praha, T 197/32.

¹⁶ Národný archív Praha, Fond Ministerstvo zahraničných vecí, Výstrižkový archív, kart. 3303.

zainteresovali aj v prospech riešenia komplikovanej situácie reprezentantov poľskej strany Piast v 30. rokoch a našli pre nich dočasný politický azyl v ČSR.¹⁷

Významným poradným orgánom MAB-u sa stala Československá akadémia poľnohospodárska. Vznikla podľa vzoru parížskej poľnohospodárskej akadémie v decembri 1924 v Prahe.¹⁸ Za jej predsedu si členovia zvolili ministra Dr. M. Hodžu, výkonnými funkcionármi, podpredsedami sa stali univ. prof. Július Stoklasa a predchádzajúci minister poľnohospodárstva Kuneš Sonntag, sekretárom bol Dr. Eduard Reich. Cieľom akadémie bol dôkladný výskum všetkých oblastí poľnohospodárstva a poľnohospodárskeho podnikania, urýchlené sprostredkovanie výsledkov tohto výskumu roľníkom a rovnako dôležitý bol aj sociologický výskum vidieka, životného štýlu dedinského obyvateľstva a pod. Na konci roku 1927 mala už akadémia 356 členov z radov domácich vedcov a do jej činnosti sa zapojilo aj 48 vedcov zo zahraničia. Publikovala a rozširovala najnovšie vedecké poznatky, ktoré mohli odborníci vopred predniesť na pravidelných seminároch, resp. na pôde 44 odborných komisií. Súčasťou akadémie bola knižnica s 30-tisíc zväzkami erudovaných prác domácej i zahraničnej proveniencie, 642 časopismi, doplnená oddelením odborných filmov a diapozitívov.¹⁹ Mimoriadnu pozornosť venovala akadémia otázkam vstupu štátnej zákonodarnej a výkonnej moci do súkromnovlastníckych a podnikateľských vzťahov, formovaniu štátnej poľnohospodárskej politiky a pod. Výsledky výskumu členov akadémie prinášal už spomínaný *Bulletin* MAB-u a tak sa s nimi mohli oboznámiť a použiť ich vo svojej práci aj funkcionári či bežní členovia rôznych agrárnych strán.

V polovici 20. rokov 20. storočia sa v hospodárstvach stredoeurópskych krajín, najmä v ich poľnohospodárstve, začali objavovať prvé príznaky hospodárskej krízy. Niektorí národohospodári hľadali vysvetlenie vzniku týchto problémov v dôsledkoch 1. svetovej vojny, ktorá prispela k silným otrasom a dezorganizácii svetového hospodárstva. Iní sa odvolávali na výsledky štatistických údajov, publikovaných Spoločnosťou národov, podľa ktorých vzrástla napr. úrodnosť pšenice v rokoch 1925 – 1928 v porovnaní s predvojnovým obdobím o 16 %, pričom spotreba sa nezmenila.²⁰ Ceny poľnohospodárskych plodín klesali. Nárast prebytočných zásob obilnín i ďalších druhov poľnohospodárskych tovarov nútil vlády prijímať ďalšie colné opatrenia. Československý minister poľnohospodárstva Dr. Hodža objasňoval verejnosti aktuálne problémy, napr. na verejnom zhromaždení agrárnej strany v júni 1925 v Jaroměři²¹, pove-

¹⁷ WITOS, Wincenty: *Moja tulaczka*, Varšava 1967.

¹⁸ Československá akadémia zemědělská, in *Obzor národohospodárský*, ročník 30, Praha 1925, 75 a n.

¹⁹ *Deset let práce Republikánské strany zemědělského a maloroľníckého ľudu v republice Československé*, Praha 1928 – 1929, 274 – 276.

²⁰ *Obzor národohospodárský*, r. 35, Praha 1930, 437.

²¹ *Slovenská vlasť, ústredný časopis Slovenskej roľníckej jednoty*, 19. 6. 1925, r. 7, č. 25, 1.

dal, že po vojne nedostatok potravín prinútil vládu zrušiť akékoľvek colné obmedzenia na dovoz obilia, múky či tukov do Československa. Podobná situácia bola aj v ďalších stredoeurópskych krajinách. Aktuálne problémy však nútili agrárnu stranu, aby sa zaujímala o obnovu, resp. vytváranie novej colnej politiky, ktorá mala obmedziť prílev poľnohospodárskych produktov do republiky. V agrárnej tlači sa začali objavovať články, v ktorých národohospodári navrhovali aj ďalšie riešenia. Podporu získaval najmä projekt vzniku spoločnej organizácie nákupu a predaja poľnohospodárskych tovarov zo všetkých stredoeurópskych, prevažne agrárnych krajín.²² Podľa tohto návrhu si stredoeurópske a balkánske štáty mali vytvoriť jedno centrálné „zberné“ centrum, kde by producenti z ich krajín ponúkli za vopred presne dohodnuté jednotné ceny svoje obilie či iné poľnohospodárske tovary a táto inštitúcia by ich odpredávala ďalej, najmä do priemyselných krajín západnej Európy. Spomínané obchodné centrum malo byť akosi protiváhou medzinárodne organizovaným priemyselným centrom. Išlo tiež o to, aby sa zlikvidoval, alebo aspoň maximálne zamedzil vzájomný konkurenčný zápas agrárnych krajín v stredoeurópskom priestore.

Ďalšie iniciatívne riešenie ponúkol predseda Švajčiarskeho roľníckeho zväzu Dr. E. Laur.²³ Svoj návrh ozrejmil účastníkom zasadania Medzinárodného ústavu poľnohospodárskeho v Ríme a na už spomínanom medzinárodnom stretnutí poľnohospodárskych odborníkov roku 1925 vo Varšave. Navrhoval ešte užšiu kooperáciu poľnohospodárskych organizácií, pričom jeho podnet nadobudol konkrétnejšie kontúry na ďalšom medzinárodnom podujatí v septembri 1925 v Berne, kde sa už pokúsil založiť organizáciu podľa tohto plánu. Svoju iniciatívu zdôvodnil tým, že poľnohospodári musia reagovať na zakladanie rôznych trustov, syndikátov, kartelov, do ktorých sa združujú priemyselné podniky a nasledovať ich príklad. Usiloval o odstránenie, prípadne maximálne obmedzenie vzájomných konkurenčno-obchodných súbojov medzi poľnohospodárskymi podnikateľmi, a to zavedením výrobných kontingentov a jednotných cien aj v poľnohospodárskej výrobe, čo bolo, vzhľadom na sezónnosť a meniace sa poveternostné podmienky, pre poľnohospodárske podnikanie veľmi problematické. Dr. Laur vo svojom projekte navrhoval vznik ďalších agrárnych inštitúcií, ktoré sa mali starať o odbyt poľnohospodárskej produkcie. Jeho návrhy sa však ukázali v reálnom živote neuskutočniteľné.

²² *Slovenský denník*, 10. 4. 1926, r. 9, č. 84, 1.

²³ GEBHART, J., c. d. , 105.

Na novú situáciu reagovali aj ďalšie agrárne strany, združené v MAB-e. Československí agrárnici si roku 1925 svojou váhou vo vládnej koalícii a v parlamente zabezpečili prijatie nových tzv. colných zákonov, ktoré obmedzovali dovoz niektorých poľnohospodárskych produktov. A. Švehlovi však nestačilo iba riešenie na domácej pôde. Ako zvyčajne uvažoval v širších koncepcných súvislostiach a považoval dovtedajšie hlavné poslanie MAB-u ako informačného centra, ktoré šírilo najnovšie výdobytky vedy a názory na poľnohospodárske podnikanie, už za nedostačujúce. Vyšiel s iniciatívou na reorganizáciu tohto medzinárodného orgánu a zapojením do spolupráce aj ďalších agrárnych strán či hnutí. Svoj plán sa snažil uskutočniť od jesene 1927 s výdatnou pomocou nového sekretára MAB-u Karla Mečířa, ktorý bol strojcom nových, už presne sformulovaných zásad tejto organizácie. Jej vedenie sa predovšetkým dohodlo na tom, aby každý národ, resp. štát zastupoval v tejto organizácii delegát iba jednej agrárnej strany.

Zelená internacionála si postupne našla svoje vyprofilované miesto medzi ďalšími, už niekoľko desaťročí existujúcimi medzinárodnými organizáciami, združujúcimi nie politické strany, ale skôr odborníkov na agrárnu problematiku. S niektorými uzavrela zmluvy o spolupráci a snažila sa preberať od nich a uvádzať do praxe mnohé vedecké poznatky, ktoré sa týkali podnikania v oblasti poľnohospodárstva. Platformou, na ktorej sa stretávali delegácie členských agrárnych strán, boli pravidelné konferencie. Ich účastníci prichádzali na tieto podujatia s námietkami na riešenie politických aj ekonomických problémov.

Jedným z najpozoruhodnejších stretnutí bolo zasadanie delegácií Zelenej internacionály 16. mája 1928 v Prahe.²⁴ Zúčastnili sa ho delegácie z trinástich európskych krajín. Určili si nové predsedníctvo zo zástupcov každej zúčastnenej strany. Do funkcie čestného predsedu zvolili už ťažko chorého A. Švehlu, výkonným predsedom sa stal M. Hodža a vo funkcii generálneho sekretára pôsobil aj naďalej bývalý československý veľvyslanec K. Mečíř. V hlavnom prejave M. Hodža hovoril o cieľoch a ideologickom zameraní MAB-u. Podľa neho rôzne združenia a politické prúdy, ktoré sa orientovali na podchytenie priemyselných robotníkov a zohrávali významnú úlohu v politickom živote moderných európskych krajín od konca 19. storočia, nespĺnili svoje programy. Nevedeli vyriešiť zásadné životné problémy obyvateľstva ani zabrániť vzniku svetového vojnového konfliktu. Naproti tomu ním a MAB-om propagovaná

²⁴ *Slovenský denník*, 17. 5. 1928, r. II, č. 115, 1 – 2. a ďalšia agrárnická tlač v tomto termíne.

agrárna demokracia, ktorá zaujala pozornosť väčšiny obyvateľstva v prevažne agrárnych európskych krajinách, môže prispieť k štátnej politickej unifikácii, šíriť demokratické princípy a byť ich zárukou. Hodža tiež zdôraznil, že členské strany MAB-u nielenže odmietajú akýkoľvek antidemokratický systém, teda aj bolševizmus, ale vytvárajú aj prirodzenú hrádzu proti jeho prenikaniu do ďalších európskych krajín. Podľa neho na pôde agrárnej demokracie vyrastala tiež „*nová stredná Európa, ktorá je bázou nových zásad a nových poriadkov medzinárodnej politiky a ktorá chce byť teraz jej ochrankyňou*“.²⁵

Účastníci májového pražského zasadania sa dohodli na spoločnom programe pre budúcu činnosť, ktorý si sumarizovali do nasledujúcich princípov:

1. Združiť všetky vrstvy obyvateľstva do jednotných celoštátnych agrárnych stavovských politických strán.
2. Politicky podporovať a kooperovať iba s takými politickými prúdmi vo svojich krajinách, ktoré sú zástancami sociálneho mieru, priateľských dohôd a spolupráce. Vytvoriť tým podmienky na občiansku solidaritu s ďalšími spoločenskými vrstvami a blízkymi demokratickými koaličnými vládnymi partnermi.
3. Obhajovať zásadu súkromného vlastníctva, čiže predovšetkým pôdy i za predpokladu „preskupenia“ pôdneho fondu z rúk latifundistov do rúk stredných a malých roľníkov, ktorí sú zárukou jej lepšieho využitia a vyšších výnosov poľnohospodárskej produkcie.
4. Ciele agrárneho obyvateľstva dosiahnuť cestou aktívnych agrárnych strán, ich váhou v parlamentoch, vo vládach a všetkých orgánoch štátnej správy.
5. V ekonomickej politike svojich štátov vytvárať predpoklady na zrovnoprávnenie cien poľnohospodárskych a priemyselných tovarov, dosiahnuť rovnoprávnosť v colných, daňových, dopravných, úverových a štátno-subvenčných podmienkach agrárneho podnikania s inými oblasťami ekonomiky. Zohľadniť pritom rizikovosť poľnohospodárskych výsledkov, závislých od každoročne sa meniacich poveternostných podmienok.
6. Vytvárať politický tlak smerujúci k tomu, aby vo všetkých krajinách, kde pôsobia strany združené v MAB-e, vzniklo osobitné ministerstvo poľnohospodárstva ako centrálny najvyšší orgán riadenia poľnohospodárskej politiky krajiny.

²⁵ Tamže.

7. Pracovať na vedomostnom a kultúrnom povznesení vidieckeho obyvateľstva, umožniť šírenie najnovších poznatkov poľnohospodárskeho výskumu medzi najširšie vrstvy roľníkov, podporiť výstavbu a činnosť výskumných pracovísk, knižníc a iných podobných kultúrno-osvetových zariadení.

Začiatkom 30. rokov sa ústrednou témou rokovaní členských politických strán združených v MAB-e stali otázky súvisiace s prejavmi celosvetovej hospodárskej krízy, ktorá v plnej miere zasiahla aj agrárne podnikanie. Preto sa vedenie tejto organizácie pokúšalo zosumarizovať všetky predchádzajúce poznatky, získané počas svojej desaťročnej pôsobnosti a hľadať východiská z mimoriadne ťažkých a vlečúcich hospodársko-sociálnych problémov vidieckeho obyvateľstva.

Na zakladajúcej schôdzi Spoločnosti priateľov slovenského študentstva v marci 1932 M. Hodža analyzoval konkrétnu situáciu a pokúsil sa navrhnúť východisko.²⁶ Okrem iného povedal: *„K nadprodukcii došlo preto, že výroba vyrábala bez počítania spotreby... vyrábala neobmedzené množstvá, aby množstvom znížila výrobné náklady. Tým bol porušený starý a stály regulátor hospodárskeho života: zásada rovnováhy v dopyte a ponuke. Do riadneho chodu poptávky a nabídky zasiahla špekulácia... Liberalizmus a individualizmus, ktorý od konca 18. storočia bol vedúcou zásadou celého hospodárskeho diania na svete, sa prežil. Zásada ničím nekontrolovateľnej súťaže viedla tam, že dnes musíme siahnúť ku reštrikciám vo forme kontingentov a vo forme povolovacieho pokračovania, vo forme zásahu štátu do súkromného hospodárenia... to už nie je hospodárska kríza, ale koniec jedného veľkého civilizačného obdobia, koniec nekontrolovaného a ničím neobmedzeného národného hospodárstva. ... bolo by veľmi nezodpovedným si myslieť, že dnešná kríza zostane bez podstatných dôsledkov a bez podstatnej zmeny do budúcnosti.“*²⁷

Pri inej príležitosti Hodža konštatoval, že nadprodukcía sa prejavuje vo všetkých odvetviach hospodárstva, poľnohospodárstvo nevyvímajúc. Dôkazom toho je aj rast produkcie pšenice za posledných 15 rokov v Európe o 10 %, v USA o 19 %, v Kanade o 118 %, v Argentíne o 65 %, v Austrálii o 50 %, pričom spotreba obilia za to isté obdobie sa v Európe znížila o 11 % a v Amerike o 14 %.²⁸ V dôsledku toho sa prejavilo aj mimoriadne množstvo nadbytočných zásob obilia a iných poľnohospodárskych plodín v prevažne agrárnych krajinách strednej a juhovýchodnej Európy. Situáciu pravidelne monitorovali aj orgány MAB-u a ďalšie medzinárodné inštitúcie.²⁹ Ukázalo sa, že najbližším odberateľom obilia pre stredoeurópske a balkánske štáty

²⁶ *Slovenský denník*, 10. 3. 1932, r. 15, č. 58, 2.

²⁷ Tamže.

²⁸ Literárny archív Matice slovenskej, Martin, Pozostalosť Dr. M. Hodžu č. 13561, Hodžov prejav z 5. 3. 1931, rukopis – koncept s názvom Československo a Stredná Európa, tiež *Národné listy* 19. 4. 1931., a i. Výsledky a názory obilní konferencie v Ríme, in *Obzor národohospodársky*, r. 36, Praha 1931, 422.

²⁹ ANM, Fond Dr. M. Hodžu, kart. 2, č. 205, List K. Mečířa M. Hodžovi z 19. 10. 1932.

prichádzalo do úvahy priemyselné Nemecko, ktoré si vlastnou poľnohospodárskou produkciou nevedelo pokryť svoj domáci trh, a obilniny dovážalo zo zámoria. Dovoz zámorského obilia bol však pre Nemecko záväzný, pretože recipročne, na základe dlhodobých zmlúv, mu umožňoval vývoz priemyselnej produkcie do Ameriky. Európske medzinárodné organizácie, ktoré združovali poľnohospodárskych odborníkov alebo producentov, hľadali riešenie v znížení osevných plôch, kde predtým pestovali obilie a iné prebytočné poľnohospodárske plodiny. Snažili sa tiež cestou preferenčných colných zvýhodnení vyvážať obilie do západoeurópskych, prevažne vyspelých priemyselných krajín, čo malo prispieť k plánovanému „samozásobeniu a ekonomickej sebestačnosti“ európskeho kontinentu. Na stretnutiach členských štátov MAB-u začiatkom 30. rokov sa často hovorilo o plánovanom hospodárstve, o regulácii výroby a trhu; ako „náhradné“ plodiny sa namiesto prebytočného obilia ponúkali napr. repka olejnatá, tabak, kukurica, ale aj iné plodiny. Prvým krokom k tejto premyslenej regulácii mala byť presná evidencia produkcie, najmä nadbytočných zásob vo všetkých členských krajinách MAB-u. Je pochopiteľné, že zámorské krajiny reagovali negatívne na tieto európske snahy, ktorých výsledkom malo byť okrem iného aj obmedzenie vývozu ich poľnohospodárskych tovarov. V tejto zložitej ekonomickej situácii sa ukázalo, že politické strany, združené v MAB-e, ale aj v iných medzinárodných združeniach, nemali takú medzinárodnú autoritu a napokon ani vnútroštátnu politickú váhu, aby mohli presadiť svoje návrhy na riešenie hospodárskych problémov. Ich problematická akcieschopnosť viedla napokon k tomu, že sa MAB začal rozpadávať. K jeho definitívnej likvidácii prispela aj medzinárodná situácia, ktorá priniesla rast politického napätia v medzinárodných vzťahoch.

Agrárne medzinárodné *bureau* zaniklo v polovici 30. rokov, zrejme v súvislosti s mimoriadnym vyostrením ekonomických problémov a medzinárodnej situácie, ktoré poľnohospodári nevedeli zvládnuť v rámci svojich vlastných krajín ani na pôde medzinárodného orgánu. Jednou z príčin neúspešnosti členov Zelenej internacionály, najmä v poslednej fáze jej činnosti, bola priveľká sústredenosť na riešenie produkčných a obchodných problémov poľnohospodárstva, čiže iba jedného z odvetví ekonomiky. Už A. Švehlovi na začiatku 20. rokov bolo pritom jasné, že homogénna jednofarebná vláda v ktorejkoľvek krajine nemá šancu na trvalú existenciu. Práve tak nemohla byť úspešná ani medzinárodná organizácia preferujúca riešenie len vyhranenej skupiny ľudí a nezohľadňujúca širokospektrálny kolorit spoločnosti, rovnako

závažné špecifické problémy aj ďalších vrstiev obyvateľstva a najrôznejších ekonomických či politických zoskupení. Túto skutočnosť si nevedomil ani taký predvídavy politik akým nesporne bol Dr. Milan Hodža a jeho najbližší spolupracovníci.

Alena Bartlová

Organizácia a činnosť Československej vojenskej spravodajskej služby v rokoch 1919 – 1939

Niekoľko mesiacov po vzniku Československa bol v máji 1919 v štruktúre ministerstva národnej obrany (MNO) zriadený Hlavný štáb (HŠ). Vznikol zlúčením III. odboru „A“ MNO s Hlavným veliteľstvom čs. vojsk na Slovensku a disponoval veliteľskou pôsobnosťou ministerstva. Tvorili ho štyri oddelenia: 1. operačné, 2. organizačné a mobilizačné, 3. spravodajské, 4. dopravné.¹ Bolo to naposledy, čo sa pri spravodajskom oddelení objavilo číselné označenie „3“, pretože krátko nato sa naďalej tradične v celom medzivojnovom období ako aj v štábe čs. MNO v Londýne v rokoch 2. svetovej vojny a v povojnovej čs. armáde do roku 1950 používalo označenie 2. oddelenie Hlavného štábu, alebo tiež MNO, Hlavný štáb/2. oddelenie.² Napriek tomu, že v prvých rokoch 2. spravodajské oddelenie HŠ, ktoré nadviazalo na činnosť bývalého osobitného útvaru vojenskej polície cisárskej a kráľovskej armády Rakúsko-Uhorska, plnilo predovšetkým úlohu defenzívneho charakteru, v druhom desaťročí existencie prvej republiky sa stalo osou a centrom čs. vojenského výzvedného spravodajstva. Do roku 1926 rozvíjalo svoju činnosť v podmienkach aktívnej pôsobnosti Francúzskej vojenskej misie v ČSR, ktorej príslušníci zastávali aj najvyššie veliteľské a štábne funkcie v čs. armáde, počnúc funkciou náčelníka HŠ. Podľa vzoru francúzskej vojenskej spravodajskej služby malo 2. spravodajské oddelenie, ako organická súčasť HŠ MNO, relatívne samostatné postavenie.

V tomto období súčasťou jeho organizačnej štruktúry bola pátracia, obranná a hospodárska skupina a priamo riadilo 2. oddelenia štábov Zemských vojenských veliteľstiev a 2. oddelenia štábov divízií a plukov. Prednosta 2. oddelenia HŠ (spočiatku sa používalo označenie 2. kancelária) bol v priamej podriadenosti prvého zástupcu náčelníka HŠ a mal právo priamo referovať aj náčelníkovi HŠ a spolu s ním ministromi národnej obrany, prípadne, ak to okolnosti vyžadovali, prezidentovi republiky.

¹ DR MNO, 1919, č. 24.

² TITL, Z.: *Organizace ministerstva národní obrany a personalie v letech 1918 – 1939*. Praha : HÚ čs. armády, 1992, s. 123.

³ Výnos MNO č.j. 37.420 org. *O úprave organizácie a kompetencie vyšších vojenských veliteľstiev z 10. 10. 1919*, ktorý definitívne upravil rozdelenie územia republiky na štyri zemské vojenské obvody, ktoré sa ďalej mali členiť na 12 divíziínych a 24 brigádnych oblastí. Na jeho základe zároveň bolo k 31. októbru 1919 zrušené ZVV v Žilinc.

**Prednostovia 2. spravodajského oddelenia
Hlavného štábu čs. brannej moci 1919 – 1939**

prednosta 2. oddelenia HŠ	funkčné obdobie
pplk. franc. armády IHLER	1919 – 1921
pplk. gšt. Čeněk HAUŽVIC	1922 – 1923
plk. gšt. Miloš ŽÁK	1924 – 1925
pplk. gšt. František KAMM	1926 – 1927
brig. gen. Vladimír CHALUPA	1928 – 1933
plk. gšt. Šimon DRGÁČ¹	31. 3. 1934 – 28. 2. 1936
plk. gšt. František HÁJEK	29. 2. 1936 – 30. 9. 1937
plk. gšt. František MORAVEC	1. 10. 1937 – 30. 4. 1938
plk. gšt. František HÁJEK²	1. 5. 1938 – 2. 1. 1939
plk. gšt. František MORAVEC³	2. 1. 1939 – 14. 3. 1939
plk. gšt. František HAVEL⁴	14. 3. 1939 – 30. 6. 1939

Poznámky:

- 1) Od 31. 12. 1933 do 30. 3. 1934 poverený výkonom funkcie prednostu 2. oddelenia HŠ.
- 2) Z funkcie odvolaný k 2. 1. 1939 na nátlak nacistického Nemecka.
- 3) Od 2. 1. 1939 poverený výkonom funkcie prednostu 2. oddelenia HŠ.
- 4) Prednosta 2. oddelenia HŠ v likvidácii.

Spracované na základe: TITL, F.: Rekonstrukce vývoje organizační struktury a personálií československého vojenského výzvědného zpravodajství (do 15. března 1939). Praha : GŠ – Inspektorát vojenské zpravodajské služby AČR, 69 s.; KOKOŠKA, J. – KOKOŠKA, S.: *Spor o agenta A54. Kapitoly z dějin československé zpravodajské služby*. Praha : Naše vojsko, 1994, s. 115.

Na území Slovenska bolo 25. októbra na základe výnosu MNO z 10. októbra 1919 zriadené Zemské vojenské veliteľstvo (ZVV) pre Slovensko so sídlom v Bratislave, ktoré sa stalo najvyšším veliteľským orgánom vojenskej správy vo východnej polovici republiky.³ Týmto dňom začalo v mierovej organizačnej štruktúre štábu ZVV svoju činnosť aj 2. spravodajské oddelenie a práve z tohto dôvodu môžeme 25. október 1919 oprávnenne považovať za historický medzník, ktorý by si mali pripomínať príslušníci Vojenskej spravodajskej služby ozbrojených síl (OS) SR, hoci už predtým sa v rámci jednotiek čs. armády na území Slovenska uskutočňovala spravodajská činnosť, napr. v súvislosti s bojmi o Slovensko. Po základnom dobudovaní mierovej organizačnej štruktúry čs. brannej moci v rokoch 1920 – 1922, tzv. unifikácii, sa zemský vojenský obvod Slovenska členil na tri divízne oblasti. Na ich čele stáli tri divízne veliteľstvá podliehajúce ZVV v Bratislave, ktoré v rámci svojich štábov mali takisto fungujúce spravodajské zložky. Veliteľstvo 9. pešej divízie bol dislokované v Trnave

a malo v podriadenosti 17. pešiu brigádu (veliteľstvo Bratislava), 18. pešiu brigádu (Žilina) a 9. poľnú delostreleckú brigádu (Bratislava). V Banskej Bystrici sídlilo veliteľstvo 10. pešej divízie, ktorému podliehala 19. pešia brigáda (B. Bystrica), 20. pešia brigáda (Nitra) a 10. poľná delostrelecká brigáda (B. Bystrica). V Košiciach pôsobilo veliteľstvo 11. pešej divízie a podriadená mu bola 21. pešia brigáda (Košice), 22. pešia brigáda (Rožňava) a 11. poľná delostrelecká brigáda (Košice). Na Slovensku boli ďalej dislokované aj veliteľstvá samostatných brigád, ktoré patrili do priamej podriadenosti bratislavského ZVV: 1. horská brigáda so sídlom v Ružomberku, 2. horská brigáda v Spišskej Novej Vsi, 3. jazdecká brigáda v Nových Zámkoch a 1. ťažká delostrelecká brigáda v Komárne, v októbri 1923 zrušená. Okrem toho časť východného Slovenska patrila do obvodu ZVV v Užhorode. Konkrétne veliteľstvo 24. pešej brigády, ktoré podliehalo užhorodskej 12. pešej divízií, sa nachádzalo v Michalovciach.⁴ Neskôr, koncom leta 1925 bolo na základe dekrétu prezidenta republiky z 25. mája 1925 zrušené ZVV pre Podkarpatskú Rus v Užhorode a vytvorilo sa nové ZVV so sídlom v Košiciach, ktoré začalo svoju činnosť 15. septembra 1925. Takisto v štruktúre jeho štábu pôsobilo 2. spravodajské oddelenie. Územná kompetencia tohto veliteľstva sa posunula ďalej na západ a okrem Podkarpatskej Rusi zahŕňala aj oblasť celého východného Slovenska. Touto organizačnou zmenou sa pôsobnosť Zemského vojenského veliteľstva v Bratislave obmedzila na územie západného a stredného Slovenska.⁵ Od druhej polovice 20. rokov sa sídla ZVV a zemské vojenské hranice na Slovensku a Podkarpatskej Rusi ustálili a v nezmenenej podobe pretrvali až do jesene 1938.

Zemskí vojenský veliteľia v Bratislave 1919 – 1939

zemský vojenský veliteľ	funkčné obdobie
franc. div.gen. Eugène D. A. MITTELHAUSER	25. 10. 1919 – 31. 12. 1920
franc. brig. gen. Pierre Victor FOURNIER	31. 12. 1920 – 20. 7. 1921
div. gen. Maximilián PAUK	20. 7. 1921 – 21. 8. 1921
franc. brig. gen. Claude Martin François J. SPIRÉ	21. 8. 1921 – 15. 9. 1925
div. gen. František ŠKVOR	15. 9. 1925 – 31. 12. 1932
arm. gen. Josef ŠNEJDÁREK	1. 1. 1933 – 30. 6. 1935
div. gen. Josef VOTRUBA	1. 7. 1935 – 15. 12. 1938
arm. gen. Lev PRCHALA	16. 12. 1938 – 6. 1. 1939

⁴ ČAPLOVIČ, M.: Mierová organizácia čs. armády a jej vývoj na Slovensku (1918 – 1928). In: Vojenská história, 1, 1997, č. 1, s. 49.

⁵ Dekrét prezidenta republiky č. 1036 prez./25 z 25. 5. 1925.

Zemskí vojenský veliteľia v Košiciach (1919) 1925 – 1938

zemský vojenský veliteľ	funkčné obdobie
gen. IV. hodn. triedy František SCHÖBL	8. 1. 1919 – 10. 6. 1919 *
div. gen. Josef ŠNEJDÁREK	15. 9. 1925 – 31. 12. 1932
div. gen. Ludvík KREJČÍ	1. 1. 1933 – 29. 11. 1933
div. gen. Lev PRCHALA	30. 11. 1933 – 4. 10. 1938

- V priebehu bojov čs. vojska s maďarskou boľševickou Červenou armádou v roku 1919 bolo Zemské vojenské veliteľstvo pre Slovensko 10. júna 1919 preložené z Košíc do Žiliny, kde pôsobilo až do jeho zrušenia 31. októbra 1919. Namiesto tohto veliteľstva bolo už 25. októbra 1919 zriadené ZVV pre Slovensko so sídlom v Bratislave a ZVV pre Podkarpatskú Rus v Užhorode. Do Košíc sa ZVV opätovne premiestnilo z Užhorodu až 15. septembra 1925 a v jeho veliteľskej pôsobnosti okrem Podkarpatskej Rusi bolo aj teritórium východného Slovenska.
- Spracované podľa: ČAPLOVIČ, M.: Československá armáda a Slovensko v rokoch 1918-1939. In: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. (ed.): *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava: Veda, 2004.

Pôsobnosť 2. spravodajského oddelenia Hlavného štábu bola podrobnejšie vymedzená v *Kompetenciách MNO z roku 1926*, ktoré sa stali základným štatútom, fundamentom, obsahovo vyjadrujúcim jeho pracovné zameranie, a právne vymedzujúcim jeho činnosť.⁶ Na ich základe získalo 2. oddelenie HŠ oprávnenie budovať si databázu – súbor spravodajstva, potrebného na získavanie informácií o cudzích štátoch, dôležitých pre čs. vojenskú správu. Hlavné poslanie v tejto oblasti spočívalo v zisťovaní vojenskej organizácie, foriem výcviku, bojových metód a prostriedkov cudzích armád, ďalej tiež spôsobu realizácie mravnej výchovy vojakov, ako aj politických a hospodárskych pomerov cudzích štátov. Okrem tejto ofenzívnej vonkajšej činnosti sa 2. oddelenie HŠ zameriavalo do vnútra štátu, osobitne čs. brannej moci. Takisto vyvíjalo kontrarozviednu činnosť, namierenú nielen proti zahraničným rozviedkam, ale aj proti sledovaniu všetkých politických, občianskych a spolkových prúdov a hnutí ovplyvňujúcich armádu. Viedla sa tu tiež podrobná evidencia všetkých orgánov, ktoré vysielala čs. vojenská správa do zahraničia. Druhé oddelenie HŠ zasahovalo (intervenovalo) aj pri uzatváraní všetkých medzištátnych zmlúv a dohôd vojenského charakteru a pri akýchkoľvek záležitostiach týkajúcich sa cudzích osôb, alebo osôb so vzťahom k zahraničiu. Stalo sa jediným vojenským orgánom, ktorý riešil zahraničnú problematiku a podieľal sa na tvorbe čs. zahraničnej politiky so vzťahom k cudzím štátom vo vojensko-politickej oblasti.⁷

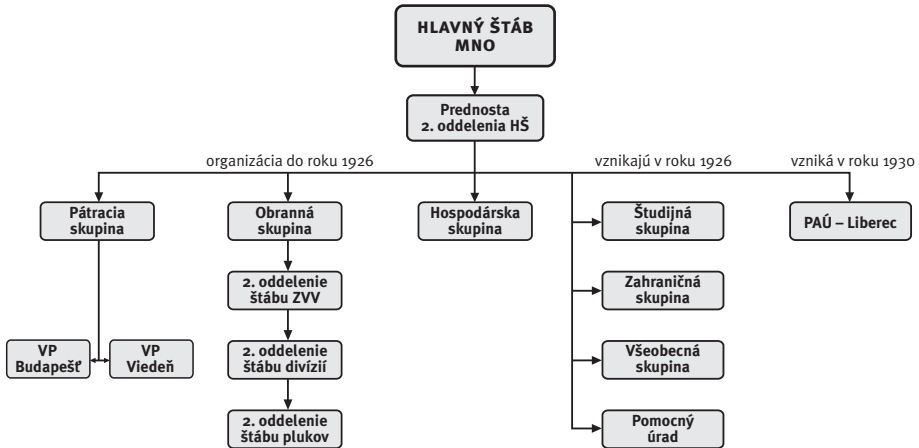
6 VÚA-VHA Praha, f. MNO – Prezídium 1924 – 1926, č.j. 42.000 pres. šef. 1926, s. 14 – 15.

7 Tamže.

Spomínanému vymedzeniu kompetencií zodpovedala aj organizačná štruktúra 2. oddelenia HŠ, ktorá v priebehu dvoch desaťročí prešla výraznými zmenami a postupne sa budovala spolu s čs. armádou tak, ako si to vyžadovali zahranično-politické a vojensko-politické zmeny v strednej Európe, osobitne od začiatku 30. rokov 20. storočia do vypuknutia druhej svetovej vojny. Roku 1926 pátraciú a obrannú skupinu 2. oddelenia HŠ doplnili ďalšie štyri hlavné organizačné celky: študijná skupina, zahraničná, všeobecná a pomocný úrad. O štyri roky neskôr, roku 1930, vznikla prvá Predsunutá agentúrna ústredňa (PAÚ) so sídlom v Liberci.

ORGANIZÁCIA ČS. VOJENSKEJ ROZVIEDKY 1919 – 1930

© Miloslav Čaplovič

Druhé spravodajské oddelenie ZVV v Bratislave malo vo výzvednej činnosti pridelené záujmové priestory zostavené podľa stupňa naliehavosti: a) Maďarsko – priestor zvýšeného záujmu na východ všeobecne po čiaru: tok rieky Tisza; do hĺbky po čiaru: Szombathely – Székesfehérvár – Cegléd; b) Dolné Rakúsko a Štajersko – bez obmedzenia do hĺbky so zvýšeným záujmom po čiaru Naunkirchen – Steyr. Keďže hlavným záujmovým priestorom výzvednej činnosti bolo Maďarsko, sústreďovalo sa naň zvýšené úsilie. Za týmto účelom sa využívala Viedeň, ktorá okrem preskúmania záujmových priestorov v Rakúsku, slúžila aj ako vhodné východiskové stanovisko na ofenzívne spravodajstvo proti Maďarsku. Predpokladalo sa totiž, že spojenie s agentmi pôsobiacimi (operujúcimi) v Maďarsku bude ľahšie cez Viedeň. Cieľom

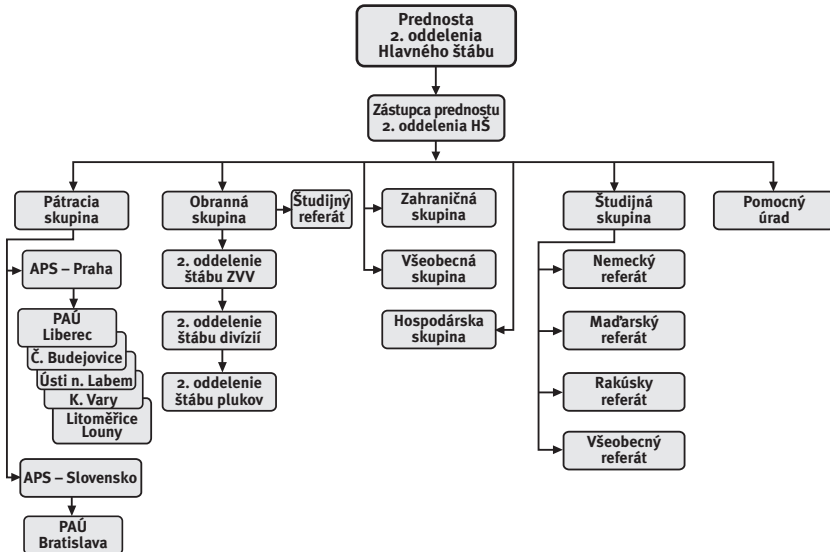
výzvednej činnosti 2. spravodajského oddelenia ZVV v Košiciach bolo výlučne Maďarsko, najmä priestor na západe ohraničený čiarou Salgótarján – Hatvan – Cegléd – Kecskemét a do hĺbky územia po Cegléd – Szolnok – Debrecen. Samozrejme, že sem patrili aj priľahlé územia štátnej hranice, ktoré sa mohli stať nástupovým priestorom armád susedných štátov na agresiu voči ČSR. Práve preto ich preskúmanie malo byť čo najdôslednejšie.⁸

V dôsledku zhoršenia medzinárodnej situácie začiatkom 30. rokov 20. storočia, ktoré roku 1933 vyústilo v susednom Nemecku do nastolenia nacistickej moci, sa značne skomplikovala obranyschopnosť Československa. Intenzívna militarizácia Nemecka v nasledujúcich rokoch sprevádzaná aj jeho zvýšenou aktivitou v zahraničnopolitickej oblasti, jednoznačne smerovala k rozpútaniu nového vojnového konfliktu v Európe. Navyše Maďarsko sa neustále usilovalo o revíziu čs. hraníc a obnovenie veľkého Uhorska a Poľsko si zasa robilo územné nároky na Těšínsko a niektoré severné časti oblasti Slovenska. Rakúsko, ktoré zápasilo s vnútropolitickými problémami, uzavrelo 11. júla 1936 s Nemeckom dohodu o vzájomných vzťahoch. Podľa nej sa mala politika krajiny „riadiť zásadou, že Rakúsko sa pokladá za nemecký štát“. To všetko v konečnom dôsledku viedlo k zvyšovaniu požiadaviek najvyšších predstaviteľov čs. armády na spravodajskú službu. V tejto súvislosti sa v priebehu rokov 1932 – 1936 vybudovali nové zložky 2. oddelenia HŠ. Pátracej skupine podliehali prostredníctvom ZVV v Prahe a Bratislave dve novozriadené Výzvedné strediská (VS). Výzvedné stredisko v Prahe, popri Predsunutej agentúrnej ústredni (PAÚ) v Liberci, zodpovedalo za činnosť ďalších štyroch ústrední vytvorených v českom pohraničí (České Budějovice, Ústí nad Labem, Karlovy Vary a Litoměřice/Louny), ktorých ofenzívne úlohy sa zamerali proti Nemecku a Rakúsku. Druhé bratislavské Výzvedné stredisko priamo riadilo ústredňu v Bratislave, ktorej spravodajská činnosť sa sústredila osobitne proti Maďarsku. Obrannej skupine 2. oddelenia HŠ naďalej podliehali 2. oddelenia štábov ZVV a divízni a plukovní spravodajskí dôstojníci. Študijná skupina sa vnútorne rozčlenila na štyri referáty: nemecký, maďarský, rakúsky a všeobecný. Kompetencie MNO z roku 1926, vymedzujúce pôsobnosť a činnosť 2. spravodajského oddelenia HŠ, zostali naďalej až do polovice 30. rokov v platnosti.

⁸ AMV ČR Praha, Z-6-314/1, s. 24 – 27.

ORGANIZÁCIA ČS. VOJENSKEJ ROZVIEDKY 1932 – 1936

© Miloslav Čaplovič

Až do roku 1934 bola čs. vojenská spravodajská služba značne decentralizovaná, pretože ofenzívnu agentúrnu činnosť priamo realizovali nielen 2. oddelenia ZVV, ale aj spravodajskí dôstojníci pri veliteľstvách divízií a pri nižších jednotkách (plukoch a v niektorých prípadoch aj samostatných práporoch). V decembri 1934 sa uskutočnila zásadná reorganizácia a agentúrna činnosť sa sústredila do Predsunutých agentúrnych ústrední, ktoré prevzali agentúrne siete divízií a nižších jednotiek. Ich činnosť sa potom obmedzila len na nábor agentov pre PAÚ a získavanie správ od rôznych informátorov, prípadne na vypočúvanie zahraničných emigrantov a zbehov, či sledovanie zahraničnej tlače a pod. Po tejto reorganizácii bolo riadenie výzvednej činnosti v plnom rozsahu, okrem 2. spravodajského oddelenia HŠ, ponechané len na štyroch ZVV. Ich 2. oddelenia však zostali iba riadiacimi orgánmi a sami agentúrne ďalej nepracovali. V plnom rozsahu riadili výzvednú činnosť vojenských telies a divízií a do 30. septembra 1936 aj činnosť PAÚ, ktorých počet sa po základnom vybudovaní ofenzívnej agentúrnej siete na čs. území rovnal počtu 12 mierových divízií čs. armády, ale neskôr na základe zvyšujúceho sa ohrozenia republiky vzrástol.⁹

⁹ Tamže, s. 18.

Rok 1936 priniesol aj ďalšie dôležité zmeny v organizácii čs. vojenskej spravodajskej služby, ktoré mali zabezpečiť jej lepšie fungovanie a flexibilitu v prípade krízových situácií. V tomto období už všetko nasvedčovalo tomu, že v blízkom čase sa rozpúta vojnový konflikt, pričom sa predpokladalo, že práve „my (rozumej ČSR – pozn. M. Č.) budeme pravdepodobne prvým vojenským cieľom nepriateľskej koalície, jednak svojím geografickým položením a tiež preto, aby sa zmocnila všetkých našich zdrojov“.¹⁰

Úlohy i organizácia 2. spravodajského oddelenia HŠ pod velením plk. gšt. Františka Hájeka sa postupne zosúladiť s podrobne rozpracovanou internou smernicou HŠ čs. brannej moci z roku 1933, pod názvom *Armáda v poli*. Z nej popri zásadných organizačných zmenách v štruktúre mierovej i vojrovej (mobilizovanej) čs. armády vyplývalo, že obranná koncepcia Československa od druhej polovice 30. rokov 20. storočia reálne počítala s možnosťou rozpútania konvenčnej vojny na európskom kontinente a v tejto súvislosti sa predovšetkým zamerala na efektívnu obranu proti nacistickému Nemecku a proti Maďarsku a Rakúsku. Pritom vychádzala z predpokladu tzv. aktívnej strategickej obrany, ktorá mala byť schopná odolávať protivníkovi bez pomoci spojencov niekoľko týždňov.¹¹ V tomto zmysle sa v ďalších rokoch rozvíjala aj činnosť čs. vojenskej spravodajskej služby so zreteľom na vedenie operatívnej rozviedky (strategickou rozviedkou sa VSS za I. ČSR nezaoberala – pozn. M. Č.). Najdôležitejšou súčasťou 2. spravodajského oddelenia HŠ z hľadiska konkrétnej praktickej činnosti

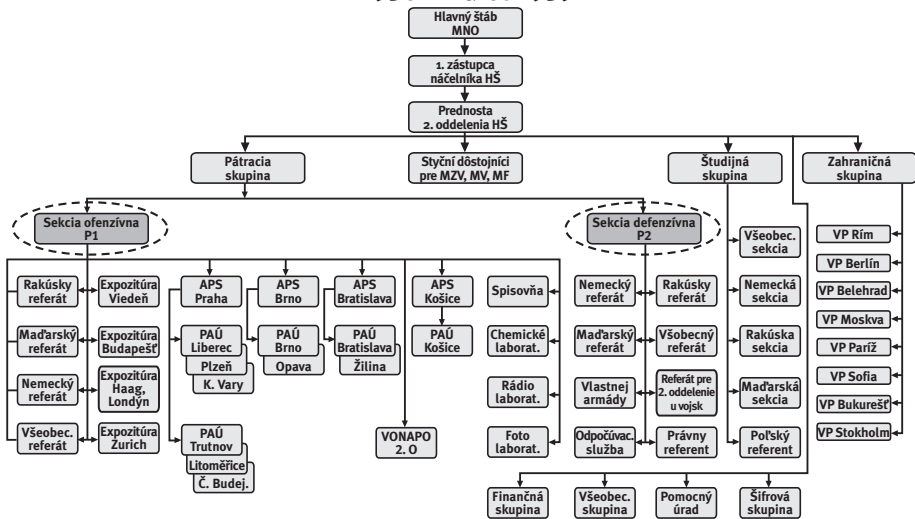
¹⁰ HYNDRÁK, V.: K otázke vojenských hodnôt čs. armády v druhé polovine tridsiatych let. In: *Historie a vojenství*, 13, 1964, č. 1, s. 92.

¹¹ ČAPLOVIČ, M.: Septembrová mobilizácia čs. armády 1938 s dôrazom na Slovensko. In: *Slovensko vo vojnách a konfliktoch v 20. storočí*. (Editori Michal Štefánský – Imrich Purdek). Bratislava: Vojenský historický ústav, 2003, s. 79 – 82.

bola Pátracia skupina, označovaná ako Skupina B, ktorú riadil plk. gšt. František Moravec. Ťažisko jej činnosti spočívalo vo výkone obranného a výzvedného spravodajstva z hľadiska potrieb armády a štátu a dispozícií ktoré dostával prednosta 2. oddelenia HŠ od náčelníka Hlavného štábu. Pátracia skupina bola v kontakte s inými štátmi prostredníctvom vojenských atašé a spolupracovala so spriatelenskými spravodajskými službami. Napríklad s britskou Military Intelligence, francúzskou spravodajskou službou, poľskou špionážnou službou a sovietskou výzvednou službou pri zisťovaní a výmene poznatkov o Nemecku a s juhoslovanskou a rumunskou spravodajskou službou v súvislosti s Maďarskom, pričom vysielala svojich dôstojníkov do záujmových priestorov. V dôsledku toho sa roku 1936 v jej organizačnej štruktúre vytvorila samostatná Ofenzívna sekcia (označovaná ako P-1) a Defenzívna sekcia (P-2).

**ORGANIZÁCIA ČS. VOJENSKEJ ROZVIEDKY
1936 – marec 1939**

© Miloslav Čaplovič

Ofenzívna výzvedná sekcia zahŕňala referáty podľa spravodajského záujmu o jednotlivé teritória v zahraničí, pričom v tejto súvislosti pri niektorých čs. zastupiteľských úradoch vybudovala osobitné spravodajské expozitúry. Okrem toho v strategicky dôležitých neutrálnych krajinách (Švajčiarsko, Holandsko, Dánsko a Švédsko) boli zriadené Zahraničné agentúrne ústredne (ZAŤ). V nich pôsobili exponovaní spravodajskí dôstojníci, ktorí napríklad vystupovali ako žurnalisti, obchodní zástupcovia a pod. Ofenzívnej sekcii podliehali Výzvedné strediská I. – IV. (VS), ktoré pri

ďalšej reorganizácii čs. spravodajskej služby v apríli 1938 boli premenované na Agentúrne pátracie strediská I. – IV. (APS) a rovnako ako ZVV sa nachádzali v Prahe, Brne, Bratislave a Košiciach. Prostredníctvom APS boli riadené Predsunuté agentúrne ústredne (PAÚ), dislokované predovšetkým v pohraničných oblastiach. Popri Nemecku, niektoré z nich výzvedne pôsobili aj proti Maďarsku a Rakúsku, resp. Poľsku. Ofenzívna sekcia vysielala na jednotlivé čs. vyslanectvá vojenských atašé a riadila ich činnosť pri získavaní informácií oficiálnou cestou. V jej organizačnej štruktúre pôsobilo aj spoločné československo-sovietske pracovisko s krycím názvom Vonapo 20.¹²

V súčinnosti s touto sekciou, ale samostatne, pracovala defenzívna obranná sekcia, ktorá mala na starosti obranné spravodajstvo a svoju činnosť vyvíjala na území republiky. Pomocou vlastnej agentúrnej siete sa snažila aj o prenikanie do ústredí cudzích spravodajských služieb. Odhaľovala agentúrne siete zahraničných rozvedok, predovšetkým nemeckej a maďarskej, operujúcich na čs. území, eliminovala ich činnosť v čs. armáde a zariadeniach určených na obranu vlasti. Defenzívna sekcia, ktorá sa členila na referáty, zabezpečovala odpočúvaciú službu a priamo riadila 2. spravodajské oddelenia pri veliteľstvách zborov, spravodajských dôstojníkov divízií a rovnako aj spravodajských dôstojníkov peších, delostreleckých a jazdeckých plukov. Tí sa delili na dve kategórie: pluky, ktoré boli dislokované v blízkosti hraníc mali spravodajských dôstojníkov 1. kategórie s výzvednými a protivýzvednými úlohami; pluky umiestnené vo vnútrozemí štátu mali spravodajských dôstojníkov 2. kategórie, ktorí mali iba protivýzvednú činnosť.¹³

Nezastupiteľné miesto v štruktúre 2. oddelenia HŠ mala Študijná (a plánovacia) skupina, označovaná ako Skupina A, ktorá pod velením plk. gšt. Františka Havla uskutočňovala analytickú činnosť. Jej hlavné poslanie spočívalo v štúdiu a vyhodnocovaní prijatých správ, dokumentov a materiálov, ktoré získavala predovšetkým od Pátracej skupiny zo všetkých záujmových priestorov. Ďalej v triedení závažných materiálov a v zostavovaní samostatných správ a spravodajských prehľadov podľa príslušnosti záujmových štátov. Svojimi rozbormi ovplyvňovala praktickú činnosť a poslanie Pátracej skupiny. Študijná skupina spolupracovala na tvorbe operačných a nástupových plánov HŠ čs. armády a podľa záujmových priestorov bola členená na sekcie (predtým referáty). Do roku 1938 ich počet vzrástol z pôvodných štyroch – všeobecnej, nemeckej, maďarskej a rakúskej – na deväť. Bola to balkánska sekcia,

¹² KOKOŠKA, J. – KOKOŠKA, S.: Spor o agenta A54. Kapitoly z dějin československé zpravodajské služby. Praha : Naše vojsko, 1994, s. 125.

¹³ MORAVEC, F.: *Špion jemuž nevěřili*. Vydání třetí (opravené). Praha: Academia, 2002, s. 25.

letecká a goniometrická sekcia, sekcia pre východné armády (označovaná aj ako poľsko-ruská), sekcia pre západné armády a sekcia pre nemecké polovojenské organizácie.

Ostatné skupiny 2. spravodajského oddelenia HŠ mali skôr pomocný charakter, ale pre jeho činnosť boli veľmi dôležité. Na čele Zahraničnej skupiny, označovanej ako Skupina C, bol pplk. pech. Josef Svoboda. Úlohou tejto skupiny bolo udržiavať kontakt s čs. vojenskými atašé v zahraničí (okrem uvedených v schéme č. 3 aj v Budapešti, Haagu, Londýne, Rige, Varšave, Viedni a Berne), cudzími vojenskými atašé a zmocnencami v ČSR a zabezpečovať kuriérnu službu do zahraničia. Udržiavala tiež kontakt s dôstojníkmi cudzích armád, ktorí boli pridelení pre spravodajskú spoluprácu s čs. vojenskými spravodajskými orgánmi, osobitne francúzski, anglickí a ruskí. Činnosť Všeobecnej skupiny, označovanej ako Skupina D, pod velením pplk. gšt. Bohuslava Procházku, spočívala v spracúvaní vojenských spravodajských predpisov a v realizovaní taktického výcviku spravodajských dôstojníkov.¹⁴ Spomínané organizačné zmeny v štruktúre a poslaní čs. vojenskej spravodajskej služby v druhej polovici 30. rokov 20. storočia si v konečnom dôsledku vynútili aj značný nárast jej personálnej základne.

Početné stavy dôstojníkov čs. vojenskej spravodajskej služby 1919 – 1939

Rok	Pátrací úsek			Študijný úsek	Technický úsek	Ostatné úseky	Celkom
	Ofenzíva	Defenzíva	Celkom				
1919 – 1931	18	40	58	7	–	4	69
1932 – 1936	31	62	93	12	–	5	110
1937 – 1939	70	cca 120	190	20	8	10	228

Prameň: VÚA-VHA Praha, f. MNO 1968/SH, zv.31/I-4.

¹⁴ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1968/SH, zv.31/I-4.; AMV ČR Praha, Z-6-314/1, s. 8 – 9, 12, 15 – 16; TITL, F.: Rekonstrukce vývoje organizační struktury a personálií československého vojenského výzvědného spravodajství (do 15. března 1939). Praha : GŠ – Inspektorát vojenské spravodajské služby AČR, s. 54 – 55; KOKOŠKA, ref 12, s. 318.

Krátko pred septembrovou krízou v Československu roku 1938, ktorá 25. – 29. septembra vyústila do všeobecnej mobilizácie čs. armády, sa v júli vykonala reorganizácia výzvednej služby proti Maďarsku. V jej rámci bolo zrušené Agentúrne pátracie stredisko IV. (APS) v Košiciach a Agentúrne pátracie stredisko III. sa premiestnilo z Bratislavy do Banskej Bystrice. Dôvodom tejto reorganizácie bolo odhalenie a takmer zlikvidovanie agentúrnej siete APS IV. maďarskou kontrašpionážou. Veliteľ APS III., pplk. gšt. Adolf Klement, mal v tom čase k dispozícii 10 dôstojníkov a 1 rotmajstra, ktorí ofenzívne pôsobili proti Maďarsku a operovali zo štyroch Predsunutých agentúrnych ústrední: v Bratislave (krycí názov Radomil), v Leviciach (Róbert), v Lučenci (Richard) a v Košiciach (Rudolf). V dôsledku mníchovského diktátu štyroch veľmocí 29. septembra 1938, ktorého direktívne podmienky prijala čs. vláda a prezident republiky o deň neskôr, bola v októbri 1938 zakázaná výzvedná činnosť proti Nemecku. Čs. vojenský spravodajcovia však v tejto činnosti tajne pokračovali aj v oklieštenej tzv. Druhej republike. V rámci ďalšej reorganizácie sa v októbri a novembri v českých krajinách zrušili APS a PAŮ a namiesto nich sa zriadilo tzv. Agentúrne pátracie ústredie proti Nemecku (APŮN) so sídlom v Prahe. Podliehalo priamo prednostovi Pátracej skupiny 2. oddelenia HŠ a bolo jeho výkonným orgánom. Na Slovensku bolo APS III. v Banskej Bystrici premenované na APS I. a brnianske APS II. sa premiestnilo do Žiliny, odkiaľ vyvíjalo ofenzívnu činnosť proti Poľsku. Na Karpatskej Ukrajine vzniklo tzv. Pátracie stredisko na Podkarpatskej Rusi (PSPR).¹⁵

Čs. spravodajskí dôstojníci zo Študijnej skupiny 2. spravodajského oddelenia HŠ pod vedením plukovníka gšt. Františka Havla, v dokumente z 2. decembra 1938 hodnotili nielen stav čs. armády v politicky, hospodársky a vojensky oslabenom štáte, a z toho vyplývajúce úlohy pre nastávajúce obdobie, ale navrhovali aj zásadné organizačné úpravy a dislokáciu vyšších jednotiek, najmä ich sústredenia na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. V úvodných poznámkach predmetného dokumentu sa napríklad dočítame: „*Nemôžeme sa vzdávať myšlienky, že sa raz naša vláda za inej mocenskej konštelácie v Európe, ktorá bude pre Nemecko nepriaznivá, nerozhodne v záujme budúcej existencie národa pre branné vystúpenie proti Nemecku. Dnes nie je zatiaľ žiadna nádej na branný odpor v Čechách a na Morave, hlav. štáb/3. oddelenie nepripravuje v Čechách a na Morave ani zaistenie hraníc. Po nedávnej úprave hraníc na Morave a po skorom vybudovaní diaľnice Vratislav (Breslau) – Brno – Viedeň je a bude otázka odrezania západnej časti republiky*

¹⁵ AMV ČR Praha, Z-6-314/1, s. 35 – 36.

od jej východnej časti otázkou nie dní, ale hodín. Ľadnotky, ktoré budeme na Slovensku mať, nám zostanú, na ich vzdanie sa je vždýcky dost času.“ Za nadčasové možno považovať aj ich jednoznačné závery charakterizujúce najbližšiu budúcnosť v Európe: „Všeobecný vojnový konflikt v Európe je nevyhnutný, na jeho vyvolanie bude jedného dňa stačiť omnoho menšia zámienka, ako bola otázka našich Nemcov. Na okupovanom území Čiech a Moravy bude Nemecko s naším ľudom za vojny rovnako kruto zaobchádzať, bez ohľadu na to či sa trpne vzdáme alebo či so zachránenou časťou našej armády proti nemu vystúpime. A i keď sa trpne vzdáme, nezabránime našim príslušníkom v zahraničí, aby znovu nevstupovali ako legionári do cudzích armád, a to bude pre Nemecko vítanou zámienkou pre najhoršie zaobchádzanie s našimi ľuďmi.“ Nemenej jasnozrivé je aj konštatovanie Študijnej skupiny 2. spravodajského oddelenia HŠ, v ktorom poodhaľujú hlavnú príčinu postoja Francúzska a Veľkej Británie k riešeniu československej otázky v septembri 1938 v Mníchove. Doslova sa v ňom uvádza: „Všeobecný vojnový konflikt v Európe je nevyhnutný pre nepreklenuté rozpory medzi Nemeckom a Talianskom na jednej strane a ostatnými štátmi na druhej strane. Nemecko a Taliansko predbehli ostatné štáty nielen v tom, že postavili už v mieri početnejšie vojenské sily, ale aj v tom, že mali počas krízy tohto roku zmobilizovaný svoj vojnový priemysel. A v tejto nevýhode spočívala nechuť západných veľmocí k vojne, a zároveň v tejto nevýhode tkvie vysvetlenie ich získavania času. Rozsiahle zbrojenie, ku ktorému západné veľmoci a USA pristúpili, nesvedčia o ich pevnom presvedčení o trvalom mieri; mobilizácia ich vojnového priemyslu ukazuje, že sa pripravujú na vojnový konflikt v blízkej, im vyhovujúcej dobe (*‘Terminkrieg’*).“¹⁶ Dnes je už všeobecne známe aké udalosti v Česko-Slovensku a v Európe nasledovali v nastávajúcom zložitom období, ktoré napokon v septembri 1939 vyústili do rozpútania 2. svetovej vojny.

V tejto súvislosti nemožno nespomenúť brilantný strategický tah čs. spravodajcov, ktorý nemal obdobu v histórii spravodajských služieb. Deň pred nacistickou okupáciou Čiech a Moravy, 14. marca 1939, sa plk. gšt. Moravcovi za aktívnej pomoci pražského exponenta britskej Military Intelligence majora Harolda Gibsona, podarilo premiestniť do jedného z ústredí protinacistickej koalície profesionálne jadro čs. vojenskej spravodajskej služby a množstvo dôležitých spravodajských a iných vojenských dokumentov, súvisiacich najmä s Nemeckom. Spolu s ním odletelo z Prahy do Londýna desať čs. spravodajských dôstojníkov.¹⁷

¹⁶ VÚA – VHA Praha, f. MNO – HŠ 1. organizačné oddelenie 1919 – 1939, šk. 362, 1939, sign. 38 2/2-7.

¹⁷ VÚA-VHA Praha, f. MNO – HŠ, 2. spravodajské oddelenie 1919-1939, šk. 377, 1939, inv. č. 276. Podrobnejšie KOKOŠKA, ref 12, s. 123 – 130.

**Zoznam dôstojníkov čs. spravodajskej služby,
ktorí 14. marca 1939 odleteli do Londýna**

P. č.	Hodnosť	Meno a priezvisko	Dátum narodenia
1.	plk. gšt.	František MORAVEC	23. 7. 1895
2.	pplk. gšt.	Oldřich TICHÝ	30. 1. 1898
3.	mjr. gšt.	Emil STRANKMÜLLER	26. 2. 1902
4.	mjr. pech.	Karel PALEČEK	28. 1. 1896
5.	mjr. jazd.	Alois FRANK	3. 6. 1897
6.	mjr. konc.	Josef BARTÍK	30. 6. 1897
7.	škpt. pech.	Vladimír CIGNA	3. 6. 1898
8.	škpt. pech.	Josef FOŘT	21. 7. 1895
9.	škpt. pech.	František FRYČ	23. 12. 1895
10.	škpt. jazd.	Jaroslav TAUER	24. 2. 1898
11.	škpt. konc.	Václav SLÁMA	24. 1. 1893

Prameň: VÚA-VHA Praha, f. MNO – HŠ, 2. spravodajské oddelenie 1919 – 1939, šk. 377, 1939, inv. č. 276.

Táto skupina, postupne rozšírená o ďalších spolupracovníkov, pokračovala v priebehu 2. svetovej vojny v spravodajskom boji na úrovni, aký nedosiahla žiadna exilová spojenecká vláda. Čs. vojenská spravodajská služba v druhom čs. zahraničnom odboji sa zaslúžila o mnoho spravodajských víťazstiev. Podieľala sa na atentáte na zastupujúceho ríšskeho protektora SS-Obergruppenführera Reinharda Heydricha 27. mája 1942 a neoceniteľné pre spojencov boli aj služby agenta A-54 Paula Thümmela, ktorý patril k najlepším vyzvedáčom druhej svetovej vojny.

Medzi dôstojníkmi čs. armády, ktorí v medzivojnovnej čs. armáde zastávali rôzne spravodajské funkcie, bolo aj 34 (doposiaľ známych) Slovákov.

1) škpt. pech. Alois ANDROVIČ (Androvics)	<i>Od 1. 8. 1934 – do 13. 3. 1939 pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu Hlavného štábu MNO v Prahe, kde zastával funkciu referenta maďarskej sekcie Študijnej skupiny</i>
2) kpt. pech. Anton BARDONĚ	<i>Od 16. 1. 1922 do 25. 4. 1924 a od 1. 8. 1925 do 30. 9. 1925 spravodajský dôstojník I. kategórie pešieho pluku 12 „Generála M. R. Štefánika“ v Komárne a Parkani (Štúrove); od 26. 4. 1924 do 15. 7. 1925 pobočník čs. vojenského ataše v Budapešti; od 15. 4. 1928 do 14. 9. 1935 spravodajský dôstojník pešieho pluku 26 v Banskej Bystrici</i>
3) kpt. pech. Eugen BUDAŘÁRY (Budínsky)	<i>Od 1. 1. 1932 do 14. 9. 1933 spravodajský dôstojník I. kategórie pešieho pluku 16 v Želšave; od 1. 1. 1937 do 13. marca 1939 spravodajský dôstojník II. kategórie horského pešieho pluku 4 v Želšave (od 9. 11. 1938 v Dobšinej)</i>

4) npor. pech. Ján CISÁRIK	<i>Od 15. 9. 1936 do 18. 7. 1937 spravodajský dôstojník 1. kategórie pri veliteľstve pešieho pluku 23 „Amerických Slovákov“ v Trnave; od 19. 7. 1937 do 13. 3. 1939 premiestnený k veliteľstvu VII. zboru v Bratislave (od 1. 9. 1938 v Banskej Bystrici) a ako spravodajský dôstojník pridelený k Agentúrnemu pátraciemu stredisku III (APS) v Bratislave (od júla 1938 v Banskej Bystrici)</i>
5) pplk. gšt. Ferdinand ČATLOŠ	<i>Od roku 1921 do roku 1925 spravodajský dôstojník 1. kategórie pešieho pluku 14 v Košiciach? 1925 – 1926 pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu Hlavného štábu MNO v Prahe? 1926 – 1927 pobočník čs. vojenského atašé v Budapešti; od 28. 2. 1931 do 8. 9. 1932 prednosta 2. spravodajského a 3. operačného oddelenia 2. horskej brigády v Spišskej Novej Vsi</i>
6) npor. del. Jozef DOBROVODSKÝ	<i>Od 15. 4. 1937 do 19. 12. 1937 spravodajský dôstojník delostreleckého pluku 9 „T. G. Masaryka“ v Bratislave; od 24. 9. 1938 do 13. 3. 1939 premiestnený k 2. spravodajskému oddeleniu Hlavného štábu MNO v Prahe, s pridelením k Sekcii P-2 (obrannej) Pátracej skupiny</i>
7) kpt. del. Ján GOLIÁN	<i>Od 24. 9. 1938 do 14. 12. 1938 (skončenie mobilizačných opatrení) zastával funkciu prednostu 2. spravodajského oddelenia štábu 10. divízie (krycie meno „Tomášik“) v Krupine, potom až do 13. 3. 1939 v tej istej funkcii v Banskej Bystrici</i>
8) škpt. pech. Karol HASENBERG	<i>Od 1. 7. 1927 do 14. 12. 1937, popri iných veliteľských funkciách, pôsobil vo funkcii spravodajského dôstojníka 1. kategórie pešieho pluku 12 „Generála M. R. Štefánika“ v Komárne</i>
9) kpt. jazd. Štefan HRUBIŠKO	<i>Od januára 1930 do 29. 9. 1933 pôsobil popri inej veliteľskej funkcii aj ako spravodajský dôstojník jazdeckého pluku 5 v Košiciach</i>
10) škpt. pech. Ján IMRO	<i>Od 8. 6. 1925 do 15. 12. 1925, od 9. 6. 1927 do 31. 7. 1927 a od 12. 12. 1927 do 31. 1. 1930 pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu štábu Zemského vojenského veliteľstva v Bratislave</i>
11) kpt. let. Kornel JANČEK	<i>Od 30. 9. 1937 do 30. 12. 1938 premiestnený k 2. spravodajskému oddeleniu Hlavného štábu MNO v Prahe, kde zastával funkciu referenta leteckej a goniometrickej sekcie Študijnej skupiny</i>
12) škpt. pech. Eugen JANEČEK	<i>Od 30. 9. 1934 – do 16. 11. 1934 a od 31. 3. 1935 – do 29. 9. 1936 spravodajský dôstojník 2. kategórie pešieho pluku 26 v Banskej Bystrici; od 15. 12. 1936 do 31. 8. 1938 prednosta pátracej skupiny 2. spravodajského oddelenia štábu VII. zboru v Bratislave; od 1. 9. 1938 do 24. 9. 1938 a od 15. 12. 1938 do 13. 3. 1939 dôstojník 2. spravodajského oddelenia štábu 9. divízie v Bratislave, v čase všeobecnej mobilizácie čs. brannej moci bol od 25. 9. 1938 do 14. 12. 1938 exponovaný spravodajský dôstojník – tlmočník a šifrant 2. spravodajského oddelenia štábu Hraničnej oblasti 39 (krycie meno „Rafael“) v Galante</i>
13) mjr. gšt. Štefan JURECH	<i>Od 15. 9. 1933 do 29. 9. 1936 pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu štábu Zemského vojenského veliteľstva v Bratislave; od 30. 9. 1937 do 23. 9. 1938 prednosta 2. spravodajského oddelenia Zemského vojenského veliteľstva v Brne</i>

<p>14) kpt. pech. Dezider KIRINOVÍČ</p>	<p><i>V rokoch 1930 – 1933 spravodajský dôstojník štábu 4. divízie v Hradci Králové; v roku 1934 pridelený k PAÚ v Hradci Králové, ktorá agentúrne pracovala proti Vratislavi. V apríli 1934 bol pri plánovanej schôdzke s naverbovaným agentom zatknutý Nemcami na hraniciach a poslaný do Berlína k vyšetrovaniu Gestapom. Za špiónážnu činnosť bol odsúdený na 25 rokov ťažkého žalára (dostával veľké dávky skopolaminu) a po 11 mesiacoch ho v marci 1935 duševne vyvinutého a s podlomeným zdravým nacisti vymenili za dvoch nemeckých agentov. Následne bol umiestnený do ústavu pre duševne chorých, kde za pár rokov zomrel.</i></p>
<p>15) škpt. pech. Jozef Martin KRISTÍN</p>	<p><i>Od 31. 1. 1935 do 30. 9. 1936 pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu štábu Zemského vojenského veliteľstva v Bratislave; od 30. 9. 1936 do 14. 1. 1939 pridelený ako spravodajský dôstojník k 2. spravodajskému oddeleniu štábu VII. zboru v Bratislave a exponovaný ako styčný spravodajský dôstojník pri Generálnom finančnom riaditeľstve v Bratislave</i></p>
<p>16) kpt. jazd Ján KRNÁČ</p>	<p><i>Od 30. 9. 1933 do 31. 1. 1934 pôsobil popri inej veliteľskej funkcii aj ako spravodajský dôstojník jazdeckého pluku 5 v Košiciach</i></p>
<p>17) kpt. pech. Pavol KUNA</p>	<p><i>Od 5. 11. 1925 do 30. 11. 1927 pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu štábu Zemského vojenského veliteľstva v Košiciach</i></p>
<p>18) kpt. gšt. Ladislav LAVOŤHA</p>	<p><i>Od 1. 3. 1938 do 13. 3. 1939 prednosta 2. spravodajského oddelenia štábu 16. divízie v Ružomberku? v čase všeobecnej mobilizácie čs. brannej moci od 25. 9. 1938 do 14. 12. 1938 takisto vo funkcii prednostu 2. spravodajského oddelenia štábu 16. divízie (krycie meno "Jablonský") v Ružomberku</i></p>
<p>19) škpt. pech. Viliam Ján LICHNER</p>	<p><i>Od 1. 2. 1937 dočasne pridelený (od 12. 8. 1937 zvláštne pridelenie) do 13. 3. 1939 k 2. spravodajskému oddeleniu štábu VI. zboru v Košiciach (od 1. 11. 1938 v Spišskej Novej Vsi) a do júla 1938 zaradený k Agentúrnemu pátraciemu stredisku IV (APS) v Košiciach</i></p>
<p>20) kpt. pech. Augustín MALÁR</p>	<p><i>Od 28. 12. 1918 do 31. 5. 1919 dôstojník spravodajskej služby štábu VII. divízie čs. légii z Talianska (boje o Slovensko)? od 1. 6. 1919 do 16. 10. 1919 šéf spravodajskej služby štábu brigády „Kieffer“ (boje o Slovensko)? od 26. 6. 1920 do 11. 11. 1920 pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu štábu Zemského vojenského veliteľstva v Bratislave</i></p>
<p>21) škpt. pech. Branislav MANICA</p>	<p><i>Od 26. 2. 1924 do 31. 5. 1925 pôsobil ako konceptný dôstojník 2. spravodajského oddelenia štábu Zemského vojenského veliteľstva v Bratislave</i></p>
<p>22) kpt. jazd. Július NOSKO</p>	<p><i>Od 28. 3. 1938 do 15. 3. 1939 pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu Hlavného štábu – APS III v Bratislave a v Banskej Bystrici a zaradený ako spravodajský dôstojník PAÚ „Richard“ v Lučenci? v čase septembrovej všeobecnej mobilizácie čs. brannej moci od 25. 9. 1938 do 3. 10. 1938 bol pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu Hlavného štábu v Prahe – pre zvláštne účely</i></p>

23) škpt. gšt. Emil NOVOTNÝ	V čase septembrovej všeobecnej mobilizácie čs. brannej moci od 25. 9. 1938 do 14. 12. 1938 bol prednostom 2. spravodajského oddelenia štábu VII. zboru (krycie meno „Hurban“) vo Vrábloch
24) kpt. pech. Pavol POLÁČEK	Od 6. 4. 1924 dočasný spravodajský dôstojník, od 1. 10. 1926 do 11. 12. 1927 spravodajský dôstojník 1. kategórie pešieho pluku 12 „Generála M. R. Štefánika“ v Komárne? od 12. 12. 1927 do 30. 5. 1929 pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu štábu Zemského vojenského veliteľstva v Bratislave
25) por. del. Jozef SEDLÁČEK	Od 1. 6. 1938 do 23. 9. 1938 pridelený dôstojník k 2. spravodajskému oddeleniu štábu VII. zboru v Bratislave (od 1. 9. 1938 v Banskej Bystrici)
26) škpt. pech. Rudolf SINGHOFER	Od 15. 4. 1927 do 29. 9. 1931, popri výkone funkcie veliteľa roty, pomocný spravodajský dôstojník pešieho pluku 12 „Generála M. R. Štefánika“ v Parkani (Štúrove) a Komárne
27) škpt. pech. Július SUROVÝ	Od 6. 8. 1927 do 29. 9. 1929 dočasne pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu Hlavného štábu v Prahe; od 30. 9. 1929 do 6. 8. 1934 referent Študijnej skupiny 2. spravodajského oddelenia HŠ v Prahe; od 7. 8. 1934 do 27. 10. 1938 profesor maďarčiny, spravodajský dôstojník a zástupca veliteľa roty vojenských akademikov vo Vojenskej akadémii v Hraniciach na Morave; v čase septembrovej všeobecnej mobilizácie čs. brannej moci od 24. 9. 1938 do 3. 10. 1938 pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu Hlavného veliteľstva (krycie meno „Palacký“) vo Vyškove
28) mjr. gšt. Ludovít ŠIMKO	Od 17. 8. 1919 do 1. 9. 1920 pridelený k čs. vojenskej misii v Budapešti; od 31. 10. 1927 do 30. 9. 1928 ustanovený ako vedúci maďarského referátu Študijnej skupiny 2. spravodajského oddelenia Hlavného štábu v Prahe
29) škpt. pech. Rudolf ŠTUKOVSKÝ	Od 1. 1. 1938 do 24. 9. 1938 spravodajský dôstojník pešieho pluku 12 „Generála M. R. Štefánika“ v Komárne; ; v čase septembrovej všeobecnej mobilizácie čs. brannej moci od 24. 9. 1938 do 25. 11. 1938 ako exponovaný spravodajský dôstojník – kuriér pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu Hraničnej oblasti 39 (krycie meno „Rafael“) v Galante
30) kpt. gšt. Viliam Anton TALSKÝ	Od 1. 10. 1936 do 13. 3. 1939 prednosta 2. spravodajského oddelenia štábu 9. divízie v Bratislave; od 24. 9. 1938 do 13. 12. 1938 (skončenie mobilizačných opatrení) prednosta 2. spravodajského oddelenia štábu Hraničnej oblasti 39 (krycie meno „Rafael“) v Galante
31) npor. pech. Štefan TATARKO	Od 1. 10. 1929 do 30. 9. 1933 spravodajský dôstojník pešieho pluku 32 „Gardského“ v Košiciach
32) kpt. pech. Jozef TURANEC	Od 12. 12. 1927 do 21. 6. 1928 spravodajský dôstojník pešieho pluku 39 „Výzvedného“ v Bratislave – Petržalka; od 22. 6. 1928 do 14. 12. 1928 pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu štábu 10. divízie v Banskej Bystrici

33) plk. gšt. Rudolf VIEST	<i>Od 21. 2. 1922 do 3. 11. 1922 pobočník čs. vojenského ataše v Budapešti; od 1. 11. 1925 do 15. 11. 1929 čs. vojenský ataše vo Varšave</i>
34) škpt. konc. PhDr. Gregor ZAPLETAL	<i>Od 15. 12. 1936 do 24. 9. 1938 šifrový a tlačový dôstojník 2. spravodajského oddelenia štábu VII. zboru v Bratislave (od 1. 9. 1938 v Banskej Bystrici); od 25. 9. 1938 do 15. 12. 1938 (skončenie mobilizačných opatrení) pridelený k 2. spravodajskému oddeleniu štábu Hraničného pásma XV (krycie meno „Adam“) v Banskej Bystrici</i>

Spracované na základe: AMV ČR Praha, Z-6-314/1 a 2; VÚA-VHA Praha, Kvalifikačné listiny & Kmeňové listy uvedených dôstojníkov; MORAVEC, F.: *Špion jemuž nevěřili*. Vydání třetí (opravené). Praha : Academia, 2002, s. 26, 61-64.

Na záver si dovoľím zacitovať zo spomienok brigádneho generála Františka Moravca (1895 – 1966), v ktorých okrem iného píše: *„Spravodajstvo je na jednej strane veľmi zaujímavá, niekedy vzrušujúca práca, ktorá dáva pocit nesmiernej zodpovednosti, a teda i zadostučinenie. Privádza do styku s nespočetnými ľuďmi doma i za hranicami, s ľuďmi najrôznejších postavení, charakterov a často falošných (zradných) úmyslov. Dáva možnosť vidieť ďaleko za hranice vlastného štátu. Je to však práca veľmi náročná, ktorá neponecháva voľný čas pre rodinný život, pre rozptýlenie a osobné záľuby. Je to práca nikdy neskončená – čím viac úspechov, tým viac práce. Je to práca nevďačná: úspechy sú anonymné, uznanie za ne prevezmú predstavení. Neúspechy naopak padnú človeku na hlavu, či je to spravodlivé, alebo nie. Je to práca, ktorá vzbudzuje závisť a získava viac nepriateľov ako priateľov.“*¹⁸

Použité skratky:

- SA – Agentúrne strediská
- APS – Agentúrne pátracie strediská
- APÚN – Agentúrne pátracie ústredie proti Nemecku
- HŠ – Hlavný štáb
- MNO – Ministerstvo národnej obrany
- PAÚ – Predsunuté agentúrne ústredne
- PSPR – Pátracie stredisko na Podkarpatskej Rusi
- VS – Výzvedné strediská
- ZAÚ – Zahraničné agentúrne ústredne
- ZVV – Zemské vojenské veliteľstvo

Miloslav Čaplovič

¹⁸ MORAVEC, ref 13, s. 16 – 17.

Rumunsko-francúzska zmluva z roku 1926 v medzinárodných súvislostiach

Versaillský systém medzinárodných vzťahov v Európe prešiel niekoľkými vývojovými etapami. Rokovania s cieľom uzavrieť francúzsko-rumunskú zmluvu a jej podpis patrí do druhej z nich, do obdobia Locarna a prevládajúceho európskeho pacifizmu druhej polovice 20. rokov. Pôvod zmluvy bol však späť s rokmi 1919 – 1923, keď stanovenie nového medzinárodného poriadku po prvej svetovej vojne sprevádzali konflikty o hranice v strednej a juhovýchodnej Európe. Ozbrojený konflikt najprv medzi Maďarskom a Rumunskom, potom aj medzi Maďarskom a Československom roku 1919 prispel k tomu, že si časť zodpovedných politických a vojenských činiteľov „vítaných“ nástupníckych štátov uvedomila nevyhnutnosť spojenectva s cieľom upevniť versaillský status quo v strednej Európe. Spoliehali sa najmä na Francúzsko a na možnosti vzájomnej spolupráce: Československo a Rumunsko boli v medzivojnovom období spojencami v rámci Malej dohody a zároveň patrili do francúzskeho spojeneckého systému.¹

Aké miesto mali víťazné nástupnícke štáty vo francúzskej politickej a vojenskej stratégii medzivojnového obdobia? Čo preň znamenala Malá dohoda, ktorá sa sformovala v rokoch 1920 – 1921?² Francúzska vojenská prítomnosť v strednej Európe bola bezprostredne po prvej svetovej vojne výrazná. Francúzske vojenské misie sa nachádzali v Československu, Poľsku, Rumunsku, Grécku a v pobaltských štátoch³, ale aj v porazených štátoch ako bolo Maďarsko. Vojenskú misiu dohody v Budapešti – *Mission militaire alliée à Budapest* viedol francúzsky plukovník Fernand Vix; 22. marca 1919 prevzal vojenské velenie v Szegede generál Pruneau. V prvom rade mali zabezpečiť, aby sa rozhodnutia mierovej konferencie uviedli do praxe a rešpektovali. Armádu kontroloval ministerský predseda a minister vojny Georges Clemenceau, ktorý urobil všetko preto, aby sa mu na veľkom priestore rozptýlené vyčerpané fran-

¹ TEJCHMAN, M.: Počátek diplomatických vztahů československo-rumunských. In *Slovanský přehled*, 1973, č. 4, s. 273 – 280; TEJCHMAN, M.: Československo-rumunská spolupráce v letech I. světové války a po vzniku jednotlivých národních států. In *Sborník k problematice imperialismu*, 14, Praha 1982, s. 149 – 160; TEJCHMAN, M.: Československo-rumunské vztahy ve dvacátých letech. In *Slovanský přehled*, 1988, č. 3, s. 245 – 248.

² K vzniku Malej dohody bližšie FERENČUHOVÁ, B.: *Sovietske Rusko a Malá dohoda. K problematike medzinárodných vzťahov v strednej Európe v rokoch 1917 – 1924*. Bratislava: Veda 1988, 158 s.; SLÁDEK, Z.: *Malá dohoda 1919 – 1938*. Praha: Nakladatelství Karolinum 2000, 297 s.; *Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika a vznik Malé dohody*. Svazek I a II. Edičně zpracovali J. Dejmek a F. Kolář. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, Univerzita Karlova v Praze – nakladatelství Karolinum, Historický ústav AV ČR 2004 a 2005, 703 a 584 s.

³ SCHRAMM, T. *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy środkowej 1919 – 1938*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1987, 315 s.

cúzske vojenské sily, ktorým velili generáli zastávajúci často protichodné stanoviská, nevymkli z rúk. Záležalo mu na definitívnej porážke Nemecka a na francúzskej bezpečnosti. Francúzska prevaha v strednej a východnej Európe nebola jeho prioritou, v mnohých prípadoch by bol privítal efektívnu vojensko-politickú súčinnosť britských a amerických ozbrojených síl v porazených štátoch.⁴ Revolúcia pripravila Francúzsko najprv o spojenectvo ruského impéria, potom prišlo aj o záruky, ktoré mu slúbili USA a Veľká Británia. Tieto straty sa pokúsilo nahradiť súčinnosťou s menšími európskymi štátmi. Najprv išlo o strategické obklúčenie Nemecka – túto funkciu mala plniť spojenecká zmluva s Belgickom z roku 1920, potom spojenectvá, ktoré mali vytvoriť hrozbu otvorenia druhého frontu v tyle Nemecka.⁵ Po spojeneckej zmluve doplnenej vojenskou konvenciou, ktorá bola uzavretá v marci 1921 z iniciatívy Poľska,⁶ nasledovala politická zmluva o spojenectve a priateľstve s Československom bez sprievodnej vojenskej zmluvy, hoci maršal Foch a francúzsky generálny štáb ju neprestali vzhľadom na susedné Nemecko pokladať za mimoriadne potrebnú.⁷ V druhej polovici roka 1922 sa predseda vlády a minister zahraničných vecí Raymond Poincaré rozhodol, že Francúzsko nebude trvať na anglickej súčinnosti, francúzski a belgickí vojaci obsadia Porúrie a vymôžu si od Nemecka splácanie reparácií. Maršal Foch a náčelník generálneho štábu Buat uvažovali o operačnej súčinnosti s Malou dohodou. V máji 1923 navrhli, aby sa náčelníci generálnych štábov Francúzska a Malej dohody zišli na spoločných poradách.⁸ Foch začal sondovať aj možnosť uzavretia spojeneckej zmluvy s Československom. Minister Beneš na návrhy reagoval zdržanlivo, ale nie zamietavo.⁹ Rokovania pokračovali diplomatickou cestou, na najvyššej úrovni počas oficiálnej návštevy Tomáša Garrigua Masaryka v Paríži,¹⁰ a tiež medzi vysokými vojenskými činiteľmi. Československo nesúhlasilo s uzavretím vojenskej protinemeckej aliancie a ponúklo Francúzsku menej efektívnu zmluvu o priateľ-

4 Por. mnohé dokumenty zo zbierky dokumentov z francúzskych archívov vydaných maďarskými historikmi pod vedením Magdy Ádám (DAF) Prvé dva z nich pod názvom *Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918 – 1932*. Vol. I. Budapest: Akadémiai Kiadó 1993, 867 s.

5 HOVI, K.: *Alliance de revers. Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919 – 1921*. Turku: Turun Yliopisto 1984, 135 p.

6 Okrem početných starších prác na túto tému por. SCHRAMM, T. – BULHAK, H.: La France et la Pologne 1920-1922. Relations bilatérales ou partie d'un système européen de sécurité? In *Guerres mondiales et conflits contemporains*, no 193/1999, p. 39 – 52. O francúzskej misii v ČSR KOLÁR, F.: La Mission militaire française en Tchécoslovaquie dans l'entre-deux-guerres. In *Moderní dějiny* 8. Praha: Historický ústav AV ČR 2000, s. 217 – 224.

7 MARES, A.: Francouzsko-československé vztahy v oblasti vojenství 1918-1924 z pohledu Paříže. In *Český časopis historický*, 97, 1999, č. 1, s. 60 – 64.

8 Vojenský historický archiv Praha, (ďalej VHA) MNO 1923-dův., kr. 315, č. j. 54 133, správa vojenského attaché v Paríži, Sylvestra Bláhu 4. 1. 1923

9 Archives du Ministère des Affaires étrangères Paris, (ďalej AMAE), Z Europe 1918 – 1940, Tchécoslovaquie vol. 41, fol. 1 – 2, správa Cougeta Poincarému 23. 5. 1923.

10 NECHVÁTAL, M.: Les deux visites importantes de 1923: Foch à Prague; Masaryk et Benes à Paris. Les coulisses de la préparation du traité de l'amitié franco-tchécoslovaque. In *Moderní dějiny* 8. Praha: Historický ústav AV ČR 2000, p. 233 – 238.

stve a spojenectve, ktorá bola podpísaná 25. januára 1924.¹¹ Jej definitívna podoba vychádzala z Benešovho protinávruhu, ktorý odovzdal Francúzsku 13. decembra 1923. V podpísanej zmluve sa francúzska a československá vláda zaviazali, že sa budú „dohodovať“ (*se concerteront*) o zahraničných otázkach, ktoré by mohli ohroziť bezpečnosť obidvoch krajín a medzinárodný poriadok stanovený na základe spoločne podpísaných mierových zmlúv. V prípade ohrozenia spoločných záujmov sa mali „zhodnúť“ na „opatreniach“, ktoré v tomto prípade prijmú. Bol to najdôležitejší článok zmluvy, pretože „spoločné opatrenia“ presahovali koncertáciu a tvorili základ prípadnej vojenskej spolupráce. Tretí článok zmluvy priamo pomenoval prvý zo spoločných záujmov: týkal sa článku 88 Saint-germainskej mierovej zmluvy a ženevských protokolov zo 4. októbra 1922 o zachovaní nezávislosti Rakúska, ktorých signatármi boli obidve strany. Článok 4 sa týkal Maďarska: obidve zmluvné strany sa zaviazali, že zvlášť sa budú dohodovať v tom prípade, ak by sa nerešpektovali zásady deklarácie konferencie veľvyslancov zo 4. februára 1920 a 1. apríla 1921 (týkajúce sa nesúladu reštaurácie Habsburgovcov s mierovými zmluvami a ich zákazu hlavnými spojencými mocnosťami) a tiež deklaráciu Maďarska z 10. novembra 1921. Keďže jej text sa nedostal do zbierky francúzskych diplomatických dokumentov týkajúcich sa stykov Francúzska a území bývalého Uhorska publikovaných Magdou Ádám, prinášame jej plné znenie: „Maďarská vláda vyhlasuje, že preberá záväzok vyplniť rozhodnutie Konferencie veľvyslancov zo 4. februára 1920 a 3. apríla 1921, ktoré zakazujú reštauráciu Habsburgovcov. Navyše vyhlasuje, že predtým ako pristúpi k voľbe budúceho kráľa dorozumie sa predbežne s veľmocami zastúpenými na Konferencii veľvyslancov a nebude konať bez ich súhlasu. Aby sa efektívne zabezpečili intencie zákona a zachovala zodpovednosť vlády, maďarská vláda navrhuje, že presadí zákon, ktorý jej umožní okrem trestnej zodpovednosti účinne bojovať s pokusmi o propagandu alebo s propagandou v prospech Habsburgovcov alebo kohokoľvek, čia kandidátúra nebude predložená v súlade s týmito dispozíciami.“¹² Kvôli reciprocite záväz-

¹¹ Najobsiahlejšie sa problematikou francúzsko-poľsko-československých vzťahov zaoberá WANDYCZ, Piotr. S.: *France and her Eastern Allies 1919 – 1925*. Minneapolis, The University of Minnesota Press 1962; WANDYCZ, Piotr. S.: *The twilight of French Eastern Alliances*. Princeton 1988; K francúzsko-československej zmluve z roku 1924 štúdie KUBŮ, E.: Československo-francouzská spojenecká smlouva a Německo. In *Historie a vojenství* 2000, č. 2, s. 276 a n., HARTMANN, P. C.: Ein Aspekt der französisch - tschechoslowakischen Beziehungen von 1919 bis 1938: Der Vertrag von 1924. In *Gleichgewicht - Revision - Restauration*. R. Oldenbourg Verlag München 1976, s. 61 – 83; na základe francúzskych diplomatických dokumentov tiež FERENCŮHOVÁ, B. Rokovanie o francúzsko-československú zmluvu o spojenectve a priateľstve (máj 1923 - január 1924). In *Slovanské historické studie*, 23, 1997, s. 79-89; MARES, A.: Francouzsko-československé vztahy v oblasti vojenství z pohledu Paříže In *Český časopis historický* 1999, č. 1, s. 55 – 79.

¹² AMAE, Paris, Z Europe 1918 – 1940, Roumanie vol. 64, f. 87. „Le Gouvernement hongrois déclare prendre l'obligation de suivre la décision de la Conférence des Ambassadeurs des 4 février 1920 et 3 avril 1921, interdisant la restauration des Habsbourg. Il déclare de plus que, avant d'entamer la question de l'élection du roi futur, il s'entendra préalablement avec les grandes puissances représentées à la Conférence des Ambassadeurs et ne procédera pas sans leur consentement. Pour assurer plus effectivement les intentions de la loi et sauvegarder la responsabilité du Gouvernement, le Gouvernement hongrois se propose de faire passer une loi lui fournissant en dehors des dispositions pénales pour combattre efficacement toute tentative ou propagande faite en faveur des Habsbourg ou de quiconque dont la candidature ne sera

kov sa Francúzsko a Československo zaviazali, že sa dohodnú na spoločných opatreniach pre prípad reštaurácie Hohenzollernovcov v Nemecku. Závazok riešiť sporné záležitosti medzi zmluvnými stranami prostredníctvom zmierovacieho konania a arbitráže, a tiež zaregistrovanie zmluvy v Spoločnosti národov, predznamenovali zlatý vek tejto medzinárodnej organizácie. Beneš prikladal veľký význam aj článku 7, z ktorého vyplývalo vzájomné informovanie sa o zmluvách týkajúcich sa politiky v strednej Európe a konzultácie o spoločnom postupe v otázkach medzinárodnej politiky. Podľa jeho vlastných slov chcel dezavovať všetkých, čo obviňovali Francúzsko, že chce ovládnuť Malú dohodu.¹³ Namiesto vojenskej konvencie plánovanej Francúzskom sprevádzala francúzsko-československú spojeneckú a priateľskú zmluvu tajná výmena listov medzi R. Poincarém a E. Benešom o spolupráci generálnych štábov oboch krajín a vypracovaní spoločných operačných plánov pre prípad ohrozenia.¹⁴ Podpis vojenskej konvencie bol odložený na neskôr.

Poincaré sa síce sústredil najprv na rokovania s bezprostredným susedom Nemecka – s Československom, ale roku 1923 plánoval, že uzavrie politické a vojenské zmluvy aj s ďalšími stredoeurópskymi štátmi. Československo-francúzska zmluva o spojeníctve a priateľstve mala poslúžiť ako model aj pre francúzsko-juhoslovenskú a francúzsko-rumunskú zmluvu; obidva tieto malodohodové štáty nechceli zaostať za Československom a tiež chceli mať svoju spojeneckú zmluvu s Francúzskom. Beneš si skôr predstavoval, že československá zahraničná politika sama zabezpečí spojenectvo Malej dohody s Francúzskom a nevítal dvojstranné rokovania svojich spojencov. V hre boli aj záujmy ďalších mocností. K rokovaniam o politickej zmluve Francúzska s Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov dalo podnet vlastne Taliansko, ktoré navrhlo spomenutým krajinám trojstrannú zmluvu. Mussolini chcel od nich vymámiť súhlas s uskutočňovaním vlastných ambícií na úkor Albánska; preto lákal Juhosláviu, aby sa pokúsila získať grécky Solún. Francúzsko Juhosláviu pred podobnou politikou varovalo.¹⁵

Vo vzťahoch medzi Francúzskom a Rumunskom zohrával dôležitú úlohu ruský faktor, najmä sporná otázka Besarábie, ktorá komplikovala aj stredoeurópsku regionálnu funkciu Malej dohody. Československo sa začalo usilovať o vybudovanie vlast-

pas posée conformément aux dispositions sus-mentionnées. » Vyhlasenie sa odvoláva na dátum doručenia nóty Konferencie veľvyslancov Maďarsku.

¹³ AMAE, Paris, Z Europe 1918 – 1940, Tchécoslovaquie, vol. 41, fol. 72. Poznámky k projektu spojeneckej zmluvy medzi Francúzskou republikou a Československou republikou, 19. 12. 1923. Pozri aj FERENCŮHOVÁ, B.: La vision slovaque des relations entre la France et la Petite Entente (1918 – 1925). In *Nations, cultures et sociétés d'Europe centrale aux XIXe et XXe siècles. Mélanges offerts à Bernard Michel*. Sous la direction de Catherine Horel. Paris: Publications de la Sorbonne 2006, p. 83 – 105.

¹⁴ Ich text publikoval WANDYCYZ, Piotr S.: L'alliance franco-tchécoslovaque de 1924: un échange de lettres Poincaré-Benes. In *Revue d'histoire diplomatique* 98, 1984, No 3-4, s. 328 – 333.

¹⁵ AMAE, Paris, Z Europe 1918 – 1940, Yougoslavie vol. 69, f. 23 – 28, tajný telegram Poincarého veľvyslancovi v Londýne 18. 12. 1923; Ibid. f. 34, telegram Poincarého vyslancovi v Belehrade 22. 12. 1923.

ného spojeneckého systému ihneď po podpise mierovej zmluvy s Nemeckom a Rakúskom, teda najmä počnúc posledným štvrtíkom 1919. Rokovania ministra zahraničných vecí Edvarda Beneša a vyslanca Štefana Osuského v Paríži a potom aj v hlavných mestách zainteresovaných krajín, uspeli najprv v Prahe a Belehrade: 14. augusta 1920 bola podpísaná zmluva medzi ČSR a Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov, v ktorej si signatári vzájomne prisľúbili pomoc v prípade nevyprovokovaného útoku zo strany Maďarska; 17. augusta sa k tejto dohode podpísaním protokolu pridalo aj Rumunsko. V rozpätí niekoľkých dní všetky tri krajiny vyhlásili neutralitu v poľsko-sovietskej vojne. Najmä preto francúzske ministerstvo zahraničných vecí s nevlou zareagovalo na spojenectvo Československa s Kráľovstvom SHS.¹⁶ Realizovalo sa namiesto očakávanej dohody Československa s Rumunskom o obrane Karpát a namiesto podpory, ktorú podľa Francúzska mali tieto štáty poskytnúť Poľsku, ohrozenému Červenou armádou. Od jesene 1920 Quai d'Orsay vzalo projekt Malej dohody na milosť, ale prikláňalo sa ku koncepcii rumunského ministra zahraničných vecí Take Ionesca, ktorý uvažoval o bloku piatich víťazných štátov, kam by okrem Československa, Kráľovstva SHS a Rumunska patrilo aj Poľsko a Grécko. Rumunsko dalo od septembra 1920 do februára 1921 prednosť rokovaniam o spojeneckú zmluvu s Poľskom, ktoré sa začiatkom marca zavŕšili podpísaním spojeneckej a vojenskej zmluvy so vzájomnou garanciou hraníc.¹⁷

Pokus bývalého panovníka Karola o reštauráciu Habsburgovcov v Uhorsku uľahčil rozhodnutie Rumunska finalizovať spojeneckú zmluvu s Československom. Bola analogická s československo-juhoslovanskou; 23 apríla 1921 ju v Bukurešti podpísal za Rumunsko Dimitriu Take Ionescu a za Československo vyslanec Ferdinand Veverka. V poslednej fáze rokovaní sa nastolil problém rumunského východného suseda. Vzťah k bývalému ruskému impériu, porevolučnému sovietskemu Rusku a Ukrajine či neskôr ZSSR, predstavoval pre Rumunsko v nasledujúcich rokoch neustály zdroj neistoty a obáv. Rumunsko na poslednú chvíľu žiadalo, aby mu Československo poskytlo zmluvné záruky na prevoz zbraní a streliva pre prípad rumunsko-sovietskeho konfliktu. Napokon boli k rumunsko-československej zmluve pripojené dva tajné protokoly týkajúce sa tohto problému. V protokole A Československo vyhlásilo, že sa oboznámilo s obrannou poľsko-rumunskou spojeneckou zmluvou z 3. marca 1921. Vo finálnom protokole B, ktorý mal nadobudnúť platnosť až po jeho

¹⁶ Bližšie FERENČUHOVÁ, B.: *Sovietske Rusko a Malá dohoda. K problematike medzinárodných vzťahov v strednej Európe v rokoch 1917 – 1924*. Bratislava: Veda 1988, s. 29 – 61.

¹⁷ BULHAK, H.: *Materiały do dziejów sojuszu polsko-rumuńskiego w latach 1921 – 1931*. In *Studia Historyczne* 1973, č. 3, s. 419 – 430.

dodatočnom schválení zo strany československého ministerstva zahraničných vecí a platí len do uzavretia tajnej vojenskej konvencie, sa zaviazalo, že „ak sa Rumunsko ocitne vo vojnovom stave s akýmkoľvek iným štátom, Československo mu nebude robiť prekážky, aby si Rumunské kráľovstvo zaobstaralo muníciu a iný vojnový materiál v Československu alebo ho cez Československo prevážalo.“¹⁸ Zovšeobecnením záväzku sa Praha vyhla tomu, aby musela výslovne uviesť, že poskytuje záruky na dodávky vojenského materiálu v prípade konfliktu Rumunska „so štátom za Dnestrom“ (čiže Ukrajinou, či Ruskom bez špecifikácie politického systému), tak ako to Rumunsko pôvodne žiadalo. Takto formulované záväzky Praha odsúhlasila; v nedeľu 1. mája 1921 sa publikovalo oficiálne komuniké o uzavretí československo-rumunskej obrannej spojeneckej zmluvy. Do konca mája ju obidva parlamenty ratifikovali. Formálne sa proces utvárania Malej dohody dovŕšil podpisom juhoslovansko – rumunskej spojeneckej zmluvy v Belehrade 7. júna 1921.¹⁹

V júli 1921 boli podpísané aj vojenské zmluvy medzi štátmi Malej dohody. Mali obranný charakter a platili pre prípad priameho útoku Maďarska na niektorý zo zmluvných štátov alebo ak by sa Maďarsko pripojilo k vojenským akciám tretieho útočníka. Druhá zmluvná strana mala v takom prípade pomôcť obeti agresie proti Maďarsku.²⁰

Rumunsko sa roku 1924 opätovne pokúsilo získať súhlas ZSSR so začlenením Besarábie do Románie mare. To by otvorilo cestu k plnému medzinárodnému uznaniu východnej hranice Rumunska. Víťazné veľmoci na mierovej konferencii mohli zveriť novým štátom iba územia kapitulujúcich štátov. Nepokladali sa za oprávnené disponovať Besarábiou – roku 1914 súčasťou ruského impéria. Protokol o medzinárodnom uznaní suverenity Rumunska nad Besarábiou z 28. októbra 1920 nebol rovnocenný mierovým zmluvám. Roku 1922 ho ratifikoval britský parlament a Rumunsko sa usilovalo aj o ratifikáciu zo strany ostatných signatárov: Francúzska, Talianska a Japonska, ako aj o normalizáciu vzťahov so ZSSR. V novembri 1923 sa rumunský minister zahraničných vecí Duca obrátil na Beneša so žiadosťou o sprostredkovanie.²¹ Ten predpokladal, že za určité finančné kompenzácie (ZSSR zadržoval rumun-

¹⁸ Archiv ministerstva zahraničných vecí, Praha, (ďalej AMZV), Telegramy došlé 1921, č. 3992. Veverka 24. 4. 1921.

¹⁹ K problematike vzniku Malej dohody porovnaj najnovšie *Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika a vznik Malé dohody 1920 – 1921*. Svazek I a II. Edičně zpracovali J. Dejmeck a F. Kolář. Praha: Ústav mezinárodních vztahů. Univerzita Karlova v Praze – nakladatelství Karolinum, Historický ústav Akademie věd ČR 2004 – 2005.

²⁰ AMZV, Praha, Telegramy odoslané 1921, č. 5803-5820, cirkulárny telegram MZV (Girsa) vyslanectvám 5. 7. 1921; AMAE, Paris, Z Tehécoslovaquie vol. 66, fol. 29, dôverná depeša francúzskeho vyslanca v Prahe Cougeta 3. 7. 1921. Počty ozbrojených síl v prípade mobilizácie udáva BOTORAN, C.: Politicko-vojenská kooperácia Rumunska a Československa v rámci Malej dohody (1920 – 1938). In *Vojenská história* 2001, č. 1, s. 28.

²¹ AMZV Praha, TD č. 1313, 13. 11. 1923

ský zlatý poklad ukrytý kvôli nemeckej okupácii Bukurešti počas prvej svetovej vojny v Rusku) sa ZSSR dohodne s Rumunskom o hraniciach a uzná jeho suverenitu v Besarábii.²² Jeho nádeje sa však nenaplnili. Rumunská a sovietska delegácia sa síce stretli 27. marca – 2. apríla 1924 vo Viedni, ale rokovania úplne stroskotali na otázke štátneho začlenenia Besarábie. Obidve strany svoje nároky na toto územie odôvodňovali historicky, etnicky aj právom národov na sebaurčenie. Sovietska strana žiadala plebiscit a vydávala ho za kompromisné riešenie.²³

Nie je prekvapujúce, že Rumunsko myslelo predovšetkým na Besarábiu aj vo svojich rokovaniach s Francúzskom. V otázke ratifikácie Besarábskej konvencie zaznamenalo úspech. Francúzska poslanecká snemovňa tak urobila 11. marca a senát 16. marca 1924, teda ešte pred začiatkom rumunsko-sovietskej konferencie vo Viedni.²⁴ V tom istom čase sa riaditeľ politických a obchodných záležitostí na Quai d'Orsay Emmanuel de Peretti de la Rocca zmienil rumunskému vyslancovi Antonescovi o možnosti pokračovať v príprave francúzsko-rumunskej zmluvy a ihneď sa dohodli na tom, že vhodný termín predstavuje návšteva rumunského kráľovského páru v Paríži plánovaná na 10. apríla. Prvý projekt tejto zmluvy pripravili na Quai d'Orsay podľa návrhu zmluvy medzi Francúzskom a Juhosláviou, ktorý sa veľmi podobal na francúzsko-československú zmluvu z 25. januára 1924. Peretti a Jules Laroche uvažovali najprv len o výmene poradia článkov, čiže najprv by bol v zmluve článok vzťahujúci sa na Maďarsko, až potom na Rakúsko, a tiež o tom, že azda bude vhodné vynechať v zmluve vzhľadom na rumunského panovníka zmienku o Hohenzollernovcoch.²⁵ 27. marca navštívil Antonescu Perettiho a oznámil mu, že minister Duca si želá, aby sa zmluva priamo týkala Besarábie. Pri tej príležitosti ho Peretti oboznámil s francúzskym návrhom, ktorý s niečím podobným vôbec nerátal, a na Antonescovo požiadanie aj s diplomatickou korešpondenciou, ktorú si o tomto probléme v polovici marca Francúzsko vymenilo so ZSSR.²⁶ Georgij Vasiljevič Čičerin protestoval proti ratifikácii dohovoru o Besarábii vo francúzskom parlamente a Poincaré ju okrem iného zdôvodnil odcitovaním rozhodnutia Národnej rady Besarábie z 27. marca 1918 o pripojení bývalého územia Moldavska ohraničeného Prutom, Dnestrom, Čiernym morom a bývalou hranicou s Rakúskom k Rumunsku na základe práva národov na sebaurčenie, historických a etnických práv.²⁷

22 Ibid., TD č. 1466, 13. 12. 1923

23 *Dokumenty vnešnej politiky SSSR*. T. 7. (ďalej DVP SSSR) Moskva: Gosudarstvennoje izdatelstvo političeskoj literatury 1963, p. 164 – 169, 171 – 175, 179 – 182.

24 SANDU, T. *Le système de sécurité français en Europe centre-orientale. L'exemple roumain 1919 – 1923*. Paris: l'Harmattan 1999, p. 217.

25 AMAE, Paris, Z Roumanie vol. 69, fol. 8 – 20.

26 AMAE, Paris, Z Roumanie vol. 69, fol. 17

27 *Dokumenty vnešnej politiky SSSR*, t. 7, s. 155 – 156

Na zásadnom postoji Francúzska k obsahu pripravovanej zmluvy to nič neme- nilo. Zápis Julesa Larochea (zástupcu riaditeľa, neskôr riaditeľa sekcie politických a ekonomických záležitostí Ministerstva zahraničných vecí Francúzska) z 26. marca 1924 to vyjadroval veľmi jasne: „*Pretenzia rumunskej vlády s tendenciou dosiahnuť, aby v návrhu zmluvy s Rumunskom bola priamo zmienená Besarábia je neprijateľná. Pán de Peretti ju veľmi správne zamietol, keď poznamenal, že naša zmluva s Poľskom neobsahuje nijakú podobnú klauzulu, a ostatne nijakú podobnú nepredpokladáme ani s Juhoslaviou. Dohodami s Poľskom a so štátmi Malej dohody máme v úmysle dosiahnuť hlavne udržanie politického statu nastoleného mierovými zmluvami, chceme sa vzájomne zabezpečiť proti bývalým protivníkom zodpovedným za poslednú vojnu, ktorí majú najväčší záujem spochybníť nové usporiadanie a môžu preto tvoriť najväčšiu hrozbu pre pokoj Európy.*“²⁸

Francúzi pokladali za hlavného vinníka prvej svetovej vojny Nemecko, prípad- ne jeho úzku súčinnosť s už neexistujúcou habsburskou monarchiou. „*Agresia s cie- lom spochybníť mierové zmluvy bezpochyby ohrozuje našich spojencov rovnako ako nás samých,*“ pokračoval Laroche. „*Pokiaľ ide o ostatné pokusy narušiť mier, bolo nutné nevy- jadriť ich doslova, ale možno ich predvídať vykonaním článku II.*“ (V zmluve s Českoslo- venskom znel takto: „*Vysoké zmluvné strany sa zhodnú na opatreniach vhodných na zabez- pečenie svojich spoločných záujmov v prípade, že by tieto boli ohrozené.*“) Ďalší dlhý citát z Larocheovho rozboru možnosti a potreby Francúzska angažovať sa v otázke Besará- bie osvetľuje nepriamo francúzsky postoj napríklad k východným hraniciam Poľska, ale aj jeho názor na stredoeurópskych spojencov vo všeobecnosti. „*Keby sme v tejto záležitosti prijali oficiálne záväzky a neponechali si slobodu posudzovania, riskovali by sme, že sa necháme zatiahnuť do politiky malých štátov, ktorým by dôvera vyplývajúca z dohody s nami mohla spôsobiť stratu opatrnosti, samotné podmienky našich záväzkov by nás mohli zbaviť možnosti krotiť ich zápal a zabrániť konfliktu alebo ho aspoň lokalizovať, zatiaľ čo by naša intervencia možno rozpútala všeobecnú vojnu. Z prijatého textu nevyplýva, že sa urči- te zdržíme zásahu, ale ponecháme si slobodu zhodnotenia, ktorá je nevyhnutná ak si uvedo- míme rôznosť pozícií a rozdielnosť záujmov vstupujúcich do hry.*“ Nasledujúci text tohto príznačného dokumentu ilustruje stav názorov na zmluvy s malými stredoeurópsky- mi spojencami, ku ktorému francúzska diplomacia dospela po podpise zmluvy s Československom. „*Dohody aj v tejto opatrnej podobe budú užitočné. V prvom rade umožnia dohody medzi generálnymi štábmi. Bez politickej zmluvy by takéto dohody mohli*

²⁸ AMAE, Paris, Z Roumanie vol. 69, fol. 24 – 25.

ostať neúčinné, keďže by sa neurčili podmienky, za ktorých sa majú uplatniť alebo by sa z nich stali skutočné politické zmluvy, ktoré by zaväzovali alebo aspoň kompromitovali vlády, a pritom by ich nevyjednali kvalifikovaní a na to oprávnení činitelia. Existencia politickej zmluvy umožňuje ísť veľmi ďaleko pri študovaní rôznych hypotéz spolupráce, pretože stanovuje podmienky, za ktorých vlády budú musieť zväziť, že spojenectvo sa uvedie do chodu.“ Okrem možnosti zmluvne dohodnúť vojenskú spoluprácu (ktorá dávala zároveň politickej moci, vláde a najmä ministerstvu zahraničných vecí páky na kontrolu armády a vojenských činiteľov) argumentoval Laroche aj „morálnou hodnotou“ podobných zmlúv. Mali odstrašiť potenciálnych narušiteľov mieru, ktorí si museli uvedomiť možnosť, že sa spojenectvá skutočne naplnia a chápal ich preto ako skutočnú záruku mieru. „*Malé štáty, s ktorými rokujeme v nich musia nájsť vzácnu istotu, že sa majú na koho obrátiť, ale nesmú nás zatahnúť do avantúr.*“ Tieto názory možno uplatniť na všetkých francúzskych spojencov na území medzi Baltom a Jadranom. Na najväčší problém Rumunska – Besarábiu – sa vzťahujú záverečné Larochove slová: „*mocnosti iba uznali, že Rumunsko získalo túto provinciu. Nemusia mu ju garantovať. Napokon ony mu ju nedali. Špeciálna klauzula týkajúca sa tejto provincie, ktorú spojenci nevzali nepriateľovi silou zbraniť, by bola neopodstatnená, nerozumná a nebezpečná z hľadiska francúzskych záujmov.*“ 29

Larochoh rozbor dokladá postoj Ministerstva zahraničných vecí Francúzska k malým stredoeurópskym spojencom po podpísaní spojeneckej a priateľskej zmluvy s Československom aj v širšej rovine. Z hľadiska prioritného záujmu o bezpečnosť Francúzska voči Nemecku ako priami spojenci v strednej Európe preň boli dôležité len Československo a Poľsko. V prípade konfliktu so sovietskym Ruskom Francúzsko zmluvne prisľúbilo Poľsku v roku 1921 dodávky munície a nie vyslanie vlastných jednotiek. Napriek tvrdeniam sovietskej politiky a diplomacie ani v roku 1920 ani v celom medzivojnovom období Francúzsko nepodnecovalo Poľsko do výbojnej politiky na východe. Od roku 1923 Francúzsko neoficiálne rokovalo s Čičerinom o nadviazaní diplomatických stykov so ZSSR a malo záujem skôr o vyplatenie aspoň časti dlhov francúzskym vlastníkom predvojnových ruských cenných papierov, a nie o ozbrojený konflikt svojich spojencov s novým Ruskom. Veď aj ratifikáciu protokolu o Besarábii vo Francúzsku Rumunsko uľahčilo prisľubom splatenia finančných záväzkov, ktoré sa viazali z predvojnových čias na túto vtedajšiu súčasť ruskej ríše. Je

29 Ibid.

30 Ibid., fol. 60, telegram predsedu vlády a ministra zahraničných vecí Poincarého francúzskemu vyslancovi v Prahe Cougetovi z 3. 5. 1924, odoslaný 5. mája francúzskym zastupiteľstvom v Londýne, Madride, Washingtone, Bruseli, Berlíne, Ríme, Varšave, Belchrade a tiež francúzskemu ministerstvu obrany a maršalovi Fochovi.

pochopiteľné, že pozície Francúzska v rokovaní s cieľom uzavrieť zmluvu s Československom boli opačné ako v jeho rokovaní o zmluve s Rumunskom. V prvom prípade naliehal na uzavretie vojenskej dohody Poincaré a Foch, Masaryk a Beneš sa vzpierali. V druhom prípade sa o ňu usiloval Duca a hoci Poincaré uznal, že zmluva skutočne nezaväzuje Francúzsko voči Rumunsku o nič viac ako Spoločnosť národov, takmer doslova zopakoval vo svojich inštrukciách týkajúcich sa francúzskych spojeníctiev v strednej Európe už analyzované Larochove argumenty.³⁰ Poincaré a francúzski vojenský činitelia v prvej polovici roku 1924 mali ešte na pamäti aj ich vojenský aspekt. *„V skutočnosti pán Duca bol toho názoru, že zmluva toho druhu ako sme uzavreli s Československom nebude pre Rumunsko výhodná. Neskrýval pred pánom Perettim, že Rumunsko sa obáva konfliktu s Ruskom a hľadá ochranu pred eventúrnym ruským útokom. Pán Duca chcel najmä vojenskú dohodu. Neodmietneme sa vydať touto cestou, ale vojenská dohoda o ktorú ide by mohla byť len dohodou medzi generálnymi štábmi, ktoré by boli pripravené na každú eventualitu obsiahnutú v politickej dohode; nebola by to zmluva, ktorá by mohla automaticky zaviazat vlády.“*³¹ Poincaré v súlade so skutočnosťou poprel, že by Francúzsko bolo tlačilo Rumunsko do tejto zmluvy, ako to Duca prezentoval obidvom svojim malodohodovým spojencom,³² celkom vyľakaným vzdialenou možnosťou, že by raz mohli bojovať proti Rusku o rumunskú Besarábiu. V ďalšom rokovaní sa rumunskí zástupcovia snažili zistiť podmienky francúzsko-poľskej vojenskej súčinnosti pre prípad útoku z východu a dosiahnuť od Francúzska podobné záruky. Duca prestal žiadať explicitnú záruku na Besarábiu, chcel aspoň prísľub pomoci formou dodávok vojenského materiálu a munície, čo sa mu zdalo aktuálne – 17. mája 1924 prišli z Rumunska informácie o koncentrovaní sovietskych vojenských síl pri Dnestri. Francúzi však situáciu nepovažovali za znepokojivú.

Poincarého neúspech v parlamentných voľbách vo Francúzsku prerušil rokovania o medzistátnych zmluvách s malodohodovými štátmi. Edouard Herriot, ktorý sa stal predsedom vlády a ministrom zahraničných vecí Francúzska po volebnom víťazstve lavicového bloku, najprv ubezpečil Rumunsko, že chce bez zmien pokračovať v začatých rokovaní. Odložil ich však až do svojho návratu z Londýnskej konferencie, kde chcel získať Veľkú Britániu pre politiku kolektívnej bezpečnosti. Pokúšal sa aj s Benešovou súčinnosťou presadiť v Spoločnosti národov všeobecný garančný pakt a Ženevský protokol. Po tomto intermezze sa Francúzsko podvolilo tlaku Veľkej

³¹ Ibid., fol. 57, Poincarého telegram zastupiteľstvom v Londýne, Ríme, Bukurešti, Belehrade, Prahe a Varšave 29. 4. 1924.

³² Ibid.

Británie, ktorá pred francúzsko-britskou garančnou zmluvou dala prednosť riešeniam za účasti Nemecka a prijalo alternatívu locarnských zmlúv. Ich jadrom bol Rýnsky garančný pakt, v ktorom Veľká Británia a Taliansko garantovali nenarušiteľnosť francúzsko-nemeckých a nemecko-belgických hraníc, ako aj demilitarizovanej zóny v Porýní ktorýmkoľvek zo signatárov. Okrem Rýnskeho paktu boli v Locarne podpísané aj arbitrážne zmluvy medzi Francúzskom a Nemeckom a Nemeckom a Belgickom o pokojnom riešení konfliktov a ich predložení rozhodcovskému súdu alebo Stálemu dvoru medzinárodnej spravodlivosti, ktoré garantovali všetci piati signatári vrátane Veľkej Británie a Talianska. Ďalšie dve arbitrážne zmluvy – nemecko-poľskú a nemecko-československú však garantovalo len Francúzsko. Československo-nemecká arbitrážna zmluva sa začínala preambulou, v ktorej prezident Republiky československej a prezident Ríše nemeckej zhodne konštatovali, že sú rozhodnutí udržať medzi obidvoma krajinami mier, že úcta k právam založeným zmluvami je pre medzinárodné súdy záväzná a práva štátu sa nemôžu meniť bez súhlasu tohto štátu.³³ Aspoň takouto formou sa Benešovi podarilo kompenzovať, že zmluvné strany sa výslovne nezaviazali nepoužiť proti sebe silu, tak ako to bolo v Rýnskom pakte so zreteľom na západné hranice Nemecka. Locarno sa týkalo Západu. Iba Francúzsko bolo ochotné poskytnúť určité záruky Československu a Poľsku. Podpísali sa síce naraz s predchádzajúcimi dokumentmi, ale právne neboli súčasťou locarnského systému. Sú rôzne názory na to, či posilnili alebo zoslabili dve bilaterálne zmluvy Francúzska s východnými spojencami. Radko Břach upozorňuje, že nešlo o teritoriálnu garanciu, ale len o garanciu arbitrážnej zmluvy. Navyše ich aplikáciu brzdila procedúra v Spoločnosti národov.³⁴ Československo-francúzska vzájomná garančná zmluva však obsahovala jasné konštatovanie povinnosti. Pre prípad, že by Československu alebo Francúzsku vzniklo príkorie porušením záväzkov dohodnutých medzi nimi a Nemeckom na udržanie všeobecného mieru, Francúzsko a Československo sa navzájom zaviazali, konajúc podľa článku 16 Paktu Spoločnosti národov, že si poskytnú pomoc a podporu, keby toto porušenie bolo sprevádzané ozbrojeným nevyprovokovaným zásahom. V prípade, že by Rada Spoločnosti národov rozhodovala o takej otázke a nedospela by k jednohlasnému rozhodnutiu, nepočítajúc do toho zástupcov sporných strán, a Československo a Francúzsko by boli predmetom nevyprovokovaného útoku, poskytlo by Francúzsko Československu a naopak Československo Francúz-

³³ Text zmluvy *Zahraniční politika 1925*, s. 1464 – 1467.

³⁴ BŘACH, Radko *Československo a Evropa v polovině dvacátých let*. Praha a Litomyšl, Paseka 1996, s. 315 – 322.

³⁵ Text vzájomnej garančnej zmluvy publikovala *Zahraniční politika 1925* pod názvom Dohoda medzi Československem a Francií, s. 1467 – 1468; nedávno tiež PETRUF, P.: *Politické vztahy mezi Francúzskom a Československom a Francúzskom a Slovenskom (1939 – 1948)*. Martin: Matica slovenská 2003, s. 728 – 730.

sku bezodkladne pomoc a podporu, konajúc podľa článku 15, odstavca 7 Paktu Spoločnosti národov. 35

Zmluva o spojenectve a priateľstve z januára 1924 sa nezmieňovala výslovne o Nemecku a plánovaná súčinnosť medzi generálnymi štábmi sa týkala akéhokoľvek spoločného nepriateľa. Možno teda súhlasiť s E. Benešom, že francúzsko-československé spojenectvo bolo posilnené, čo však nezmenilo skutočnosť, že celkovo sa medzinárodné postavenie Československa zoslabilo. Garanti Locarna neprijali záväzky nenarušiteľnosti východných hraníc Nemecka a ponechali tejto najsilnejšej revizionistickej mocnosti otvorenú cestu, aby sa usilovala obnoviť svoj vplyv v strednej a juhovýchodnej Európe.³⁶ Z hľadiska prípadného zásahu v prospech spojencov v strednej Európe Locarno Francúzsku zväzovalo ruky.

Ešte menej sa Francúzsko chcelo viazať na Balkáne. V novembri 1924 sa o zmluvu medzi Francúzskom a Rumunskom začalo výraznejšie zaujímať Poľsko. Jeho vyslanec v Rumunsku Wielowieyski prišiel s myšlienkou trojstrannej francúzsko-poľsko-rumunskej súčinnosti. Francúzsko, Československo a Poľsko mali zasa utvoriť dohodu s cieľom dohliadať na Nemecko. Okrem toho Poľsko podľa slov Wielowieyského plánovalo sformovať garančnú dohodu proti Rusku, kam by patrilo Poľsko a pobaltské štáty, Rumunsko a Bulharsko. De Lacroix z francúzskeho ministerstva zahraničných vecí však Poľsko varoval pred podobnou politikou, pretože v konečnom dôsledku vedie k rozkladu Malej dohody, v ktorej Francúzsko vidí jeden z hlavných činiteľov politiky v záujme rešpektovania mierových zmlúv v Európe.³⁷

Rokovania Francúzska s Rumunskom pokračovali v rokoch 1925 – 1926 v tieni Locarna. Nový rumunský vyslanec Constantin Diamandi sa stretol 21. februára 1925 s francúzskym ministerským predsedom Edouardom Herriotom a odovzdal mu rumunský protinávrh „obrannej a priateľskej zmluvy.“ Pri tejto príležitosti sa od Herriota dozvedel zaujímavé informácie: Nemecko sa zúčastní na garanciách bezpečnosti, ktoré sa budú týkať nielen západných hraníc, ale aj východných hraníc Poľska, čo však nevylučuje určité zmeny hraníc v okolí Gdanska, pričom by Poľsko malo dostať kompenzácie formou námornej základne. Herriot mu povedal, že nemecká Lutherova vláda by tomu bola priaznivo naklonená, a on sám pokladá danú chvíľu za príhodnú. Podľa jeho názoru by sa ruský útok na Besarábiu dal lokalizovať a nevedol by

³⁶ Benešovu interpretáciu por. Locarnské smlouvy a Společnost národů. Benešovo exposé v stálom výbore Národného zhromaždenia. In BENEŠ, Edvard, *Boj o mír a bezpečnost státu*. Praha: Orbis 1934, s. 352.; Analýzu dôsledkov Locarna pre ČSR a Poľsko BALCERAK, W.: *Polityka zagraniczna Polskí w dobie Locarna*. Wrocław-Warszawa-Krakow 1967, 244 s.

³⁷ AMAE, Paris, Z Roumanie, vol. 64, f. 92, záznam z rozhovoru de Lacroixa s poľským vyslancom v Bukurešti 4. novembra 1924.

k všeobecnému konfliktu. Diamandi vo svojej odpovedi poukázal na potrebu jednotného postoja k západným aj východným hraniciam.³⁸

Rumunský protinávrh spojeneckej zmluvy s Francúzskom v druhom článku uvádzal, že v prípade nebezpečenstva útoku sa zmluvné strany poradia o spoločnom postupe obrany svojich legitímnych práv a obrany územia, ktoré im boli uznané v nimi podpísaných zmluvách. Túto formuláciu v podstate garančnej zmluvy, ktorá neobmedzovala platnosť záväzku na územia získané na základe mierových zmlúv, Francúzsko považovalo za neprijateľnú, pretože sa dala vzťahovať aj na protokol o Besarábii. Podľa Quai d'Orsay zmluva s Rumunskom nemala obsahovať nijakú územnú garanciu, lebo ako upozornil Laroche Brianda „*iné je zaviazat sa nejakej mocnosti, že jej budeme pomáhať proti agresorovi a iné je zaviazat sa garantovať jej celé územie alebo jeho časť, čo by nás mohlo priviesť k obetiam, ktoré nezodpovedajú našim záujmom a našej sile.*“³⁹

Po svojom nástupe na post premiéra a ministra zahraničných vecí v apríli 1925 sa k francúzsko-rumunskej zmluve vyjadril aj Aristide Briand: Podľa neho k zásadám francúzskej politiky patrí upevnenie a podpora Malej dohody, čo predpokladá dohodu s každým jej členom, čiže aj s Rumunskom. V prvom rade záleží na všeobecnom dosahu zmluvy a na celku, nie na jednotlivostiach. Malá dohoda a Poľsko tvorí jeden systém, jednu bariéru, nechce preto o jeho jednotlivých prvkoch uvažovať izolovane.⁴⁰

V máji napísal Diamandi Briandovi osobný list, kde opätovne upozorňoval, že ani po vstupe Nemecka do Spoločnosti národov by zmluva Francúzska s Rumunskom s cieľom brániť európsky mier proti tým, kto chcú revidovať mierové zmluvy, nestratila svoj význam.⁴¹ V júni až auguste 1925 potom prebehli v Paríži rokovania, ktorých výsledkom bol spoločný projekt zmluvy. V prvom článku sa Francúzska republika a Rumunské kráľovstvo zaviazali, že sa budú dohadovať o otázkach, ktoré by mohli ohroziť ich bezpečnosť a poriadok nastolený zmluvami, ktoré jedna alebo druhá strana podpísala. Teda nielen mierovými zmluvami, čo možno hodnotiť ako zásadný ústupok Francúzska Rumunsku. Druhý článok stanovil, že ak by sa Francúzsko alebo Rumunsko napriek mierovým úmyslom stali predmetom nevyprovokovaného útoku, mali sa okamžite dohodnúť na obrane svojich legitímnych národných záujmov a na udržaní poriadku na základe zmlúv, ktoré podpísali.⁴² Ďalšie články sa

³⁸ Archív ministerstva zahraničných vecí Rumunska v Bukurešti, fond Francúzsko 63, fol. 123-124, list Diamandiho ministrovi zahraničných vecí Ducovi 21. 2. 1925 publikovaný In SANDU, T. *La grande Roumanie alliée de la France. Une péripétie diplomatique des années folles? (1919-1933)*. Paris: L'Harmattan 1999, p. 74.

³⁹ AMAE, Paris, Z Roumanie, vol. 64, f. 103. Larocheova nóta pre Brianda 27. 4. 1925.

⁴⁰ AMAE, Paris, Z Roumanie, vol. 64, f. 101. Záznam Briandovho rozhovoru s rumunským vyslancom 27. 4. 1925.

⁴¹ Ibid., fol. 105-109, list C. Diamandiho ministrovi zahraničných vecí A. Briandovi Vichy 30. 5. 1925.

⁴² Ibid., fol. 138.

vzťahovali na vzájomnú zmluvu o arbitráži a zapájali zmluvu do systému ostatných zmlúv, ktoré Francúzsko podpísalo vo východnej časti strednej Európy. Súčasťou v auguste dohodnutého textu bol aj protokol, v ktorom rumunská vláda vyhlásila, že jej jedinou starosťou je zabezpečiť krajine mier, status quo a rešpektovanie zmlúv, a preto potvrdila vlastnú deklaráciu z Janovskej konferencie 17. mája 1922, ktorou prijala stály záväzok neútočenia voči Rusku (ZSSR). Tento svoj záväzok už vtedy výslovne interpretovala v tom zmysle, že na ZSSR nezaútočí oddielmi svojej pravidelnej armády a nedopustí, aby sa na jej území tvorili nepravidelné vojenské oddiely, ktoré by útočili alebo konali nepriateľské diverzné aktivity namierené proti sovietskym republikám. Francúzska vláda vzala v tomto protokole záväzok na vedomie.⁴³ Druhé vyhlásenie pripojené k zmluve bolo prísne tajné a hovorilo sa v ňom o eventúálnych dohodách generálnych štábov, ku ktorým malo dôjsť, ako poznamenal Briand, jedine v tom prípade, ak by napriek mierovému úsiliu obidvoch strán bol mier ohrozený.⁴⁴

Briand sa rozhodol dohodnutý text zmluvy dať na posúdenie vláde, ktorá podpís oddialila finančnými požiadavkami týkajúcimi sa splácania starých dlhov francúzskym majiteľom cenných papierov. 10. septembra 1925 boli všetky sporné záležitosti vyriešené. Briand napriek tomu nemal vôbec chuť celú záležitosť zverejniť. Billymu to vysvetlil nasledovne: *„Ak by došlo k indiskrétnosti, všetci tí, čo by chceli zmarit práve prebiehajúce rokovania o bezpečnostný pakt s Nemeckom, by z týchto dohôd mohli urobiť zámienku na rozpútanie tendenčnej kampane a na základe ich nesprávnej interpretácie sa pokúsiť o zmarenie rokovaní, ktoré vedieme s Nemeckom v zhode s našimi spojencami.“*⁴⁵ Chcel o nej informovať aj Československo a Poľsko, táto povinnosť Francúzsku vyplývala zo spojeneckých zmlúv. Nezabudol ani na Veľkú Britániu, ktorej chcel záležitosť podrobne vysvetliť ešte pred podpisom zmluvy. Keď rokovania o bezpečnostnom pakte s Nemeckom dostatočne pokročia, podľa Brianda by nemalo byť pre Francúzsko problémom dokázať, že francúzsko-rumunská zmluva tvorí logické pokračovanie zvláštnych dohôd, ktoré krajina galského kohúta uzavrela s inými štátmi a doslovne zodpovedajú Paktu Spoločnosti národov sledujúc jediný cieľ – upevnenie mieru.

Nové kolo rokovaní sa začalo až začiatkom roku 1926 z iniciatívy Poľska a Rumunska, ktoré stáli pred úlohou predĺžiť vzájomnú spojeneckú zmluvu. Francúzsku opäť neprišla vhod. 25. februára 1926 sa v Paríži začala francúzsko-sovietska kon-

⁴³ AMAE, Paris, Z Roumanie, vol. 64, f. 141

⁴⁴ AMAE, Paris, Z Roumanie, vol. 64, f. 144, list ministra zahraničných vecí Francúzska vyslancovi Roberto-
vi de Billymu v Bukurešti, Paríž 10. 9. 1925, absolútne tajné

⁴⁵ Ibid.

ferencia, ktorá rokovala o politických, hospodárskych, právnych a finančných problémoch a otvoril ju Briand.⁴⁶ Niekoľko dní predtým naň Diamandi naliehal, aby sa konečne stanovil presný dátum podpisu francúzsko-rumunskej spojeneckej zmluvy. Ale Briand sa namiesto toho rozhodol, že je potrebné odsúhlasený návrh revidovať v tom smere, aby sa do nej nedostalo nič, čo by bolo v nesúlade so zásadami Spoločnosti národov a so záväzkami, ktoré pre Francúzsko vyplývali z členstva v tejto medzinárodnej organizácii.⁴⁷

V marci 1926 Jules Laroche a právny expert Quai d'Orsay Henri Auguste Fromageot vypracovali nový text návrhu zmluvy s Juhosláviou aj Rumunskom. V prvom článku sa Rumunsko a Francúzsko mali zaviazat', že nezaútočia na nikoho a nepodniknú nijakú inváziu, ani nebudú viesť nijakú vojnu, s výnimkou legitímnej obrany, t.j. akcie v súlade s článkom 16 Spoločnosti národov alebo akcie na základe rozhodnutia jej Valného zhromaždenia s použitím článku 15 odseku 7. Druhý článok zaväzoval obidvoch kontrahentov riešiť vzájomné spory zmierovacím konaním alebo medzinárodnou arbitrážou.⁴⁸ Zároveň vypracovali aj veľmi podrobný návrh arbitrážnej zmluvy, ktorá sa začínala podrobným popisom prípadného zmierovacieho konania. To sa nemalo týkať teritoriálnych otázok a podľa Fromageotovho návrhu článok 1 politickej zmluvy mal obsahovať odsek, v ktorom sa francúzska a rumunská vláda vzájomne zaväzu, že nebudú voči sebe nastoľovať nijakú otázku, ktorá by viedla k zmene ich územnej integrity alebo ich hraníc, tak ako ich v súčasnosti určujú zmluvy, ktoré jedna alebo druhá podpísali.⁴⁹

Do konečnej redakcie sa však tento záväzok nedostal a zoslabili sa aj ďalšie články. Namiesto dohody o spoločnom postupe v prípade ich ohrozenia sa hovorilo iba o ich „preskúmaní“ a spoločná akcia proti prípadnému útoku sa od marca 1926 výslovne viazala na Spoločnosť národov. Zo zmluvy vypadla aj priama zmienka o oboznámení sa obidvoch strán so zmluvnými záväzkami s ostatnými francúzskymi a rumunskými spojencami v strednej Európe. Všetky zmluvy vrátane protokolu so záväzkom Rumunska nezaútočiť na ZSSR parafoval Briand a Diamandi 2. apríla 1926. Zároveň sa zaviazali, že ak jedna zo zmluvných strán vysloví v čase do šiestich mesiacov od 20. apríla želanie zmluvu podpísať, druhá strana mu bez odkladu vyhovie.⁵⁰ Rumunsko súhlasilo s takto oslabenou zmluvou, lebo pár dní predtým stroškotali Ducove rokovania s Talianskom. O pár dní neskôr bol Briand nepríjemne pre-

46 SOUTOU, G. : La France, L'URSS et l'ère de Locarno 1924-1929. In *L'URSS et l'Europe dans les années 20. Actes du colloque organisé à Moscou les 2 et 3 octobre 1996*. Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne 2000, p. 76.

47 AMAE, Paris, Z Roumanie vol. 64, fol. 154, 19. 2. 1926.

48 Ibid., fol. 162-166.

49 Ibid., fol. 166 bis

kvapený tým, že ZSSR podpísal 24. apríla s Nemeckom zmluvu o priateľstve a neutralite. V máji predložil Diamandi Berthelotovi návrh dohody o vojenskej spolupráci, podľa ktorej „mali generálne štáby spolupracovať na jej technických podmienkach“. ⁵¹ Oficiálny dátum podpisu konečného textu zmluvy je 10. 6. 1926. Niektorí francúzski historici uvádzajú, že zmluva bola v skutočnosti podpísaná možno až 15. júna. Briand sa po dlhých odkladoch vraj rozhodol náhle ju podpísať skôr z vnútropolitických ako zahraničnopolitických dôvodov.⁵² Nemožno však vylúčiť ani zahraničnopolitické zretele – rumunský tlak a Briandovu obavu, že Taliansko ohrozí jeho pozície v Malej dohode. Vyslanec Mitilineu ho upozorňoval na pripravovanú schôdzku Malej dohody v Bledě, bolo pravdepodobné, že rokovania medzi Francúzskom a Rumunskom neuniknú jej pozornosti. Po podpise zmluvy Rumunsko naliehalo na jej skoré zverejnenie.

Briand si však vyhradil, že tak urobí až v septembri na valnom zhromaždení Spoločnosti národov v Ženeve. Text zmluvy, arbitrážnej dohody a protokolu publikoval francúzsky *Journal Officiel* až po jej uvedení do platnosti dekrétom prezidenta republiky 20. januára 1927.⁵³

Francúzsko – rumunská zmluva mala charakter „priateľskej dohody s cieľom udržať mier stanovený zmluvami v rámci Paktu Spoločnosti národov“⁵⁴. V preambule sa hovorilo o záujme na zachovaní poriadku nastoleného spoločne podpísanými zmluvami a nielen mierovými zmluvami. Politickú zmluvu dopĺňala arbitrážna o pokojnom riešení medzinárodných sporov, ďalej protokol s vyhlásením Rumunska a záväzkom neagresie voči Rusku a tajný vojenský protokol. Jeho konečná verzia podľa rumunskej historičky Vioriky Moisuc znela takto: „V prípade že by v dôsledku okolností a podmienok uvedených v článku 1 zmluvy a zvlášť v dôsledku povinností vyplývajúcich obom zmluvným stranám voči Spoločnosti národov ako napríklad: 1) akcie podniknutej na základe článku 16 paktu Spoločnosti národov; 2) akcie podniknutej v dôsledku rozhodnutia valného zhromaždenia alebo Rady Spoločnosti národov na základe článku 15 odsek 7 paktu Spoločnosti národov, ak by v tomto poslednom prípade bola táto akcia namierená proti tomu, kto sa prvý dopustil útoku a napriek ich úsiliu o udržanie mieru v súlade so zmluvou uzavretou dnešného dňa medzi Francúzskom a Rumunskom ozbrojené sily oboch krajín budú koope-rovať, ich generálne štáby si vymenia názory na technické podmienky tejto kooperácie.“⁵⁵

⁵⁰ Ibid., fol. 179-182.

⁵¹ SANDU, T.: *Le système de sécurité français en Europe centre-orientale. L'exemple franco-roumain 1919-1933*. Paris: l'Harmattan 1999, p. 258 – 260.

⁵² BARIETY, J. – POIDEVIN, R.: *Les relations franco-allemandes 1815 – 1975*. Paris: Collin 1997, p. 268-269.

⁵³ *Journal Officiel de la République française* 20 janvier 1927, p. 771 – 772.

⁵⁴ AMAE, Paris, *Z Roumanie*, vol 64, f. 129

⁵⁵ *Revue d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, no 126, 1982, p. 77 – 93.

Plánovaná vojenská spolupráca bola teda striktné obranná a viazaná na rozhodnutia Spoločnosti národov.

Briand odkladal podpis a následné zverejnenie zmluvy s Rumunskom z viacerých dôvodov. Jednak nechcel, aby vyznela ako urazená odpoveď na uzavretie sovietsko-nemeckej zmluvy o priateľstve a neutralite v čase proklamovaného nemecko-francúzskeho zmierenia. Jednak pokračoval v rokovaniach o hospodárskych a finančných otázkach so ZSSR v Paríži, kde padla aj zmienka o uzavretí zmluvy o neútočení medzi obidvoma štátmi. Počas francúzsko-rumunskej konferencie v Paríži 12. júla 1926 Briand a Berthelot informovali sovietskeho vyslanca Christiana Rakovského o francúzsko-rumunskej zmluve, ktorá má charakter vyhlásenia o vzájomnom priateľstve, bez garancie hraníc Besarábie.⁵⁶ Koncom júla si Moskva vyžiadala bližšie informácie o nej diplomatickou cestou.⁵⁷ Prv ako sa Quai d'Orsay odhodlal poskytnúť ich, orgán československých komunistov *Rudé právo* uverejnil 11. augusta 1926 článok, v ktorom priniesol o podpise francúzsko-rumunskej zmluvy prvé informácie. Spustil novú tlačovú kampaň proti „francúzskemu imperializmu“ a antisovietizmu. Dňa 13. augusta o 22. hodine bol Berthelot nútený poslať text zmluvy bez vojenského dodatku na informáciu zastupiteľským úradom vo Varšave, Prahe, Moskve, Ríme, Londýne, Belehrade a Bukurešti.⁵⁸ Po ohlasoch v sovietskej tlači, ktorá tvrdila, že Francúzsko garantuje Rumunsku Besarábiu, Briand požiadal Herbetta, aby neoficiálne a dôverne poskytol text zmluvy Čičerinovi, keďže ešte nebola zaregistrovaná v Spoločnosti národov.⁵⁹ Francúzsko sa zbytočne usilovalo vysvetliť svoj skutok tým, že iba pokračovalo v uzatváraní podobných zmlúv, aké ju spájali s inými krajinami, že sa usiluje o zlepšenie rumunsko-sovietskych stykov. Sovietska zahraničná politika totiž z textu vyvodila, že francúzsko-rumunská zmluva posilnila Rumunsko a podľa G. V. Čičerina a M. M. Litvinova bola prekážkou na „priateľské riešenie“ besarábskej otázky.⁶⁰ Riešiť hraničný spor „poľubovno“, či po francúzsky „à l'amiable“ chápali veľmoci ako bol ZSSR, či Stresemannovo Nemecko zrejme tak, že slabší štát dobrovoľne a bez boja vydá veľmoci územie, ktoré táto od neho požaduje. Litvinov nedokázal pochopiť, aký záujem mohlo mať Francúzsko na podpise zmluvy s Rumunskom, pre Čičerina bola „vážna“ a preto znepokojujúca. Dňa 2. októbra 1926 Rakovskij v mene vlády ZSSR oficiálne protestoval proti zmluve: „*tým, že francúzska vláda sľubuje Rumunsku pomoc v prípade vojny a vyhlasuje spoločnosť záujmov Francúzska*

⁵⁶ DVP SSSR, t. IX, Moskva 1964, s. 213.

⁵⁷ AMAE, Paris, Z Roumanie vol. 65, fol. 20, telegram Herbetta 27. 7. 1926.

⁵⁸ Ibid., fol. 22 – 23.

⁵⁹ Ibid. fol. 54. 19. 8. 1926.

⁶⁰ AMAE, Paris, Z Roumanie 65, f. 58, depeša francúzskeho veľvyslanca v Moskve Herbetta A. Briandovi 24. 8. 1926 o rozhovore s Litvinovom; ibid. f. 73 depeša o rozhovore s Čičerinom 9. 9. 1926.

a Rumunsku bez akejkoľvek výhrady týkajúcej sa Besarábie, povzbudzuje agresívne a dobyvačné plány rumunských vedúcich činiteľov. Zoslabuje tým možnosť pokojného riešenia besarábskej otázky na základe práva národov na sebaurčenie a zvyrazňuje hrozbu mieru vo východnej Európe.⁶¹ Ďalej zmluvu nazval „nie priateľským aktom“, namiereným proti záujmom ZSSR a besarábskeho ľudu.

Od konca augusta sa do kampane horlivo zapojila aj nemecká a americká tlač, ktorá publikovala tzv. správu generála Petalu o dohodách s Francúzskom o dodávkach vojenského materiálu Rumunsku a Poľsku v prípade vojny so ZSSR a Nemeckom. G. Stresemann žiadal Brianda o oficiálne dementi publikovaných správ, že za súčinnosti Francúzska Rumunsko a Poľsko obnovili svoju vojenskú dohodu, ktorá podľa neho nie je v súlade s pacifikačnou úlohou Spoločnosti národov.⁶²

Celý tento pokrik bol v súlade s pokryteckou atmosférou obdobia locarnského pacifizmu. Napriek oficiálne pacifistickej rétorike si na domácej pôde Quai d'Orsay začal klásť otázku, či ZSSR nemá iné ako mierové úmysly: veď uzavrel s Nemeckom zmluvu, ktorá vážne znepokojila strednú Európu a sama osebe bola dostatočným dôvodom na podpis a ratifikáciu francúzsko-rumunskej zmluvy, hoci táto mala aj svoju hlbšiu históriu a opodstatnenie. Obavy ZSSR z poľsko-rumunskej zmluvy považovalo francúzske ministerstvo zahraničných vecí za prehnané. Vstúpila by totiž do hry až v tom prípade, ak by Rusko zaútočilo na Poľsko. Rumunsko by bezdôvodne nezmenilo mierumilovnú politiku voči ZSSR, o čom vypovedal záväzok o neagresii, ktorý bol integrálnou a publikovanou súčasťou francúzsko-rumunskej zmluvy.⁶³

Na prelome rokov 1926 a 1927 však bol Briand sotva úplne spokojný s výsledkami vlastnej politiky. Bol si vedomý rozdielov v zabezpečení vlastnej hranice s Nemeckom na Rýne a všetkých východoeurópskych hraníc. Rumunskou prioritou zostala ratifikácia protokolu o Besarábii, čo malo vplyv na ďalšie udalosti v medzinárodných vzťahoch. V septembri 1926 bola podpísaná rumunsko-talianka zmluva, ktorá oslabovala francúzske pozície v Malej dohode. Napriek Briandovej mimoriadnej opatrnosti a ohľaduplnosti voči Rusku sa ukázalo, že ZSSR postupuje naprosto autonómne a zrejme dáva prednosť Nemecku. Ani viera v Spoločnosť národov nebola všelikom. Na zasadnutí Rady Spoločnosti národov Stresemann povedal 12. decembra 1927 Briandovi a Chamberlainovi, že žiadny regionálny garančný pakt v strednej Európe nie je možný bez revízie nemecko-poľskej hranice.⁶⁴

61 Ibid., fol. 104-105, sovietska nóta z 2. októbra 1926, podpísaná Rakovským.

62 Ibid., fol. 70, veľmi dôverný telegram z Berlína 6. 9. 1926.

63 Ibid., fol. 102, zápis Quai Orsay 1. 10. 1926.

64 BAECHLER, Ch.: *Gustave Stresemann (1879-1929). De l'impérialisme à la sécurité collective*. Strasbourg: Presses universitaires de Strasbourg 1996, p. 866.

Rokovania s cieľom uzavrieť francúzsko-rumunskú zmluvu a jej podpis patria do obdobia Locarna a prevládajúceho európskeho pacifizmu. Analýza tohto procesu na základe dokumentov archívu Francúzskeho ministerstva zahraničných vecí nám umožňuje zamyslieť sa nad Briandovou locarnskou politikou, vidieť stredoeurópskych spojencov Francúzska očami diplomatov Quai d'Orsay a tiež dokumentovať prechod od obdobia požadovania striktného plnenia mierových zmlúv víťazmi k pokusom o zmierlivejšiu politiku na základe demokratických zásad Spoločnosti národov. Východoeurópski historici často poukazujú, že slabinou Malej dohody bolo to, že nedokázala poskytnúť svojim členským štátom oporu proti nepriateľským veľmociam: Juhoslávii voči Taliansku, Rumunsku voči ZSSR a Československu voči Nemecku. V druhej polovici dvadsiatych rokov nebolo celkom jasné, kto je komu nepriateľom. Československo tvrdilo, že jeho vzťahy so Stresemannovým Nemeckom sú priateľské. Juhoslávia rokovala s Talianskom a Francúzskom o trojstrannej zmluve. V tom, čo sa neskôr ukázalo ako slabina, videl Briand potenciálnu prednosť. Dobré vzťahy Československa so ZSSR by mohli pomôcť zlepšiť rumunsko-sovietske vzťahy. Rumunsko by mohlo pôsobiť na odstránenie konfliktov medzi Talianskom a Juhosláviou, a tiež byť prostredníkom medzi Československom a Poľskom s možnosťou posilnenia pozícií oboch štátov voči Nemecku. On sám sa až do roku 1928 usiloval pôsobiť v prospech zlepšenia vzťahov ZSSR s Poľskom a Rumunskom. Zbožné želanie? Diplomatické dokumenty nesvedčia o naivite a ilúziách tohto francúzskeho nositeľa Nobelovej ceny za mier, hovoria skôr o neúnavnom úsilí skoro až do posledného dychu.

A čo Beneš v čase Locarna? Naozaj veril tomu, že Nemecko Československú republiku priamo neohrozí? Predstavitelia niekoľkých štátotvorných československých politických strán o tom neboli presvedčení a tak sa v rokoch 1926 – 1928 kreslo ministra zahraničných vecí ČSR znateľne zachvelo.

Bohumila Ferenčuhová

Najnovšia ruská historiografia o dejinách Československa

Spoločensko-politické zmeny v Sovietskom zväze v polovici 80. rokov minulého storočia a následný zánik Sovietskeho zväzu začiatkom 90. rokov predstavujú dôležité medzníky vo vývoji ruských dejín 20. storočia. Zmeny v ruskej spoločnosti zasiahli aj do vývoja historiografie, priniesli nové metodologické postupy, ale aj nové tematické zameranie výskumov, čo súviselo so sprístupnením mnohých archívnych fondov. Historikom sa tak otvorila možnosť spracovať dovtedy tabuizované témy nielen z ruských, ale aj zo svetových dejín a z dejín medzinárodných vzťahov. Nové poznatky umožnili tiež nové interpretácie tém, ktoré v druhej polovici 20. storočia podliehali deformáciám a tendenčnosti v súlade s vtedajšími politickými požiadavkami. K takýmto témam patrila aj problematika vnútropolitického vývoja krajín strednej a juhovýchodnej Európy po roku 1945 a proces ich začleňovania do sovietskeho mocenského systému. Výnimkou neboli ani dejiny Československa.

Do roku 1990 bol záujem sovietskej historiografie o dejiny Československa sporadický. Práce, ktoré vznikali, boli venované bilaterálnym vzťahom, často zúženým na vzťahy KSČ a KSSZ, medzivojnovému obdobiu v dejinách Československa, ktoré bolo najviac zatažené tendenčnosťou výkladu o triednom boji v buržoáznej Československej republike, o hlavnej úlohe KSČ vo vnútropolitickom boji, o zložitých vnútropolitických pomeroch a pod. Príspevky venované zahraničnej politike medzivojnového Československa zdôrazňovali jej naviazanosť na Malú dohodu.¹ Historická produkcia mala podobu odborných štúdií, monografických i syntetizujúcich prác a netreba zdôrazňovať, že ani jedna z nich nevybočovala z oficiálne prijatých noriem vtedajšej sovietskej historiografie. Tento trend v spracovaní česko-slovenských dejín prevládala v historiografii ZSSR až do konca 80. rokov 20. storočia.

Na prelome 20. a 21. storočia nastali zmeny aj vo výskumne dejín Československa. Výskum českých a slovenských dejín sa sústredil v Inštitúte slavjanovedenia RAN v Moskve a na Historickej fakulte Moskovskej štátnej univerzity na Katedre dejín južných a západných Slovanov. Práce ruských historikov, ktoré vznikli vo vymedzenom časovom období, sú zamerané na problematiku, ktorú možno rozdeliť

¹ Bližšie o historiografii tohto obdobia pozri: FIRSOV, J.: Rossijskaja istoriografija o razvitii mežvojennoj Čechoslovackoj respubliky (1918 – 1938). In: VALENTA, J., VORÁČEK, E., HARNA, J.(ed): *Československo 1918 – 1939. Osud demokracie ve střední Evropě*. Praha 1999, s. 59 – 72.

do niekoľkých ústredných tematických okruhov: vývoj medzivojnového Československa, obdobie 2. svetovej vojny a nastolovanie sovietskeho mocenského systému v povojnovom Československu.

Do prvého tematického okruhu možno zaradiť aj práce, ktoré sa dotýkajú začiatku 20. storočia a 1. svetovej vojny. Niektorým parciálnym problémom tohto obdobia sa formou odborných štúdií venovali Savvajitova a Zoja Nenaševa. Prvá z nich analyzovala miesto českej otázky v politike oficiálnych kruhov Ruska v čase 1. svetovej vojny.² Zoja Nenaševa upozornila na konfesijné problémy v Rakúsko-Uhorsku pred 1. svetovou vojnou, pričom sa zamerala na vznik a charakteristiku aktív ruskej pravoslávnej cirkvi v Prahe do roku 1918.³ Mimo záujmu ruských historikov ostáva naďalej pôsobenie česko-slovenských légii v Rusku. Narastajúci záujem z českej a slovenskej strany o hroby českých a slovenských legionárov na území Ruskej federácie, čoho dôkazom je aj usporiadanie výstavy o živote československých legionárov v Rusku a v Jekaterinburgu roku 2002,⁴ je viac prejavom entuziazmu ako náznakom začínajúceho sa historického výskumu a záujmu historikov o túto tému.

Vznik Československa roku 1918 sa ako samostatný problém výskumu neobjavil, avšak ruskí historici sa tomuto obdobiu venovali sprostredkovane, formou spracovania aktivít ústredných politických osobností, ktoré stáli pri zrode Československej republiky a zásadným spôsobom ovplyvnili jej ďalší vývoj. Osobnosti prezidenta Tomáša Garrigua Masaryka bola venovaná štúdiá, ktorá vychádza z práce Karla Čapka *Hovory s Masarykom*⁵ a približuje obraz Masaryka v ruskej literatúre i jeho vnímanie ruskej literatúry.⁶ Vzťah Masaryka a Karla Kramára z pohľadu ruského konzula v Prahe a ich postoj k neoslavistickému hnutiu osvetlila Zoja Nenaševa.⁷ Na rozdiel od obdobia pred rokom 1990 sa zvýšil záujem ruských historikov o osobnosť druhého československého prezidenta a dlhoročného ministra zahraničných vecí ČSR Edvarda Beneša. Odborné periodikum *Voprosy istorii* roku 1993 prinieslo ruský preklad Benešovej práce *Demokracie dnes a zítra* s úvodnou štúdiou Valentíny Marjinovej.⁸ Benešove názory na demokratický vývoj spoločnosti analyzovala na stránkach časopisu *Slavjanovedenije* Jelena Serapionova.⁹

2 SAVVAJITOVA, M. D.: Češskij vopros v oficialnych krugach Rossii v gody pervoj mirovoj vojny. In: *Pervaja mirovaja vojna. Diskussionnyje problemy istorii*. Moskva 1994.

3 NENAŠEVA, Z. S.: Russkaja pravoslavnaja cerkov v Prage. Časť I. Trudnoje načalo. In: *Professor Sergej Aleksandrovič Nikitin i jeho istoričeskaja škola*. Moskva 2004, s. 412 – 431.

4 VELEMANOVA, V.: Iz Čechii na kraj sveta. *Katalog vystavki: Žizň čechoslovackich legionerov v Rossii i Jekaterinburge v 1914 – 1920. gg i jeho otraženije v českom iskusstve*. Jekaterinburg 2002.

5 ČAPEK, K.: *Besedy s T. G. Masarikom*. Moskva 2000.

6 STYKALIN, A. S.: T. G. Masarik i ruskaja literatura. Po stranicam Besed s Masarikom K. Čapka. *Slavjanovedenije*. 35, 2000, č. 5, s. 20 – 28.

7 NENAŠEVA, Z. S.: Masarik i Kramarž kak ideologi slavjanskogo jedinstva v vosprijatii rossijskogo konsula v Prage. In: *Slavjanskij almanach 1999*. Moskva 2000, s. 123 – 131.

Medzi osobnosti, ktorých meno je späté so vznikom Československa, patrí aj Milan Rastislav Štefánik. Inštitút slavjanovedenia RAN v spolupráci so slovenským veľvyslanectvom a Slovenským inštitútom v Moskve pripravili roku 2001 zborník štúdií venovaných Milanovi Rastislavovi Štefánikovi.¹⁰ Jeho cieľom bolo priblížiť ruskej verejnosti osobnosť, ktorá nebola v predchádzajúcom období v ruskej historiografii spracovaná. Rusí historici (V. K. Volkov, J. V. Bogdanov, J. F. Firsov, J. G. Zadorožňuková, Z. S. Nenaševa, J. P. Serapionová) na základe známych faktov i tých, ktoré vyplynuli zo štúdia novospriístupnených archívnych dokumentov, hodnotia osobnosť Milana Rastislava Štefánika ako človeka i ako legendu, všímajú si jeho obraz v slovenskej literatúre i vzťah s Masarykom a analyzujú ho tiež v súvislosti so slovenskou otázkou v ruskej spoločenskej mienke v rokoch 1916 – 1917. Na základe zachovaných materiálov Kolčakovej vlády približujú Štefánikov pobyt v Rusku a podrobnejšie sledujú jeho cestu po Sibíri na prelome rokov 1918 – 1919. Zborník je doplnený fotokópiami dokumentov, ktoré boli nájdené v ruských archívoch a týkajú sa Štefánikovho pobytu v Rusku.

Z ďalších osobností československej politickej scény sa väčšej pozornosti zo strany ruských historikov dostalo Karlovi Kramárovi. Záujem moskovskej historičky Jeleny Serapionovej, dlhodobo sa zaoberajúcej medzivojnovým Československom, o postavu Karla Kramára vyústil po prípravných štúdiách publikovaných v Rusku i v Čechách¹¹ do monografickej práce.¹² Autorka v nej analyzovala predovšetkým Kramárov vzťah k Rusku v rokoch 1890 – 1937. V monografii vymedzila a charakterizovala základné medzníky jeho formovania, od prvej návštevy tejto krajiny cez vplyv manželky Nadeždy Nikolajevny Kramárovej (Chludová – Abrikosová) až po jeho poslednú návštevu Ruska. Všima si Kramárov vzťah k neoslavistom, jeho politické postoje v čase I. svetovej vojny i pôsobenie na Parížskej mierovej konferencii a predloženie jeho návrhu ústavy ruského štátu. Posledné kapitoly knihy sú venované Kramárovej monografii *Ruská krize* i jeho aktivitám zameraným na pomoc ruskej pooktóbrovej emigrácii hľadajúcej útočisko v Československu.

8 BENEŠ, E. Demokratija sevodnja i zavtra. *Voprosy istorii*. 1993, č. 1, s. 88 – 108, č. 3, s. 129 – 156.

9 SERAPIONOVA, J. P.: Eduard Beneš i jeho ideji demokratičeskogo razvitija obščestva. *Slavjanovedenje*. 33, 1998, č. 1, s. 11 – 20.

10 Milan Rastislav Štefánik. *Novyj vzgljad*. Martin 2001.

11 Napríklad: SERAPIONOVA, J. P.: Karel Kramarž o feodalizme i problemach buduščego gosudarstvennogo ustrojstva Rossii. *Slavjanovedenje*. 2001, s. 77 – 82; Tá istá: Semja Kramaržej. Russkaja supruga pervogo premjera Česchoslovakii. *Rodina*. 2001, č. 1/2, s. 134 – 138.; Tá istá: T. G. Masarik i K. P. Kramarž: otnošenije k Rossii. In: *Ľevropejskije sravnitelno-istoričeskije issledovanija*. Vyp.1:Ľevropejskoje izmerenije političeskoj istorii. Moskva 2003, s.124 – 144.

12 SERAPIONOVA, J. P.: *Karel Kramarž i Rossija. 1890 – 1937 gody*. Moskva 2006.

Vnútropolitickým problémom medzivojnového Československa bolo v najnovšej ruskej historiografii venovaných niekoľko odborných štúdií i monografických prác. Ich autori sústredili pozornosť na témy územných sporov v rozvoji česko-slovensko-poľských vzťahov, riešenie národnostnej otázky v novovytvorenej republike, zaujímala ich najmä nemecká otázka, ale aj idea čechoslovakizmu a jej prejavy v medzivojnovej republike.¹³ Problematike formovania parlamentného systému v ČSR sa venoval moskovský historik Jevgenij Firsov. Roku 1989 vydal prvú monografiu o parlamentnom systéme v ČSR v 20. rokoch minulého storočia¹⁴ a roku 1997 na ňu nadviazala druhá monografická práca venovaná systému koalíciej moci a reforme parlamentarizmu v ČSR v rokoch 1928 – 1934.¹⁵

Témou, ktorá bola dlho tabuizovaná a s jej výskumom začala ruská historiografia až v polovici 80. rokov 20. storočia, bola problematika politickej emigrácie z Ruska po roku 1917. V 90. rokoch minulého storočia nadobudol jej výskum široký rozmer a mnohé z vydaných prác sa týkali aj Československa, ktoré patrilo k popredným centram ruských exulantov v medzivojnovej Európe. Pôsobeniu ruskej emigrácie na území Československa sa venovala Jelena Čiňajevová,¹⁶ ale najmä Jelena Serapionová, ktorá roku 1995 uverejnila monografickú prácu približujúcu pôsobenie ruských emigrantov v medzivojnovom Československu.¹⁷ Tá istá autorka sa v ďalších čiastkových štúdiách venovala aj postojom Tomáša Garrigua Masaryka a Karla Kramáča k ruskej komunite a pre ruskú odbornú verejnosť pripravila historiografickú analýzu českej a slovenskej produkcie, venovanú ruskému politickému exilu a jeho pôsobeniu v ČSR.¹⁸ Ruskí historici v svojich prácach upozornili aj na pôsobenie ruských emigrantov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi,¹⁹ na činnosť ruských odborných inštitúcií v Československu,²⁰ na hnutie ruských poľnohospodárov a na kozácke aktivity v medzivojnovom Československu.²¹ Veľkú pozornosť venovali kultúrnym

13 SERAPIONOVA, J. P.: K voprosu o roli territorialnych sporov v razvitii čechoslovakcko-poľskich otnošenií mežvojennoho perioda. In: *Materialy školy molodych slavistov i balkanistov*. Moskva 1990.; SERAPIONOVA, J. P.: Ideja „čechoslovakizma“. Istoki i realizacija. In: *Nacionalnyj vopros v Vostočnoj Jevrope – prošloe i nastojaščije*. Moskva 1995.; SERAPIONOVA, J. P.: Češskije zemli, čechi i nemeckij vopros (1918 – 1945 goda). *Slavjanovedenije*. 35, 2000, č. 5, s. 43 – 52.

14 FIRSOV, J.: *Evoljucija parlamentskoj systemy v Česchoslovakii v 1920-je gody*. Moskva 1989.

15 FIRSOV, J.: *Opyt demokratii v ČSR pri Tomaše Masarike: koalicionnyj pluralizm (1928 – 1934)*. Moskva 1997.

16 CHINAYEVA, E.: *Russians outside Russia: The Émigré Community in Czechoslovakia 1918 – 1938*. München 2001.

17 SERAPIONOVA, J. P.: *Rossijskaja emigracija v Česchoslovakckoj respublike (20 – 30-je gody)*. Moskva 1995.

18 SERAPIONOVA, J. P.: Rossijskije emigranty v Česchoslovakii v mežvojennyje gody. *Voprosy istorii*. 1997, s. 194 – 233.; SERAPIONOVA, J. P.: T. G. Masarik, K. Kramarž i russkaja emigracija. *Slavjanovedenije*. 2003, č. 4, s. 60 – 65.; SERAPIONOVA, J. P.: Rossijskaja emigracija „pervoj volny“ v češskoj i slovackoj istoriografii. In: *Istorija rossijskogo zarubežja problemy istoriografii (konec XIX – XX v.)*. Moskva 2004, s. 210 – 228.

19 DOSTAL, M. J.: Problemy zakarpatskogo nacionalnogo vozroždenija v trudach russkich i ukrajinskich emigrantov v mežvojennoj Česchoslovakii. *Slavjanovedenije*. 1997, č. 6, s. 67 – 72; Tá istá: Rossijskije slavisty – emigranty v Bratislave. *Slavjanovedenije*. 1993, č. 4, s. 49 – 62.

aktivitám ruskej emigrácie v Prahe i v celom Československu.²² Jednou z posledných prác s touto tematikou je zborník štúdií *Tomáš Garrigue Masaryk a Ruská akcia československej vlády*,²³ venovaný 150. výročiu narodenia prvého československého prezidenta. Českí a ruskí autori v ňom hodnotia tvorbu a ideový prínos T. G. Masaryka a jeho vzťah k Rusku a k ruskej emigrácii. Súčasťou zborníka sú aj pôvodné práce ruských emigrantov P. N. Miľukova, P. B. Struveho, V. V. Rudneva, S. P. Meľgunova, E. D. Kuskova.

Téma medzinárodných vzťahov a sovietskej zahraničnej politiky v medzivojnovom období patrí k tým, ktorých spracovanie je determinované mierou prístupnosti historikov k archívnym materiálom. V sledovanom období bolo v ruskej historiografii publikovaných niekoľko prác, venovaných nielen bilaterálnym vzťahom ČSR a ZSSR, ale aj zahraničnej politike medzivojnového Československa, čo súviselo nielen so stúpajúcim záujmom ruských bádateľov o vývoj medzinárodných vzťahov v tomto období, ale aj so sprístupnením niektorých archívnych fondov, obsahujúcich dokumenty o zahraničnej politike ZSSR v medzivojnovom období. Ide predovšetkým o materiály, ktoré sa nachádzali v bývalom archíve ÚV KSSZ, dnešnom Ruskom štátnom archíve sociálno-politickej histórie, ale aj o materiály z Archívu zahraničnej politiky Ruskej federácie. Záujem ruských bádateľov sa sústredil najmä na 30. roky 20. storočia. Výnimkou je štúdia Nikolaja Stankova *Rapallská zmluva z roku 1922 a Československo*.²⁴ Autor v nej poukázal na súvislosti podpísania sovietsko-nemeckej zmluvy a jej vplyv na československú zahraničnú politiku. Stankov uviedol, že Masaryk i Beneš predvídali uzavretie tejto zmluvy a predpokladali, že bude mať veľký vplyv na systém medzinárodných vzťahov v Európe. Prikláňa sa tiež k názoru, že konkrétne kroky umožnili československej diplomacii prispôbiť sa novým podmienkam, ktoré vznikli po podpísaní Rapallskej zmluvy. Autor ďalej konštatoval, že črtajúca sa transformácia systému medzinárodných vzťahov, sprevádzaná oslabením pozícií Francúzska a narastaním anglo-francúzskych rozdielných postojov, prinútila Prahu

20 PAVLOVA, T. F.: Russkij zagraničnyj istoričeskij archív v Praze. *Voprosy istorii*. 1990, č. 11, s. 19 – 30; DOKAŠEVA, J. S.: *Russkij kulturno-istoričeskij muzej v Praze*. Moskva 1993; AKSENOVA, J. P., DOSTAL, M. J.: Russkaja učenaia akademija v Praze v gody vtoroj mirovoj vojny. *Slavjanovedenije*. 2001, č. 4, s. 31 – 54.

21 BORISJONOK, J. J.: Russkoje zemledeľčeskoje dviženije v Čechoslovakii v 1920-je gody. *Slavjanovedenije*. 1992, č. 4, s. 45 – 55.; Tá istá: Formirovanije političeskoj programmy russkogo kazačestva v uslovijach emigracii v Čechoslovakii. *Slavjanovedenije*. 1996, č. 5, s. 18 – 29.

22 PECHTEREV, A. S.: *Russkaja literaturnaja emigracija v Čechoslovakii (1918 – 1938)*. Praha 1993; MUIROMCEVA, L. P., PERCHAVKO, V. B.: Iz istorii kulturno-prosvetitel'skoj dejatel'nosti rossijskoj emigracii v Čechoslovakii v 20-30-je gody. In: *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Serija 8, 1994, č. 3, s. 17 – 26.; KIŠKIN, L. S.: Russkaja emigracija v Praze: kulturnaja žizň (1920 – 1930-je gody). *Slavjanovedenije*. 1995, č. 4, s. 17 – 26.; Ten istý: Russkaja emigracija v Praze: Prazdnovanije „Dňa russkoj kultury“. *Slavjanovedenije*. 2000, č. 4, s. 33 – 38.

23 T. G. Masaryk i „Russkaja akcija“ čechoslovackogo pravitel'stva. Moskva 2005.

24 STANKOV, N. N.: Rapallskij dogovor 1922 goda i Čechoslovakija. *Slavjanovedenije*. 2006, č. 3, s. 3 – 15.

čiasťočne preorientovať svoju zahraničnú politiku na Veľkú Britániu, rozšíriť vzťahy so Sovietskym Ruskom a Weimarskou republikou, upevniť spoluprácu so spojencami z Malej dohody a s inými krajinami stredoeurópskeho regiónu.²⁵ Federalizačným návrhom Milana Hodžu a ich uplatneniu v strednej Európe v 30. rokoch 20. storočia je venovaný príspevok A. V. Gromovej.²⁶ Historik Oleg Ken, žijúci v Sankt-Peterburgu, sa dlhodobo venuje zahraničnej politike stalinského Sovietskeho zväzu v 20. – 30. rokoch 20. storočia. V jednom zo svojich článkov sa zamerá na rolu Československa v politike Moskvy v rokoch 1932 – 1936. Autor v ňom okrem iného konštatuje, že viaznuca spolupráca medzi ZSSR a Francúzskom negatívne determinovala aj ich vojenskú spoluprácu s ČSR.²⁷ Bilaterálnym vzťahom ČSR a Poľska v 30. rokoch 20. storočia sa venujú dve monografie. Grišinova práca, vydaná roku 1999, približuje vývoj československo-poľských bilaterálnych vzťahov v rokoch 1932 – 1939.²⁸ Autor, vychádzajúc hlavne z poľských zdrojov, konštatuje, že obe krajiny mali rovnaký podiel viny na zlých bilaterálnych vzťahoch. Moskovský historik Stanislav Morozov v svojej monografii sledoval vývoj československo-poľských vzťahov v tom istom časovom období (v rokoch 1933 – 1939).²⁹ Jeho cieľom bolo poukázať na aktivizujúci sa nemecký faktor v strednej Európe, ktorý determinoval aj bilaterálne vzťahy týchto dvoch susedných štátov. Morozov sa k téme československo-poľských vzťahov vrátil aj v štúdiu, približujúcej vzťahy Poľska a Československa v období májovej krízy roku 1938.³⁰ Autor si všimá predovšetkým postoj Poľska, pričom konštatuje, že československá májová kríza roku 1938 odhalila úmysly poľskej vlády, ktorá spolu s Maďarskom, bola pripravená zúčastniť sa krízy nielen formou ekonomického bojkotu. Beckove bojové nálady schladil, podľa autora, až spoločný demarš francúzskeho a anglického vyslanca v Poľsku s cieľom nepripustiť zasahovanie Poľska do udalostí v ČSR.³¹

Koncom 90. rokov 20. storočia sa ruská historická produkcia venovaná medzinárodným vzťahom v medzivojnovom období rozšírila o nové edície dokumentov. Jednou z nich bola edícia s názvom *Politické predsedníctvo ÚV RKS (b) – VKS(b) a Európa v rokoch 1923 – 1939*.³² Obsahuje súbor uznesení Politického predsedníctva Ústred-

²⁵ Tamže, s. 14.

²⁶ GROMOVA, A. V.: Plany Dunajskej federácie v programme R. Coudenhove-Kalergiho a v plane M. Hodži. *Mežduarodnyj dialog*. Moskva. 2000, č.1.

²⁷ KEN, O.: Českoslovakija v politike Moskvy (1932 – 1936) gg. In: *Rossija XXI*. Moskva 1996, č. 7 – 8, č. 11 – 12; Moskva 1997, č. 1 – 2.

²⁸ GRIŠIN, J. J.: *Puť k katastrofe. Poľsko-československé otnošenija 1932 – 1939*. Kazaň 1999.

²⁹ MOROZOV, S. V.: *Poľsko-československé otnošenija 1933 – 1939. Što skryvalos za politikoj „ravnoudalennosti“ ministra Ĵ. Becka*. Moskva 2004.

³⁰ MOROZOV, S. V.: Poľša i Českoslovakija v dni majskego krizisa 1938 goda. *Slavjanovedenije*. 2006, č. 3, s. 38 – 43.

³¹ Tamže, s. 43.

ného výboru VKS(b), ktoré boli označené najvyššou formou utajenia, tzv. zvláštny fascikel (osobaja papka) a týkali sa európskej politiky v uvedených rokoch. Zverejnené dokumenty umožňujú sledovať sovietsku zahraničnú politiku a súčasne naznačujú aj vývoj vzťahov ZSSR s ostatnými európskymi krajinami. Československo-sovietskych vzťahov sa dotýka celkovo päť dokumentov tejto edície. Je to protokol č. 48 z 25. októbra 1928 s inštrukciami pre sovietskeho diplomatického zástupcu Antonova-Ovsejenka, podľa ktorých mal odpovedať na Benešove návrhy na nadviazanie normálnych vzťahov medzi Juhosláviou, Československom a ZSSR, pričom Beneš chcel poznať aj stanovisko ZSSR k hlavnej prekážke normalizácie vzťahov, ktorou bol problém Besarábie. Politické predsedníctvo ÚV VKS (b) dalo Antonovi-Ovsejenkovi do Prahy pokyn, aby Benešovi odpovedal v tom zmysle, že sovietska vláda nemá nič proti nadviazaniu normálnych vzťahov a je ochotná začať ďalšie rokovania s Rumunskom.³³ Protokol č. 8 z 8. júna 1934 obsahuje rozhodnutie Politického predsedníctva ÚV VKS (b) o prijatí návrhu M. Litvinova na nadviazanie diplomatických vzťahov s Rumunskom a Československom.³⁴ Protokol č. 25 z 4. mája 1935 je rozhodnutím Politického predsedníctva ÚV VKS (b) splnomocniť vyslanca Alexandrovského, aby zabezpečil, že v texte zmluvy medzi ČSR a ZSSR z mája 1935 bude jasne napísané, že pomoc pri napadnutí ZSSR a ČSR sa poskytne len v prípade, ak obeti napadnutia poskytne pomoc aj Francúzsko.³⁵ Protokol č. 64 z 20. septembra 1938 obsahoval inštrukcie, ktoré dostal vyslanec Alexandrovskij. Z nich vyplývalo, že na Benešovu otázku, či ZSSR dodrží dohodu z roku 1935 a poskytne ČSR pomoc, má odpovedať kladne.³⁶ Posledný dokument, protokol č.1. z 23. marca 1939, obsahoval rozhodnutie zrušiť politické zastupiteľstvo v Prahe a zmeniť ho na generálny konzulát.³⁷

K edícii dokumentov má blízko aj kniha Olega Kena a Alexandra Rupasova s názvom *Politické predsedníctvo ÚV VKS (b) a vzťahy ZSSR so západnými susednými štátmi*.³⁸ Obsahuje protokoly a uznesenia zo zasadnutí Politického predsedníctva ÚV VKS (b) od decembra 1928 do júna 1934. Autori rozdelili archívne dokumenty do piatich tematických častí, ktoré tvoria samostatné kapitoly. Prvá kapitola obsahuje dokumenty týkajúce sa medzištátnych vzťahov ZSSR so západnými susednými štátmi. V druhej kapitole sú dokumenty k spoločenským vzťahom. Dokumenty v tretej kapitole pojednávajú o západnom pohraničí a národnostných menšinách, v štvrtej kapi-

³² *Polithjuro CK RKP (b) – VKP (b) i ževropa. Rešenija „osoboj papky“ 1923 – 1939.* Moskva 2001.

³³ Tamže, s. 178 – 179.

³⁴ Tamže, s. 312.

³⁵ Tamže, s. 326.

³⁶ Tamže, s. 363.

³⁷ Tamže, s. 370.

³⁸ KEN, O. N., RUPASOV, A. I.: *Polithjuro CK VKP (b) i otnošenija SSSR s zapadnimi sosednimi gosudarstvami (konec 1920 – 1930-eh gg.)* Sankt -Peterburg 2000.

tole o štruktúre a zložení zahraničnopolitických orgánov ZSSR a v poslednej, piatej kapitole sú uznesenia o vymenovaní a odvolávaní zahraničných predstaviteľov ZSSR. Dokumenty sú publikované v plnom znení a za každým nasleduje komentár, ktorý vysvetľuje jeho význam, okolnosti vzniku a zhodnotenie. Autori pri písaní komentárov vychádzali zo známych skutočností a faktov, ktoré získali štúdiom literatúry alebo dokumentov, nachádzajúcich sa v Archíve zahraničnej politiky Ruskej Federácie, ale aj v ďalších ôsmich zahraničných archívoch, napríklad v Archíve MZV ČR v Prahe či v Archíve Aktov Nowych vo Varšave. Vzťahov ČSR a ZSSR sa týka 16 uznesení Politického predsedníctva ÚV VKS (b). Okrem tých, ktoré súviseli s personálnym obsadením ruského zastupiteľstva v Prahe, sú tu aj uznesenia, ktoré povoľovali príchod delegácií študentov, družstevníkov, priemyselníkov a novinárov z ČSR do ZSSR. Politický charakter majú uznesenia z roku 1931. Napríklad uznesenie z 20. apríla 1931, v ktorom M. Litvinov navrhoval prerokovať na ÚV VKS (b) vzájomné vzťahy s ČSR. Tento návrh bol odložený na májové rokovanie s tým, že dovtedy sa mali preskúmať možnosti nadviazania diplomatických vzťahov s ČSR. V decembri 1931 sa Československo opäť spomínalo v uzneseniach Politického predsedníctva ÚV VKS (b) v súvislosti s hláseniami z Prahy, že v ČSR sa aktivizujú antisovietske sily pod vplyvom vývoja situácie na Ďalekom východe. Roku 1932 sa v dokumentoch niekoľkokrát (28. 1. 1932, 29. 3. 1932) objavila kauza Vaněk s inštrukciami ako ju riešiť a ako reagovať na podnety z Prahy. V novembri 1933 bola na Politickom predsedníctve ÚV VKS (b) prerokovaná obchodná dohoda medzi ZSSR a ČSR. V júni 1934 sa Politické predsedníctvo rozhodlo prijať Litvinovov návrh na nadviazanie diplomatických vzťahov s Rumunskom a ČSR. V tom istom mesiaci Politické predsedníctvo prijalo ďalšie uznesenie o Československu, v ktorom sa uvádzalo, že predsedníctvo nemá námietky proti udeleniu agreman B. Pavlů, navrhovanému vyslancovi ČSR v Moskve. Dňa 29. júna 1934 sa na zasadnutí predsedníctva rokovalo o vzájomných obchodných vzťahoch, pričom v uznesení z rokovania sa uvádzalo, že vyslanec ZSSR v Prahe je poverený oznámiť československému ministerstvu zahraničných vecí, že ZSSR je pripravený pristúpiť na obchodné rokovania. Dokumenty uverejnené v knihe Olega Kena a Alexandra Rupasova budú prínosom aj pre českých a slovenských historikov pri ďalšom výskume bilaterálnych vzťahov Československa a Sovietskeho zväzu v medzivojnovom období.

Medzivojnové Československo sa v prácach ruských historikov o medzinárodných vzťahoch v 30. rokoch 20. storočia spomína najmä v súvislosti s mníchovskou konferenciou. Väčšinou ide o práce z konca 80. rokov, ktoré analyzujú mníchovskú konferenciu roku 1938 v širšom kontexte vývoja medzinárodných vzťahov.³⁹ Výnimkou je štúdia Valentíny Marjinovej, ktorá mníchovské udalosti približuje na základe novej edície dokumentov československej zahraničnej politiky vydané v rokoch 2000 a 2001 v Prahe.⁴⁰

Druhý ústredný tematický okruh najnovšej ruskej historiografie, venovaný dejinám Československa, predstavuje obdobie 2. svetovej vojny. Dominujú v ňom práce spomínanej ruskej historičky Valentíny Marjinovej, ktorá sa dlhodobo venuje problematike československých dejín a bilaterálnym československo-sovietskym vzťahom počas 2. svetovej vojny a v povojnovom období. Formou odborných štúdií rozpracovala tieto okruhy problémov: postoj českej spoločnosti k sovietsko-nemeckému paktu z roku 1939 a k začiatku 2. svetovej vojny,⁴¹ pôsobenie československého zboru v ZSSR v prvej etape 2. svetovej vojny,⁴² okolnosti a priebeh rokovaní Edvarda Beneša v Moskve v decembri 1943, ktoré spracovala na základe novospriístupných archívnych materiálov,⁴³ problematiku Slovenského národného povstania a postoj ZSSR k povstaniu, kde opäť vychádzala z doteraz nespracovaných archívnych materiálov.⁴⁴ Jednou z posledných monografických prác Valentíny Marjinovej je kniha *Podkarpatská Rus v politike Beneša a Stalina*,⁴⁵ v ktorej približuje vývoj názorov sovietskych a československých predstaviteľov na osud Podkarpatskej Rusi v rokoch 2. svetovej vojny i po nej až po jej pripojenie k ZSSR.

Posledný tematický okruh, ktorému venovali ruskí historici väčšiu pozornosť, je problematika povojnového vývoja a nastolovanie sovietskeho mocenského systému v Československu po roku 1945. Ide o obdobie, ktorého interpretácia podliehala značnej tendenčnosti a až v poslednej dekáde 20. storočia ho mohli bádatelia študovať a pertraktovať z celkom iného zorného uhla. Ruskí historici sa zamerali najskôr

39 SEVOSTJANOV, G. N.: Mjunchen i diplomatija SŠA. *Novaja i novejšaja istorija*. 1987, č. 4, s. 177 – 199; IVANOV, A. G.: Velikobritanija i mjunchenskij sgovor (v svete archívnych dokumentov). *Novaja i novejšaja istorija*. 1988, č. 6, s. 21 – 35.

40 MARJINA, V. V.: Ješčo raz o „Mjunchenskom sgovore“. (Novyje dokumenty iz češskich archivov). *Slavjanovedenije*. 2006, č. 3, s. 16 – 37. Štúdia vychádza z publikácie: *Československá zahraničná politika v roce 1938*. Ed.: J. DEJMEK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK. Sv. I. Praha 2000; Sv. II. Praha 2001.

41 MARJINA, V. V.: Češskoje obščestvo o sovetško-germanskom pakte 1939 g. i načale vtoroj mirovoj vojny. *Voprosy istorii*. 1990, č. 7, s. 18 – 31.

42 MARJINA, V. V.: Čechoslovackij legion v SSSR (1939 – 1941). *Voprosy istorii*. 1998, č. 2, s. 58 – 73.

43 Peregovory E. Beneša v Moskve (dekabr 1943 g.). *Voprosy istorii*. 2001, č. 1, s. 6 – 28.; č. 3, s. 3 – 20.

44 Sovetskij Sojuz i Slovackoje nacionalnoje vostanije 1944 goda. Predislivije V. V. Marjinov. *Novaja i novejšaja istorija*. 1996, č. 5, s. 100 – 130.; č. 6, s. 112 – 123.; MARJINA, V. V.: Slovackoje nacionalnoje vostanije 1944 goda v poslevojennoj istoriografii. *Slavjanovedenije*. 34, 1999, č. 6, s. 44 – 59.

45 MARJINA, V. V.: *Zakarpatskaja Ukrajina (Podkarpatskaja Rus) v politike Beneša i Stalina 1939 – 1945 gg. Dokumentalnoj očerk*. Moskva 2003.

na niektoré parciálne problémy povojnového vývoja v Československu. Zaujala ich napríklad otázka vysídlenia Nemcov z ČSR,⁴⁶ národnostná otázka a jej riešenie v povojnovom Československu,⁴⁷ poľsko-československé konflikty na sklonku 2. svetovej vojny a po nej.⁴⁸ Valentína Marjinová analyzovala vývoj vzťahov medzi ČSR a ZSSR v poslednom roku vojny v rovine politicko-diplomatickej, vojenskej a v rovine medzistraníckych vzťahov medzi VKS (b) a KSČ. Autorka konštatovala, že práve tieto oblasti spolupráce historici doteraz hodnotili so znakom plus alebo mínus podľa toho, v ktorom období tieto analýzy vznikali.⁴⁹ Na základe štúdia novosprístupnených archívnych dokumentov vznikli aj štúdie Galiny Muraškovej, približujúce priebeh februárových udalostí 1948 v ČSR a analyzujúce vplyv sovietskeho vedenia na priebeh týchto udalostí.⁵⁰ Štúdia Orlika zasa hodnotila postoj západoeurópskych veľmocí k februárovým udalostiam 1948 v ČSR. Súčasťou nastoľovania sovietskeho mocenského systému v ČSR boli politické procesy, ktorých obeťou sa stal aj Rudolf Slánsky. Nové dokumenty z ruských archívov týkajúce sa procesu s Rudolfom Slánskym uverejnili *Voprosy istorii* roku 1997.⁵¹

Odborné štúdie venované niektorým problémom povojnových československých dejín boli koncom 90. rokov 20. storočia doplnené o edície dokumentov. Ruskí bádatelia, zaoberajúci sa vývojom krajín bývalého sovietskeho bloku, zostavili dve dvojzväzkové edície dokumentov. Zostavovatelia prvej edície s názvom *Východná Európa v dokumentoch ruských archívov 1944 – 1953*⁵² pod vedením Galiny Muraškovej vybrali dokumenty tak, aby ukázali dynamiku politického vývoja Bulharska, Maďarska, Albánska, Poľska, Československa, Rumunska, Juhoslávie, t. j. krajín, ktoré sa dostali do sovietskeho mocenského bloku. Prvý zväzok obsahuje dokumenty z rokov 1944 – 1948 približujúce vývoj týchto krajín po vstupe Červenej armády na ich územie a vytvorenie koalíčných vlád. Druhý zväzok tvoria dokumenty z rokov 1949 – 1953, ktoré poukazujú na cielené zvyšovanie úlohy domácich komunistických strán a vlád a transformáciu spoločenského života v týchto krajinách v súlade s komunistickými

46 MARJINA, V. V.: Vyselenije nemcev iz Českoslovakii: roždenije i modifikacija ideji. 1939 – 1943 gody. *Slavjanovedenije*. 2003, č. 1, s. 18 – 42.; č. 3, s. 18 – 45.

47 MARJINA, V. V.: Českoslovakija: ot mnogonacionalnogo k dvunacionalnomu gosudarstvu 1944 – 1948. *Slavjanovedenije*. 2001, s. 39 – 59.

48 VOLOKITINA, T. V.: Poľsko-československij pograničnyj konflikt 1944 – 1947 gg. *Voprosy istorii*. 1998, č. 6, s. 118 – 128.

49 MARJINA, V. V.: Sovetskij sojuz i Českoslovakija 1945 g. *Novaja i novejšaja istorija*. 2005, č. 3, s. 38 – 64.

50 MURAŠKO, G.: Fevral' 1948 goda v Českoslovakii. *Meždunarodnaja žižň*. 1998, č. 6, s. 98 – 105.; MURAŠKO, G. P.: Fevral'skij krizis 1948 g. v Českoslovakii i sovetskoje rukovodstvo po novym materialam rossijskich archívov. *Novaja i novejšaja istorija*. 1998, č. 3, s. 50 – 63.; ORLIK, I. I.: Zapad i Praga v fevrale 1948 g. *Novaja i novejšaja istorija*. 1998, č. 2, s. 3 – 12.

51 Delo Slanskogo. Vstupitel'naja statja G. P. Muraško. *Voprosy istorii*. 1997, č. 3, s. 3 – 20.; č. 4, s. 3 – 18.

52 *Vostočnaja ževropa v dokumentach rossijskich archívov. 1944 – 1953*. T. I. Moskva-Novosibirsk 1997.; T. II. Moskva – Novosibirsk 1998.

schémami výstavby socializmu pri maximálnom kopírovaní sovietskych skúseností. Vývoju v Československu sa v oboch zväzkoch venuje 107 dokumentov. Druhá edícia dokumentov s názvom *Sovietsky faktor vo východnej Európe 1944 – 1953*⁵³, ktorú zostavil autorský kolektív pod vedením Tatiany Volokitinovej, nadväzuje na predchádzajúcu a sú v nej zaradené aj dokumenty, ktoré približujú proces nastolenia sovietskeho mocenského systému v Albánsku, Bulharsku, Maďarsku, Poľsku, Rumunsku, Československu a Juhoslávii v rokoch 1944 – 1953. Z dokumentov vyplýva, že narastanie sovietskeho vplyvu v regióne kulminovalo na prelome 40. a 50. rokov a vyústilo do absolútnej kontroly nad komunistickými stranami vo všetkých krajinách sovietskeho bloku.

Okrem edícií dokumentov osvedčené autorské kolektívy pripravili aj monotematické zborníky štúdií venované vybraným problémom povojnového vývoja krajín východného bloku. Zborník vydaný roku 2004 bol zameraný na problematiku riešenia národnostnej otázky v krajinách formujúcej sa sovietskej sféry vplyvu v rokoch 1944 – 1948.⁵⁴ Československu sú v ňom venované štyri kapitoly, ktoré analyzujú vzťahy Čechov a Slovákov v uvedenom období, vysídlenie Nemcov a Maďarov z povojnového Československa a problémy maďarského obyvateľstva v Československu a slovenského obyvateľstva v Maďarsku. Konfesionálnym otázkam v krajinách východného bloku bol venovaný monotematický zborník, ktorého cieľom bolo poukázať na vzťah mocenských orgánov a cirkví v ZSSR i v jeho satelitných krajinách.⁵⁵ Československa sa v tomto zborníku týkajú tri príspevky. Galína Murašková charakterizuje vzťah komunistických strán a katolíckej cirkvi v krajinách východnej Európy. Nosková sa vo svojom príspevku zaoberala aktivitami gréckokatolíckej cirkvi na území ZSSR, Poľska a ČSR pri riešení národnostno-teritoriálnych problémov v rokoch 1945 – 1947 a Vladimír Burega priblížil činnosť pravoslávnej cirkvi v ČSR po roku 1945.

Ruskí historici v svojich prácach upozornili aj na ďalšie medzníky histórie Československa po roku 1945, a to na udalosti roku 1968 a na rok 1989. Problematika Pražskej jari rezonovala v ruskej historiografii najmä v prvej polovici 90. rokov 20. storočia. Ruské odborné periodiká uverejnili dovtedy nepublikované dokumenty z ruských archívov, analyzovali postoje Maďarska a Viedne v čase československých udalostí, uverejnili spomienky dôstojníka sovietskej armády slúžiaceho v ČSR

⁵³ *Sovetskij faktor v Vostočnoj Ľevrope 1944 – 1953*. T. I a T. II. Moskva 2002.

⁵⁴ *Nacionalnaja politika v stranach formirujuščevosja sovet'skogo bloka 1944 – 1948*. Moskva 2004.

⁵⁵ *Vlast' i cerkov v SSSR i v stranach Vostočnoj Ľevropy. 1939 – 1958*. Moskva 2003.

a na základe dokumentov z Archívu MZV ČR v Prahe sprostredkovali ruskej odbornej verejnosti postoj západnej Európy k československým udalostiam.⁵⁶ Nateraz však stále chýba edícia dokumentov, ktorá by obsahovala materiály osvetľujúce pozície ZSSR k spomínaným udalostiam, podobná edícii dokumentov približujúcich postoj ZSSR k udalostiam v Maďarsku roku 1956.⁵⁷

Niektorí ruskí bádatelia zamerali svoj záujem aj na rok 1989 a na rozdelenie ČSSR. Jelena Zadorožňuková sa v jednej zo svojich prác sústredila na vývoj česko-slovenských vzťahov od roku 1968 do roku 1989.⁵⁸ Nežnú revolúciu roku 1989 vníma ako udalosť, ktorá bola začiatkom prechodu od režimu normalizácie k demokracii, a ktorá mala vyriešiť aj vzťahy dvoch štátotvorných národov. Autorka analyzovala vývoj vzťahov Slovákov a Čechov v tomto období a na záver konštatovala, že bremeno neriešených národnostných problémov a s nimi spätého štátnoprávneho usporiadania Československa sa automaticky prenieslo z obdobia normalizácie cez bariéru nežnej revolúcie do posledného desaťročia 20. storočia.⁵⁹ Periodikum *Slavjanovedeni-je* prinieslo štúdiu, ktorá poukazovala na sociologické aspekty nežnej revolúcie⁶⁰ a *Novaja i novejšaja istorija* zasa príspevok hodnotiaci slovenskú a českú historiografiu pred a po roku 1989.⁶¹

Pri posudzovaní ruskej odbornej spisby o dejinách Československa netreba zabúdať ani na syntetizujúce práce. Roku 1988 boli vydané *Krátke dejiny Československa*⁶², ktoré boli ešte ovplyvnené metodologickými postupmi predchádzajúceho obdobia. O desať rokov neskôr bola na Historickkej fakulte Moskovskej štátnej univerzity pripravená a odovzdaná do tlače učebnica s názvom *Dejiny južných a západných Slovanov*, ktorú napísal kolektív historikov z Katedry dejín južných a západných Slovanov. Dejínám Česka a Slovenska je venovaná samostatná kapitola o vývoji Čechov a Slovákov od roku 1914 do konca 90. rokov 20. storočia.⁶³ Po rozdelení Československa sa rozdelili aj výskumné témy ruských historikov na slovenské a české dejiny. Jed-

56 PICHOUJA, R.G.: Čechoslovakija, 1968 god. Vzgljad iz Moskvy. Po dokumentam CK KPSS. *Novaja i novejšaja istorija*. 1995, č. 1, s. 34 – 48.; ORLIK, I. I.: Zapad i Praga v 1968 g. Po dokumentam Archiva MID Češskej republiky. *Novaja i novejšaja istorija*. 1996, č. 3, s. 3 – 20.; STYKALIN, A. S.: Pražskaja vesna 1968 goda i pozicii Vengrii. *Slavjanovedeni-je*. 33, 1998, č. 5, s. 68 – 80.; ŽEMAJTIS, V. F.: Čechoslovackij dnevnik (1968 - 1972gg). *Voprosy istorii*. 73, 1999, č. 8, s. 86 - 97.; POKLAD, B. I.: Pražskaja vesna – vzgljad iz Veny. *Novaja i novejšaja istorija*. 2002, č. 5, s. 116 – 125.

57 *Sovetskij Sojuz i vengerskij krizis 1956 goda. Dokumenty*. Moskva 1998.

58 ZADOROŽŇUK, J. G.: Češko-slovackoje otnošenija: ot režima normalizacii 1969 goda k barchatnoj revolucii 1989 goda. *Novaja i novejšaja istorija*. 2005, č. 6, s. 15 – 33.

59 Tamže. s. 33.

60 KOROVICYN, N. V.: Samaja barchatnaja revolucija: češskij čelovek na fone obščestvennych peremen. *Slavjanovedeni-je*. 35, 2000, č. 3, s. 16 – 26.

61 MARJINA, V. V.: Čechoslovackaja, češskaja i slovackaja istoriografija do i posle barchatnoj revolucii 1989 g. *Novaja i novejšaja istorija*. 2002, č. 1, s. 56 – 79.

62 *Kratkaja istorija Čechoslovakii: s drevnejšich vremen do našich dnei*. Moskva 1988.

63 FIRSOV, Jc.: Čechi i Slovaki. 1914 -konec 90-eh godov. In: *Istorija južnych i zapadnych slavjan*. Moskva 1998.

nou z prvých publikácií, ktorá reagovala na vznik dvoch samostatných štátov a približovala ruskej verejnosti históriu novovytvorenej Slovenskej republiky, boli *Dejiny Slovenska* z roku 2000.⁶⁴ Nevyužitie existujúcej novej slovenskej alebo ruskej odbornej literatúry spôsobilo, že autori prezentovali text plný faktografických nepresností, navyše interpretovaný spôsobom aký bol vlastný prácam staršej proveniencie, prevažne v 70. rokoch 20. storočia. Vydanie ruského prekladu *Krátkych dejín Slovenska* v roku 2003⁶⁵ aj ruská odborná verejnosť privítala ako satisfakciu za nevydarenú publikáciu z roku 2000. Nateraz poslednou prácou ruských historikov, prinášajúcou ucelený pohľad na dejiny Čiech a Slovenska v 20. storočí,⁶⁶ je dvojzväzková syntéza, ktorá vyšla roku 2005. Autorský kolektív tvoria ruskí historici pôsobiaci v Inštitúte slavjanovedenia RAN a špecializujúci sa na dejiny Česka a Slovenska v 20. storočí. Prvý zväzok je venovaný obdobiu od začiatku 20. storočia do roku 1945 a druhý rokom 1945 – 2000. Vedúca autorského kolektívu Valentína Marjinová v úvode prvého zväzku uviedla, že základným cieľom autorov bola konkrétne-historická analýza príčin, faktorov a mechanizmov, ktoré viedli najskôr k vzniku a neskôr k rozpadu štátu Čechov a Slovákov a napokon koncom 20. storočia k vzniku dvoch samostatných štátov – Českej republiky a Slovenskej republiky.⁶⁷ Vychádzajúc z nových dokumentov a s dôrazom na posledné práce oboch národných historiografií sa v knihe analyzujú také okruhy problémov ako postavenie Čechov a Slovákov v Rakúsko-Uhorsku i v období 1. svetovej vojny, vznik ČSR, vnútropolitický vývoj medzivojnového Československa, rok 1938, obdobie 2. svetovej vojny, vývoj československej spoločnosti v rokoch 1945 – 1948, nastolenie režimu sovietskeho typu v rokoch 1948 – 1953, Pražská jar 1968, rozpad Československa a vznik dvoch samostatných štátov.

Výskum dejín Československa v poslednej dekáde 20. storočia a v prvých rokoch 21. storočia bol v ruskej historiografii systematickejší a tvoril kompaktnú zložku výskumu dejín stredoeurópskeho regiónu v 20. storočí. Jeho centrom sa stal Inštitút slavjanovedenia RAN, kde sa sústreďuje najväčší počet odborníkov na dejiny Česka a Slovenska v 20. storočí. Medzi nich patria Jelena Serapionová, Valentína Marjinová, Galina Murašková, Jelena Zadorožņuková. Ruskí historici orientujú svoj výskum prioritne na Československo v medzivojnovom období, na 2. svetovú vojnu a na nastoľovanie sovietskeho mocenského modelu v povojnovom Československu. Táto výskumná orientácia sa prejavila aj na tematickom zameraní ruskej historickej

64 ŠUMOV, S., ANDREJEV, A.: *Istorija Slovakii. V. – XX veka. Dokumentalnoje issledovanie*. Moskva 2000.

65 *Istorija Slovakii*. Moskva 2003. Preklad zo slovenského a anglického jazyka: *Krátke dejiny Slovenska. A Concise History of Slovakia*. Bratislava 2000.

66 *Čechija i Slovakija v XX veke. Očerki istorii*. V dvoch knihach. Moskva 2005.

67 Tamže, s. 11.

produkcie sledovaného obdobia v podobe odborných štúdií, monografií, zborníkov i edícií dokumentov. Výskumu dejín Československa v 20. storočí sa venujú aj historici z Historickej fakulty Moskovskej štátnej univerzity, napr. Zoja Nenaševová, Jevgenij Firsov a Stanislav Morozov. Záujem ruských historikov o dejiny Česka a Slovenska v 20. storočí vytvára do budúcnosti vhodnú pôdu a nové možnosti na odbornú spoluprácu slovenských, ruských i českých historikov.

Lubica Harbulová

Finální jednání Edvarda Beneše o diplomatickou likvidaci Mnichovské dohody roku 1942

„Byl jsem tak spjat osobně s tím, co se stalo před Mnichovem, v Mnichově i po něm a všechno jsem tak bolestně s Vámi prožíval, že odčinění Mnichova a jeho důsledků a všechno to, co jsem pro to se svými přáteli a spolupracovníky mohl učinit – stalo se mi od posledních čtyř let snad už jediným cílem života.“

Beneš v rozhlasovém projevu k domovu 8. 8. 1942

Dramatického rozšíření dosud převážně evropského válečného konfliktu na skutečnou světovou válku v prosinci 1941, zahrnující mimo jiné oficiální vypovězení války spojencům Německa a Itálie ze strany Velké Británie¹, využila i československá exilová reprezentace k dalšímu přihlášení se do sjednocující se fronty protihitlerovské koalice. Dne 16. prosince prezident „exilového státního zřízení“ Edvard Beneš podepsal v duchu ústavní listiny z roku 1920 slavnostní prohlášení válečného stavu Československa se všemi státy, které byly k tomuto dni ve válce s Velkou Británií, SSSR a USA. Tento důležitý dokument spojencům současně připomněl, že ČSR je s Německem a Maďarskem ve válečném stavu „*od chvíle, kdy vlády těchto států se dopustily násilných činů proti bezpečnosti, samostatnosti a územní celistvosti republiky*“.² A ještě téhož dne rozeslalo MZV exilové československé vlády všem spojeneckým kabinetům obsáhlou nótu, v níž byl tento krok podrobně odůvodněn nejen z aspektu politického, ale také právního a v neposlední řadě ideologického.³ Její obsah – obsah precizně zdůvodňující válečný stav ČSR se zeměmi tzv. Osy – je třeba připomenout podrobněji.

Dokument, formálně reagující na válečný stav mezi Velkou Británií, USA a Německem, Japonskem a jejich spojenci, připomínal, že československá vláda předvíдалa takové rozšíření konfliktu jako nevyhnutelné „*vzhledem k ideologii a mravním zásadám, které ovládají dnešní Německo, Itálii a Japonsko*“, již od poloviny třicátých let. Následně byla přehlédnuta řada agresivních kroků, kterých se proti Československu dopustilo Německo a jeho spojenci v čele s Maďarskem od podzimu 1938, mezi nimi

¹ Velká Británie vyhlásila válku Maďarsku, Rumunsku a Finsku dne 6. prosince 1941; příštího dne ji následovaly i Kanada a Nový Zéland. V dalších dnech následovalo vyhlášení válečného stavu těmto zemím i ze strany Jihoafrické unie a Austrálie. 13. prosince pak vyhlásila Británie válku také Bulharsku.

² Text tohoto prohlášení viz E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938-1945. Praha 1946, s. 465.

³ Znění této nóty, podepsané H. Ripkou, viz tamtéž, s. 458 – 464.

tzv. vídeňská arbitráž, vnucená německou a italskou diplomacií vládě druhé republiky, německá okupace českých zemí v březnu 1939 a současné obsazení dalších slovenských území a celé Podkarpatské Rusi Maďary. Československá vláda však nejen žádný z těchto činů neuznala, ale „*oba násilné činy, spáchané německou a maďarskou vládou v březnu 1939, byly činy válečnými a za takové jsou i dnes vládou československou pokládány*“.⁴ Dokument připomínal, že československá reprezentace si ve svých stanoviscích k těmto událostem až dosud uchovávala záměrnou rezervu (a dodejme: svým způsobem v ní pokračovala i citovaná nota, nezařazující, alespoň ne přímo, Mnichov mezi agresivní skutky). Po nových diplomatických krocích spojenců bylo však touto nótou oficiálně ohlášeno vyhrazení „všech práv“ ČSR jak vůči Německu, tak Maďarsku.

Druhá část tohoto klíčového dokumentu se věnovala pro Československo zásadní otázce vztahu jednotlivých spojenců i k těm státům tzv. Osy, mezi nimiž do předcházejících dnů neexistoval válečný stav. Vláda tu přivítala zásadu, podle níž „*spojenci Německa jsou ipso facto nepřáteli Velké Británie, Sovětského svazu a všech jejich spojenců*“, přičemž její opodstatněnost dokumentovala právě na případu Maďarska. Připomínala, jak celá politika Budapešti byla již od počátku třicátých let spjata s fašistickým a nacistickým režimem, a jak horthyovský stát podnikl řadu agresivních kroků nejen proti Československu, ale i proti Rumunsku, Jugoslávii a naposledy SSSR. A pochopitelně se přihlásila k principu, že bezprávně učiněné anexe budou prostě anulovány a fakticky odčiněny, což – dodejme – vytvářelo určitý precedent i pro negaci Mnichova. V závěru nota vyjádřovala vděčnost spojeneckým vládám, že mezi státy, s nimiž vstoupily do válečného stavu, nebyla zahrnuta tzv. bratislavská vláda. Československé MZV to pokládalo nejen za formální potvrzení aktů z července 1940 a následujícího roku, ale vlastně i uznání dřívějšího jeho argumentu, že „*se slovenský lid ve své ohromné většině staví nepřátelsky proti Německu i proti jeho služebníkům, které dosadilo do tzv. bratislavské vlády*“.⁵

Nové formální „vřazení se“ československé exilové reprezentace do řad protihitlerovské koalice (právně se ovšem československá vláda pokládala býti ve válečném stavu s Německem od koncem září 1938) plně korespondovalo s další tehdejší aktivitou diplomacie velmocí. Zatímco v době vydání těchto dokumentů vyjednával o další spolupráci Británie a SSSR v Moskvě A. Eden⁶, premiér W. Churchill se těsně před

⁴ Tamtéž, s. 460.

⁵ Tamtéž, s. 464.

⁶ Srov. např. A. EDEN, *The Reckoning*. London 1964; zde užíván pol. překlad: *Pamiętniki*. II. Obrachunki. Warszawa 1972, s. 229 an.

Vánoci 1941 vypravil na první válečnou návštěvu USA a Kanady. A v rozhovorech s F. D. Rooseveltem (a také kanadským premiérem Mackenzie Kingem) bylo diskutováno nejen o programu příštího vedení války v Evropě, severní Africe a Tichomoří, ale i o slavnostním vyhlášení války státům Osy všemi „spojenými národy.“⁷ Příprava této deklarace rozhodně nebyla jednoduchou záležitostí, protože zvláště ze strany SSSR nadále existovaly výhrady vůči Atlantické chartě (na níž se deklarace výslovně odvolávala) a nadto se Svaz pochopitelně odmítal zapojit do války proti Japonsku. Na nový rok 1942 však byla skutečností a mohla být zástupci dvaadvaceti států v čele s USA, Velkou Británií a SSSR podepsána.⁸ Zastoupené vlády v ní jasně vyhlásovaly, že „pro obranu života, svobody, nezávislosti a svobody vyznání i pro zachování lidských práv a spravedlnosti“ je potřeba porazit nepřátelské státy tzv. trojstranného paktu a jejich společenství. Za tím účelem se zavazovali plně využít všech svých vojenských i hospodářských zdrojů a současně neuzavírat s žádnou z nepřátelských států separátní příměří ani mír.⁹

Nebylo pochyb, že podpis československého vyslance v USA V. Hurbana pod tímto dokumentem byl potvrzením plné rovnoprávnosti jeho vlády a prezidenta mezi státy protihitlerovské koalice a tedy Benešova předcházejícího téměř tříletého diplomatického úsilí. K úplnému završení zápasu za totální likvidaci Mnichova a jeho důsledků alespoň v politicko-diplomatické rovině nyní zbýval Benešovi poslední krok: dosáhnout odvolání podpisu Britů a případně Francouzů (jejichž zástupce ovšem nebyl např. k účasti na deklaraci z 1. 1. 1942 připuštěn!) na Mnichovské dohody. Úsilí o zneplatnění tohoto dokumentu vyplnilo velkou část příštích osmi – deseti měsíců.¹⁰

⁷ Srov. W. CHURCHILL, *Druhá světová válka*. Sv. IV. *Velká aliance*. Praha 1993, kap. 35.

⁸ Originální znění textu tohoto dokumentu viz např. *United Nations Documents 1941 – 1945*, s. 11; český překlad viz např. in: F. D. ROOSEVELT, *Za lepší svět*. Praha 1947, s. 41 – 42; W. CHURCHILL, *Druhá světová válka*, IV, s. 673 – 674.

⁹ Deklaraci podepsali vedle zástupců zmínovaných tří velmocí a Číny vyslanci všech uznaných exilových vlád, tedy vedle československé i polská, belgická, řecká, lucemburská, norská, nizozemská a jugoslávská, dále zástupci britských dominií a několika malých republik v centrální Americe. Umožněn nebyl přístup Svobodným Francouzům, kteří se těsně před podpisem dokumentu dostali do ostrého konfliktu s vládou USA pro svůj výsadek na ostrovy St. Pierre a Miquelon.

¹⁰ Základní obrysy těchto jednání načrtli už za války ve svých projevech sám E. Beneš (jednak v projevu v BBC dne 8. srpna 1942, jednak v relevantních částech velkého projevu před státní radou 12. listopadu 1942, E. BENEŠ, *Šest let exilu...*, s. 160 – 167, resp. s. 308 an., 322 an.) a také státní ministr ministerstva zahraničí H. RIPKA, *Likvidace Mnichova*. Londýn 1942 (Přednáška v British Czechoslovak Friendship Club v Londýně 7. října 1942). Beneš sám se k nim vrátil ve svých memoárech (E. BENEŠ, *Paměti. Od Mnichova k nové válce a novému vítězství*. Praha 1947, zvl. s. 299-312. Z historických zpracování viz např. jejich stručná vylíčení v: H. HANAK, *Prezident Beneš, Britové a budoucnost Československa, 1939 – 1945*. HaV 1995, č. 1, s. 13 an.; J. KUKLÍK, *Londýnský exil a obnova československého státu 1938 – 1945*. Praha 1998, s. 115 an.; naposledy J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, *Cesta k odzúnnání Mnichova za druhé světové války*, v: J. Němeček (ed.), *Mnichovská dohoda. Cesta k destrukci demokracie v Evropě*. Praha 2004, s. 132-144; V. SMETANA, *Ozvěny Mnichova v zahraničně-politických jednáních za 2. světové války*, TAMTĚŽ, s. 145 ad. Následující odstavce, opírající se o dokumentaci obou stran, ovšem podávají výklad poněkud podrobnější.

Od počátku ledna 1942 E. Beneš začal vůči Britům vyvíjet novou diplomatickou ofenzívu, směřující k definitivní právní likvidaci „Mnichova“ tak, aby Československo bylo nejen nyní, ale především na příští mírové konferenci (nezapomínejme, že podle tehdejších předpokladů mohla válka skončit ještě týž rok!) v plně rovnoprávném postavení s ostatními menšími státy. Prakticky zároveň začal definitivně připravovat zástupce sudetoněmeckého exilu v čele s W. Jakschem na to, že „německá otázka“ v příštím Československu bude přinejmenším částečně rozřešena transferem německé minority.¹¹ Už 19. ledna se v rozhovoru s vyslancem Basilem Nicholsem vyjádřil kriticky o tom, že vedení B.B.C. umožnilo Jakschovi několikrát v měsíci hovořit v rámci německého vysílání stanice, což s sebou - vedle dopadů přímých - neslo samozřejmě i právní relevance. A současně Britům oznámil, že obdržel od Rusů příslib plné podpory restituce Československa v jeho původních předmnichovských hranicích.¹²

Stanoviskem diplomatů Jeho Veličenstva v této otázce sice Beneš zatím nepohnul, od Nicholse opakovaně uslyšel, že Velká Británie nemůže učinit žádný závazek ve věci příštích hranic v Evropě bez konzultace s USA. Zhruba v té době ale dokončil přípravu programového materiálu, podle něhož měl být koncem války problém v návaznosti na jeho starší koncepty rozřešen. Vycházel sice z předpokladu teoretické restituce původních hranic republiky ze září 1938, počítal však s jejich částečnou úpravou (a tím pozbytí zhruba 600 tisíc Němců). Současně ovšem předjímal částečný transfer majority sudetských Němců, nejméně v počtu 1,2 milionu lidí, čímž měl – při započtení předcházejícího útěku přímých viníků – klesnout jejich počet v poválečném Československu na zhruba 600 tisíc až 1 milión.¹³

Už 21. ledna 1942 prezident o tomto svém konceptu diskutoval s A. Edenem, který jej chtěl na slavnostním obědě seznámit s výsledky své moskevské cesty.¹⁴ A šéfu Foreign Office také otevřeně sdělil, že jedině dohoda o příštích československých hranicích – tedy právní likvidace Mnichova – umožní jeho vládě naplnit další cíle, především zakončit jednání s Poláky o případnou poválečnou konfederaci, a v neposlední řadě podnítit novou aktivitu domácího odboje v okupované vlasti. Eden sice podobnou dohodu podmiňoval tím, aby zástupci sudetoněmeckého exilu vstoupili do Státní rady, což Beneš musel vzhledem k postojům domácí rezistence odmítnout. O právní likvidaci Mnichovské dohody do *statu quo ante* však Eden

¹¹ Hoover Institution Archives, Táborský Collection, E. TÁBORSKÝ, *Deníky E. Táborského* (dále cit. jako E. TÁBORSKÝ, *Deníky*), strojopis, sv. III, s. 3-4; záznamy k 7. a 8. srpnu 1942. (Za zapůjčení kopie tohoto důležitého pramene jsem zavázán dr. Janu Němečkovi).

¹² British National Archives (dále jen BNA), FO 371, f. 30834. Zpráva B. Nicholse pro F.O. z 19. ledna 1942.

¹³ Resumé tohoto materiálu viz v: E. TÁBORSKÝ, *Deníky* III, s. 7; záznam k 20. lednu 1942.

¹⁴ BNA, FO 371, f. 30834. Edenova zpráva pro Nicholse z 21. ledna 1942.

nechtěl z právních ani z politických důvodů slyšet. Připomněl závazky Britů vůči Rooseveltovi v Atlantské chartě (tento argument měl Beneš uslyšet od Angličanů v následujících týdnech ještě vícekrát, i když např. ve vztahu k východním polským územím přestal být Churchill brzy tak důsledný) a nadto by prý právní odřeknutí Mnichova způsobilo řadu dalších obtíží. Prezident po té prezentoval Edenovi svůj plán, obsažený ve výše zmíněném memorandu (byť s poněkud odlišnými čísly). A třebaže finální odpověď pochopitelně neuslyšel, Sir Anthony nepochyboval že nějakou formuli ohledně neplatnosti Mnichova, která by uspokojila obě strany, bude jistě možno nalézt.¹⁵

Beneš diskutoval o „oduznání“ mnichovské dohody znovu na počátku února s vyslancem Nicholsem, jemuž zdůrazňoval, že jedním podstatných důvodů takového kroku je úplná rovnoprávnost Československa ve věci hranic s ostatními menšími státy na příští mírové konferenci.¹⁶ O formuli, právně likvidující Mnichov, pak jednal hned při dalším setkání 23. března i s Edenem, ovšem opět bezvýsledně. K výsledku zatím nevedlo ani další úsilí státního ministra H. Ripky, který o pár dnů později dokonce vyslanec Jeho Veličenstva navrhl – prý bez prezidentova vědomí – vlastní formuli.¹⁷ Podle ní měla britská vláda prostě vydat prohlášení, že k jejím cílům patří znovuvytvoření svobodného, silného, nezávislého a prosperujícího Československa a za tím účelem bude pro něj hledat takové hranice, které by zajistily jeho obranyschopnost a ekonomickou prosperitu. Nichols sice pochyboval, že by taková formule byla pro jeho vládu přijatelná. Zjevně však přikládal váhu Ripkovým i Benešovým varováním, podle nichž další váhání Britů ohledně validity Mnichova jen nahrává Rusům. Ti totiž – jak ještě připomeneme – opakovaně ústy svého vyslance A. Bogomolova prezidenta a jeho kolegy ujišťovali, že jsou pro obnovu Československa v jeho hranicích předmnichovských.¹⁸ Čeští státníci oprávněně své britské partnery upozorňovali, jak s tím kontrastující postoj Británie v podstatě posiluje nedůvěru Čechů v okupované vlasti, zasetou Mnichovem, k Západu.¹⁹

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ BNA, FO 371, f. 30834. Zpráva B. Nicholse z 9. února.

¹⁷ BNA, FO 371, f. 30834. Edenova zpráva pro Nicholse z 23. března; tamtéž, Nicholsova zpráva Edenovi z 30. března.

¹⁸ Podle Tábořského záznamů toto Bogomolov sdělil Benešovi poprvé 3. června 1942, srov. E. TÁBORSKÝ, *Deníky*, III, záznam k 4. červenci 1942, s. 73.

¹⁹ Ripka podle relace Nicholse doslova prohlásil: „*British prestige and therefore to a considerable extent British influence had increased as a result of the stand we have made this war... Nevertheless he is sincerely concerned lest his country may be left, willy-nilly, dependent in the future upon Russia. This, in his view, must be avoided at all costs, and he sincerely believes that the chances of such one-sided dependence will be increased if His Majesty's Government do not come out fairly soon with some pronouncement or gesture comparable to the Soviet Government's readiness to recognize in its entirety a pre-1938 Czechoslovakia.*“

Při setkání s Nicholsem 9. dubna Beneš navrhl pozměněnou formuli, podle které se měla britská vláda v souvislosti s německými agresivními kroky z března 1939 prohlásit za „zbavenou závazků plynoucích z Mnichova“ a současně potvrdit, že díky tomu je obnoven právní statut Československa tak, jak existovalo před Mnichovem.²⁰ Když vyslanec po prvním přečtení prohlásil, že taková formulace je evidentně nepřijatelná, dotázal se Beneš, zda-li by tedy bylo možno nahradit termín „právní statut“ pojmem „teritorium“, ale ani tu neuspěl. Jeho další reakce byla celkem pochopitelně podrážděná; Nicholsovi suše oznámil, že tedy bude muset prozatím tato jednání uzavřít přípisem adresovaným Edenovi, v němž bude konstatovat dosaď vadní neúspěch při hledání dohody, protože musí chránit i svoji pozici, a to i před svými krajanů. Nichols sice pochyboval (a právem), že by ji vlekoucí se rozhovory mohly ohrozit, Beneš však opakoval a rozvíjel celou plejádu důvodů, pro které chtěl jednání uzavřít, mezi nimiž na prvním místě bylo právě postavení exilové vlády vůči krajanům v okupované vlasti. Znovu upozorňoval, jaký vliv na jejich smýšlení mají průtahy britské vlády při „oduznání“ Mnichova, zatímco SSSR neváhal přislíbit restituci republiky v původních hranicích. A vyslovil opět obavy, že takový přístup jen posiluje postavení Svazu v české veřejnosti a může usnadnit případnou snahu o komunistické revoluce koncem války. Jakkoliv Nichols řadu jeho argumentů oslaboval, jeho osmistránkový list Edenovi dosvědčuje, že jádro prezidentovy argumentace ohledně rostoucího vlivu Ruska opět působilo.²¹

Koncem května 1942 bylo na Foreign Office sestaveno podrobné memorandum, týkající se možného vlivu Mnichovské dohody na příští československé hranice, jež probíralo Benešovy a Ripkovy předcházející argumenty. V zásadě ale setrvalo na stanoviscích vymezených dokumenty, jimiž bylo v letech 1940-41 uznáno československé státní zřízení. Jakékoliv závazky ve věci hranic na sebe Britové nadále brát nechťeli, přiznání jurisdikce československé vlády nad sudetoněmeckými exulanty bylo pak stále podmiňováno včleněním jejich zástupců do Státní rady. Ve věci kontinuity československého státu pak autoři memoranda tvrdili, že byla ipso facto uznána už akty z července 1941, „vláda Jeho Veličestva však není s to uznat, že takový československý stát je nutně identický právně a ve věci hranic se státem, jaký existoval před Mnichovem“.²² Nakonec byla navržena kompromisní formulace, konstatující, že britská vláda není vázána změnami, nastalými po roce 1938, která se také stala bází dalších

20 BNA, FO 371, f. 30834. Nichols Edenovi 14. dubna 1942.

21 Tamtéž.

22 BNA, FO 371, f. 30834. Memorandum F.O. z 29. května 1942,

jednání. Jejich atmosféru ovšem nutně ovlivnilo i dění v centrální Evropě, tedy úspěšný atentát československých parašutistů na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha a šílený teror, který Němci rozpoutali v tzv. Protektorátu po jeho smrti.²³

Dne 4. června, tedy v den, kdy v Praze skonal Heydrich, se Beneš sešel k novým jednáním s Edenem a předal mu upravenou verzi svých jarních návrhů. Britové měli potvrdit, že Československo nepřestalo v důsledku nacistické okupace právně existovat, že je definitivně obnoveno právní postavení Československa, jaké existovalo před Mnichovem a že tedy přestávají právní výhrady, které Britové oznámili při uznání státního zřízení 18. července 1941.²⁴ Podle svědectví prezidentova sekretáře projevil Eden „ochotu pomoci, jak to jen půjde“. Když však koncem téhož týdne začal Beneš věc znovu projednávat s Nicholsem, opět uslyšel, že jím navržené formulace jsou pro Brity nepřijatelné. Zřejmě rozčilený Beneš nešťastnému tituláři kontroval s tím, že takový postoj je ze strany Britů vlastně jen pokračováním „mnichovanské“ politiky, což Nichols právem odmítl. Navrhl ale prezidentovi zmiňovanou kompromisní formuli, podle níž se Britové necítili vázání Mnichovem při poválečném stanovování hranic, a zároveň se u svých nadřízených přimlouval, aby v této věci vyšli Benešovi co nejvíce vstříc jak vzhledem k situaci v Protektorátu, tak vzhledem k postoji Moskvy.²⁵ V té době totiž – vedle německého teroru v českých zemích – zasáhl do dalších jednání nepřímo „ruský“ faktor

Dne 22. května přicestoval na návštěvu Londýna (a 28. 5. odtud odlétl do Washingtonu) šéf Stalinovoj diplomacie Vjačeslav Molotov.²⁶ Do obou západních metropolí přijel především pro závazný příslib co nejdřívějšího otevření druhé fronty, která by okamžitě odpoutala z ruského válčiště alespoň čtyři desítky divizí. Ale i když takový závazek neobdržel (zvláště Churchill ruskému hostu opakovaně zdůrazňoval obtížnost invaze, na níž západní spojenci zatím nebyli připraveni), bilance jeho londýnských rozhovorů rozhodně nebyla bezvýsledná. Od spojenců sice nezískal písemné potvrzení hranic SSSR z 22. 6. 1941, o které sovětská strana usilovala už od Edenových rozhovorů v Moskvě koncem předcházejícího roku, z hovorů s nejvyššími britskými představiteli bylo však evidentní přitakání této pretensi snad s výjimkou

²³ Srov. např. V. MASTNÝ, *Protektorát a osud českého odboje*. Praha 2003 (angl. originál: *The Czechs under Nazi Rule*. New York 1971), kap. 11.

²⁴ TÁBORSKÝ, E.: *Deníky*, III, záznam k 4. červnu, s. 72 – 73.

²⁵ BNA, FO 371, f. 30834, Nichols Edenovi 9. června 1942.

²⁶ K návštěvě V. Molotova Londýna viz např. W. CHURCHILL, *Druhá světová válka*, IV, kap. 19; část ruské dokumentace otiskl O. RŽEŠEVSKIJ, *Vizit V. M. Molotova v London v máje 1942 g. Peregovory s U. Čerčillem, A. Idenom i přepiska s I. V. Stalinym*. NNI 1997, s. 123-189; Z literatury např. V. MASTNÝ, *Russias's Road to the Cold War*. Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941 – 1945. New York 1979, s. 46 – 47; z české literatury např. R. KVÁČEK, *Diplomaté a ti druzí*, s. 182-185, všímající si ovšem jen americké části jeho cesty.

některých východních částí někdejší *Rzeczypospolité*.²⁷ Především ale 26. května podepsal s A. Edenem dalekosáhlou spojeneckou smlouvu, která obě strany zavazovala nejen k všestranné pomoci a podpoře ve válce proti Německu, ale (v článcích 3 až 6) obsahovala i značně dalekosáhlé závazky pro dobu poválečnou. Obě strany se tu totiž ve jménu zachování míru a zabránění dalších agresí ze strany Německa a jeho případných spojenců jednak k opatřením, „která jsou v jejich moci, aby znemožnily opakování agrese“ ze strany tohoto státu, jednak pro případ války s ním zavazovaly opět ke vzájemné pomoci všemi prostředky včetně vojenské.²⁸ Dokument tak tvořil nejen jeden z nejdůležitějších formálních svorníků protihitlerovské koalice, ale současně antcipoval zásadní složku poválečné evropské bezpečnostní architektury, což nutně ovlivnilo mimo jiné i další úvahy E. Beneše.

Československý prezident, který Molotova poznal už při své cestě do Moskvy před sedmi lety v červnu 1935, neměl při jeho první zastávce v Londýně šanci se s ním setkat. Angličané i Rusové totiž návštěvu tajili a menší spojenci byli o jeho pobytu v metropoli na Temži informováni vlastně až při jeho návratu z USA. Beneš si však nepochybně přál se s šéfem sovětské diplomacie setkat již proto, aby vyjasnil postoj Moskvy ke konfederativním plánům a vlastně příští evropskou politiku Svazu vůbec. Proto uvítal návrh sovětského vyslance A. Bogomolova na schůzku s Molotovem, k níž došlo večer 9. června, tedy v předvečer vyvraždění Lidic, za přítomnosti H. Ripky a I. Majského.²⁹ Jak ukazuje jeho záznam, byl jejím téměř nadšen, rozhovor s Molotovem prý byl „*přímý, jasný, velmi konkrétní a zcela přátelský*“. Ve světle českého dokumentu se ovšem takovému hodnocení můžeme sotva divit. Sovětský představitel totiž – alespoň navenek – přitakal i řadě Benešových zahraničně-politických vývodů a prognóz, navíc potvrdil předcházející přísliby svého vyslance A. Bogomolova ohledně absolutní neplatnosti Mnichova, což kontrastovalo se zmiňovaným stálým váháním Britů v této věci.

Šéf sovětské diplomacie na počátku rozhovoru zopakoval, že Moskva bude podporovat restituci předmnichovských československých hranic, „*poněvadž nemůže schválit a přijmout nic, co souvisí s Mnichovem a jeho důsledky,*“ pak se ale většina další diskuse zaměřila na československo-polský projekt a polskou otázku vůbec. Na Benešovu přímou otázku, jsou-li Sověti proti konfederaci, ovšem Molotov reagoval jen

²⁷ Je třeba připomenout, že sám Churchill se v korespondenci s Rooseveltem zasazoval o potvrzení ruských hranic z roku 1941 již od března 1942 a navrhoval za tím účelem upravit i znění Atlantické charty; viz jeho list F. D. Roosveltovi z 7. března 1941;

²⁸ Text této smlouvy viz např. v: A. Šnejdár (ed.), *Druhá světová válka v dokumentech a fotografiích*, sv. II, Praha 1969, s. 23-26.

²⁹ Záznam tohoto rozhovoru viz J. Němeček et cons. (ed.), *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních* (dále jen ČsVDJ), Praha 1998, sv. I, dok. č. 171, s. 348 – 351; též *Československo-polská jednání o konfederaci 1939 – 1944*. Praha 1994 (dále jen ČsPJK), dok. č. 112.

vytáčkou, že „*nejsou a nechtějí být protipolští*“ a budou se snažit s Poláky dosáhnout dohody o přátelství a poválečné spolupráci. Prezident tedy zopakoval své známé podmínky realizace všech československo-polských dohod, mezi nimiž na prvním místě zdůraznil, že je tak či onak musí schválit „domov“. Ani pak však pozitivní odpověď nedostal. Teprve když opakoval, že se Čechoslováci rozhodně nebudou „míchat“ do ruských sporů s Polskem, měl šéf moskevské diplomacie reagovat, že tedy proti „tomu“ nic nemají. Beneš sám ostatně vzápětí hodnotu konfедераčních plánů začal zpochybňovat tím, že mnozí jejich architekti do nich chtějí zahrnout i státy, bojující na druhé straně fronty, což označil za vzdušné zámky. Později k tomu ještě dodal, že např. podmínkou jakékoliv spolupráce s Maďarskem je pád tamního „feudálního systému“, čemuž Molotov jistě s chutí přitakal.³⁰

Zřejmě bez problémů se oba muži shodli i v tom, že Německo bude bez ohledu na předvídanou porážku dříve či později představovat vůči svým východním sousedům i pro Rusko znovu nebezpečí a že tedy ČSR, Polsko a Svaz musí těsně spolupracovat. Molotov otevřeně hovořil o tom, že Polsko bude „odškodněno“ na úkor poraženého nepřítele a verbálně podpořil i Benešovu myšlenku částečného transferu německé menšiny z republiky.³¹ Nakonec Beneš podrobně vysvětloval svůj postoj v září 1938, kdy - zřejmě v této podobě poprvé - zdůraznil, že jednou z příčin jeho kapitulace byla i obava, aby Západ nevmanévroval Německo do izolované války proti SSSR. Zároveň vyjádřil pochopení pro sovětskou politiku v letech 1939-40, kdy Molotovovi připomněl, že nikdy postup Svazu nekritizoval, což ovšem – jak ukazují i některé československé dokumenty zvláště z roku 1940 – nebyla zcela pravda. Věřili však prezident že byly připomenutým dialogem tyto kapitoly „zcela vyjasněny“, měl se již o půl druhého roku později, v dnech návštěvy v Moskvě, přesvědčit, že mu sovětské představitelé jeho kroky v době Mnichova náležitě „připomenou“. ³² Zatím však Beneše stále čekala především jednání s Brity.

Memorandum, sestavené úředníky londýnského Foreign Office koncem třetího týdne června 1942, ukazuje, že Britové zachovávali vůči podstatné části Benešových požadavků ve věci negace Mnichova stále odmítavý postoj. Vzhledem ke svým závazkům vůči USA zásadně odmítali jakékoliv přísliby ve věci příštích hranic na kontinentu a z téhož důvodu nechtěli přiznat právní kompetence československé vlády nad sudetskými Němci v Británii.³³ Proti vyplnění prezidentových požadavků ostat-

³⁰ Tamtéž, s. 350.

³¹ Je zajímavé, že Beneš tehdy, těsně po Lidicích, stále požadoval jen „zbavení“ se „značného počtu“ Němců nebo alespoň těch, kteří se projeví jako nacisti.

³² ČsSVDJ, I, tamtéž, s. 351

³³ BNA, PRO, 371, f. . Memo: Anglo-Czechoslovak Relations, dat. 20. června.

ně vystupoval také W. Jaksch, který prakticky současně žaloval na Beneše pro jeho plány částečného transferu, které ovšem – jak již víme – prezident netajil ani před Brity.³⁴ Jenže československým diplomatům napomohly v jejich úsilí dvě podstatné okolnosti. Jak bylo již zmíněno, Němci se po smrti Heydricha nespokojili s masovými popravami českých vlastenců, ale 10. června zničili hornickou obec Lidice, jejíž mužské obyvatelstvo prostě vyvraždili, přičemž tento čin otevřeně vydávali za součást svého právního pořádku.³⁵ Osm dní na to došlo ke statečné bitvě skupiny parašutistů v pražském kostele Karla Boromejského. 24. června pak nacisté doslova vyhladili další obec, vesničku Ležáky, jejíž obyvatelstvo s výjimkou dětí opět vyvraždili. I díky stupidní propagandě, kterou sami těmto masovým zločinům dávali, se „česká“ věc v Británii stala předmětem veřejného zájmu. Např. prezidentův sekretář zaznamenal, *„jak silně zapůsobily poslední události u nás na britský cit a jak nesmírně posílily v této zemi proti německou náladu, jak mocný průlom učinily do pozic nemalých stále ještě skupin zdejších germanofilů“*.³⁶

Beneš se v den, kdy bylo oznámeno „vyhlazení“ Ležáků, sešel nejprve s ministrem Edenem a po té shodou okolností s W. Jakschem. Ale zatímco někdejší odvážný bojovník proti fašizujícímu Henleinovi teď nenašel sílu k odsouzení barbarství svých krajanů, jimž chtěl stále zajišťovat postavení v příští Evropě v duchu Atlantské charty, sirem Anthonym běsnění nacistů v protektorátu, donedávna vydávaném za vzor stability v „Hitlerově“ Evropě, evidentně otrásl. Právě na této schůzce Benešovi slíbil, že dostane od Britů ujištění *„že považují Mnichov za neplatný a že budou na mírové konferenci postupovat tak, jako kdyby Mnichova nebylo“*.³⁷ Eden dokonce přinesl na schůzku jakýsi náčrt příslušné deklarace. Vzhledem k přecházejícímu oficiálnímu oznámení Rusů, potvrzenému i Molotovem, že Moskva uznává plně předmnichovské hranice, však projevil ochotu ho ještě jednou přepracovat. Fakticky však již bylo rozhodnuto.

Cesta k finálnímu odmítnutí „Mnichova“ ze strany vlády Jeho Veličenstva sice stále zcela završena nebyla. Ještě počátkem července došlo mezi Benešem a Nicholsem k další diskusi, týkající se zmiňované kompetence československé vlády nad sudetskými Němci, v níž prezident – „v hodině jedenácté“, jak si zapsal britský diplomat – znovu odmítl příslušné britské výhrady.³⁸ Jenže prakticky současně memorandum Foreign Office, podepsané samotným Edenem, doporučovalo *„ve svět-*

³⁴ Tamtéž, záznam o návštěvě W. Jaksche na Foreign Office 22. června.

³⁵ Srov. poznámky V. MASTNÉHO, *Protektorát a osud českého odboje*, kap. II, s. 212 – 213 ad.

³⁶ E. TÁBORSKÝ, *Deníky*, III, záznam k 21. červnu 1942, s. 85.

³⁷ Tamtéž, záznam k 25. červnu 1942.

³⁸ BNA, FO 371, f. 30834; Zpráva B. Nicholse Edenovi 1. července 1942.

le tvrdých zkoušek, kterými prochází československý lid od Heydrichovy smrti, dáti Benešovi zejména z psychologických důvodů“ maximální možnou satisfakci. Podobně jako československý prezident Britové seznali, že po hrůzách heydrichiády nebude v českých zemích po válce jakýkoliv kompromis mezi českou majoritou a Němci myslitelný. Své stanovisko nyní radikálně změnil nejen Beneš, ale i Churchillova vláda, která ještě v první polovině července přijala mezi své další válečné cíle zásadu transferu německých minorit ze středoevropských států včetně Československa.³⁹ Tak prezident dosáhl především díky německému teroru prakticky současně nejen právní negace Mnichova, ale současně příslib radikálního řešení jedné z nejtěživějších otázek moderní české a československé státnosti.

* * *

Vystupňování nacistického teroru v Protektorátu a s ním ruku v ruce jdoucí hysterická kampaň proti „Benešovi krvavému“ ze strany protektorátní elity prezidentovi spolu s dalšími okolnostmi (mimo jiné přísliby ze strany V. Molotova) umožnily během července v zásadě završit jednání o definitivní zneplatnění Mnichova, i když formule přijatá Brity ani nyní nenaplnovala všechna jeho očekávání. Po zmiňovaných rozhovorech s A. Edenem a následně diskusi s vyslancem Nicholsem Beneš doporučil, aby československá strana přijala prostě britské kompromisní návrhy s tím, že v nějaké formě vyjádří zvláště v otázce právní kontinuity československého státu vlastní stanoviska, a toto stanovisko schválili jak ministerský předseda Šrámek, tak státní ministr Ripka.⁴⁰ 7. července, tedy v den, kdy Churchillova vláda schválila zásadu transferu německých menšin ze států střední Evropy, se pak prezident znovu sešel s Edenem a alespoň předběžně s ním dohodl formu britského „oduznávacího“ kroku. Protože britská strana přes veškerou prezidentovu snahu ani věci jurisdikce nad českými Němci neustoupila,⁴¹ Beneš prostě požádal Brity aby tato záležitost byla z jednání nadále vyloučena.⁴² Při tom také zůstalo, i když jinak Angličané i W. Jaksovi brzy oznámili svůj úmysl řešit minoritní problémy v centrální Evropě také transferem. Ještě před výměnou finálních dopisů o neplatnosti Mnichova to ostatně

39 Srov. BNA, PRO, FO 371, f. 30835; výpis z protokolu o zasedání Churchillovy vlády z 6. července 1942; k tomu např. D. BRANDES, *Cesta k vyhnání. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*. Praha 2002, s.138 – 140; P. MAJEWSKI, *Edward Beneš i kwestia niemiecka*, Warszawa 2002, s. 249 – 251 ad.;

40 E. BENEŠ, *Paměti. Od Mnichova k nové válce...*, s. 306 – 307; poměrně stručně tato jednání přiblížil J. KUKLÍK, *Londýnský exil a obnova československého státu*, s. 128 – 130.

41 Britskou argumentaci proti poskytnutí československé jurisdikce nad sudetoněmeckými emigranty nejlépe shrnul úředník F.O. Frank Roberts v dopise vyslanci Nichoslvi z 17. července 1942, v němž tvrdil, že by takový krok znamenal prostě znamenal jejich „předání“ do rukou Čechů. BNA, FO 371, f. 30835; Přípis F. Robertse P. Nicholsovi 17. 7.

42 AÚTGM, EB, II. válka, záznam rozhovoru Beneš-Eden z 7. července 1942; též E. BENEŠ, *Paměti. Od Mnichova k nové válce...*, s. 307 – 308.

Nichols oficiálně oznámil i československému prezidentovi, i když ten to zřejmě již věděl od Edena.

Dne 4. srpna 1942 bylo dosaženo finální dohody o znění dopisů a příštího dne zaslal A. Eden J. Masarykovi oficiální list, v němž připomínal uznání československé vlády 18. července předcházejícího roku a současně vyjádření ministerského předsedy o neplatnosti Mnichova ze září 1940. Aby se předešlo jakémukoliv nedorozumění, oznamoval nyní Eden, že vláda Jeho Veličenstva se považuje za zbavenou jakýchkoliv závazků plynoucích z ujednání roku 1938, které úmyslně zničilo Německo. „*Při konečné úpravě československých hranic na konci války nebudou mít na její stanovisko vliv žádné změny, které se staly v těchto věcech jak roku 1938, tak i později.*“⁴³ Ještě téhož dne pak šéf Foreign Office oznámil tento krok v odpovědi na zřejmě objednanou interpelaci i v Dolní sněmovně, kde současně vzdal hold „*tvrdšímu odporu československého lidu proti jeho bezohledným německým utiskovatelům. Takové činy, jako zničení Lidic pohnuly svědomím celého civilizovaného světa a nebude jich zapomenuto ani, až nadejde doba vyúčtování s jejich pachateli.*“⁴⁴

Edenův dopis ovšem samozřejmě nenaplňoval všechny Benešovy představy o právní likvidaci Mnichova, a J. Masaryk také ve své odpovědi vedle jeho pozitivního ocenění deklaroval, že československá vláda „*trvá na našem politickém a právním stanovisku k Mnichovské dohodě a událostem po ní, tak jak bylo vyjádřeno v nótě československého ministerstva zahraničních věcí ze dne 16. prosince 1941*“. Přesto však označila jeho dokument „*za vysoce významný akt spravedlnosti vůči Československu*“ a vyjadřovala své hluboké uspokojení a vděčnost z tohoto kroku.⁴⁵ Největším úspěchem a současně zadostiučiněním se ovšem Edenův krok stal zřejmě pro samotného Beneše, jehož mimořádného rozrušení téhož dne odpoledne si všiml i jeho anglický řidič, a který mu dal výraz i v následujícím projevu „domovu“ o tři dny později.⁴⁶

Prezidentova řeč 8. srpna 1942 byla zamýšlena nepochybně jako další protitah proti kolaborantským výlevům, především však byla cele nesená duchem triumfu nad jeho největší životní porážkou. „Konečné vylikvidování“ Mnichova (Beneš užíval tohoto slova v tomto smyslu!) interpretoval jako finální krok politicko-diplomatických snah odboje, který přímo navazoval na vytvoření exilového státního zřízení

43 Text tohoto dopisu srov. např. BNA, FO 371, f. 30835; český překlad dopisu např. E. BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 465 – 466.

44 Eden vzdával hold „to the tenacious and courageous stand which the Czechoslovak people are making against their ruthless German oppressors. Acts such as the destructions of Lidice have stirred the conscience of the civilised world and will not be forgotten when the time comes to settle accounts with their perpetrators...“

45 Originál této Masarykovy nóty viz BNA, FO 371, f. 30835; český překlad např. v: E. BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 466 – 467.

46 E. TÁBORSKÝ, *Deníky*, III, záznam k 5. srpnu 1942, s. 108 – 110.

a jeho následné uznání ze strany velmocí. Neopomněl také připomenout, že jako první se od důsledků konference v bavorské metropoli distancovala ústy V. M. Molotova vláda sovětská a teprve po té nótou Edenovou i kabinet britský, i když tak vlastně učinil Churchill známým prohlášením už před dvěma lety. „*To pro nás také znamená definitivní konec a skutečnou smrt všeho toho, čeho byl výrazem Mnichov, a ovšem i všech jeho důsledků*“, byť se Beneš ani nesnažil tajit, že právní pohled českých a britských právníků na validitu tohoto dokumentu se nadále liší.⁴⁷ A prezident pochopitelně nezakrýval ani to, jakým je zvláště britské zneplatnění Mnichova vítězstvím a současně zadostiučinění pro něj osobně; i když „*jediným cílem jeho života*“ byla jistě obnova demokratického Československa, zřejmě příliš nepřeháněl, přiznal-li, že se mu zápas za právní destrukci dokumentu z bavorské metropole stal alespoň v minulých letech klíčovou složkou jeho zápasu, jak bylo citováno v záhlaví studie.⁴⁸

Beneš si uvědomoval, že ani britskou nótou z 5. srpna není zápas o „likvidaci“ důsledků Mnichova vybojován, a to nejen s nepřitelem. Československá diplomacie začala o podobný krok vzápětí jednat i se Svobodnými Francouzi. Navíc bylo třeba právně ošetřit předjímanou likvidaci záboru obou dalších sousedů, Maďarska a Polska, které sice netvořily přímou součást Mnichovské dohody, náležely ale k jejím přímým důsledkům. S postojem Maďarska, které hned 6. srpna proti britskému kroku protestovalo ve svém oficiálním rozhlasovém vysílání, nebylo ovšem třeba si alespoň prozatím dělat starosti neboť náleželo do nepřátelského tábora.⁴⁹ Ambivalentní postoj k britskému kroku však zaujala i polská vláda Wladyslava Sikorského, jejíž úřední *Dziennik polski* téhož dne napsal, že se jí oduznání Mnichova netýká.⁵⁰ Polští diplomaté sice na jedné straně opakovaně svým československým kolegům blahopřáli k jejich významnému úspěchu a zdůrazňovali, že současná reprezentace nemá s Mnichovem nic společného. Zároveň však stále považovali v jeho důsledku zabrané Těšínsko za právní součást příští *Rzeczpospolitá* a zjevně nebyli ochotni z tohoto „dogmatu“ (užijeme-li výrazu čs. vyslance u polské vlády Jana Skalického) nic slevit. A třebaže např. při nejbližší schůzce mezi Benešem a Sikorským 17. srpna nebylo zřejmě o tomto problému vůbec diskutováno, vedle sovětských námitek proti konfederacímu plánu se měl brzy stát druhým, byť možná méně vážným jablkem sváru mezi oběma kabinetem.⁵¹

47 E. BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 160-167, zde s. s. 164 – 165.

48 Tamtéž.

49 Stojí ovšem za povšimnutí, že i maďarská publicistika vystupňovala v následujícím období útoky proti E. Benešovi za jejichž vrchol je možné považovat „studii“ prešovského rodáka I. Borsodyho, *Beneš* (Budapest 1943). K tomu např. komentář AMZV, LA, Maďarsko, kart. 423; též D. CIERNA.LANTAYOVÁ, *Podoby československo-maďarského vztahu 1938-1949*. Bratislava 1992, s. 35 – 36.

50 J. NĚMEČEK, *Od spojení k roztržce*. Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939 – 1945. Praha 2003, s. 185.

51 Srov. záznam o rozhovoru Beneš – Sikorski ze 17. srpna 1942, ČsPJK, 3, dok. č. 129, s. 366-368.

Jednání se Svobodnými Francouzi o odčinění Mnichova, o němž Beneš poprvé uvažoval před komisařem pro zahraniční otázky de Gaullova výboru Mauricem Dejeanem někdy v červnu 1942, za to Čechoslovákům přineslo plný úspěch u Bojující Francie. Pro prezidenta byl takový rezultat přitom – předešleme – úspěchem dvojnásobným. „Likvidoval“ totiž nejen nenáviděnou dohodu ze strany představitelů hnutí, které už od léta 1940 považoval za legitimního představitele Francie, ale současně vytvořil z *československého* hlediska důležitý předpoklad pro obnovu aliance příští republiky s Francií, která měla tvořit jeden z klíčových prvků nejen její, ale celoevropské bezpečnostní architektury.

Připomeňme, že Beneš byl neochvějně přesvědčen o nutnosti velmocenské renesance galské velmoci, k níž byl konec konců po desetiletí poután obdivem jako k kolébce moderní demokracie se sociálním rozměrem, jenž měl své kořeny již před první světovou válkou. Svoje politické frankofilství bez ohledu na zradu francouzské vlády v září 1938 a její následné postoje k československé otázce Beneš nikdy neopustil. Pokoušel se i po pádu Francie udržovat alespoň určité kontakty se svými tamními přáteli, což nejvýrazněji dosvědčovaly jeho dopisy E. Herriotovi, G. Mandelovi a J. Jeannenetovi z poloviny června 1942.⁵² A v mnoha rozhovorech, zvláště při svých velkých zahraničních cestách roku 1943, přesvědčoval nejprřednější světové státníky v čele s F. D. Rooseveltem a J. V. Stalinem, že je v zájmu Evropy a její stability, aby napomohli obnově silné Francie, přičemž brzy chápal obnovu československo-francouzské aliance jako určitou protiváhu rostoucímu vlivu sovětského Ruska.

Prvním výsledkem Benešových a Ripkových rozhovorů s Dejeanem byl jeho dopis diplomatickému zástupci čs. vlády u Francouzského národního výboru Fr. Černému z 2. července, v němž zatímní šéf de Gaullovy diplomacie potvrzoval úmysl Francie podporovat po válce obnovu Československa v jeho původních hranicích a šel tedy – podobně jako Sověti – dále než Britové.⁵³ Koncem srpna, už po „dořešení“ oduznání Mnichova Angličany, pak Dejean oznámil Benešovi de Gaulleův vzkaz, že *La France Combattante* by byla ochotna „udělat prohlášení“ o neplatnosti mnichovské dohody ihned, bude-li si to československá strana přát. A prezident pochopitelně vyslovil souhlas, přičemž zdůraznil, že takový krok bude třeba učinit nezávisle na Britech, což přinese morální i politické body také Svobodným Francouzům.⁵⁴ Počátkem září potom československá strana obdržela od Dejeana první návrh dopi-

⁵² Koncept Benešova dopisu Herriotovi z 18. června 1942 viz J. Němeček et cons (ed.), *Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních 1940 – 1945* (dále jen ČSFVD), Praha 2005, , dok. č. 85;

⁵³ Text tohoto dopisu viz ČsFVD, dok. č. 87, s. 152.

⁵⁴ ČSFVD, dok. č. 95; Záznam jednání Beneš - Dejean z 24. srpna 1942.

su, kterým byla anulována platnost dohody z 29. září 1938 a současně Československu zaručeny hranice pro jeho obranyschopnost, ani Ripku ani Beneše ale tato formulace neuspokojila.⁵⁵ Československá strana chtěla, aby dokument obsahoval i program příštího spojení a muselo tedy jednat dál, i když konsensu bylo dosaženo v horizontu několika týdnů a samozřejmě mnohem snáze, nežli kompromisu s Brity.

Dne 29. září 1942, tedy přesně čtyři roky po podpisu Mnichova, přijal do Británie se z Blízkého východu zatím navrátilší de Gaulle československého diplomatického zástupce F. Černého a seznámil ho se svoji vizí příští francouzské středoevropské politiky, v níž měla ČSR hrát důležitou roli.⁵⁶ Současně byl na adresu ministerského předsedy J. Šrámka zaslán de Gaulleův dopis, v němž bylo Československo označeno za tradičního spojence francouzského lidu a vyjádřen program posílení vzájemného spojení i po této válce. Francouzský národní výbor proto v duchu tohoto programu nejen zavrhl dohody, podepsané v Mnichově, ale označil je „*hned od počátku za neplatné, stejně jako další akty, ke kterým došlo při provádění nebo v důsledku těchto dohod*“. Zároveň se zavázal k podpoře restituce Československa v jeho hranicích před zářím 1938 v takové podobě, aby mu poskytovaly záruky z hlediska vojenské a hospodářské bezpečnosti, územní celistvosti a politické jednoty.⁵⁷ Československá vláda na tento dokument reagovala ještě téhož dne odpovědí, podepsanou formálně msgr. J. Šrámkem a ministrem zahraničí J. Masarykem, v němž vyjadřovala nejen poděkování za tento krok, ale současně oznamovala, že „*nepřestala pokládat francouzský lid za spojence a přítele lidu československého*“ a rovněž ztvrdovala úmysl posílit toto spojení i po válce.⁵⁸

Beneš právem tyto dokumenty ocenil nejen jako další důležité kroky k zničení Mnichova a jeho následků, ale současně – jak to také připomněl v rozhlasovém projevu k domovu hned následujícího dne – za znak renesance nové Francie. „*Ať už se poválečná Francie vnitřně bude organizovat jakkoliv, mluví dnes politicky podpisem generála de Gaulla Francie už nová a osvobozená. Ta společně s podpisy našich ministrů vrací se k tradičnímu přátelství a slavnostně proklamuje, že oba naše národy společně s Velkou Británií, se Sovětským svazem, Spojenými státy a ostatními spojenci obnoví evropský pořádek a svobodu, obnoví slávu, velikost a pevnost Francie i Československa.*“⁵⁹

55 Text francouzského návrhu viz ČSFVD, dok. č. 98; Ripkův komentář tamtéž, dok. č. 99; Benešův komentář, jak jej zaznamenal Smutný, DHČSP, I, dok. č. 242.

56 Srov. zprávu Fr. Černého o tomto rozhovoru, ČSFVD, dok. č. 103.

57 AMZV, LA-D, kart. 136; ČSFVD, dok. č. 105, s. 176 – 177; český překlad např. E. BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 468 – 469.

58 AMZV, LA-D, kart. 136; ČSFVD, dok. č. 106, s. 177 – 178; český překlad E. BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 469 – 470.
59 E. BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 169.

Francouzské oduznání Mnichova prezident současně právem považoval za jakési završení zápasu o mezinárodní uznání Československa, dosažitelné za současné mezinárodní situace pokračující války.⁶⁰ Jak vzkazoval v poselství domácím odboji 10. října 1942, „*diplomaticky naše postavení je už dokonale upevněno a jsme plně uznáni od celého svobodného světa*“.⁶¹ Prakticky totéž mohl o měsíc později pronést ve velkém programovém projevu i při zahajování třetího zasedání Státní rady, kde výsledky diplomatického úsilí svého a svých kolegů ocenil nejen jako vítězství politické a mezinárodněprávní, ale i triumf mravní. „*Čtyři těžká léta našeho mravního a materiálního utrpení jsou symbolicky anulována, a to co bylo a je v této veliké světové krizi ... výlučně naše, tj. československé, je mravně a politicky odčiněno. Je tím řečeno, že jsme ve svém usilování, ve své politice a ve své mravní pozici měli v roce 1938 a 1939 pravdu*“.⁶²

Beneš si ovšem jistě uvědomoval, že jeho teze o právní kontinuitě československého státu není a nikdy nebude absolutně přijímána, a to nejen ze strany Britů. Stejně tak věděl, že i když učiní „nyní tečku“ za předcházejícím zápasem, boj o budoucí zabezpečení státu vlastně současně začíná, jak to ostatně napověděla již formulace dopisů mezi vládou a Svobodnými Francouzi. A právě tento zápas o zajištění příštího Československa, ale současně o jeho demokratický charakter měl tvořit hlavní náplň jeho aktivity v celém zbývajícím období světového konfliktu včetně obou jeho velkých politických cest do Washingtonu a Moskvy v následujícím roce. To je však již následující kapitola dramatu boje o novou republiku.

Jindřich Dejmek

60 Bylo přitom příznačné, že proti francouzské formulaci o likvidaci Mnichova už 9. října oficiálně protestovala u Svobodných Francouzů vláda polská, která – v souvislosti s anektovaným Těšínskem – tvrdila, že francouzský dokument je v rozporu s principy územní integrity Polska. Srov. podrobněji J. NĚMEČEK, *Od spojenectví k roztržce*, s. 189 – 190.

61 Cit. z Benešova poselství z 10. října 1942, v: J. Šolc (ed.), *Edvard Beneš, Vzky do vlasti*, dok. č.72, s. 138.

62 Cit. z Benešova projevu před Státní radou 12. listopadu 1942, v: E. BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 324.

IN ABSENTIO (Súdne procesy s predstaviteľmi politickej emigrácie v rokoch 1939 – 1945)

Ovládnutie priestoru strednej Európy nacistickým Nemeckom znamenalo zásadnú zmenu vnútropolitických pomerov na Slovensku, resp. v Česko-Slovensku. Len časť politického spektra mohla na domácej scéne ďalej pokračovať v aktívnej politike, pričom mnohí tak činili už pod novou politickou značkou. Niektorí politici sa ocitli pred možnosťou voľby medzi pôsobením v rámci úzkeho priestoru vymedzenom pre politiku totalitného štátu pod patronátom nacistického Nemecka a odchodom do emigrácie či ilegality. Často sa potom stávalo, že bývalí politickí súputníci pôsobili v politických štruktúrach dvoch štátov, ktorých existencia sa navzájom vylučovala. Pomyselná hranica medzi dvoma politickými svetmi niekedy viedla aj naprieč jednotlivými rodinami.¹

Bolo teda len otázkou času, kedy sa nový štát aspoň symbolicky vysporiada s činnosťou politickej emigrácie, ktorá pracovala proti jeho samotnej existencii, a postaví jej činnosť z hľadiska svojho vnútroštátneho práva mimo rámca legality. Predkladaná štúdia poukazuje na právny a politický rámec týchto symbolických súdnych procesov s prázdnu lavicou obžalovaných, ktorí sa nachádzali mimo mocenského dosahu orgánov Slovenskej republiky, a na úlohu, ktorú v nich zohrala relatívne nezávislá súdna moc.

Prípadný právny postih odbojovej činnosti v zahraničí sa mohol opierať o legistatívu chrániacu štát pred útokmi na jeho základné atribúty. Predstavoval ju predovšetkým zákon na ochranu republiky recipovaný z prvej Československej republiky, ktorý neskôr nahradil novoprijatý zákon o trestných činoch proti štátu.

Prijatie zákona na ochranu republiky roku 1923 znamenalo aj unifikáciu práva v oblasti tzv. politických deliktov ohrozujúcich existenciu, samostatnosť či územnú celistvosť štátu, jeho republikánsku formu a demokratické zriadenie.² Uhorský zákon, ktorý dovtedy platil na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi, kopíroval nemecký vzor. Na rozdiel od iných oblastí právnej úpravy bol v odborných kruhoch považovaný za modernejší ako rakúska právna úprava (jej územná pôsobnosť sa vzťa-

¹ Príkladom môžu byť bratia Viestovci. Ivan Viest (1882) bol druhým mužom (prednosta prezídia) na Ministerstve dopravy a verejných prác v Bratislave. Jeho brat Rudolf Viest (1890) bol v tom istom čase ministrom exilovej československej vlády v Londýne.

² *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1923, zákon. č. 50/1923.

hovala na Čechy a Moravu), ktorá svojimi vágnymi formuláciami bola väčším nebezpečenstvom pre fungovanie politickej plurality demokratického štátu. Jej extenzívnejší výklad totiž umožňoval aj postih klasických politických prejavov. Autori nového zákona pracovali aj s obdobnými zahraničnými predlohami, predovšetkým nemeckej, švajčiarskej a nórskej proveniencie.³

Zásady, z ktorých vychádzala nová právna úprava, boli definované už na začiatku tvorby „jedného z najchúlostivejších“ zákonov trestného práva, na ktorom sa podieľali aj profesori právnických fakúlt v Prahe, Brne a Bratislave. V prvom rade mal poskytnúť „účinnú ochranu štátnemu zriadeniu, za ktorým stojí väčšina národa“, no na druhej strane nemal brániť normálnemu politickému boju. Represia štátu voči páchatelom mala byť „účinná a dôsledná“, no nemala byť „prepínaná“, pričom rozhodujúcim kritériom malo byť skutočné nebezpečenstvo pre štát, ktoré vyplývalo z protiprávneho konania. Napokon (aj vzhľadom na spomínanú dovtedy platnú rakúsku právnu úpravu) mali byť použité formulácie a právne definície „čo najurčitejšie a čo najjasnejšie, aby každý občan vedel, kam až môže v politickom zápase ísť bez obavy, že sa dostane do konfliktu s trestným zákonom“.⁴

Trestnoprávna ochrana štátu bola štrukturovaná do viacerých oblastí. Prvým okruhom bolo konanie zahrnuté dovtedy pod pojem „velezrada“, ktorý bol nahradený označením „úklady o republiku“. Predmetom trestnoprávnej ochrany bola samostatnosť, jednotnosť, „demokraticko-republikánska forma štátu“ i celistvosť jeho územia. Osobitne bola chránená i slobodná, ničím nehatená činnosť ústavných činiteľov. Z hľadiska fázy spáchania spomínaných trestných činov bol sankcionovaný už aj pokus a v niektorých prípadoch aj príprava.

Osobitná trestnoprávna ochrana sa vzťahovala na štátne tajomstvo i brannú moc štátu. Keďže bezprostredným podnetom prijatia zákona z roku 1923 bol atentát na ministra financií Alojza Rašína, nie je žiadnym prekvapením, že jeho súčasťou bola aj rozsiahla právna úprava ochrany ústavných činiteľov. Predovšetkým šlo o ochranu ich života, zdravia i slobody rozhodovania pri výkone funkcie. Právomoci, zverené ústavným činiteľom zákonom, boli chránené aj pred svojvoľnou uzurpáciou. Hlava štátu bola chránená aj pred urážkami na cti, a to bez ohľadu na pravdivosť hodnotu inkriminovaných výrokov.⁵

³ Národní shromáždění republiky československé. Poslanecká sněmovna. Tlače. Vládní návrh zákon na ochranu republiky (č. 4021).

⁴ Národní shromáždění republiky československé. Poslanecká sněmovna. Tlače. Zpráva výboru ústavně-právního o vládním návrhu zákon na ochranu republiky (č. 3996).

⁵ Sbírka zákonů a nařízení státu československého, roč. 1923, zákon. č. 50/1923.

Vláda Slovenskej republiky nariadila už v auguste 1939 ministerstvu pravosúdia, aby pripravilo nové znenie zákona na ochranu republiky. Legislatívny proces na úrovni vlády bol v tomto prípade zložitejší ako u bežných zákonov a osnova pripravovaného zákona prešla viacerými odbornými grémiami. Najprv to bola užšia komisia, v ktorej bol okrem rezortného ministerstva zastúpený aj najvyšší súd a generálna prokuratúra. Elaborát, ktorý vzišiel z jej činnosti, bol následne predložený na pripomienkovanie ostatným rezortom, prezidentskej kancelárii a predovšetkým celému spektru zložiek justičnej sféry vrátane advokátskej komory. Tie potom spolu so zástupcami právnickej fakulty vytvorili širšiu, 23-člennú komisiu, ktorá sa zaoberala prijatými pripomienkami.⁶

Samotný nový zákon („o trestných činoch proti štátu“), ktorý bol faktickou novelizáciou zákona na ochranu republiky, do veľkej miery kopíroval štruktúru, vymedzenie skutkových podstát trestných činov i výšku trestných sadziieb svojho vzoru z roku 1923. Len nepatrne sa v ňom rozšíril okruh politických deliktov a spoločne s neskorším zákonom o zvýšenom trestaní podvratnej činnosti čiastočne sprísnil ich postih. Napriek zmene politického režimu i pretrvávajúcemu vojnovému stavu teda jeho prijatie neznamenalo podstatné zvýšenie trestnej represie.

Napríklad pri trestnej sankcii v prípade úkladov o republiku nový zákon pripúšťal za obzvlášť závažných okolností, ktoré boli bližšie špecifikované (vodcovská úloha v úkladnom podujatí, spôsobenie obzvlášť závažného následku, použitie ozbrojenej moci a pod.), aj alternatívne uloženie trestu smrti.⁷ Neskoršia sprísňujúca právna úprava, ktorá za určitých okolností obligatórne predpisovala uloženie najprísnejšej trestnej sadzby v rámci rozmedzia daného zákonom, potom fakticky predpisovala sudcom vyniesť hrdelný rozsudok. Toto sprísnenie represie bolo viazané na stav brannej pohotovosti či stanného práva. Stav brannej pohotovosti štátu pritom na Slovensku platil od 22. júna 1941 (vstup Slovenskej republiky do vojny proti ZSSR) nepretržite až do zániku štátu roku 1945.⁸

Trest smrti zaviedol nový zákon aj pre páchatelov vyzvedačstva. V prípade vojenskej zrady bol zavedený trestný postih aj nedbanlivostnej formy zavinenia, so zdôvodnením, že „občania majú byť [v čase vojny – pozn. O.P.] (...) obzvlášť opatrní“.⁹

6 Slovenský zákonník, roč. 1940, zákon č. 320/1940.

7 Slovenský zákonník, roč. 1940, zákon č. 320/1940, porov. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1923, zákon. č. 50/1923.

8 Slovenský zákonník, roč. 1941, vyhláška č. 115/1939 (o vstupe do brannej pohotovosti štátu).

9 Slovenský zákonník, roč. 1940, zákon č. 320/1940, porov.: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1923, zákon. č. 50/1923, porov. *Tlače Snemu Slovenskej republiky* č. 248.

Nová právna úprava reagovala na aktuálnu situáciu – napríklad na formovanie československej armády v zahraničí. Okrem dovtedy platnej trestnosti služby v nepriateľskom vojsku, teda pribudla nová skutková podstata – „*kto najíma, sprostredkuje alebo dodáva slovenských štátnych príslušníkov do služieb nepriateľského vojska alebo ozbrojeného nepriateľského zboru*“.¹⁰

Oproti pôvodnej právnej úprave sa už v novom zákone naopak neobjavili ustanovenia postihujúce členov bývalej habsburskej panovníckej rodiny, ak by bez povolenia vstúpili na územie štátu, ako aj každého, kto by ich v tom podporoval, prípadne ich pobyt pomáhal utajiť.

V súlade so všeobecným princípom, ktorý v trestnom práve umožňuje odmietnuť výpoveď poškodzujúcu blízkych príbuzných, bola aj pre tento prípad zrušená oznamovacia povinnosť trestných činov, ktorú ukladal zákon z roku 1923.¹¹

Svoj rukopis na spomínanom zákone nechal aj ústavnoprávny výbor Snemu Slovenskej republiky. Ten vyprecizoval niektoré vágne formulácie vládnej predlohy, ktorých extenzívny výklad by mohol byť na úkor ľudských práv. Napríklad v prípade poburovania (a analogicky i hanobenia republiky a jej predstaviteľov) malo na rozdiel od dovtedy platnej právnej úpravy stačiť na naplnenie skutkovej podstaty trestného činu, aby sa uskutočnilo pred jedným človekom a následne opakovane pred druhým. Ústavnoprávny výbor snemu sa však vrátil k podmienke súčasnej prítomnosti dvoch „poburovaných“ osôb.¹²

Aplikácia legislatívy, ktorá mala chrániť štát, tak bola takmer výlučne v réžii justičného aparátu Slovenskej republiky. Súdna moc ako jedna z troch základných zložiek trojdelenia moci v štáte zostala počas celého obdobia nemeckého patronátu nad Slovenskom aktuálnymi politickými pomermi takmer nedotknutá. Vďaka autonómii súdnej moci, ktorú totalitná štátna moc až do jesene 1944 rešpektovala, sa jej do značnej miery podarilo udržať si personálnu i inštitucionálnu kontinuitu s predchádzajúcim demokratickým obdobím. Zmeny v organizácii justičného aparátu mali skôr technický charakter – väčšinou súviseli s adaptáciou na zmenu štátoprávnych pomerov, t. j. vznik samostatného slovenského štátu. Podobne ako v iných oblastiach, aj v tomto prípade bola prijatá provizórna právna úprava, pričom plánovaná zásadnejšia reforma sa neuskutočnila z dôvodu pretrvávajúceho vojnového stavu. Počas celého obdobia existencie štátu teda pretrvávala zložitá sústava súdov zahŕňa-

¹⁰ *Slovenský zákonník*, roč. 1940, zákon č. 320/1940; *Slovenský zákonník*, roč. 1941, zákon č. 166/1941, porov. SIVÁK, F. a kol. : *Slovenské a české dejiny štátu a práva v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava 1998, s. 168, 169.

¹¹ *Slovenský zákonník*, roč. 1940, zákon č. 320/1940, porov. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého.*, roč. 1923, zákon. č. 50/1923.

¹² *Tlače Snemu Slovenskej republiky* č. 248, 266.

júca základný systém štyroch stupňov pri neúplnom trojinštančnom systéme civilného i trestného procesu¹³, pričom vo vymedzených oblastiach boli príslušné osobitné, výnimočné či verejnoprávne súdy.¹⁴

Pokiaľ predsa len dochádzalo k určitému procesu „prispôsobovania sa“ súdnej moci potrebám totalitného režimu, až do konca roka 1944 neprebíhal cestou tlaku výkonnej moci na jej nezávislosť, ale šlo skôr o legislatívne zásahy do platného právneho stavu, ktorým boli súdy viazané, a na základe ktorého potom nezávisle rozhodovali.

Okrem sprísnenia právnej úpravy „politických“ trestných činov sa perzekúcia politických odporcov uskutočňovala aj obídenním nezávislého súdu – cestou časovo neobmedzenej tzv. preventívnej väzby v osobitnom zariadení, vytvorenom na tento účel v Ilave. Už v prvom mesiaci existencie štátu využila vláda široké zmocnenie prostredníctvom recepečnej normy zákona č. 1/1939 a prijala veľmi strohé nariadenie, ktorým bol prelomený ústavný princíp, že o obmedzení osobnej slobody na dobu dlhšiu ako je doba zadržania môže rozhodnúť len súd. Takto z ústavného hľadiska, navyše veľmi problematickým spôsobom, splnomocnila ministra vnútra, aby sám rozhodoval o zaistení konkrétnej osoby. Zaistenci sa tak ocitli mimo ochranných krídel nezávislého súdnictva. Dôvody väzby boli pritom formulované veľmi vágne – mala ňou byť činnosť, ktorá vzbudila či vzbudzovala „*vážnu obavu, že bude prekážkou v budovaní Slovenského štátu*“.¹⁵ Aj tento druh perzekúcie politických odporcov sa však javí ako veľmi mierny v porovnaní s vtedajšími totalitnými režimami nemeckej, talianskej alebo sovietskej proveniencie, či s pomermi, ktoré na Slovensku zavládli po roku 1948.

* * *

Osobitnou kategóriou politickej perzekúcie osôb bola činnosť nemeckej okupačnej armády na území Slovenska po potlačení SNP. Početné prípady svojvoľného zatýkania sa udiali bez akéhokoľvek právneho podkladu. Slovenská vláda, ktorá sa tomuto daniu mohla len bezmocne prizerať (prípadne bezvýsledne u Nemcov intervenovať), dostávala z regiónov množstvo správ o náhlom zmiznutí ľudí.¹⁶

¹³ Systém pozostával z okresných súdov, krajských súdov (v Levoči, Michalovciach a mestách, ktoré boli sídlom župy), dvoch hlavných súdov (v Bratislave a Prešove) a Najvyššieho súdu v Bratislave. (Slovenský zákonník, roč. 1939, vl. nar. č. 49/1939; Slovenský zákonník, roč. 1942, zákon č. 112/1942, 113/1942).

¹⁴ SIVÁK, F. a kol. : c. d. 1998, s. 162, 163; porov.: *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu*. II. 1918 – 1945. Bratislava 1973, s. 486n.

¹⁵ *Slovenský zákonník*, roč. 1939, vl. nar. č. 32/1939, porov. BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica 2001, s. 88 – 90.

¹⁶ PODOLEC, O.: Slovenská spoločnosť a pohyb frontu v rokoch 1944 – 1945. In: ČAPLOVIČ, M., STANOVÁ, M. (eds.): *Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004)*. Bratislava 2005, s. 67.

Prvou skupinou, ktorá sa stala objektom tzv. politických procesov, boli bývalí slovenskí politici a diplomati, ktorí opustili územie Slovenska ešte pred vznikom, resp. tesne po vzniku samostatného štátu. V rámci skupiny „Štefan Osuský a spol.“ mali byť okrem hlavného protagonistu súdení aj Milan Hodža, Peter Prídavok, Ján Paulíny-Tóth a Milan Ivanka.

Po podaní trestného oznámenia sa dala do pohybu svojimi štandardnými postupmi súdna mašinéria. Milana Ivanku prokurátor už na začiatku vylúčil z konania, keďže nebola zjavná nijaká jeho aktívna činnosť v prospech odboja v zahraničí.

Po začatí trestného konania boli obvineným ex offio pridelení obhajcovia.¹⁷ Napriek symbolickému charakteru procesu, ktorého výsledok nemohol mať nijaký reálny následok pre odsúdených, využili obhajcovia všetky procesné nástroje v prospech svojich mandantov. Netreba pritom obzvlášť pripomínať, že ich dôsledná činnosť im určite nezvyšovala popularitu u štátnej moci, prinajmenšom u jej časti.

Vyšetrovanie sa opieralo o rozhlasové prejavy, v ktorých obvinení sami informovali aj o inštitucionálnych stránkach svojej činnosti. Hlavným tromfom obžaloby však bolo svedectvo dvoch kňazov slovenskej misie vo Francúzsku, Jána Futáka a Vojtecha Kleina. Po začiatku vojnového konfliktu sa ako občania nepriateľského štátu ocitli v nepríjemnej situácii. Keďže im (najmä po mnohých udaniach zo strany príslušníkov českej emigrácie) hrozila internácia, jediným riešením ich situácie bolo ponúknuť svoje služby ako poľných kurátov formujúcim sa československým vojenským jednotkám. Po porážke Francúzska sa však nestali súčasťou Benešovho odboja, ale zostali v krajine, kde ich zatkli nemecké okupačné orgány a následne sa dostali do rúk slovenských vyšetrovateľov. Vo svojich výpovediach podrobne opísali začiatky formovania československého odboja v Paríži vrátane rôznych podrobností zo zákulisia.

Obhajcovia neúnavne žiadali vo všetkých fázach trestného konania jeho zastavenie a využívali na to všetky ustanovenia trestného procesu, ktoré ho spomaľovali (napríklad niekoľkonásobné návrhy na skúmanie príslušnosti súdu). Vzhľadom na čas spáchania trestného činu bola obžaloba zostavená na základe právneho stavu, ktorý v znení neskorších noviel zakotvoval zákon na ochranu republiky z roku 1923. Hlavné pojednávanie pred krajským súdom, ktorý bol v tomto prípade príslušný v prvom stupni, sa začalo 14. februára 1941.

¹⁷ Štefana Osuského zastupoval Emil Stodola, Milana Hodžu Miloš Bugár, Jána Paulínyho-Tótha Ján Galla a Petra Prídavka Pavol Pekník.

Rozsudok nad obžalovanými vyniesol senát na čele s predsedom Jozefom Markovičom o šesť dní neskôr. Obžalovaných uznal vinnými zo zločinu vojenskej zrady a zločinu úkladov o republiku. Štefana Osuského odsúdil na doživotné väzenie, Milana Hodžu na 18 rokov, J. Paulinyho-Tótha na 15 rokov a Petra Prídavka na 11 rokov. Š. Osuský bol ako cudzinec navyše vypovedaný z územia republiky.

Možnosť podania opravného prostriedku využili právní zástupcovia všetkých odsúdených. Argumentovali nedôveryhodnosťou svedkov obžaloby, ktorí boli sami obvinení z rovnakých trestných činov a najmä bagatelizovali činnosť svojich mandantov. Ich pôsobenie v Slovenskej, resp. Československej národnej rade označovali za „nezáväzné politizovanie v spolkoch o politickom usporiadaní po skončení vojny“, pričom tvrdili, že národné rady nemali žiadnu súvislosť s formovaním československého vojska v zahraničí. Ďalšie funkcie v odboji mali potom prijať z existenčných dôvodov.

Pojednávanie pred druhostupňovým hlavným súdom sa konalo 30. augusta 1941. Senát pod vedením predsedu Štefana Knoteka zamietol všetky žiadosti i námietky obhajcov¹⁸ a v ten istý deň vyniesol rozsudok, v ktorom potvrdil prvostupňové rozsudky a zmiernil výšku trestu pre M. Hodžu na 15 rokov.

Obhajcovia opätovne využili možnosť podania opravných prostriedkov, čím sa trestné konanie dostalo pred Najvyšší súd. Ten vydal svoje rozhodnutie až o necelé tri roky neskôr – 29. apríla 1944, keď zrušil rozsudok Hlavného súdu v Bratislave a nariadil nové odvolacie konanie. Svoje rozhodnutie odôvodnil tým, že Hlavný súd dostatočne nezistil okolnosti, od ktorých závisí možnosť použiť príslušné ustanovenie Trestného zákona. S výnimkou Š. Osuského nebolo podľa Najvyššieho súdu dokázané konkrétne členstvo obžalovaných v orgánoch odboja. Trestné konanie proti skupine Š. Osuský a spol. tak nebolo počas existencie Slovenskej republiky ukončené právoplatným rozsudkom (v prípade zomrelého M. Hodžu bolo zastavené).¹⁹

Slovenské denníky priniesli správy len o prvostupňovom rozhodnutí súdu a o následných „zmiernujúcich“ rozsudkoch už neinformovali.²⁰ Najväčšiu pozornosť mu venoval *Gardista*, ktorý správu priniesol na prvej strane s palcovým titulkom *Renegáti národa odsúdení*.²¹

18 E. Stodolu, M. Bugára a J. Gallu nahradili Alexander Šimkovic a Štefan Král.

19 Štátny archív (ďalej ŠA) Bratislava, fond Štátne zastupiteľstvo Bratislava (ďalej ŠZB), č. 5521/1939.

20 *Slovák*, roč. XXIII., č. 44, 21. 2. 1941, s. 3.

21 *Gardista*, roč. III., č. 43, 21. 2. 1941, s. 1.

Ďalším objektom tzv. politických procesov boli osoby, ktoré opustili územie republiky neskôr, alebo „dezertovali“ k nepriateľovi priamo z diplomatických služieb štátu.

Prvým prípadom bol kariérny diplomat s slovenský vyslanec vo Varšave Ladislav Szathmáry, ktorého tvoriaca sa slovenská diplomacia prevzala z bývalej československej zahraničnej služby. Na začiatok nemeckej agresie voči Poľsku reagoval odsudzujúcim vyhlásením, čím fakticky vypovedal poslušnosť slovenskej vláde. Svoje služby následne ponúkol československému odboju. Podrobnosti o jeho činnosti v Paríži získala obžaloba zo spomínanej výpovede J. Futáka. Prvostupňový krajský súd ho na základe zákona na ochranu republiky 20. augusta 1941 uznal vinným za úklady o republiku a odsúdil na 9 rokov väzenia. Aj Szathmáryho obhajca ex offio využil možnosť všetkých opravných prostriedkov. Rozsudky súdov na vyšších stupňoch však v tomto prípade výšku trestu nemenili. Hlavný súd v rozsudku v uznesení z 15. januára 1942 a 14. apríla 1943 len modifikovali právnu kvalifikáciu niektorých činov.²²

Podobným prípadom „dezercie“ z diplomatických služieb bol Milan Harminec, ktorého minister zahraničných vecí Ferdinand Ďurčanský poveril vedením slovenského konzulátu v Londýne. Po vypuknutí vojnového konfliktu odovzdal bez poverenia svojej vlády na britskom ministerstve zahraničných vecí nótu, v ktorej v mene slovenského národa protestoval proti obsadeniu Slovenska nemeckým vojskom a vyhlásil, že sympatie Slovákov sú na strane Anglicka a Francúzska. Po neuposluchnutí výzvy bratislavského rezortného ministerstva z 3. novembra 1939, aby sa urýchlene vrátil domov, vstúpil aj oficiálne do služieb Benešovho odboja.

Okrem „klasických“ obvinení podľa zákona z roku 1923 bola obžaloba postavená aj na majetkových deliktoch – t. j. sprenevere peňazí, ktoré mu boli zverené ako slovenskému konzulovi. Aj prvé trestné oznámenie, ktoré na neho 29. septembra 1939 podalo ministerstvo zahraničia, bolo len pre tento majetkový delikt, pričom malo ísť o sumu 135 tisíc korún slovenských.

Prvostupňový krajský súd nakoniec zobral do úvahy iba obvinenia „politickéj povahy“ a v rozsudku zo 17. októbra 1941 uznal M. Harmincea vinným zo zločinu štátnej zrady a úkladov o republiku vo fáze prípravy. Odsúdil ho na 7-ročné väzenie, pričom voči rozsudku sa okrem obhajcu odvolal aj hlavný prokurátor Štefan Vagač, ktorý požadoval podstatne vyššiu výmeru trestu. Hlavný súd dal však za pravdu viac

²² ŠA Bratislava, ŠZB, č. 4774/1940.

²³ ŠA Bratislava, ŠZB, č. 4855/1939

obhajobe a v rozsudku z 21. marca 1942 znížil výšku trestu na 5 rokov. Voči tomuto rozsudku podal najprv prokurátor opravný prostriedok, no keďže ho neskôr stiahol, rozsudok nadobudol právoplatnosť a konanie pokračovalo len v čiastkových otázkach, napríklad ohľadom zabavenia majetku odsúdeného.²³

Osobitným prípadom bola kauza Pavla Macháčka, ktorý opustil územie Slovenskej republiky, aby v politických orgánoch londýnskeho odboja zastával ponúknuté miesto „representatívneho slovenského katolíka“, ktoré predtým odmietli viacerí predstavitelia umierneného krídla HSLS. Samotný fakt pôsobenia vo vysokej funkcii (podpredseda Štátnej rady) a jeho rozhlasové prejavy v BBC sa stali základným kameňom obžaloby. Prvostupňový krajský súd ho 28. novembra 1941 uznal vinným zo zločinu úkladov o republiku a odsúdil na doživotné väzenie. Po odvolaní sa obhajcu potvrdil tento rozsudok 5. mája 1942 aj druhostupňový Hlavný súd. Po podaní opravného prostriedku obhajcom sa prípad dostal až na Najvyšší súd, ktorý v rozhodnutí z 5. apríla 1943 zmenil kvalifikáciu zločinu na prípravu úkladov, na základe čoho aj zmiernil výmeru trestu na 10 rokov.²⁴

Ďalšou kategóriou tzv. politických procesov po potlačení SNP bolo „vyrovnanie sa“ štátu s povstaleckou reprezentáciou. Na rozdiel od predchádzajúcich procesov sa vzhľadom na čas „spáchania zločinov“ odvodzovala ich právna kvalifikácia už od zákona o trestných činoch proti štátu z roku 1940 vrátane neskorších „sprisňujúcich“ noviel.

Najvýznamnejším z nich bol proces so Šrobárom a spol., ktorý sa odohral na prelome rokov 1944 – 1945. Významný bol najmä vďaka tomu, že vyvolal bezprecedentný zásah nacistického Nemecka do suverenity slovenského štátu a v rámci neho aj do autonómie súdnej moci, ktorú dovtedy totalitná moc rešpektovala.

Prvé predzvesti Šrobárovho procesu sa v slovenskej tlači objavili už v novembri. V rámci akejsi mediálnej „delostreleckej prípravy“ sa začali objavovať výzvy na potrestanie „vlastizradcov“, t. j. vodcov „banskobystrického puču“. Napríklad *Slovenská pravda* 23. novembra 1944 pod titulkom *Treba ísť proti hlavným vinníkom!* na margo verejnej popravy „kunerádskeho vraha Sedláčka“ organizovanej Nemcami poznamenala, že „väčšími vyvrhelmi sú páni ako Šrobár, Ursíny, Zátka, lebo tí pripravovali hrob celému národu“.²⁵

²⁴ ŠA Bratislava, ŠZB, č. 2441/1940

²⁵ *Slovenská pravda*, roč. IX., č. 267, 23. II. 1944.

Na nepriateľskej strane bol Šrobár všeobecne považovaný za „vodcu pučistov“, hoci bolo prinajmenšom otázne, či označenie za vodcu Povstania zodpovedalo jeho reálnej pozícii v povstaleckom vedení.

Obžalobu na vedúcich predstaviteľov povstaleckého vedenia podala ÚŠB už 25. októbra, t. j. v období, keď dotknuté osoby ešte aktívne pôsobili vo svojich funkciách. Trestné oznámenia na jednotlivé osoby boli podávané postupne, pričom v prvej skupine na čele s „*predsedom SNR, ktorý podľa došlých správ vystupuje aj ako predseda bansko-bystrickej vlády*“ Vavrom Šrobárom sa ocitli Ivan Viest, Peter Zatko, Jozef Šoltés, Ivan Štefánik a Jozef Lettrich.

Po podaní trestného oznámenia a zhromaždení dôkazov, ktoré predstavovali najmä správy z povstaleckého územia, výsluch svedkov i záznam zachytených Šrobárových prejavov v banskobystričkom rozhlase, vypracoval prokurátor Karol Vagač obžalobu. Samotný fakt, že obžalovaní zastávali vysoké funkcie v povstaleckých orgánoch ani nebolo potrebné špeciálne dokazovať. Najcennejšiu hodnotu mala pre vyšetrovateľov výpoveď poverenika financií a člena SNR Viliama Paulínyho, ktorý sa dobrovoľne prihlásil na miestnej úradovni gestapa. K tomuto zúfalému činu ho dohnalo zranenie počas niekoľkodňovej anabázy v horách, kam ušiel po tom, čo sa mu nepodarilo dostať do posledného sovietskeho lietadla odlietajúceho z Troch dubov.²⁶

Na obžalovaných sa vzťahovali ustanovenia zákona, podľa ktorého sa mal zločinu dopustiť ten, kto by sa pokúsil pomocou použitia násilia zmeniť ústavu (najmä pokiaľ ide o samostatnosť, jednotnosť územia alebo republikánsku formu štátu)²⁷, či pričleniť k cudziemu štátu územie republiky, alebo odtrhnúť od neho jeho časť.²⁸ Obžalovaní navyše spĺňali štyri podmienky, z ktorých každá stačila na to, aby skutok spadal pod kvalifikovanú skutkovú podstatu, za ktorú zákon ukladal namiesto základných 5 – 15 rokov väzenia, alternatívne trest doživotného väzenia alebo trest smrti. Prvou zo spomínaných podmienok bolo, že obžalovaný bol „vodcom“ (do tejto kategórie zaradil prokurátor V. Šrobára) alebo „významným činiteľom úkladného podujatia“ (pod tento pojem spadali ostatní obžalovaní). Ďalšou „použiteľnou“ podmienkou bol fakt, že bola nebezpečne ohrozená samostatnosť a územná celistvosť štátu. Prísnejšia trestná sadzba mohla byť v tomto prípade ďalej použitá aj z dôvodu, že boli ohrozené životy a majetok ľudí, a tiež že pri „úkladnom podujatí“ bola „zneužitá“ branná moc.²⁹ Okrem úkladného podujatia si obžalovaní podľa

26 ŠA Bratislava, ŠZB, č. 4935/1944, porov. BALKO, J.: *Desať rokov v slovenskej politike. Život v piatich režimoch*. Prešov 2005, s. 235, 236

27 *Slovenský zákonník*, roč. 1940, zákon č. 320/1940, § 1, ods. 1, písmeno a.

28 *Slovenský zákonník*, roč. 1940, zákon č. 320/1940, § 1, ods. 1, písmeno b.

29 *Slovenský zákonník*, roč. 1940, zákon č. 320/1940, § 1, ods. 2.

30 SNA, fond Hlavné štátne zastupiteľstvo Bratislava (ďalej HŠZB), kart. 257.

obžaloby nezákonne privlastnili právomoc vyhradenú ústavným orgánom. Zločiny mali obžalovaní spáchať tým, že Povstanie pripravovali a vo vhodnej chvíli odišli do Banskej Bystrice, kde za pomoci armádnych činiteľov vyhlásili mocensky ovládané územie za súčasť Československej republiky. Navyše pritom spolupracovali so štátmi, s ktorými bola Slovenská republika vo vojnovom stave.³⁰

Pojednávanie pred prvostupňovým krajským súdom sa konalo 21. a 22. decembra 1944 pred trojčlenným senátom osobitného senátu Krajského súdu v Bratislave v zložení Ludovít Rigan, Ján Terebessy a Jozef Igonda³¹. Časť obžalovaných sa už v tom čase nachádzala v bezpečí, t. j. mimo územia Slovenska a časť sa ukrývala.³² Predseda senátu J. Terebessy si dokonca dovolil vykázať zo súdnej siene nemeckých pozorovateľov.³³ Za predpokladu dokázania viny obžalovaných nemal súd veľký manévrovací priestor pri udeľovaní trestnej sankcie. Hoci pri vyššie spomínanej kvalifikovanej skutkovej podstate bola trestná sadzba určená alternatívne, t. j. doživotný trest alebo trest smrti, nariadenie s mocou zákona č. 166/1944 Sl. z. súdu obligatórne prikazovalo uložiť prísnejší trest, čo v tomto prípade znamenalo trest smrti. Zločin bol totiž spáchaný v čase, keď na území Slovenska platilo stanné právo a zároveň spadal pod urýchlené trestné pokračovanie.³⁴ Pokiaľ sa teda súd chcel vyhnúť udeleniu hrdelných trestov, ktoré mu v tomto prípade predpisovala platná právna úprava, musel použiť zmierňovacie ustanovenie, vyplývajúce zo zákona č. 91/1934. Ten umožňoval uložiť trest odňatia slobody v prípadoch, kde síce zákon predpisoval trest smrti, avšak vzhľadom na poľahčujúce okolnosti sa takýto trest javil ako nepriemerane prísny.³⁵ Nájst, či vyfabrikovať za vtedajších okolností pre vodcov Povstania poľahčujúce okolnosti, aby nimi v rozsudku mohli zdôvodniť použitie zmierňovacieho ustanovenia, bola pre sudcov naozaj „syzifovská“ úloha.³⁶ Pre neskorší revízny senát potom už nebolo problémom ich na základe platného práva prakticky „zmietnuť zo stola“ v zdôvodnení vynúteného rozsudku.

V. Šrobárovi ako nominálnemu vodcovi Povstania súd teda nakoniec vymeral ako hlavný trest doživotný žalár, Jánovi Ursínymu 30 rokov, Jozefovi Lettrichovi 25 a ostatným obžalovaným (Ivan Štefánik, Jozef Šoltés a Peter Zaťko) 20 rokov.³⁷ Roz-

31 Tamže; porov.: SNA, fond Národný súd (ďalej NS), kart. 43 – Tn ľud 10/46 (Štefan Tiso).

32 ZAŤKO, P.: *Národohospodár Peter Zaťko spomína*. Liptovský Mikuláš 1994, s. 185.

33 JABLONICKÝ, J.: *Rezistencia a perzekúcia v Bratislave pred frontom* (II. vydanie). In: *Samizdat o odboji. Štúdie a články*. Bratislava 2004, s. 320, 321.

34 *Slovenský zákonník*, roč. 1944, zákon č. 166/1944.

35 *Sbírka zákonů a nařízení republiky československé.*, roč. 1934, zákon č. 91/1934.

36 Ako poľahčujúce okolnosti sú v zdôvodnení prvostupňového rozsudku uvedené: dovtedajšia bezúhonnosť, prejavenie snahy chrániť počas povstania životy i majetky a u obžalovaného V. Šrobára aj vysoký vek. Pozri: ŠA Bratislava, fond Okresný ľudový súd (ďalej OLS) Bratislava, č. 19/48.

37 SNA, HŠZB, kart. 257.

sudok bol výsledkom viacerých faktorov. Vyplýval predovšetkým zo spomínaného charakteru personálneho zloženia justičného aparátu Slovenskej republiky, pričom na subjektívnom rozhodovaní sudcov sa podpísali aj skryté sympatie k povstaleckej akcii či alibistické pohnútky smerujúce k neodvratiteľnému vývoju na frontoch 2. svetovej vojny a z neho vyplývajúcimi budúcimi politickými konzekvenciami. Svoju úlohu tu zohrali aj obavy o osud obžalovaných, ktorým sa nepodarilo odletieť za frontovú líniu. V rámci tejto skupiny šlo najmä o Jozefa Lettricha, pre ktorého by právoplatný rozsudok smrti znamenal akútne nebezpečenstvo. Sudca L. Rigan si aj preto súkromnou cestou overoval informácie získané z výpovede V. Paulínyho, ktorý zrejme následkom zlého psychického stavu nemeckým i slovenským orgánom presne vymenoval prominentné osoby, ktorým sa nepodarilo odletieť z povstaleckého územia.³⁸ Podobne ako v spomínaných procesoch aj v tomto prípade obhajcovia „ex offio“ vyčerpali všetky opravné prostriedky.³⁹

Rozsudok vyvolal na nemeckej strane značné pobúrenie. Minister zahraničných vecí Joachim von Ribbentrop na margo rozsudku poznamenal, že vrhá „charakteristické svetlo na vývoj, ktorý sa teraz na Slovensku ukazuje“. Zdôraznil, že pre nemeckú stranu „je neúnosné, aby v krajine, v ktorej sme krvou svojich vojakov znovu nastolili pokoj a poriadok, hlavný vodca pučistov bol odsúdený na doživotný žalár“. Istý stupeň nedôvery sa prejavil aj voči prezidentovi Jozefovi Tisovi, ktorého „postoj vyvoláva značné rozpaky“, pretože „treba pokladať za vylúčené, aby o veci nič nevedel“. Hoci Ribbentrop nevylučoval „dobré úmysly“ prezidenta i členov vlády, konštatoval, že „im chýba potrebná tvrdosť, aby uskutočnili opatrenia, ktoré si vyžaduje terajšia situácia.“ Zdôvodnil tak bezprecedentný zásah do suverenity Slovenskej republiky a do nezávislosti rozhodovania jej súdництва, keď bolo podľa neho „nutné zasiahnuť energicky do tamojších záležitostí, aby sme zabránili úplnému odpadnutiu krajiny“. Prostriedkom zásahu mala byť ultimatívne formulovaná nóta, odovzdaná „dôraznou formou“. ⁴⁰

Stalo sa tak 31. decembra 1944 a uvádzalo sa v nej, že „Ríšska vláda s najväčším počudovaním vzala na vedomie rozsudok trestného senátu Najvyššieho súdu nad Šrobárom, ktorý je úplnou nemožnosťou, ba dokonca fraškou,“ čo nemecká strana považovala za „urážku nemeckého wermachtu“, keďže puč bol porazený „krvou nemeckých vojakov“. Rozsudok ďalej pokladala za „výslovnú výzvu na všetky nepokojné živly na Slovensku, aby išli do nového puču“. ⁴¹

³⁸ ŠA Bratislava, OLS Bratislava, č. 19/48.

³⁹ Obhajcami obžalovaných v Šrobárovom procese boli: Pavel Šimkovič, Alexander Šimkovič, Aristid Jamnic-ky a Ivan Urbánek (Tamže).

⁴⁰ Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty (PREČAN, V., ed.). Bratislava 1971, č. 237, s. 479.
⁴¹ Rozsudok mohol byť inštitútom revízie napadnutý v lehote jedného roka od nadobudnutia jeho právoplatnosti.

Nemecká nóta bez väčších diplomatických škrupulí vzbudila pod nevyhovenou hrozbou priameho nemeckého mocenského zásahu dve ultimatívne požiadavky. V prvej šlo o okamžitú revíziu rozsudku. V extrémne krátkej lehote (do troch dní) sa mal vytvoriť ad hoc nový súd („nezáleží na tom, akého druhu“), ktorý mal v lehote ďalších troch dní odsúdiť Šrobára na trest smrti, čo sa malo na výstrahu okamžite zverejniť. Druhá požiadavka ukladala slovenskej vláde povinnosť poslať do internačného tábora troch sudcov – členov senátu, ktorí Šrobára odsúdili len na doživotný žalár.⁴²

Predseda vlády Štefan Tiso sa rozhodol nacistický diktát splniť, pričom svoje konanie ospravedlňoval faktom, že „*aj tak sú všetci mimo moci slovenských orgánov, a tak sa im nič nemôže stať*“.⁴³

Vládny kabinet musel bezodkladne prijať účelovú právnu normu, na základe ktorej bolo možné revidovať rozsudok, ktorý už nadobudol právoplatnosť. Na prijatie zákona bolo využité mimoriadne zmocnenie umožňujúce prijímať zákony upravujúce oblasti, ktoré podľa ústavy za normálnych okolností spadali do výlučnej normotvornej právomoci snemu.⁴⁴ Podľa narýchlo prijatého nariadenia s mocou zákona mohol teda minister pravosúdia nariadiť revíziu rozsudkov vynesených po 1. septembri 1944 v trestných veciach, v ktorých sa konalo podľa predpisov o urýchlennom trestnom pokračovaní.⁴⁵

Podľa tohto nariadenia sa na účely preskúmania rozsudkov mal zriadiť pri Najvyššom súde osobitný senát s pôsobnosťou pre celé územie štátu.

Hoci sa prijatím nariadenia podarilo dať vynútenej revízii rozsudku aspoň aký-taký právny obsah, účelová právna norma už prekračovala pomyselnú hranu, na ktorej sa relatívne nezávislé súdnictvo pohybovalo počas existencie Slovenskej republiky. Pomerne otvorene túto skutočnosť priznal komentár v *Slováku*, v ktorom sa v čase jej prijatia obhajovala zásada „*Národ je viac ako normy!*“. „*Bezpečnosť občianstva a najvyššie záujmy národne a štátne*“, ktoré podľa denníka štátnej strany nedovoľovali „*hriechne skrývanie sa za sudcovskú nezávislosť*“.⁴⁶

42 *Slovenské národné povstanie*. Dokumenty (PREČAN, V., ed.). Bratislava 1966, č. 568, s. 916, 917. Vyslanec Ludín neskôr pri súdnom procese pred národným súdom (vo svojom procese i pri procese so Štefanom Tisom) popieral, že by nemecká strana žiadala uväznenie spomínaných sudcov. Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Národný súd (ďalej NS), Tn ľud 56/46 (H. E. Ludín), porov.: SNA, NS, kart. 43 – Tn ľud 10/46 (Štefan Tiso).

43 SNA, NS, kart. 43 – Tn ľud 10/46 (Štefan Tiso).

44 *Slovenský zákonník*, roč. 1939, ústavný zákon č. 185/1939 o ústave Slovenskej republiky, § 24.

45 *Slovenský zákonník*, roč. 1944, Nariadenie s mocou zákona č. 255/1944.

46 *Slovák*, roč. XXVII, č. 4, 5. 1. 1945.

Hoci predseda vlády, bývalý sudca ešte pred pár hodinami uvažoval v súvislosti s morálnou dilemou o demisii, od tejto chvíle vystupoval veľmi energicky. „*Blaho národa*“ malo byť podľa neho prioritné „*aj za cenu straty nezávislosti súdnictva*“. Predvolal si generálneho prokurátora Alojza Pojteka i členov budúceho revízneho senátu a bez škrupulí im rozkázal odsúdiť všetkých obžalovaných na smrť.⁴⁷ Vláda splnila aj druhú požiadavku ultimáta, keď schválila zaistenie sudcov „zodpovedných“ za rozsudok. Ich zaistenie prebehlo 2. januára a na druhý deň boli prevezení do Ilavy.

So začatím procesu, ktorému muselo predchádzať formálne ustanovenie revízneho senátu, sa čakalo až do vytlačenia prvých exemplárov príslušnej čiastky Slovenského zákonníka.⁴⁸ Súd potom v plnom rozsahu vyhovel návrhu prokurátora a zrušil výrok rozsudku krajského súdu v časti o výške hlavného trestu a všetkých obžalovaných odsúdil v neprítomnosti na trest smrti.⁴⁹ Aj priebeh tejto súdnej frašky komplikovali námietky obhajcov obžalovaných, ktorí poukazovali na protizákonnosť a zmätočnosť konania.⁵⁰ V odôvodnení rozsudku súd spochybnil vyfabrikované poľahčujúce okolnosti, ktoré mali zdôvodniť upustenie od hrdelného rozsudku. Naopak zdôraznil, že následkom konania obžalovaných bolo zničenie stoviek životov, miliardových materiálnych hodnôt, morálna i hmotná kríza v spoločnosti i neschopnosť štátu brániť svoje územie pred nepriateľom, ktorý prenikal na jeho územie.⁵¹

Všetci aktéri procesu si boli vedomí, že akýkoľvek iný výsledok ako rozsudok smrti mohol mať veľmi vážne následky, slovenské orgány by tak stratili aj posledné nástroje na ochranu vlastného obyvateľstva vrátane súdnej ochrany základných ľudských práv. Vo vzduchu totiž visela hrozba zavedenia jurisdikcie nemeckých vojenských súdov, ktoré by na celom území Slovenska nahradili civilné súdnictvo.⁵² Aj advokáti „*ex offio*“, ktorí pri obhajobe svojich mandantov prejavili značnú dávku osobnej odvahy, v priebehu revízneho procesu pochopili, že klásť ďalší odpor by bolo bezúčelné až kontraproduktívne a mohlo by ohroziť nielen životy aktérov procesu, ale aj bezpečnosť obyvateľov celého štátu.⁵³ Kauza okolo Šrobárovho procesu teda vykresľuje lepšie ako ktorákoľvek iná udalosť reálnu situáciu na Slovensku na prelome rokov 1944 – 1945. Verne odzrkadľuje dobové mocensko-politické okol-

47 ŠA Bratislava, OLS Bratislava, č. 19/48.

48 JABLONICKÝ, J.: c. d. 2004, s. 323.

49 ŠA Bratislava, OLS, č. 19/48.

50 Tamže., porov.: ŠA Bratislava, OLS, 383/1948.

51 ŠA Bratislava, OLS, č. 19/48.

52 Tamže.

53 JABLONICKÝ, J.: c. d. 2004, s. 323.

nosti i reálnu pozíciu orgánov Slovenskej republiky voči nemeckým okupačným silám.

Rozsudok bol palcovými titulkami oznámený slovenskej verejnosti 4. a 5. januára 1945.⁵⁴ Napríklad denník *Slovák* sa dokonca neuspokojil s konštatovaním potrestania „úhlavných nepriateľov slovenského štátu,“ ale načrtol aj víziu ďalších procesov: „pôjdeme ďalej a spravodlivý trest neminie nikoho, kto vedome vstúpil do radov zradcovskej kliky“.⁵⁵

Trestné konanie sa naozaj začalo aj proti ostatným predstaviteľom povstaleckého vedenia.

Vyšetrovanie sa začalo proti Jozefovi Lettrichovi a skupinám Anton Štefánek, Ján Ursíny a Ján Peressényi či Jozef Styk, Milan Polák, Teofil Bohumír Vozárik a Kornel Filo.⁵⁶ S výnimkou prípadu Jozefa Lettricha sa však tieto konania až do zániku štátu nedostali ani pred prvostupňový súd.

Osobitnou kategóriou v rámci súdnych procesov s politickými emigrantmi boli osoby podliehajúce vojenskej jurisdikcii. Napríklad generál Rudolf Viest bol 28. mája 1942 degradovaný na vojaka a odsúdený v neprítomnosti vojenským súdom na trest smrti.⁵⁷

Na rozdiel od zvyklostí typických pre totalitné režimy, na Slovensku v procesoch s predstaviteľmi politickej emigrácie nešlo o zinscenované divadlo, ktoré by sa odohrávalo podľa vopred pripraveného scenára. (Toto tvrdenie platí predovšetkým pre obdobie do konca roka 1944.) Justičný aparát pracoval aj v týchto prípadoch veľmi dôsledne a vo všetkých inštanciách dôkladne skúmal vinu obžalovaných na základe platných zákonov. Rovnaké konštatovanie možno vysloviť aj o práci obhajcov, ktorí boli „ex offo“ neprítomným obžalovaným pridelení. Tí väčšinou využili všetky dostupné opravné prostriedky – od námietok voči podaniu obžaloby, či príslušnosti súdu cez odvolanie proti prvostupňovému rozsudku až po sťažnosť voči právoplatnému druhostupňovému rozsudku. Platilo pritom, že sudy vyšších inšancií spravidla zmierňovali výšku trestov udelených prvostupňovým krajským súdom, o čom svedčia spomínané prípady M. Harminca a P. Macháčka. Dôsledný postup súdov vo viacerých prípadoch spôsobil, že trestné konanie nebolo až do zániku štátu definitívne ukončené, čoho najvypuklejším príkladom bol proces so Štefanom Osuským a spol.

⁵⁴ *Gardista*, roč. VII. , č. 4, 5. 1. 1944-55 *Slovák*, roč. XXVII, č. 3, 5. 1. 1944.

⁵⁶ SNA, HŠZB, kart. 125.

⁵⁷ DOBRÍKOVÁ, M.: Rudolf Viest. In: *Povstaleckí generáli*. Banská Bystrica, rok vydania neuvedený.

Politické procesy pred i po jeseni 1944 sú azda najvýstižnejším obrazom reálneho postavenia i (ne)závislosti súdnej moci v období Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945.

Ondrej Podolec

Zákon o pôžičke a prenájme, UNRRA a Československo

Osobitný druh aktivít USA v čase 2. svetovej vojny a bezprostredne po nej predstavovali dva projekty: *lend lease* (pôžička a prenájom) a UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration* – Správa spojených národov pre pomoc a obnovu), v rámci ktorej USA poskytovali špecifickú formu pomoci krajinám postihnutým nemeckou okupáciou a expanziou, ktorá im pomáhala prekonávať ťažkosti v zásobovaní a výžive obyvateľstva, ako i rekonštruovať vojnu rozrušené ekonomiky a obchodné vzťahy. Jedným zo štátov, ktoré túto pomoc využívali, bolo aj Československo. Oba projekty boli jedinečné okrem iného i tým, že hoci ich pôvodne USA plánovali len na obdobie vojny, pokračovali aj po nej.

Vláda USA, ktorá počas vojny podpísala s mnohými štátmi vrátane ČSR dohody o pôžičke a prenájme, prejavila po vojne snahu uzavrieť s nimi dohodu o vyrovnaní pohľadávok, týkajúcich sa dodávok vojenského materiálu. Československo-americká dohoda o pôžičke a prenájme bola podpísaná 11. júla 1942, hoci návrh zákona o pôžičke a prenájme schválil americký Kongres už dňa 11. marca 1941. Podľa zákona mal prezident Franklin Delano Roosevelt právo požičiavať alebo dávať na úver zbrane, vojenský materiál, potraviny a poskytovať služby štátom, ktorých národná obrana sa pokladala za životne dôležitú pre bezpečnosť Spojených štátov amerických.

Tovary sa v rámci *lend lease* dovážali do Československa aj po skončení vojny, ale keďže šlo pôvodne o „vojnový“ projekt americkej strany, USA mali záujem v priebehu roka 1946 celú akciu definitívne uzavrieť. Prostredníctvom veľvyslanca Lawrence A. Steinhardta predložila vláda USA československému ministerstvu zahraničných vecí v máji 1947 návrh dohody o finančnom vyrovnaní dodávok poskytnutých v rámci zákona o pôžičke a prenájme. Zároveň žiadala, aby Československo stanovilo určitú čiastku, vyčíslenú na 5 miliónov Kčs, na uskutočnenie kultúrnych a výchovných akcií, o ktorých by sa obe vlády dohodli.¹ V novej nóte z 25. júna 1947 veľvyslanectvo USA požadovalo poskytnutie inventárov tovarov z dodávok, ktoré mala k 2. septembru 1945 československá civilná správa a vládne orgány a chcelo tiež informáciu, či sa československé záznamy približne zhodujú s americkými. Podľa nich dostalo Československo v rámci *lend lease* tovar za 2 762 075,67 USD, z čoho prostredníctvom brit-

¹ Archív ministerstva zahraničných vecí Českej republiky (AMZV ČR), f. Generálny sekretariát ministra (GSM) 1945-1954, č. kart. 194, č. m. 132.203/IV-3/48.

skej armády tovar za 2 137 739 USD. Šlo o to, či československé záznamy špecifikovali materiál dodaný po 2. septembri 1945 (koniec vojny s Japonskom) v hodnote 171 806,60 USD. V poslednom odseku nóty sa upozorňovalo, že nie je isté, ako dlho bude môcť americká vláda uzatvárať výhodné dohody o vyrovnanie v rámci *lend lease*, a preto USA odporučili československej vláde, aby sa rozhodla uzatvoriť dohodu o vyrovnaní čo najskôr.² Po kontrole na príslušných rezortoch československá strana 25. augusta 1947 veľvyslanectvu USA v Prahe oznámila, že na československej strane neexistujú záznamy ani doklady, na základe ktorých by sa dalo zistiť, či Československo dostalo od USA tovar v spomínanom finančnom objeme.³

V priebehu ďalších rokovaní roku 1948 predložila americká vláda pozmenený text dohody. V jej návrhu definitívne vyčíslili svoje peňažné pohľadávky za dodávky podstatne nižšie, a to čiastkou 172 961, 45 USD, ktorú podrobne špecifikovali. Šlo o dodávky v čase od 2. septembra 1945 do 2. marca 1946.⁴ Americké požiadavky zahŕňali platby za 202 160 galónov benzínu, 25 720 galónov mazacích olejov, 21 290 galónov iných naftových výrobkov, celkovo v hodnote 66 229 USD. Ďalej za potraviny v hodnote 30 078 USD, za pneumatiky a bzdušnice 56 USD, za nemocničné služby 4,45 USD.⁵

Na medzirezortných poradách so zástupcami ministerstva národnej obrany, financií a Národnej banky československej sa príjem špecifikovaného tovaru potvrdil i napriek absencii presných dokladov. V skutočnosti v uvedenom termíne sa vracali domov československé jednotky, ktoré od Američanov požadovali, a aj dostávali, rôzne druhy pomoci.

Vzhľadom na to, že USA od niektorých svojich požiadaviek odstúpili, žiadanú finančnú náhradu podstatne znížili a súhlasili aj s jej platením v československých korunách (protihodnota v Kčs prerátaná kurzom „50“ bola 8 648 072,50 Kčs), ministerstvo zahraničných vecí odporúčalo dohodu s nimi uskutočniť.⁶ Týmto krokom sa mala s konečnou platnosťou urovnať otázka náhrady za vojnový materiál dodaný Československu v rámci *lend lease*. K samotnému podpisu dohody došlo 16. septembra 1948. Československo sa v nej zaviazalo, že zaplatí uvedenú čiastku 8 648 072,50 Kčs do desiatich dní, čím sa vyrovnajú všetky záväzky. Za ČSR podpísal dohodu prednosta národohospodárskej sekcie ministerstva zahraničných vecí Rudolf Bystrický a za USA veľvyslanec Lawrence A. Steinhardt.⁷

2 National Archives and Records (NAR), College Park, MD, f. Rg-59, No. 860F.24/6-348 alebo Národný archív Českej republiky (NA ČR), f. 100/24, a. j. 1157/1.

3 AFMZV, f. GSM, 1945-1954, č. kart. 194, č. m. 132.203/IV-3/48.

4 NAR, f. Rg-59, No 860F.24/6-11477.

5 AFMZV, f. GSM, 1945-1954, č. kart. 194, č. m. 132.203/IV-3/48.

6 AFMZV ČR, tamže.

7 NAR, f. Rg-59, No. 860F.24/9-1748. alebo NA ČR, f. MZV-VA 1945-1951, č. kart. 489, č. m. 1-97, f. 5.

Okrem finančného vyčíslenia, všeobecných ustanovení a cieľov vymedzila 5-bodová dohoda niekoľko pozoruhodných pojmov, napr. „právo spätného vyžiadania“ a „obmedzenie odpredaja“. Vláda Spojených štátov amerických si vyhradila právo spätného vyžiadania ktoréhokoľvek tovaru, dodaného na základe dohody o pôžičke a prenájme a nachádzajúceho sa v držbe československej vlády. Šlo prevažne o tovar, ktorý by sa mohol zneužiť na vojnové alebo bojové účely. USA však nezamýšľali toto právo spätného vyžiadania všeobecne uplatňovať. Československá vláda súhlasila s tým, aby sa všetky špecifikované tovary, ktoré vlastnila, používali iba na účely zlučiteľné so zásadami medzinárodnej bezpečnosti a Charty OSN. Zároveň odpredaj takýchto tovarov mimo územia Československa sa mohol uskutočniť len so súhlasom vlády USA, pričom čistý výnos z nich mala československá strana odovzdávať americkej strane.⁸ Finančné otázky *lend lease* medzi ČSR a USA uvedená zmluva definitívne vyriešila a s konečnou platnosťou uzavrela.

Správa Spojených národov pre hospodársku obnovu a pomoc (UNRRA) bola ustanovená na spojeneckej konferencii 9. novembra 1943 v Atlantic City. Jej spoločným cieľom bolo organizovanie nevyhnutnej pomoci štátom, ktoré utrpeli vojnové škody a straty spôsobené nepriateľskou okupáciou.

Aj Československo, ktoré v Atlantic City zastupovala delegácia vedená členmi exilovej londýnskej vlády Janom Masarykom a Františkom Němcom, vstúpilo spolu s 47 štátmi do tejto inštitúcie, a príslušnú zmluvu podpísalo. Rokovania o utvorení tejto organizácie sa však začali skôr, ešte v čase, keď nemecké armády zaznamenávali víťazstvá.⁹

Súvislosť medzi Československom, USA a UNRRA je jednoduchá. Na finančnom a materiálovom zabezpečení tohto projektu sa podieľalo od jeho vzniku až po posledné dodávky niekoľko štátov, napr. Kanada, India a Veľká Británia. Úlohu lídra a hlavného donátora však zohrali Spojené štáty americké, ktoré v rámci UNRR-y pokrývali až dve tretiny jej fondov, v prípade Československa presne 73 %.¹⁰ Na výzvu tejto inštitúcie z júla 1944, aby si európske štáty určili rozsah potrieb a druh tovarov, reagovala československá strana 15. augusta 1944 predložením zoznamu potrebných položiek. Ďalším dôležitým krokom v rokovaníach zástupcov československej vlády s organizáciou UNRRA bola zmluva z 26. februára 1945 o okamžitej pomoci pri obnove krajiny. V nej sa konštatovalo, že Československo a jeho ľud si

8 AFMZV, f. GSM, 1945-1954, č. kart. 194, č. m. 132.203/IV-3/48.

9 MAJER, V.: *UNRRA a Československo*. Praha 1946, s. 3.

10 NA ČR, f. MZV-VA 1945-51, č. kart. 493, č. m. 1-97x8.

mnoho vytrpeli nepriateľským pustošením, dôsledkami vojnových udalostí, okupácie a účinného odporu v boji proti agresorovi, a preto potrebuje nevyhnutnú pomoc.¹¹

Celkovú organizáciu tovarov spravovala Rada UNRR-y. Jej zasadnutia sa konali spravidla dvakrát za pol roka, najmä z podnetu Ústredného výboru, ktorého členmi boli USA, ZSSR, Čína a Veľká Británia. Okrem rady a ústredného výboru mala UNRRA množstvo výborov so špeciálnymi úlohami. Prvým generálnym riaditeľom UNRR-y bol americký senátor Herbert Lehman. Sídlo organizácie bolo vo Washingtone.

Prvú zmluvu s UNRR-ou podpísala československá exilová vláda v Londýne 26. februára 1945. Jej obsah vychádzal zo situácie, v akej sa nachádzalo Československo v čase vzniku tejto inštitúcie. Československo bolo v poradí pomoci zaradené na šieste miesto. Pôvodne priznaná čiastka 275 mil. USD bola k 31. decembru 1946 znížená na 270 mil. USD, nakoniec k 15. marcu 1948 definitívne stanovená na 261 994 900 USD. Ak prihliadame aj na hodnotu darovaného šatstva a iných tovarov, celková výška predstavovala 273 082 658 USD. Pri započítaní 20 % nákladov na dopravu tovarov k hraniciam ČSR, dosiahla konečná hodnota pomoci 335 490 334 USD.¹²

Lode naložené tovarom UNRR-y plávali z USA do čiernomorského prístavu Konstanca ešte v čase vojny. Tento prístav bol fakticky pol roka jediným, kam sa mohli dodávky pre ČSR zasielať. Neskôr, v októbri 1945, ich preberali aj prístavy v Odese, Hamburgu, Brémach, Le Havre, Amsterdame, Rotterdame, Benátkach, Terste a Antverpách. V týchto prístavoch pracovali československé zastupiteľské úrady, pobočky, ktorých úlohou bolo zaisťovať a kontrolovať vykládky a následne transport tovarov. Ich prácu v ČSR koordinoval Československý úrad pre hospodársku pomoc a obnovu.

Prvá zásielka s tovarom pre ČSR vyplávala na lodi El Mundo z Washingtonu 23. marca 1945, v rumunskej Konstanci zakotvila 4. apríla a jej náklad tvorili prevažne potraviny, textil, obuv, lieky a cigarety.¹³ Prvý vlak z Konstancie dorazil 2. mája 1945 do Trebišova. Toto východoslovenské mesto bolo pre zásielky tovarov vhodné, lebo disponovalo neporušeným sklodom na cukor s kapacitou 1 000 vagónov a sklodom Zväzu hospodárskych družstiev s kapacitou 350 vagónov.

¹¹ MAJER, V.: c. d., s. 6.

¹² SOMMER, K.: *UNRRA a Československo*. Praha 1992, s. 15.

¹³ NA ČR, f. UNRRA, č. kart. 11, Správa o činnosti odbočky československého úradu UNRRA v Konstanci, s. 3.

Celkovo bolo v prístave Konstanca vyložených 40 lodí, z ktorých tovar predstavoval 347 transportov, t. j. 12 228 vagónov s hmotnosťou 168 mil. kg.¹⁴ Prevažnú časť zásielok tvorili potraviny, ale aj obuv, textil, autá, kovy, lieky a pod.

Činnosť československej odbočky UNRR-y v Konstanci však nebola bezproblémová. Nedostatok uhlia, vagónov či lokomotív, blokovali prístav a vykladanie lodí. Rýchlejšiu vykládku tovarov brzdil aj nedostatok skladov, nesplavnosť Dunaja do júla 1945 a v zimnom období. Nezanedbateľný bol tiež fakt, že lode s tovarom pre Československo museli prepúšťať lepšie výkladiská a prerušiť vykládku, keď do prístavu priplávala sovietska loď.¹⁵ Na začiatku roku 1946 bolo v Konstanci 60-tisíc ton nevyloženého tovaru a niektoré lode tu kotvili s nákladom až 70 dní. Preto československá strana hľadala ďalšie európske prístavy a zriaďovala v nich expozitúry, ktorých poslaním bolo preberanie, prekládka, skladovanie i zabezpečenie odvozu tovarov do Československa. Takmer 60 % tovaru pre Československo smerovalo cez nemecké prístavy. Transporty z prístavov preberali na československom území ďalšie expozitúry, ktoré registrovali privezený tovar, zaistovali strážnu službu počas prevozu, rovnomernú distribúciu a pod.

Celkový fond UNRR-y od začiatku činnosti do konca roka 1946 bol 3 766 mil. dolárov. Po odpočítaní námorných dopravných nákladov a repatričných výdavkov, ktoré sa tiež hradili z prostriedkov tejto inštitúcie, zostávala na dodávky do oslobodených štátov čiastka 2 967 mil. USD. Z tejto najviac dostala Čína (562 mil. USD), Poľsko (434), Juhoslávia (432) a Taliansko (401). Československu, šiestemu v poradí, pripadla kvóta v hodnote 253 mil. USD.¹⁶

Najdôležitejším článkom akcie UNRRA bolo bezprostredné zaistovanie výživy obyvateľstva a poľnohospodársky program. V rámci vyživovacieho projektu, ktorý predstavoval 45 % z celkového objemu, obdržalo Československo do konca júla 1946 34 359 ton tukov a surovín na výrobu umelých jedlých tukov, mäsa a mäsových konzerv 66 111 ton. Obilie a múka predstavovali 335 261 ton, ďalej 22 340 ton mlieka, 7 935 ton kávy a kaka, 29 344 ton rýb a 14 946 ton mydla.¹⁷ V rámci potravinového projektu dostalo Československo aj spomenuté konzervy, ktoré boli v našich domácnostiach novinkou a preto lákavým tovarom. Šlo napr. o pomazánky z búrskych orieškov, ovocné želé, špagety, kakaové maslo, polievkové konzervy, solené ryby, sušené mlie-

¹⁴ NA ČR, tamže.

¹⁵ NA ČR, tamže, č. kart. 7, č. m. 1208/47.

¹⁶ NA ČR, f. Ministerstvo priemyslu (MP) 1945 – 1950, č. kart. 1098, č. m. 1/6-285.431/45.

¹⁷ MAJER, V.: c.d., s. 10.

ko, cukrovinky či sójovú múčku. Potravinový program počas celej existencie UNRR-y predstavoval 793 451 ton tovarov, z čoho obilie a múka tvorili asi 50 %.¹⁸

Pomoc UNRR-y pre povojnové Československo zahŕňala všetky oblasti života krajiny počnúc dopravným sektorom cez odvetvia priemyslu, poľnohospodárstvo a zdravotníctvo. Napríklad poľnohospodárstvo dostalo 114 000 ton umelých hnojív, 6 900 ton semien, 444 000 násadových vajec, 20 000 živých zvierat, veľké množstvo traktorov a rôznych poľnohospodárskych strojov: 1 600 pluhov, 160 mlátačiek, 2 000 traktorov, 900 samoviazačov. Nemaľý význam mala tiež dodávka 15 000 koní. Dôležitá bola pomoc pre zdravotníctvo, ktorá sa realizovala najmä v prvom povojnovom roku. Predstavovala 4 000 ton liečiv, 134 ton chirurgických nástrojov, 1 623 nemocničných zariadení, veterinárne a farmaceutické potreby všetkého druhu. Pre československé zdravotníctvo mali najväčší význam dva druhy liekov, penicilínu a inzulínu. Prvá dodávka 60 miliónov jednotiek penicilínu prišla už v júni 1945 a ďalšie pravidelné dodávky znamenali dostatočné zabezpečenie potrieb československých nemocníc. Neoceniteľnou pomocou pre diabetikov bolo 70 miliónov jednotiek inzulínu.¹⁹

Z dodávok UNRR-y sa obohatil aj československý dopravný sektor o 546 osobných automobilov zn. Jeep, 11 273 nákladných automobilov zn. Chevrolet, Dodge a Ford, 67 autobusov, 797 motocyklov, 2 300 železničných nákladných vagónov, 5 cisternových vlakových súprav, 75 lokomotív a 141 305 ton pohonných hmôt.²⁰

Priemyselná pomoc Československu predstavovala v sledovanom období nesporný a podstatný prínos. Potvrďovali to dodávky do banského, hutníckeho, strojárkeho, chemického, kožiarskeho, sklárskeho a energetického odvetvia. Československo malo záujem najmä na dovoze surovín, avšak neoceniteľnú pomoc znamenali stroje a továrenské zariadenia.

Podľa pôvodných projektov bola činnosť UNRR-y plánovaná do konca roka 1947, ale už roku 1946 silneli v americkej vláde hlasy o potrebe zastaviť jej ďalšie aktivity a dôsledne presadzovať zásady a princípy multilateralizmu. Na 5. zasadnutí Rady UNRR-y v Ženeve v auguste 1946 delegácia USA jasne formulovala názor neposkytovať medzinárodnú pomoc v tejto podobe. Vedúci delegácie, štátny podtajomník William L. Clayton, sa v súkromných rozhovoroch vyjadroval, že UNRRA bola od začiatku pochybný podnik a že medzinárodná pomoc sa mala poskytovať na základe priamych vzťahov a dohôd medzi zainteresovanými štátmi.²¹

¹⁸ SOMMER, K.: c. d. s. 58.

¹⁹ Tamže, s. 85.

²⁰ MAJER, V.: c. d. s. 10.

V priebehu rokovaní zástupcov zúčastnených štátov sa však jasne ukázala potreba ďalšej pomoci národom Európy a Ázie. Podľa amerických predstáv mohli funkciu UNRR-y prevziať Medzinárodná banka, OSN a FAO (Food Agricultural Organization).

Podľa poľského návrhu, formálne predloženého na ženevskom zasadnutí, problém ďalšieho osudu UNRR-y malo prerokovať zasadnutie jej Rady v novembri 1946. Samotná Rada však predložila protinávrh, v ktorom žiadala vyriešenie problému na pôde OSN s odporúčaním, aby samo rozhodlo. Kompromisný návrh prišiel od československej delegácie na čele s ministrom výživy Václavom Majerom. Podľa neho mal generálny riaditeľ UNRR-y (v tom čase Fiorenzo La Guardia) preskúmať požiadavky jednotlivých národov žiadajúcich pomoc od organizácie UNRRA roku 1947 a na základe toho mal rokovať s príslušnými vládami, pričom by predložil v novembri 1946 konečný návrh o jej ďalšom osude. Tento návrh bol základom rezolúcie Rady UNRR-y č. 80, v ktorej sa ďalej stanovilo, že UNRRA ukončí dodávky tovarov do Európy do konca roku 1946 a do Ázie do 31. marca 1947. Stanovené termíny zmenil ústredný výbor UNRR-y klauzulou tak, že to platilo len pre ďalšie nákupy, zatiaľ čo preprava tovarov sa časovo neobmedzila.²² K dohode o ďalšej činnosti a koncepcii UNRR-y na ženevskom zasadnutí medzi veľmocami a ostatnými zúčastnenými štátmi roku 1947 však nedošlo.

Pokračovanie dodávok na začiatku roka 1947 znamenalo pre Československo dôležitú pomoc z viacerých dôvodov. Pomáhalo napr. preklenúť neschopnosť platby potrebných tovarov devízami. UNRRA svojou dobre vybudovanou dopravnou a organizačnou sieťou tiež umožňovala rýchly transport dodávok na miesto určenia. Jej najväčší význam bol však v tom, že sa veľkou mierou podieľala na zabezpečení výživy obyvateľstva, aj keď sa postupne od roku 1947 menila štruktúra a druh tovarov, orientujúc sa z roviny sociálnej do roviny hospodárskej.

Neoddeliteľnou súčasťou akcie UNRRA v Československu bola participácia Slovenska. Slovensko malo záujem najmä o tovar zaistujúci bezprostrednú výživu a pre zdravotníctvo, ako aj o suroviny pre textilný, chemický, kožiarsky a kovospracujúci priemysel.

V zmysle žiadosti Československého úradu UNRRA v Prahe 7. júla 1945 predložilo Povereníctvo SNR pre priemysel a obchod v Bratislave 13. augusta 1945 požiadav-

²¹ NA ČR, f. H. Ripka, č. kart. 203, č. m. 1-101/1-2/8.

²² NA ČR, tamže.

ky na rok 1946. Šlo v nich najmä o americkú vlnu, chemicky pranú vlnu, konopnú priadzu a sisal (10 900 ton), ľanový, slnečnicový, bavlnený a kokosový olej, rybí tuk, loj, síru, pyrity, parafín, fosfor, fosfáty a pod. (159 584 ton), cín, nikel, kobalt, hliník, mangán, olovo, magnézium (18 196 ton), ďalej poľnohospodárske stroje, automobily a lokomotívy.²³

Z potravín, ktoré sa roku 1946 dopravovali na Slovensko, treba spomenúť predovšetkým 1,5 mil. kg cukru, 1,3 mil. kg hrachu, 1,3 mil. kg mäsových konzerv, 4,5 mil. kg pšeničnej a 2,4 mil. kg ražnej múky, 14,2 mil. kg pšenice a 7,4 mil. kg raži.²⁴

Podľa správy Československého úradu UNRRA z 10. januára 1947 dostalo Slovensko z fondov UNRR-y 115 mil. kg potravín a poľnohospodárskych výrobkov, 7,7 mil. kg textilných výrobkov (vlna, bavlna, odevy i obuv), 848 tisíc kg zdravotníckeho materiálu, ďalej stroje pre stavebníctvo a invázne mosty na dopravu.²⁵ Na Slovensko však prichádzali aj rôzne druhy tovarov, ktoré neboli objednané a ktoré celkom nevyhovovali jeho podmienkam. Boli to invázne reťaze a siete na ochranu pobrežia a prístavov proti útokom ponoriek.²⁶ Tento tovar, vzhľadom na svoju nepoužiteľnosť, ležal v skladoch distribútorov ako mŕtvy kapitál.

Podľa medzinárodných zmlúv a dohôrov končili dodávky UNRR-y do konca roka 1947. Do 30. apríla toho roka bolo do Československa dopravených celkom 1,6 mil. ton tovaru, ktorý významnou mierou uľahčil život obyvateľom a pomohol pri rekonštrukčnej obnove krajiny. Celkový finančný výsledok akcie a prínos do štátneho rozpočtu predstavoval 14 mld Kčs, na čom mali zo všetkých zúčastnených štátov najväčší podiel USA. Treba však zdôrazniť, že Československo nebolo štátom, ktorý iba prijímal pomoc, ale samo participovalo na dodávkach tovarov, najmä cukru, do iných krajín v celkovej hodnote 6 mil. USD, čo pozitívne hodnotil aj generálny riaditeľ UNRR-y generál Rooks počas návštevy Československa v apríli 1947.²⁷

Pre potreby samotného projektu UNRRA v ČSR pracovala československá misia UNRRA, ktorú riadil generál Alexejev a pri ministerstve zahraničného obchodu Československý úrad pre hospodársku pomoc a obnovu.²⁸ Keď sa ukázalo, že dodávky z UNRR-y sú značne zdlhavé a že do ČSR dochádzal aj menej potrebný tovar, československá vláda sa v máji 1946 rozhodla vyslať do USA delegáciu na dosiahnutie lepšej koordinácie. Viedol ju Dr. V. Schlesinger a od 26. mája 1946

23 NA ČR, f. MP 1945-1950, č. kart. 1097, č. m. B-IV-575/738/45.

24 NA ČR, f. UNRRA, č. kart. 11, Výkaz UNRRA tovarov.

25 NA ČR, f. UNRRA, č. kart. 7, č. m. 301.FS/Pl.

26 NA ČR, f. MP 1945 - 1950, č. kart. 1101, č. m. So 223/47.

27 NA ČR, f. UNRRA, č. kart. 16, bez signatúry.

28 Bližšie k činnosti uvedených úradov pozri: REINHANEROVÁ, A.: *Československý úrad pre hospodársku pomoc a obnovu (1945 - 1948)*. In: *Slezský zborník 90-1992-1*, s. 11-20.

působila vo Washingtone, odkiaľ koordinovala a určovala priority v nákupoch.²⁹ Vďaka pružnej a operatívnej činnosti všetkých týchto úradov československé straty pri prevoze, nákupe a distribúcii predstavovali len 1,75 %, hoci oficiálne stratová kvóta priznaná všetkým štátom bola až 5 %-ná. Tým Československo ušetrilo tovar v hodnote 500 mil. Kčs.³⁰

Širokokoncipovaný pomocný projekt UNRR-y obyvateľstvo povojnového Československa vnímalo ako jednoznačne americkú akciu. Preto komunisti spochybňovali jej význam, zahmlievali a bagatelizovali jej ekonomický prínos. Hospodárska pomoc kapitalistickej cudziny nezapadala do ich ideologických schém a mocenských zámerov. To však ekonomický i sociálny prínos UNRR-y nemohlo znížiť.

Význam celej akcie nespočíval iba v materiálnej pomoci vojnou zničenej Európe i ostatným krajinám sveta, ale treba ju predovšetkým chápať ako výsledok širokej medzinárodnej spolupráce a ľudského porozumenia. Zároveň šlo o názorný príklad možnosti riešenia medzinárodných problémov mierovým spôsobom. Bol to projekt medzinárodnej pomoci a solidarity, ktorý dovtedy a v takom rozsahu nemal obdobu.

Slavomír Michálek

29 NA ČR, f. UNRRA, č. kart. 11, Správa o činnosti delegácie Československého úradu pre hospodársku pomoc a obnovu vo Washingtone.

30 NA ČR, f. H. RIPKA, č. kart. 204, č. m. 1-101/12.

Tabuľková príloha

1. Finančný plán a rozdelenie fondov v rámci URR-y z 31. decembra 1945

ŠTÁT	SUMA V MIL. USD
Čína	562
Poľsko	434
Juhoslávia	432
Taliansko	409
Grécko	375
Československo	253
Ukrajina	158
Rakúsko	75
Bielorusko	50
Albánsko	25
Iné štáty	31
Rezerva	163
SPOLU	2967

In. Národný archív ČR, Praha, f. Ministerstvo priemyslu 1945 – 1950, č. kart. 1098, č.m. I./6-285.431/45.

2. Uskutočnené a preponované dodávky UNRR-y do Československa do konca roka 1945

DRUH DODÁVKY	USD
Potraviny	100 148 016
Priemyselná obnova	46 000 000
Poľnohospodárska obnova	44 982 000
Textil, šatstvo, obuv	35 329 000
Zdravotnícke potreby	27 031 540
SPOLU	253 490 556

In: NA ČR, tamže.

3. Priemyselná obnova

TOVAR	USD	t
Transport a telekomunikácie	22 814 000	22 741
Verejné práce	1 620 000	1 800
Stavebný priemysel	414 000	414
Banícky priemysel a lomy	2 600 000	5 209
Mykacie povlaky	210 000	210
Pohonné látky	5 600 000	112 000
Suroviny, chemikálie, nástroje	9 142 000	52 240
Rôzne	2 600 000	6 000
SPOLU	46 000 000	202 605

In: NA ČR, tamže.

4. Zvýšenie kvóty dodávok UNRR-y Československu v januári 1946

	Pôvodný program		Program z januára 1946	
	Mil USD	%	Mil USD	%
Výživa	100	39,5	105	38,2
Priemysel a doprava	48	18,2	75	27,2
Poľnohospodárstvo	45	17,7	34	12,4
Priemysel a textil	35	13,9	34	12,4
Zdravotníctvo	27	10,7	27	9,8
SPOLU	253	100	275	100

In: NA ČR, tamže, č. m. I./6-43/46.

5. Zvýšenie kvóty dodávok UNRR-y Československu v januári 1947

	USD
Banské vrtačky	156 000
Pohonné látky	100 000
Remene	70 000
Autosúčiastky	67 000
Súčiastky stavebných strojov	32 000
Priemyselná obnova	46 000 000
SPOLU	425 000

In: NA ČR, tamže, č. m. I./6-167/47.

6. Slovenské požiadavky na tovar UNRR-y z 30. januára 1947

	USD
Surové kože na vrchný remeň	4,1 mil stôp
Surové kože na podošvový remeň	30 000 kg
Spodkový remeň	600 000 kg
Surové ovčie kože	1,1 mil ks
Kvebrachový výťažok 64-68 %	1 500 ton
Štiepacie nože a súčiastky	
Celokožená pracovná obuv	200 000 párov
Gumená pracovná obuv	100 000 párov
Sírnik sodný	200 000 kg
Rybí tuk	100 000 kg
Farebné kovy, pneumatiky, mydlo	
Technické tuky a oleje rastlinného pôvodu a metylalkohol	

In: NA ČR, tamže, č. m. So-223/47.

Slavomír Michálek

Československo a Poľsko na ceste ku komunistickému monopolu moci (Pokus o komparáciu)

Takmer trojročné obdobie dejín Československa a Slovenska od oslobodenia roku 1945 do februára 1948 je stále predmetom záujmu historikov a politológov. Po páde komunistického režimu sa výskum sústredil predovšetkým na rekonštrukciu politického diania, ale približne od druhej polovice 90. rokov 20. storočia sa čoraz častejšie nastoľuje otázka o charaktere politického režimu v Československu v tomto relatívne krátkom období. Pritom sa používajú jeho rôzne pomenovania tak súdobé – ľudová demokracia, socializujúca demokracia, ako aj najnovšie – limitovaná, resp. obmedzená demokracia, predkomunistický režim, polosovietsky režim, totalizujúca demokracia atď. V poslednom čase sa často stretávame s neutrálnym názvom režim tretej republiky. Už z uvedených slovných označení je zjavná rôznosť názorov. Bez ohľadu na niektoré odtiene, v podstate ide o to, či politický režim tretej republiky bol demokratický, alebo nedemokratický, resp. čo v ňom bolo demokratické a čo nebolo s demokraciou zlučiteľné. Viac-menej existuje zhoda, že šlo o hybridný systém, ale názory sa rozchádzajú v tom, čo v tomto hybride dominovalo natoľko, že určilo charakter politického režimu.

Veľká časť historikov zotrúva na stanovisku, že po vojne sa obnovila ohraničená parlamentná demokracia, ktorá sa odlišovala nielen od politických režimov Protektorátu Čiech a Moravy a vojnovej Slovenskej republiky, ale aj od parlamentného systému predmníchovskej republiky. Dodajme, že aj do vedomia československej spoločnosti, s výnimkou nemeckej a maďarskej menšiny, sa zapísal tento politický systém ako určitý druh plurality a demokracie. Nevznikol iba z vôle komunistov, pričom tí ho chápali ako prechodný stupeň k nastoleniu komunistického režimu, pretože aj občianske zložky zahraničného a domáceho odboja prispeli k jeho zrodu. Azda najviac sa o to pričínal sám prezident Edvard Beneš ako politik i teoretik socializujúcej demokracie. Na jednej strane zdôrazňoval kontinuitu obnovenej Československej republiky (ČSR), na strane druhej sa usiloval o jej politickú, ekonomickú a národnostnú zmenu, ako aj o zmenu jej zahraničnej politiky. Pritom liberálnu demokraciu označil za vývojom prekonanú.

Iná skupina historikov a politológov označuje politický systém tretej republiky za nedemokratický, polosovietsky. Argumenty sú známe. Režim, ktorý uskutočňoval etnické čistky, obmedzil počet politických strán a ich súťaž, ako aj kontrolnú funkciu

parlamentu, nepripustil legálnu opozíciu, etatizoval väčšinu priemyslu a bankový sektor atď., nemôže byť demokratický.¹ Toto hodnotenie je založené na porovnaní noriem s realitou. Ako kritérium tu slúži teória o demokracii, teda akási ideálna, učebnicová demokracia, prípadne politický systém prvej ČSR, od ktorého sa ľudovo-demokratický režim vzdialil. Neberie sa dostatočný zreteľ na povojnové vnútorné a medzinárodnopolitické podmienky a na vtedajšie chápanie demokracie. Napríklad, zredukovanie počtu politických strán, čiastočná socializácia priemyslu a štátne zásahy do ekonomiky neboli nijakou zvláštnosťou Československa, vyskytovali sa aj v niektorých európskych krajinách, ktoré sa nenachádzali v sovietskej mocenskej sfére, a o ich demokratickom zriadení sa nepochybuje. V tom vidím slabinu argumentačného arzenálu autorov tohto názoru. Okrem toho, pri jeho akceptovaní by sme museli dospieť k záveru, že medzi politickým režimom tretej republiky a komunistickým spôsobom vládnutia po februári 1948 neexistuje kvalitatívny rozdiel, čo sa mi zdá absurdné.

Je zrejme, že táto otázka si vyžaduje ďalší výskum a výmenu názorov. Osobne sa prikláňam skôr k názoru prvej skupiny historikov a politológov. Politický režim v Československu v rokoch 1945 – 1948 nebol vzorom demokracie ani ju nezdokonaľoval, ako sa vtedy tvrdilo. Bol to systém obmedzenej demokracie a politickej plurality so stredoľavým spektrom politických strán, ktorý neumožňoval slobodný vznik politických subjektov vôbec a s antisystémovým programom zvlášť. Politickú súťaž pripúšťal iba v rámci Národného frontu a Košického vládneho programu. Viac vyhovoval komunistom ako nekomunistom, uľahčoval im cestu k monopolu moci, ale nepredurčoval ju. Komunistická diktatúra nebola jeho prirodzeným dôsledkom. Za určitých podmienok mohol ísť vývoj inou cestou, ako sa uberal. Ako napísal Jiří Vykoukal, v žiadnej krajine v strednej a východnej Európe nevyplynula komunistická diktatúra z evolučných dispozícií ľudovej demokracie, ale bola nastolená silou a pod sovietskym nátlakom, aj keď v jednotlivých štátoch mala rôznu podobu a intenzitu.²

Vo všetkých európskych krajinách so sférou vplyvu Sovietskeho zväzu sa vtedajší politický režim charakterizoval ako ľudová demokracia, ale skutočná obsahová náplň tohto pojmu nebola vždy totožná. Nazdávam sa, že lepšiemu pochopeniu politického režimu a vývoja Československa v rokoch 1945 – 1948 by prospela porovnávací štúdia, čo je úloha nesmierne náročná. V tomto príspevku sa pokúsim iba o nie-

1. S obidvoma názormi sa možno stretnúť aj na viacerých miestach publikácie: KOKOŠKOVÁ, Z. – KOCIAN, J. – KOKOŠKA, S. (eds.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. Praha 2005.

2. VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ. Vznik vývoj a rozpad sovětského bloku (1944 – 1989)*, Praha 2000, s. 250.

koľko komparatívnych sond v československo-poľských reláciách. Obidve krajiny patrili k víťazom 2. svetovej vojny, oslobodila ich Červená armáda a po vojne sa nachádzali vo sfére záujmov Sovietskeho zväzu. Úloha sovietskeho faktora pri nastolení komunistického režimu bola však rozdielna. Postoj Moskvy k jednotlivým krajinám strednej Európy, budúcim satelitom bol spočiatku diferencovaný. Pokiaľ ide o Československo a Poľsko, možno ho ilustrovať na dvoch príkladoch. Zástupca ľudového komisára zahraničia ZSSR I. M. Majskij vypracoval v januári 1944 podkladový materiál o otázkach budúceho mieru a povojnového usporiadania z hľadiska záujmov Moskvy. V tomto elaboráte sa o Poľsku o. i. uvádzalo: *„Cielom ZSSR musí byť vytvorenie nezávislého a životaschopného Poľska, ale nie sme zainteresovaní na vzniku príliš veľkého a príliš silného Poľska. V minulosti bolo Poľsko takmer vždy nepriateľom Ruska, či bude budúce Poľsko skutočným priateľom ZSSR (aspoň počas života najbližšej generácie) nikto s určitostí nemôže povedať. Mnohí o tom pochybujú.“* Vychádzajúc z tejto premisy, Majskij navrhuje ustanoviť poľské hranice na východe na úrovni z roku 1941 a na západe pričleniť k Poľsku východné Prusko alebo jeho časť a časť Sliezka, ale s vysídlením Nemcov. Těšínsko sa malo vrátiť ČSR. O Československu sa v tomto dokumente hovorilo: *„Na rozdiel od Poľska je pre ZSSR výhodné sa usilovať o vytvorenie silného Československa, ktoré v dôsledku politických nálad jeho obyvateľstva a tiež v súvislosti s nedávno podpísaným paktom o vzájomnej pomoci na 20 rokov, je schopné sa stať dôležitou transmissiou nášho vplyvu v strednej a juhovýchodnej Európe... V súlade s práním Čechoslovákov Nemci musia byť vysídlení za hranice ich krajiny.“* Na inom mieste sa Československo spomína ako „predná pozícia“ (forpost) sovietskeho vplyvu v strednej a juhovýchodnej Európe.³

Postoj Moskvy k varšavskému a slovenskému povstaniu roku 1944 môže poslúžiť ako druhý príklad rozdielneho prístupu. Kým varšavské povstanie nechala Červená armáda vykryvať, hoci sa nachádzala v jeho blízkosti, Slovenskému národnému povstaniu pomoc poskytla začatím karpatsko-duklianskej operácie, zbraňami, presunom druhej československej paradasantnej brigády a leteckého pluku na Slovensko, aj keď ho nezachránila pred porážkou. Nebolo to zo sympatií k Slovákom, ale predovšetkým z politických dôvodov. Obidve povstania boli porazené, ale neposkytnutá pomoc varšavskému povstaniu zanechala u Poliakov ďalšiu trpkú skúsenosť a umocnila ich nedôveru k ZSSR. História rusko-poľských a sovietsko-poľských vzťahov bola

3. VOLOKITINA, T. V. (otv. redaktor): *Sovetskij faktor v Vostočnoj Ľevrope 1944 – 1953*. T. I. 1944 – 1948. Dokumenty. Moskva 1999, s. 29, 30, 41.

plná antagonizmov a konfliktov a udalosti z rokov 2. svetovej vojny – vpád sovietskych vojsk do Poľska 17. septembra 1939, zmena hraníc, konflikty s poľskou exilovou vládou a tragédia zajatých poľských dôstojníkov v Katyni neďaleko Smolenska, ktorú Nemci zverejnili v apríli 1943, ich znásobili. Po Katyni nasledovala roztržka medzi Moskvou a poľskou exilovou vládou v Londýne. Nepomohli ani depeše Winstona Churchilla a Franklina Roosevelta do Kremľa. Aj v dôsledku spomínaného sa nepodarilo zjednotiť protinacistický odboj a politická sila poľských komunistov v rezistencii a v prvých mesiacoch na oslobodenom území bola podstatne slabšia v porovnaní s politickým vplyvom nekomunistického odboja, reprezentovaného exilovou vládou v Londýne a jej expozitúrami v Poľsku.

Situácia sa vyvinula tak, že na sklonku roka 1944 existovali dve poľské vlády – v Londýne s expozitúrou v Poľsku Krajovou radou ministrov (podzemná vláda) na jednej strane a Poľský výbor národného oslobodenia (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego – PKWN), v decembri 1944 premenovaný na dočasnú vládu na druhej strane, dve rady zastupujúce parlament, Rada národnej jednoty (podzemný parlament) a Krajská Rada Narodowa, dve armády – Polskie Sily Zbrojne na Zachodzie a Wojsko Polskie, dve ľudové strany, dve socialistické strany atď.⁴ Západné mocnosti uznávali londýnsku exilovú vládu, Sovietsky zväz Poľský výbor národného oslobodenia, ktorý sa opieral o štyri politické strany, tvoriace tzv. demokratický blok – Poľskú robotnícku stranu (Polska Partia Robotnicza – PPR), Poľskú socialistickú stranu (Polska Partia Socjalistyczna – PPS), Ľudovú stranu (Stronictwo Ludowe – SL) a Demokratickú stranu (Stronictwo Demokratyczne – SD). Vedúcou silou bola Poľská robotnícka strana (komunisti), ostatné strany boli viac či menej satelitné. Predsedom Výboru a neskôr dočasnej vlády sa stal socialista Edward Osóbka Morawski.⁵ Toto vládne zoskupenie najprv pôsobilo v Lubline a neskôr vo Varšave. Hlavný dôraz kládlo na výstavbu štátneho aparátu a získanie mocenských nástrojov. Hoci sľubovalo a začalo uskutočňovať aj populárne reformy (pozemková reforma, štátna kontrola priemyselných podnikov a bánk, konfiškácia nemeckého majetku atď.), sympatie verejnosti si nezískalo, pretože tá v ňom videla predovšetkým nástroj cudzej veľmoci. Na územiach oslobodených od nemeckej okupácie sa rozpútal teror proti podzemným ozbrojeným zložkám, najmä proti Armii Krajowej a stúpencom londýnskej exilovej vlády. Na tomto území pôsobili jednotky NKVD a Ľudová armáda, ktorá mala

4. KARSTEN, K.: *Narodziny systemu wladzy Polska. 1943 – 1948*. Poznaň 1990, s. 109. Tiež: ŠTEFÁNIKOVÁ, A.: Vnútropolitické súvislosti prvých parlamentných volieb v Poľsku. In.: BARNOVSKÝ, M. – IVANIČKOVÁ, E. (eds.): *Prvé povojnové volby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava 1998, s. 138.

5. PKWN mal 15 členov, z toho 5 komunistov, 3 socialistov, 4 ľudovcov, 1 člena Demokratickej strany a 2 nestraníkov.

vyše 20-tisíc osôb. Okrem toho tu boli aj jednotky Poľskej armády vytvorené na území Sovietskeho zväzu. Veľká časť poľskej spoločnosti vnímala oslobodenie Červenou armádou ako novú okupáciu. Tento stav trval až do ustanovenia vlády národnej jednoty v júni 1945.

Celkom ináč sa vyvíjala politická situácia v Československu. Prezident Beneš a československá exilová vláda v Londýne – na rozdiel od poľskej exilovej vlády – urobili všetko preto, aby sa dohodli s Moskvou a komunistami. Beneš už na začiatku 2. svetovej vojny, v čase sovietsko-nemeckého paktu tvrdil, že Rusko nakoniec prejde k Spojencom a po vojne bude mať rozhodujúce slovo v strednej Európe. Veril, že ústretovou politikou voči ZSSR si zabezpečí viac voľnosti vo vnútorných záležitostiach. A tak už v decembri 1943 podpísal v Moskve československo-sovietsku zmluvu o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci. Po moskovských rokovaníach zástupcov českých politických strán a delegácie Slovenskej národnej rady (SNR) 22. – 29. marca 1945 vznikla prvá československá povojnová vláda, ktorá v Košiciach 5. apríla 1945 predložila verejnosti svoj program. Odlišné politické pomery v Československu v porovnaní s Poľskom neboli výlučným dielom Benešovej politiky, ale výsledkom pôsobenia viacerých faktorov: mníchovského diktátu a postoja západných demokratických mocností, zanedbateľného vplyvu pravice v rezistencii a jej vyradenia z politického života po vojne, postupného zblížovania komunistického a občianskeho odboja a súhlasu všetkých politických strán bez ohľadu na ich politický a ideový profil s tým, že hlavným garantom obnovenej ČSR má byť Sovietsky zväz. Česká a slovenská spoločnosť – na rozdiel od poľskej spoločnosti – nemala skúsenosti s ruskou a sovietskou politikou a vládli v nej slovanské a rusofilské tradície, ktoré počas vojny zosilneli. Česká verejnosť v prvých týždňoch po oslobodení prežívala eufóriu, takmer celý národ sa radoval z porážky nacizmu, oslobodenia a obnovy republiky. Na Slovensku bolo síce menej eufórie, o. i. aj v dôsledku excesov príslušníkov Červenej armády a NKVD (krádeže, násilnosti, odvlčenie tisícov občanov do sovietskych gulagov), ktoré skalili priateľský vzťah k osloboditeľom, ale zásadný obrat v zmýšľaní väčšiny obyvateľstva nenastal. Jednotky Červenej i americkej armády v jeseni 1945 opustili územie ČSR⁶, preto verejnosť nemala pocit okupácie.

V prvej vláde Národného frontu Čechov a Slovákov, dohodnutej na moskovských rokovaníach a menovanej prezidentom republiky 4. apríla 1945, boli zastúpení

6. Územie Slovenska opustili jednotky Červenej armády do polovice augusta 1945. Do jari 1946 zostali tu iba dopravné orgány, niektoré vojenské nemocnice, časť armádnych skladov a strážnych oddielov.

predstavitelia všetkých šiestich vtedy existujúcich politických strán. Pri jej zostavení sa v podstate uplatnil princíp parity, ale vzhľadom na to, že formálne existovali dve komunistické strany – Komunistická strana Československa (KSC), ktorá pôsobila v českých krajinách a Komunistická strana Slovenska (KSS) – komunisti v nej mali najpočetnejšie zastúpenie a obsadili kľúčové rezorty.⁷ Na rovnakom princípe bolo zostavené Dočasné národné zhromaždenie, ktoré vzišlo z nepriamych volieb a začalo pracovať od konca októbra 1945. Jeho hlavnou úlohou bolo pripraviť parlamentné voľby a schváliť prezidentské dekréty. Slovenské národné orgány – SNR a Zbor povereníkov – boli zložené zo zástupcov KSS a DS v rovnakom počte.

Čo mala spoločné a čím sa odlišovala prvá vláda Národného frontu ČSR s lublinským Výborom národného oslobodenia? Obidve vlády boli koalíčnými vládami a komunisti v nich obsadili kľúčové rezorty, ale premiérmi boli sociálni demokrati, resp. socialisti, Zdeněk Fierlinger v Československu a Edward Osóbka Morawski v Poľsku. Aj ich programy mali viaceré styčné body – pozemková reforma, konfiškácia majetku Nemcov, kontrola bánk a kľúčového priemyslu, demokratizácia kultúry atď. Rozdiel spočíval v tom, že kým v poľskom prípade šlo skôr o pseudokoalíciu, lebo nekomunistické strany boli vo vleku Poľskej robotníckej strany, v Československu bol koalíčný charakter vlády skutočný, jednotlivé demokratické strany si zachovali svoju nezávislosť, aj keď boli nútené robiť ústupky komunistom. Postupne získali masovú členskú základňu a značný politický vplyv. Hoci obidve vlády sa formovali v tieni Moskvy a podiel komunistov v nich bol približne rovnaký⁸, poľská vláda bola spôsobom vládnutia „komunistickejšia“. V Československu sa satelitné strany objavili až po februári 1948 už za iných podmienok, preto mali viditeľnejšiu podobu. Československá vláda bola zložená zo zástupcov moskovského a londýnskeho exilu, slovenského domáceho odboja, pričom ju uznávali mocnosti protihitlerovskej koalície. V poľskej vláde chýbali zástupcovia londýnskeho exilu a USA a Veľká Británia ju neuznávali ako reprezentatívnu vládu, kým nebola doplnená predstaviteľmi z londýnskeho exilu. Zatiaľ čo československú vládu väčšina spoločnosti rešpektovala a nemala uznávaného konkurenta v zahraničí, lublinská vláda sa držala iba vďaka prítomnosti sovietskych vojsk a strachu. Bola viac trpená ako uznávaná. Jej protipólom a odporcom bola exilová vláda v Londýne a jej podzemné politické a ozbrojené zložky. Kým

7. Prvá Fierlingerova vláda mala 25 členov. Štyri politické strany pôsobiace v českých krajinách (KSC, Československá strana národné socialistickej – ČSNS, Československá strana lidová – ČSL, Československá sociálna demokracia – ČSSD) mali po 3 zástupcoch. Dve politické strany na Slovensku (KSS a Demokratická strana – DS) mali vo vláde po 4 zástupcoch. Piatich členov vlády boli nestraníci alebo osobnosti celonárodného významu (Jan Masaryk, Ludvík Svoboda, Zdeněk Nejedlý, Antonín Hasal a Mikuláš Ferjenčík).

8. V obidvoch vládoch mali komunisti približne tretinové zastúpenie.

v Československu bol relatívny pokoj, Poľsko sa nachádzalo na pokraji občianskej vojny.

Jaltská konferencia šéfov vlád „Veľkej trojky“ (4. – 11. 2. 1945) žiadala rekonštrukciu lublinskej vlády jej doplnením demokratickými politikmi z emigrácie a domova. Niektorí poľskí politici v Londýne, o. i. aj bývalý exilový premiér a budúci líder roľníckej (ľudovej) strany Stanisław Mikołajczyk a vodca Strany práce (Stronnictwo Pracy – SP) Karol Popiel sa rozhodli vrátiť sa do Poľska a prijať veľký kompromis v nádeji, že západné demokratické mocnosti im pomôžu zachrániť to, čo sa zachrániť ešte dá. Veľká časť poľskej emigrácie hodnotila tento krok ako zradu, ale poľská verejnosť ich privítala s otvorenou náručou. V dňoch 17. – 21. júna 1945 sa konali v Moskve rokovania medzi skupinou nezávislých politikov na čele s Mikołajczykom a predstaviteľmi dočasnej vlády o jej rekonštrukcii. V tom istom čase prebiehal v Moskve súdny proces s 16 vodcami ilegálneho odboja v Poľsku, čo bola forma nátlaku na Mikołajczyka. Rozhovory sa skončili dohodou výhodnou pre komunistov a ich spojencov. Bolesław Bierut, prezident republiky, 28. júna 1945 menoval dočasnú vládu národnej jednoty. Mala 21 členov, z toho 17 miest patrilo politikom, ktorí boli spojení s dovtedajšou prosovietskou vládou a 4 miesta obsadila Mikołajczykova skupina. Sám Mikołajczyk zastával funkciu druhého vicepremiéra a ministra poľnohospodárstva. Predsedom vlády sa stal opäť socialista E. Osóbka Morawski. Politické zloženie vlády bolo nasledujúce: komunisti (PPR) získali 6 miest, socialisti 7, predstavitelia ľudových strán (Mikołajczykova Poľská ľudová strana – Polskie Stronnictwo Ludowe – PSL a lublinská Ľudová strana) 6 miest, Demokratická strana 1 miesto a 1 člen vlády bol nestránik.

Ustanovením vlády národnej jednoty sa upevnilo medzinárodné postavenie Poľska a prehĺbili sa dezintegračné procesy v londýnskej koalícii. Novú vládu uznali mocnosti protihitlerovskej koalície, čím sa exilová vláda dostala na vedľajšiu koľaj. Čiastočne sa znížila intenzita činnosti podzemných politických a vojenských organizácií, čo bolo aj dôsledkom vyhlásenia amnestie a únavy z dlhoročného boja. Poľská ľudová strana sa stala v priebehu niekoľkých týždňov najvplyvnejšou politickou stranou, no nemala primerané zastúpenie v orgánoch štátnej správy. Príchod Mikołajczyka vyvolal krízu v lublinskej Ľudovej strane a podnietil ašpirácie PPS, aby bola uznaná za rovnoprávneho partnera komunistom. Vznikol pokus založiť Poľskú sociálnodemokratickú stranu ako druhú legálnu socialistickú stranu, ale komunisti tomu zabránili. PPR musela vynakladať značné úsilie, aby udržala satelitný charakter lublinských strán. Budovala v nich vlastnú agentúru a ľavé frakcie. Politický obraz Poľska od vzniku dočasnej vlády národnej jednoty do parlamentných volieb v januá-

ri 1947 tvorili tri politické sily: komunisti a politické strany s nimi späté, legálna opozícia a protikomunistické podzemie.⁹ Oproti predchádzajúcemu obdobiu pribudla na politickej scéne legálna opozícia, ktorá sa stala nádejou všetkých protikomunistických síl a hlavným terčom kritiky zo strany komunistov.

Situácia vo verejnom politickom živote v Poľsku v tomto období mala niektoré črty charakteristické pre politické pomery v Československu v tom zmysle, že existovali strany, ktoré boli vládnymi a súčasne aj opozičnými stranami. V Poľsku bola takou stranou PSL, ktorá mala zastúpenie vo vláde a zároveň sa dostala do opozície voči tzv. demokratickému bloku strán (PPR, PPS, SL, SD). Mikołajczyk sa usiloval proti tomuto bloku sformovať blok opozičných strán z pravého krídla PPS, z Národnej strany, ktorej činnosť nebola však povolená a z Popielovej skupiny SP, dočasne opozičnej strany kresťanskodemokratického zamerania. Komunisti rôznymi nástrojmi znemožnili vytvorenie tohto opozičného bloku. V Československu sa v druhej polovici roka 1947 sformovala nekomunistická opozícia z troch politických strán, z Čs. národne socialistickej strany, Čs. strany ľudovej a z Demokratickej strany na Slovensku. Dosiahla niekoľko čiastkových úspechov, ale vo februárovom meraní síl 1948 utrpela porážku.

Prvé povojnové parlamentné voľby v Československu sa konali 26. mája 1946 a v Poľsku 19. januára 1947. Vzájomne sa viac odlišovali, ako podobali. Ich spoločným znakom bolo, že v obidvoch štátoch sa uskutočnili až vtedy, keď sa uzákonnili a často aj realizovali revolučnou cestou radikálne zmeny (pozemková reforma, znárodnenie, vznik nových orgánov moci atď.) a komunisti si upevnili mocenské pozície natoľko, že z nich nemali obavu. Buď boli presvedčení, že ich politický vplyv je taký veľký, že im garantuje volebné víťazstvo, alebo našli spôsob dosiahnutia volebného víťazstva inými prostriedkami vrátane falzifikácií ich výsledkov. V konečnom dôsledku voľby nerozhodovali o ďalšom smerovaní krajiny. Ich hlavnou úlohou bolo legitimizovať nový režim. V obidvoch krajinách sa obmedzilo volebné právo.

V ČSR sa voľby konali viac ako rok po oslobodení a ustanovení prvej vlády Národného frontu a ich výsledky boli rozdielne vo východnej a západnej časti štátu. V českých krajinách a najmä v Čechách zvíťazila presvedčivo KSČ, ktorá získala 40,2 % hlasov. Sociálnym demokratom odovzdalo svoj hlas 15,6 % voličov. Ostatní českí voliči odovzdali svoje hlasy národným socialistom a ľudovej strane.¹⁰ To znamená, že ľavica získala v Česku nadpolovičnú väčšinu hlasov. Na Slovensku sa víťazom volieb stala DS, ktorú volilo 62 % slovenských voličov. Voličov KSS bolo 30,4 %. Ďal-

9. PACZKOWSKI, A.: *Půl století dějin Polska 1939 – 1989*. Praha 2000, s. 104 – 109.

10. Národní socialisti získali 23,7 % a ľudová strana 20,2 %.

šie dve malé strany na Slovensku utrpeli fiasko.¹¹ V celoštátnom meradle získali komunisti 38 % hlasov a so sociálnymi demokratmi mali v Ústavodarnom národnom zhromaždení tesnú väčšinu, 153 mandátov z 300. Nevyšiel im však manéver s prázdnyimi hlasovacími lístkami, ktoré mali byť vyjadrením opozičnej mienky. Využili ich tí, ktorí nesúhlasili s kandidátkou ani jednej z existujúcich politických strán.¹² V novej vláde na čele s premiérom Klementom Gottwaldom, predsedom KSČ, obsadili komunisti 9 miest z celkového počtu 26, to znamená viac ako tretinu, pričom dvaja členovia vlády boli nestraníci. Podľa výsledkov parlamentných volieb sa zmenilo aj politické zloženie slovenských národných orgánov a miestnych a okresných národných výborov. Napriek tomu, že značná časť obyvateľstva bola zbavená volebného práva a počas predvolebnej kampane nechýbali ani ostré politické súboje, voľby hodnotili domáci i zahraniční politickí pozorovatelia a novinári ako slobodné a demokratické, odzrkadľujúce politické zmýšľanie obyvateľstva. Podľa správy francúzskeho veľvyslanca vo Washingtone H. Bonneta ministerstvu zahraničia v Paríži víťazstvo komunistov v ČSR nevyvolalo v americkej tlači a politických kruhoch nijaké emócie. Štátny departement dal v tejto súvislosti najavo, že jeho postoj je celkom iný k vládam s komunistickým vedením, vytvoreným pod tlakom Sovietov a voči tým, ktoré vzišli zo slobodnej hry demokratických inštitúcií.¹³ Voľbami sa skončila prvá etapa utvárania nového politického režimu. Nevyriešili otázku moci ani nezmenili vnútorný a zahraničný politický kurz. Politické strany sa už pred voľbami dohodli, že po nich budú spolupracovať a obnovia vládu Národného frontu. Nebolo to teda súperenie o moc, ale o podiel na moci, ktorý jednotlivým politickým stranám určili parlamentné voľby. Volebné výsledky potvrdili a zviditeľnili veľký politický vplyv KSČ a upevnili jej mocenské pozície, ale ubrali z mocenských pozícií a ambícií KSS.

V celkom iných podmienkach sa konali prvé povojnové parlamentné voľby v Poľsku. Uskutočnili sa dva a pol roka po vytvorení Poľského výboru národného oslobodenia v Lubline. Boli vlastne vstupnou bránou do posledného dejstva politickej hry na ceste k úplnému komunistickému monopolu moci. Poľskí komunisti odďaľovali ich termín dovtedy, kým si neupevnili mocenské pozície natoľko, aby ich „úspešne“ zvládli. Výsledky parlamentných volieb v Maďarsku v novembri 1945, ale aj na Slovensku v máji 1946 boli pre nich varovným signálom. Vedenie Poľskej robotníc-

11. Stranu práce, neskôr premenovanú na Sociálnu demokraciu na Slovensku volilo 3,1 % a Stranu slobody 3,8 % voličov. Volebné výsledky do Ústavodarného národného zhromaždenia. Bratislava 1946, s. 7.

12. V celom štáte bolo podaných iba 32 117 (0,45 %) prázdnych hlasovacích lístkov, z toho na Slovensku 12 724 (0,79 %). Tamže.

13. PETRUF, P.: *Politické vzťahy medzi Francúzskom a Československom a Francúzskom a Slovenskom (1939 – 1945)*. Martin 2003, s. 263. Poznámka M. B.: V skutočnosti voľby v Českoslovenku prekvapili vládnuce kruhy USA a Veľkej Británie, ktoré v demokratických tradíciách Československa videli záruku odolnosti voči komunizmu.

kej strany si uvedomovalo, že politický vplyv strany nie je veľký, preto nemôže ísť do volieb so samostatnou kandidátkou, tak ako to urobili českí a slovenskí komunisti.¹⁴ Usilovalo o vytvorenie širokého volebného bloku politických strán vrátane PSL. Navrhlo nasledujúce rozdelenie mandátov: pre PPR, PPS, PSL, SL po 20 % a 10 % pre SP a SD. Vedenie PSL tento návrh zamietlo a žiadalo pre zástupcov vidieka, to znamená pre PSL a SL 75 % mandátov, z toho absolútnu väčšinu pre PSL, s čím zasa nesúhlasili komunisti a ich spojenci. Napriek niekoľkým rokovaniam k dohode sa nedospelo. Preto sa vedenie PPR rozhodlo pre mohutnú propagandistickú kampaň proti PSL spojenú s terorom a zastrášaním. Jeho cieľom bolo zdecimovať svojho hlavného protivníka, aby nebol schopný voľby vyhrať.

Podnetom či zámenkou poslužil prejav štátneho tajomníka USA Jamesa Byrnesa v Stuttgarte 6. septembra 1946, ktorý spochybnil definitívnosť poľských západných hraníc na Odre a lužickej Nise. Vládna propaganda začala tvrdiť, že kto volí Mikołajczyka, volí Západ, to znamená, že je proti novým poľským hraniciam na západe a je vlastne nepriateľom národa.¹⁵ Súčasne PSL obvinila zo spolupráce s podzemím. Počas volebnej kampane bolo zavraždených 108 činiteľov PSL a okolo 150 poslancských kandidátov sa ocitlo vo väzení.¹⁶ V 10 volebných obvodoch sa kandidátka PSL zrušila ako neplatná.¹⁷ V atmosfére represálií a teroru sa od Poľskej ľudovej strany odvrátil posledný spojenec Strana práce, ktorá po vyradení Popielovej skupiny začala spolupracovať so stranami bloku. Napokon tesne pred voľbami došlo v PSL k rozkolu. Časť stranického vedenia (Czesław Wycech, Andrzej Witos, Władysław Kiernik) odmietla Mikołajczykov postup a vytvorila frakciu PSL – Nowe Wyzwolenie, ktorá nadviazala spoluprácu so stranami bloku.¹⁸ Strana práce a PSL – Nowe Wyzwolenie sa na „znovuzískaných územiach” pripojili k štyrom stranám volebného bloku (PPR, PPS, SL, SD). Napriek represáliám a dusnej atmosfére výsledky volieb neboli priaznivé pre volebný blok, preto sa pristúpilo k manipulácii s hlasmi. Oficiálny verdikt znel: demokratický blok získal 80,1 % hlasov, PSL 10,3 % hlasov.¹⁹ Parlamentné voľby v Poľsku boli teda na hony vzdialené slobodným a demokratickým voľbám, ba čo viac ich oficiálne výsledky boli falzifikátom. V tomto smere sa zásadne odlišovali od parlamentných volieb v Československu.

14. Odhadovalo sa, že pri samostatnej kandidátke by PPR získala najviac 15 % hlasov. PACZKOWSKI, A.: c. d., s. 120.

15. ŠTEFÁNIKOVÁ, A.: c. d. s.147.

16. JIRÁSEK, Z. – MAŁKIEWICZ, A.: *Polska i Czechosłowacja w dobie stalinizmu (1948 – 1953)*. Studium porównawcze. Warszawa 2005, s. 37.

17. PACZKOWSKI, A.: c. d., s. 120.

18. VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: c. d., s. 169.

19. Podľa oficiálnych údajov PSL – Nowe Wyzwolenie získalo 3,5 % a SP 4,7 % hlasov.

Začiatkom februára 1947 sa zišiel sejm a zvolil Boleslawa Bieruta za prezidenta republiky, ktorý 8. februára menoval novú vládu. Premiérom sa stal socialista Józef Cyrankiewicz. Jednotlivé politické subjekty mali v nej nasledujúce zastúpenie: PPR 5²⁰, PPS 6, SL 2, SP 2, kreslo ministra obrany obsadil funkcionár Zväzu poľských vlastencov. Zastúpenie komunistov vo vláde sa príliš nezmenilo, ale od nich závislé strany boli už v tom čase oveľa krotkejšie ako v minulosti. Iba PPS občas zdvihla hlavu, čoskoro však aj ona bola spacifikovaná. Hoci všetci nekomunistickí ministri poslušne vykonávali vôľu PPR, pre každý prípad do rezortov, ktoré spravovali, sa dosadili ako zástupcov ministrov príslušníci „vedúcej strany“. Okrem toho na ministerstvách pôsobili sovietski poradcovia.²¹ Dňa 19. februára 1947 sejm schválil tzv. Malú ústavu, ktorá zakotvila hlavné zásady štátneho zriadenia. Dvadsaťosem poslancov PSL vytvorilo v sejme opozičný klub. V politickom systéme sa tak objavil nový prvok – legálna parlamentná opozícia, ktorý československý politický systém do februára 1948 nepoznal. V existujúcich podmienkach však nemal žiadnu politickú silu a trval krátko. V priebehu roka 1947 bola fakticky opozícia PSL zlikvidovaná. Mikołajczyk v októbri 1947 emigroval a zvyškov PSL sa zmocnili ľudia oddaní komunistom. Roku 1949 sa PSL zlúčila s LS a vznikla satelitná politická strana Zjednotená ľudová strana. Ostatky Strany práce sa zlúčili s Demokratickou stranou. Po rozsiahlych čistkách a represiaciach viacerých funkcionárov sa Poľská socialistická strana v decembri 1948 zjednotila s Poľskou robotníckou stranou, a tak vznikla Poľská zjednotená robotnícka strana (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza – PZPR).

Politický vývoj Československa od parlamentných volieb v máji 1946 do februára 1948 je v odborných kruhoch všeobecne známy, preto sa obmedzím iba na dve poznámky. Napriek radikálnym reformám Československo pôsobilo dojmom konsolidovaného štátu. Politické zápasy tu nemali takú ostrú formu ako v Poľsku a vedúci sovietski činitelia približne do jari 1947, aj keď registrovali jednotlivé negatíva z ich pohľadu a nechýbali ani výhrady a čiastkové konflikty²², celkovo boli pravdepodobne spokojní s politickými pomermi v ČSR. V každom prípade československých komunistov netlačili do rozhodujúceho mocenského boja. Tí zvládali svoju úlohu a nekomunistické strany neboli zjavne protisovietske, nerobili politiku namierenú proti záujmom Sovietskeho zväzu ako veľmoci. Súhlasili dokonca s neúčastou Česko-

20. V skutočnosti 6, pretože Michał Rola Żymierski, minister národnej obrany, formálne odborník a reprezentant Zväzu poľských vlastencov, bol komunistického zmysľania.

21. JIRÁSEK, Z. – MAŁKIEWICZ, A.: c. d., s. 37.

22. Napríklad, Moskva prejavila nespokojnosť s americko-československou deklaráciou o vzájomnom obchode zo 14. novembra 1946. Koncom februára 1946 Stalin a Molotov ostrým tónom vyzvali Gottwalda, aby československá vláda schválila pripravený text spojeneckej zmluvy s Poľskom. O mesiac neskôr sovietsky veľvyslanec v Prahe protestoval proti „tendenčnému a nepriateľskému obsahu“ 7. čísla časopisu *Obzory*.

slovenska v Marshallovom pláne, hoci si uvedomovali negatívne hospodárske následky tohto kroku. „Liberálnejšie“ pomery v ČSR Stalinovi do istého času vyhovovali. Ako napísal český historik Toman Brod, Československo bolo „*nielen najlepšie aranžovanou, ale aj najdlhšie fungujúcou Stalinovou výkladnou skriňou ľudových demokracií*“.²³ Až od polovice roka 1947, keď sa do popredia dostala otázka integrovania štátov so sovietskou sférou vplyvu do homogénneho mocenského bloku, začali Moskvu znepokojovať niektoré javy v Československu. V tejto etape už nepotrebovala Československo ako výkladnú skriňu ľudovej demokracie. Preto v predvečer februárovej zrážky 1948 „odporúčala“ vedeniu KSČ, aby bolo rozhodné a dôsledné v boji s „reakciou“ bez ohľadu „*na možnosť porušenia niektorých formálnych ustanovení súčasnej ústavy a zákonov*“.²⁴ Úloha sovietskeho faktora pri nastolení komunistického režimu bola však v Československu nesporne menšia a menej viditeľná ako v Poľsku či v niektorých ďalších krajinách v strednej a juhovýchodnej Európe.

Na druhej strane treba zdôrazniť, že českí a slovenskí komunisti, v boji o moc, neváhali použiť rovnako drsné metódy a prostriedky, ako poľskí a iní komunisti. Tzv. protištátne sprisahanie na Slovensku a jeho odhalenie v jeseni 1947, skonštruované Štátnou bezpečnosťou ovládanou komunistami, je toho jasným dôkazom. Bolo súčasťou komunistického úsilia vyradiť DS z politického života alebo aspoň oslabiť jej mocenské pozície. Odhalenie „protištátneho sprisahania“ malo dokázať, že DS udržuje kontakty s ľudáckou emigráciou a podzemím, a tým ju v očiach demokratickej verejnosti skompromitovať. V tejto súvislosti treba poznamenať, že DS bola stranou podobného typu ako PSL. Obidve mali zázemie na vidieku, zjavnú alebo tichú podporu katolíckej cirkvi a boli hlavnou legálnou opozičnou silou voči komunistickej strane, DS na Slovensku a PSL v Poľsku. Ich odlišnosť spočívala v tom, že DS mala zastúpenie v štátnych orgánoch a vo verejnej správe primerané jej politickému vplyvu a PSL ho nemala na príslušnej úrovni. Okrem toho PSL sa pod tlakom zvonku a v dôsledku vnútorných kríz štepila a postupne z nej odchádzali skupiny nesúhlasiace s politikou Mikołajczyka, kým DS odolávala tlaku komunistov, prekonávala vnútorné krízy až do februára 1948. Vzápätí sa však rozložila v priebehu niekoľkých dní. Aj proti Československej národne socialistickej strane sa komunisti v Štátnej bezpečnosti pokúsili zorganizovať podobnú provokáciu ako voči DS (tzv. mostecká aféra), ale nestihli ju dotiahnuť do konca.

23. Brod, T.: Osudný omyl Edvarda Beneše 1939 – 1948. Československá cesta do sovietského područí. Praha 2002, s. 546.

24. MURÁŠKOVÁ, G. P.: Únorová krize roku 1948 v Československu a sovietské politické vedení. Podle materiálů ruských archivů. *Soudobé dějiny*, 5, 1998, č. 2 – 3, s. 316.

Na záver stručne spomeniem niektoré ďalšie politické paralely a odlišnosti medzi Československom a Poľskom v rokoch 1944 – 1948. Ako som už uviedol, v Poľsku existovalo rozsiahle podzemné hnutie politického a vojenského charakteru, ktoré malo vlastné kanály spojenia s exilovou vládou v Londýne.²⁵ Okrem toho v juhovýchodných oblastiach Poľska pôsobili ozbrojené zložky nezávislého ukrajinského hnutia – Ukrajinská povstalecká armáda (UPA). V Československu bolo podzemie nepatrné a jeho politická sila bola zanedbateľná. V podstate môžeme hovoriť iba o podzemných ľudáckych skupinách, ktoré vznikali buď spontánne, alebo na výzvy Ferdinada Ďurčanského, bývalého ministra zahraničia a vnútra Slovenskej republiky (do roku 1940), ktorý emigroval a utvoril exilovú organizáciu Slovenský akčný výbor.²⁶ Tieto skupiny vyvíjali propagačnú činnosť šírením letákov a tlačív, prípadne poskytovali informácie politickej emigrácii. Aj keď ich počet nie je dodnes presne zmapovaný, je takmer isté, že ich nebolo veľa a nový režim nemohli ohroziť. Iba komunisti, sledujúc vlastné politické ciele, urobili z nich politického strašiaka. Rozsah podzemia na Slovensku nemožno v nijakom prípade porovnávať s jeho veľkosťou v Poľsku a regrutovalo sa z celkom iného prostredia, zo stúpcov vojnovkej Slovenskej republiky. Poľské protikomunistické podzemie určitou mierou nadväzovalo na podzemie z čias nemeckej okupácie. Pokiaľ ide o „sotne“ banderovcov, tie boli vytlačené na územie Československa poľskou armádou a ich cieľom bolo dostať sa do americkej okupačnej zóny v Rakúsku alebo Nemecku.

Po skončení vojny sa zmenili hranice Poľska i Československa. Obidva štáty stratili územia na východe – Československo Podkarpatskú Rus (Zakarpatskú Ukrajinu), Poľsko prevažne územie terajšej západnej Ukrajiny a Bieloruska. Kým poľská exilová vláda dlho bojovala o východnú hranicu, Beneš nikdy nepomýšľal obetovať dobré vzťahy so Sovietskym zväzom kvôli Podkarpatskej Rusi. Už počas vojny dal najavo, že je pripravený na takéto riešenie²⁷ a na jej sklonku trval iba na tom, aby sa Československo obnovilo v predmníchovských hraniciach a problém Podkarpatskej Rusi sa riešil vzájomnou dohodou so Sovietskym zväzom po porážke hitlerovského Nemecka, aby nevznikol precedens pre iné štáty.²⁸ Poľské hranice na západe sa posunuli na Odru a Nisu, československé západné hranice sa nezmenili. Nemcov postihol

25. Už citovaný poľský historik Andrzej Paczkowski uvádza, že podľa mnohých a ťažko overiteľných odhadov sa v rôznych nelegálnych ozbrojených štruktúrach v Poľsku angažovalo v jeseni 1945 až 80-tisíc ľudí. Na ozbrojenom boji sa však podieľala iba malá časť z tohto počtu. PACZKOWSKI, A.: c. d., s. 108

26. Podrobnejšie pozri: BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 161 – 189.

27. E. Beneš v októbri 1941 A. M. Bogomolovi, veľvyslancovi ZSSR pri spojeneckých vláдах v Londýne, povedal: „Ani Poliakom, ani Maďarom Zakarparskú Rus nedám, ale vám ju dám.“ VOLOKITINA, T. V. – MURÁŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. F. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i Vostočnaja Ľevropa. Stanovlenie političeskich režimov sovet'skogo tipa 1949 – 1953*. Moskva 2002, s. 40.

rovnaký tragický osud v obidvoch štátoch. Na základe rozhodnutia šéfov vlád „Veľkej trojky“ na Postupimskej konferencii (17. 7. – 2. 8. 1945) boli odsunutí do Nemecka. Tým vznikol pre obidve krajiny problém osídlenia určitého územia, pričom každá ho riešila vlastným spôsobom.

V dôsledku zmeny hraníc a transferu Nemcov sa modifikovalo národnostné zloženie obyvateľstva. Poľsko sa z etnického hľadiska stalo takmer jednoliatym štátom. V Československu sa zmenšil podiel príslušníkov národnostných menšín na celkovej počte obyvateľstva a snahou mocenskej elity bolo budovať ČSR ako národný štát Čechov a Slovákov. V tejto súvislosti nadobudla páľčivý charakter maďarská otázka. Vládnuce kruhy ju chceli riešiť rovnakým spôsobom ako nemeckú otázku, teda transferom, ale západné mocnosti neakceptovali túto požiadavku a medzinárodné uznanie nezískala ani na Parížskej mierovej konferencii roku 1946. Uskutočnila sa iba čiastočná výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, ktorá však problém neriešila. Keď Československo nepochodilo s odsunom maďarskej menšiny na medzinárodnom fóre, začalo sa orientovať na vnútorné riešenie maďarskej otázky tzv. reslovakizáciou a násilným vysídlením vyše 40-tisíc Maďarov do českého pohraničia, čo vyvolalo nevraživosť a pohoršenie. Až v jeseni 1948 sa obnovilo československé občianstvo príslušníkom maďarskej národnosti a súčasne získali určité národnostné práva v oblasti školstva a kultúry.

Neuralgickým bodom československo-poľských vzťahov bola otázka hraníc. Spory sa tiahli takmer dva roky. Kľúčová bola otázka hospodársky významného Těšínska (tzv. Záolší zabrané Poľskom v októbri 1938). Okrem toho Československo si robilo nároky na Ratibořsko, Hlubčicko a Kladsko – bývalé nemecké územia, ktoré obsadila Červená armáda a dala ich do poľskej správy, a Slovensko na asi 30 obcí hornej Oravy a horného Spiša, ktoré získalo v septembri 1939 ťažením proti Poľsku po boku hitlerovského Nemecka. Poľská strana československé požiadavky odmieta. Moskva občas robila akéhosi sprostredkovateľa vyjednávania medzi obidvoma stranami, ale v spore sa nechcela angažovať. Spočiatku predpokladala, že ho bude riešiť mierová konferencia. Neskôr zmenila názor a diplomatickou cestou tlačila na Prahu a Varšavu, aby sa dohodli a uzavreli zmluvu o priateľstve a spolupráci. Tá bola podpísaná 10. marca 1947 a v dodatkovom protokole sa obidve strany zaviazali, že sa územné otázky majú vyriešiť vzájomnou dohodou najneskôr do dvoch rokov.

28. Po formálnej stránke Sovietsky zväz tejto požiadavke vyhovel. Zmluva medzi ČSR a ZSSR o pripojení Zakarpatskej Ukrajiny (Podkarpatskej Rusi) k ZSSR bola podpísaná v Moskve 29. júna 1945. Dočasné národné zhromaždenie ju schválilo 22. novembra 1945. Prezídium Najvyššieho Sovietsu ZSSR ju ratifikoval 27. novembra 1945. Podrobnejšie o tejto otázke pozri: KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha 1990, s. 23 – 42; MARJINA, V. V.: *Zakarpatskaja Ukrajina (Podkarpatskaja Rus) v politike Beneša i Stalina 1939 – 1945 gg. Dokumental'nij očerk*. Moskva 2003.

Výsledok je známy. Těšínska otázka sa vyriešila obnovením stavu z predmníchovskej republiky. Bývalé nemecké územia Horného Sliezska – Ratibořsko, Hlubčicko a Kladsko – sa stali súčasťou povojnového Poľska.²⁹ Vzhľadom na to, že Československo trvalo na nemennosti predmníchovských hraníc, spomínané územie hornej Oravy a horného Spiša sa vrátilo Poľsku. V určitých slovenských kruhoch zostal však pocit krivdy. Vznikol dojem, že sa spišské a oravské obce opäť obetovali v záujme získania Těšínska.

Odlíšnym spôsobom riešilo Československo a Poľsko ukrajinskú otázku po pripojení Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajiny) k ZSSR a obnovení sovietsko-poľských hraníc z roku 1941. Na Slovensku získali Rusíni/Ukrajinci fakticky štatút národnostnej menšiny, aj keď nebol právne zakotvený. Mali svoj národnoreprezentatívny orgán – Ukrajinskú národnú radu Priaševščiny, vlastné školy, divadlo a tlač. Neveľká časť Rusínov/Ukrajincov z východného Slovenska na základe dohôd medzi ČSR a ZSSR optovala a roku 1947 sa presídlila do ZSSR (na Ukrajinu).³⁰ V Poľsku Ukrajinci nemali štatút národnostnej menšiny. Medzi Poľskom a ZSSR sa uskutočnila výmena obyvateľstva, ktorá formálne bola založená na zásade dobrovoľnosti, ale pri jej realizácii sa uplatňovalo násilie. Iba prvá etapa presídlenia Ukrajincov z Poľska na Ukrajinu od konca roka 1944 do polovice roku 1945 bola viac-menej dobrovoľná. Od septembra 1945 do júla 1946 sa presídľovanie už uskutočňovalo pod nátlakom poľských ozbrojených síl a zvyšok Ukrajincov, okolo 150-tisíc, bol v rámci „Akcje Wisła“ násilím rozptýlený po celom Poľsku najmä na územia, ktoré predtým patrili Nemecku. Rozdielny spôsob riešenia ukrajinskej otázky v Československu a Poľsku bol podmienený najmä odlišnými vzťahmi medzi oboma komunitami (poľskou a ukrajinskou a slovenskou a rusínsko-ukrajinskou) a postojmi Ukrajincov k banderovcom. Poľsko-ukrajinské vzťahy boli zaťažené spormi a konfliktmi z dávnejšej i nedávnej minulosti, v slovensko-rusínskych vzťahoch sa prvok nevraživosti v priebehu historického vývoja takmer nevyskytoval. Kým Ukrajinci v Poľsku väčšinou podporovali UPA, na Slovensku si banderovci po ich vytlačení z Poľska nezískali väčšie sympatie nielen medzi Slovákmi, ale ani medzi rusínsko-ukrajinským obyvateľstvom. U niektorých vyvolali súcit, no náklonnosť a podpora boli skôr výnimkou ako pravidlom.

Spoločným menovateľom poľskej a slovenskej spoločnosti bol hlboko zakorenený katolicizmus, ktorý je istou bariérou prenikania komunistických myšlienok

29. Podrobnejšie pozri: KAPLAN, K.: c. d., s. 43 – 76; PAVLÍČEK, J.: Těšínska otázka a jej vliv na polsko-československé vzťahy. In.: Československo na rozhraní dvou epoch... c. d., s. 43 – 48.

30. Celkovo optovalo a presídlilo do ZSSR (na Ukrajinu do bývalej Volynskej gubernie, odkiaľ sa vracali do svojej pôvodnej domoviny volynskí Česi) 2 841 rodín s počtom 12 401 osôb. VANAT, I.: *Volyn'ska akcija. Obvin naselenňam miž Česchoslovaččynoju i Raďans'kym Sojuzom navesti 1947 roku*. Prešov 2001, s. 28 – 29.

alebo aspoň ich spochybnenia. Katolícka cirkev nemala však rovnaké postavenie v oboch krajinách. Poľská katolícka cirkev vstupovala do povojnového obdobia s „čistým politickým štítom“, slovenská bola zraniteľná pre participáciu mnohých kňazov na politickej moci počas vojnovaj Slovenskej republiky, ktorá bola spojencom hitlerovského Nemecka. Preto proticirkevné opatrenia na Slovensku boli rozsiahlejšie ako v Poľsku i v českých krajinách. Presadzovali ich predovšetkým komunisti, ktorí nedôverovali katolíckemu episkopátu. Jeho odpor proti poštátneiu cirkevných škôl a internátov, žiadosti na obhajobu a omilostenie Jozefa Tisa, bývalého prezidenta Slovenskej republiky, ako aj to, že pred voľbami dal najavo, ktorú politickú stranu by katolíci mali voliť (DS), znepokojovali komunistov a vnášali rušivé prvky do vzťahov medzi komunistickou stranou a katolíckou cirkvou. Generálny útok proti cirkvi sa však v obidvoch krajinách začal až po definitívnom vyradení z verejného života politických odporcov komunizmu.

Popri spoločných znakoch existovali teda aj odlišnosti medzi politickým vývojom v Československu a Poľsku v rokoch 1944 – 1948. V Československu sa nekomunistická opozícia sformovala v rámci Národného frontu, teda vládnej koalície, v Poľsku mala legálna opozícia podobu tak vládnej, ako aj opozičnej strany. Komunistická strana v Česku i na Slovensku mala početnejšiu členskú základňu a väčší politický vplyv ako PPR.³¹ Na druhej strane poľskí komunisti už pri zrode ľudovodemokratického Poľska pripúťali k sebe niekoľko satelitných strán, ktoré neskôr zlikvidovali alebo marginalizovali a napokon pohltili. Zápas o nastolenie komunistického režimu sa stretol v Poľsku s väčším odporom ako v Česku a na Slovensku a bol sprevádzaný rozsiahlejším a brutálnejším terorom, obsahoval prvky občianskej vojny. Poľsko (a územia západnej Ukrajiny) bolo jedinou krajinou v strednej Európe, kde pôsobilo antikomunistické partizánske hnutie.³²

Francúzsky politológ českého pôvodu Jacques Rupnik napísal: „*Kontrast medzi poľskou a československou cestou odhaluje škálu sovietačnych metód v strednej a východnej Európe. Poliaci, nezabúdajúc na Katyň, zostali rozhodne protisovietski, kým Čechoslováci, nezabúdajúc na Mníchov, sa usilovali o zmiernenie so sovietskym diktátorom. Jedni ako druhí, z opačných dôvodov, vyvolali nespokojnosť na Západe. Poliaci boli sovietačovaní okamžite po vojne, Čechoslováci sa po tri roky pod prísnyim dohľadom tešili z pokusu o autolimitovanú demokraciu... Dve koncepcie, dve cesty, ale nakoniec si výsledky boli až príliš podobné.*“³³

31. KSČ mala v marci 1946 milión členov, KSS v decembri 1945 197-tisíc. PPR mala na začiatku roka 1946 235-tisíc členov.

32. PACZKOWSKI, A.: c. d., s. 116.

33. RUPNIK, J. *Jiná Evropa*. Praha 1992, s. 121.

Tento záver je síce správny, avšak stručný, a tým aj zjednodušujúci. Pokúsil som sa ukázať, že tých kontrastov či odlišností, ktoré sa z hľadiska výsledku – nastolenie komunistického režimu – javia azda ako nepodstatné, bolo viac, ale v skutočnosti zanechali svoje stopy a poznačili ďalší vývoj.

Michal Barnovský

Rok 1956 a slovenská spoločnosť

Kritický pohyb v európskych krajinách sovietskeho bloku od smrti diktátora Stalina a najmä po sérii odhalení o politických praktikách obdobia „kultu osobnosti“ prerástol do systémovej krízy. Transparent destalinizácie, opatrne zodvihnutý na XX. zjazde KSSZ vo februári 1956, vnímala väčšina komunistických vládcov ako ohrozenie vlastného mocenského monopolu. Oficiálna politika ČSR, reprezentovaná vedúcimi kádrmi komunistickej „štátostrany“ v Prahe i Bratislave, odmietala akékoľvek inovačné snahy a všetky vonkajšie impulzy, aj keď prichádzali zo Sovietskeho zväzu.

V Maďarsku takmer dvojročné pôsobenie Imra Nagya na poste ministerského predsedu, od mája 1953, prinieslo do zatuchnutej totality závan čerstvého vzduchu. Maďarská spoločnosť mala možnosť aspoň na krátke obdobie uvidieť inú alternatívu komunistickej štátnej politiky a spoznať jej vedúcu osobnosť ako symbol nových nádejí. Práve v tom čase preberal vedenie strany na Slovensku prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek. Bol to osvedčený stalinista a v rokoch najväčšieho rozmachu politických procesov zastával v československej vláde funkciu ministra bezpečnosti. Súdny proces so slovenskými buržoáznymi nacionalistami v apríli 1954 mal z politického vedomia Slovenska vymazať skupinu komunistických intelektuálov, neprijateľných pre vládnu kliku.

Opozičné prejavy na jar roku 1956 pokladala stranícka elita v Československu za vrcholne nežiaduce aj vtedy, keď sa spájali s vierou v „skutočné hodnoty socializmu“ a boli namierené predovšetkým proti stalinizmu. Marcové zasadnutie ÚV KSČ rozhodlo usmerniť diskusie radových komunistov o „kulte osobnosti“ do prísne vymedzeného rámca. Konsolidačným prvkom vo vnútornej politike mali byť čiastkové reformy v ekonomike a nadnesené vyhlásenia o upevňovaní „socialistickej zákonitosti“. Uvoľnenie sociálneho napätia sa očakávalo po zvýšení niektorých miezd a plátov, skrátení týždenného pracovného času a znížení maloobchodných cien určitých druhov spotrebného tovaru. Na záchranu celej garnitúry skompromitovaných politikov bol obetovaný vcelku bezvýznamný Alexej Čepička, odvolaný z funkcie prvého podpredsedu vlády a ministra národnej obrany. Kritický pohyb vyvrcholil v apríli, pražským zjazdom československých spisovateľov.

Hlavným zámerom všetkých oficiálnych opatrení v celoštátnom meradle bolo upokojiť a utíšiť robotnícke vrstvy, aby sa dali ľahšie zmanipulovať do akcií proti večne nespokojným intelektuálom. Tento scenár sa opakoval aj v slovenských pod-

mienkach, kde Karol Bacílek pobúrene odsudzoval opovážlivosť spisovateľov, publicistov a predstaviteľov inteligencie, ktorí neboli ochotní vziať na vedomie železné pravidlo, že „*diskusiu nemožno rozvíjať ľubovoľne*“. ¹

Na Slovensku boli prvé vystúpenia proti stalinizmu skôr rozhorčené a živelné, než premyslené a fundované. Diskusie na straníckych schôdzkach, v pracovných prestávkach, na „desaťminútovkách“ i v súkromí mali živý až vášnivý charakter, aj keď boli väčšinou ešte dost opatrné.² Kritické hlasy v slovenskej spoločnosti vyjadrovali požiadavky aktuálne vo všetkých európskych krajinách sovietskeho bloku, ale vychádzali aj z vnútorných, domácich podnetov. Slovenskí odporcovia stalinského modelu neraz získavali inšpiráciu od opozičných prúdov u severných i južných susedov – v Poľsku a Maďarsku.

Komunistické ústredie v Bratislave od jarných mesiacov roku 1956 sledovalo všetky verejné prejavy pokladané za hrozbu pre iluzórnu „morálno-politickú jednotu ľudu“. Materiál vypracovaný v prvej polovici októbra pre politické byro podrobne referoval o „protistraníckych“ vystúpeniach na Slovensku. Oponenti vládnucej kliky boli zaradení do vymedzených priehradiek s nálepkami buržoáznych nacionalistov, trockistov, sionistov, kozmopolitov, alebo jednoducho ako nespokojné živly. Toto členenie pretrvalo po dlhé roky a umožňovalo oficiálnym vlastníkom pravdy okamžite klasifikovať nepohodlných kritikov.³

Z hľadiska totalitných straníckych vládcov boli najnebezpečnejšie myšlienky, ktoré sa do povedomia slovenskej verejnosti dostali v publikovanej podobe. Literárno-politický časopis zväzu spisovateľov, bratislavský *Kultúrny život*, žiadal nielen uvoľnenie podmienok umeleckej tvorby, ale aj demokratickú obrodu spoločenských pomerov na Slovensku. Články známych spisovateľov a publicistov sa dotýkali najpálčivejších problémov svojej doby. Na adresu „tiež-socialistov“ a „polovzdelačcov“ sa písalo, že „*v strachu, aby sa neodhalila ich nečinnosť a neschopnosť udržujú si pozície rozduchovaním demagógie proti inteligencii*“. V reportážach z ciest po Anglicku a Francúzsku prinášal pohľad do európskej súčasnosti spisovateľ Dominik Tatarka. Jeho kritická úvaha *Démon súhlasu* podnietila širokú a búrlivú diskusiu. Na straníckom fóre sa potom hovorilo o „*infikovaní čitateľa londýnskymi a parížskymi kuriozitami*“ a „*bagatelizovaní vedúcej i riadiacej úlohy strany*“. Vysielanie Slobodnej Európy v septembri 1956 hodnotilo *Kultúrny život* ako „*tribúnu hlasov domáhajúcich sa väčšej slobody literárnej*

¹ Slovenský národný archív, Bratislava (ďalej SNA). Fond ÚV KSS, kartón 931. Zasadnutie byra 18. 10. 1956, vystúpenie K. Bacílka.

² LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20. storočí*. Druhé vydanie. Bratislava 2000 s. 329 – 330.

³ SNA, fond ÚV KSS, k. 931. Materiál *Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku*.

tvorby a hlasov kritizujúcich dusnotu zvieracej kazajky“. Ale táto publikačná voľnosť nemala dlhé trvanie. Povereník vnútra Oskár Jeleň v nej videl „zakolísanie tlačového dozoru“.4

Do otvorenej politickej akcie prerástli aj diskusie bratislavských vysokoškolákov. Časopis *Mladá tvorba* vyzýval slovenskú mládež „Brať si za vzor Maďarsko a Poľsko“. Ohromenie straníckych šéfov a paniku v radoch mládežníckych funkcionárov vyvolala odvaha preniesť diskusie o demokracii a slobode z uzavretých študovní priamo na verejnosť. Študentské majálesy roku 1956 s veľkou dávkou humoru a recesie kritizovali vážne neduhy slovenskej spoločnosti vrátane problémov školstva. *Kultúrny život* privítal študentské vystúpenia ako zdravý a revolučný prejav mladosti. Podľa názoru vedúcich komunistických politikov boli študentské majálesy „namierené proti vedeniu strany“ a byro ÚV KSS sa osobitne zaoberalo situáciou na slovenských vysokých školách.5

Dokument doručený viacerým vedúcim slovenským politikom, nazvaný *Poučenie XX. zjazdu KSSZ pre nás*, označil Karol Bacílek za dielo „trockistickej skupiny“. Patrili do nej údajne slovenskí a maďarskí intelektuáli. Autori spisu využili výroky Nikitu Sergejeviča Chruščova, aby dokumentovali oprávnenú nespokojnosť pracujúcich vrstiev so straníckym vedením na Slovensku. Kritická analýza hospodárskej a politickej situácie uvádzala na pravú mieru oficiálne údaje o dosiahnutých výsledkoch. K vysloveným požiadavkám patrilo oslobodenie politických väzňov obvinených z buržoázneho nacionalizmu, liberalizácia politiky, otvorenie stránok tlače aj opozičným názorom, previerka straníckeho aparátu a odstránenie stalinistických elementov. Tieto zmeny sa mali uskutočniť v mene „pravého socializmu“.

V súvislosti s tým, že na Slovensku sa stále častejšie ozývali hlasy, ktoré spochybňovali výsledky politických procesov, Karol Bacílek prehlásil buržoázny nacionalizmus za najväčší ideologický problém Slovenska a začal proti nemu nové ťaženie. Zmeny vo vymedzení úloh Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov, ohlásené celoštátnou konferenciou KSC, boli propagandisticky vydávané za „rozšírenie právomoci slovenských národných orgánov“.6 V situácii, keď mocenský monopol držali v rukách tie isté osoby nemali tieto zmeny žiaden praktický význam.

Celoštátna konferencia KSC v júni 1956 uzavrela vnútrostranícku a verejnú diskusiu odmietnutím všetkých kritických hlasov, ktoré sa nedali umlčať príkazmi

4 Tamže. Materiál k ideologickým problémom s. 25 – 27, O. Jeleň v diskusii 18. 10. 1956. Kartón 1836, M. Marko a P. David na pléne 12. 12. 1956, relácia Slobodnej Európy 29. 9. 1956.

5 SNA, fond ÚV KSS, k. 931. P. David a K. Bacílek na zasadnutí byra 18.10.1956. Tamže, kart. 930, rokovania byra 20. 9. – 12. 10. 1956.

6 SNA, fond ÚV KSS, kart. 931. Materiál k ideologickým problémom s. 1 – 2, 10 – 14.

„zhora“. Zdôrazňovalo sa, že „robotníci prejavili rozhorčenie, keď sa dozvedeli o rôznych provokačných rezolúciách“ a keď videli, aké živly sa zmocnili hesla slobody.⁷ Na hrubé útoky proti spisovateľom, prednesené na konferencii, odpovedal slovenský spisovateľ Ladislav Mňačko otvoreným listom členovi byra ÚV KSČ Václavovi Kopeckému. Tento odvážny protest však politická cenzúra zadržala a zakázala publikovať.

Napätie medzi slovenskými spisovateľmi neustále rástlo a politickému tlaku sa odmietli podrobiť aj členovia strany. Neúčinkovali na nich hrozby v podobe „pohovorov“ na oddelení kultúry ÚV KSS. Ani na plenárnej schôdzi straníckej skupiny spisovateľov neboli „disciplinovane prijaté“ závery celoštátnej konferencie. Otvorená polemická diskusia odsúdila kampaň vedenú proti spisovateľom a inteligencii z najvyšších politických miest v Prahe. O slovenskej oficiálnej politike sa hovorilo, že vedie „*náš ľud do socializmu so zhrbenou chrbtovou kosťou*“. Popri požiadavke zrušiť tlačový dozor a cenzúru odznelo na adresu bratislavského vedenia aj priame obvinenie, že sa vo svojej slabosti bojí povoliť „*zverejňovanie diskusií z Poľska a Maďarska*“. Po tomto kritickom výbuchu sa ostrážitosť komunistického ústredia ešte znásobila. Sprísnená cenzúra mala blokovat všetky pokusy „*prepašovať do Kultúrneho života protistranícke články*“. Na bratislavskom politickom byre vydesení dogmatici zhromažďovali články, úvahy, reportáže, veršiky aj karikatúry zadržané cenzúrou a presviedčali sa o tom, že slovenskí intelektuáli neprestávajú „*polemizovať s líniou strany*“.⁸

Na zasadnutí politického byra v Bratislave 18. októbra 1956 sa osobne zúčastnil aj sám tajomník ÚV KSČ Antonín Novotný. Stranícku analýzu ideologických problémov na Slovensku zrekapituloval bratislavský prvý tajomník. Vrcholom jeho útokov proti inteligencii bolo obvinenie, že predseda Slovenskej akadémie vied Ondrej Pavlík z tejto vedeckej inštitúcie vytvára nové politické centrum. Rôzne „nespokojné živly“ a „protistranícke elementy“ sa na pôde akadémie schádzajú, rojú o straníckych otázkach a kritizujú „*súdruhov na vedúcich miestach*“. Pocit ohrozenia mal na účastníkov rokovania deprimujúci účinok. Celkovú atmosféru poznačili aj aktuálne správy z Maďarska. Ale Karol Bacílek sa zároveň sťažoval, že oficiálne politické informácie zasielané z Prahy neprinášajú dost jasný obraz o tom, čo sa u našich južných susedov vlastne deje. Poukázal pritom na nesporný vplyv maďarských tlačových materiálov, lebo ich pôsobeniu bolo v slovenskej spoločnosti vystavené nielen „*menšinové obyvateľstvo*“, ale aj Slováci, „*ktorí čítajú po maďarsky*“. Spomedzi asi tristo titu-

⁷ Pod zástavou socializmu č. 13, júl 1956. Celoštátna konferencia KSČ, s. 1225.

⁸ SNA, fond ÚV KSS, kart. 931. Materiál k ideologickým problémom s.15 – 30.

lov maďarských denníkov, týždenníkov, revue a obrázkových časopisov, ktoré v tom čase dochádzali na Slovensko, boli ako najnebezpečnejšie označené najmä tri. Spoločensko-kritický *Irodalmi Újság* (Literárne noviny), humoristický *Ludas Matyi* (Husiar Maľko) a obrázkový *Béke és Szabadság* (Mier a sloboda). Mimoriadny záujem o maďarskú tlač dokazovalo aj okamžité rozpredanie všetkých zásielok v Košiciach i v Bratislave. Tak mohli v prvej polovici októbra spôsobiť veľký rozruch „*články a fotografie o pohrebe László Rajka*“. Diskusia napokon dospela k záveru, že „*skupiny dobrých komunistov nedostatočne bojujú proti nesprávnym názorom*“.

Znepokojenie pražského centra situáciou na Slovensku tlmočil vo svojom vystúpení Antonín Novotný. Vyhlásil, že v českých krajoch dostalo politické vedenie pod kontrolu väčšinu opozičných zoskupení a ďalšie postupne odhaľuje. Na margo toho vyčítal „*slovenským súdruhom*“ nedostatočné poznatky o mnohých „*protistranických skupinách*“, zatiaľ čo na Slovensku pokračujú „*otvorené útoky proti strane, vláde a princípom nášho zriadenia*“. Doslova pobúrený bol Novotný samotnou možnosťou využívať akadémiu vied ako legálne centrum, v ktorom sa „*môžu zgrupovať všetky nespokojné živly*“. Napokon dôrazne pripomenul, že „*nebojovať proti týmto nedostatkom znamená dostať sa do situácie ako v Maďarsku a Poľsku*“.⁹

Proti prenikaniu nevitáných myšlienok a ideí z Maďarska sa na Slovensku okamžite zavádzali „karanténne opatrenia“. Do zoznamu „podozrivých“ tlačových materiálov sa dostal aj ústredný denník maďarských komunistov *Szabad Nép* (Slobodný ľud). Nešlo iba o jednorazový zásah a rozhodnutie nepustiť do predaja číslo z 19. októbra. Správa tlačového dozoru mala sústavne sledovať všetky maďarské časopisy zasielané na Slovensko a „nesprávne“ zadržať. Obmedzenie počtu časopiseckých titulov dovážaných z Maďarska dostal za úlohu osobne povereník vnútra. Do všetkých slovenských krajov putoval z Bratislavy ďalekopis, schválený sekretariátom ústredného výboru. „Naši pracujúci“ mali dostať vysvetlenie, že „*pre nás platia len uznesenia ÚV KSC potvrdené celoštátnou konferenciou*“.¹⁰

Demonštrácia študentov a obyvateľov Budapešti začala 23. októbra ako výraz nespokojnosti s oficiálnou zadržiavacou taktikou v prístupe k riešeniu už priznaných deformácií vo vývoji Maďarska. Arogantná reakcia komunistických vodcov a strelba do demonštrantov vyostřila situáciu. Nasledujúci revolučný výbuch proti existujúcim mocenským štruktúram a nadvláde Moskvy bol, po dvanástich búrlivých dňoch, bru-

9 SNA, fond ÚV KSS, kart. 931. Zápis zo zasadnutia byra 18. 10. 1956. Komunistický politik László Rajk popravený v roku 1949, po „veľkom procese“, prvom v krajinách sovietskeho bloku.

10 SNA, fond ÚV KSS, kart. 143. Uznesenia sekretariátu z 19. – 20. 10. 1956.

11 Činnosť „operatívneho štábu“ ÚV KSS rozoberá PEŠEK, J.: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. *Historický časopis* roč. 41, 1993/4, s. 430 – 442.

tálne potlačený zásahom sovietskych vojsk. Do politickej atmosféry na Slovensku sa udalosti maďarskej revolúcie premietli špecifickým spôsobom a priniesli celú škálu reakcií. Horúčkovitá aktivita bratislavského komunistického ústredia, pod vedením a dohľadom Prahy, sa zamerala na rôzne formy ideologického a propagandistického pôsobenia priamo v Maďarsku.¹¹ Smerom dovnútra sa hlavná pozornosť orientovala na tie vrstvy slovenskej spoločnosti, u ktorých sa podľa nedávnych skúseností predpokladala väčšia „kolísavosť“. Ďalekopisná inštrukcia, vyslaná 24. októbra, nariadila na Slovensku pohotovosť všetkých krajských a okresných výborov strany. V spojení s miestnymi orgánmi bezpečnosti mal stranický aparát prísne sledovať politickú situáciu a „za žiadnu cenu nepripustiť kontrarevolučné reči alebo výčiny“. Úradnú situáciu správu o masových opozičných demonštráciách a vystúpeniach v Budapešti, vypracovanú na ÚV KSČ v Prahe, dostali k dispozícii všetky masmédiá. Hlavný dôraz sa kládol na zverejnenie oficiálneho stanoviska v novinách a v rozhlasovom vysielaní.¹²

Ústredný denník slovenských komunistov *Pravda* venoval od 24. októbra neobyčajne veľa priestoru jednostrannému a tendenčnému spravodajstvu z Maďarska. Politická propaganda šikovne využívala prirodzený odpor verejnosti voči krviprelievaniu a pohotovo organizovala „ohlasy našich pracujúcich“ k maďarským udalostiam. Protiváhu k správam o vyhrocovaní maďarskej krízy, ako neskôr vyhlásil šéfredaktor *Pravdy* Miloš Marko, mali programovo vytvárať obsiahle články o konsolidovaných pomeroch na Slovensku. Titulky hlásali „jednotu nášho ľudu“ v postoji k vývoju v Maďarsku a ubezpečovali, že „pokusy nepriateľa nezostanú bez odpovede“. Seriál ohlasov pokračoval pod heslom „Zomknutí okolo strany znásobíme moc a silu našej republiky!“. Písalo sa stále o bdelosti a istote. Ústredný výbor, podľa skúseností Ferencu Dénesa, šéfredaktora bratislavského *Új Szó* (Nové slovo), úzkostlivo dbal o to, aby slovenská tlač neskĺzla „na tú cestu, na ktorú sa dostali noviny poľské a maďarské“.¹³

Situácia na Slovensku, ako ju prezentovali publikované komentáre, aktuálne informácie komunistického stranického aparátu a oficiálne hodnotenia, poskytovala v porovnaní s Maďarskom idylický obraz o jednote „strany a ľudu“. Za touto prikrášenou fasádou bola ukrytá úporná snaha bratislavského centra nepripustiť, „aby sa viedli protistranícke reči“ a prostredníctvom komisárov vyslaných na jednotlivé krajské výbory strany dostať pod kontrolu mládež, odbory a všetky spoločenské organizácie.

¹² SNA, fond ÚV KSS, kart. 932. Zasadnutie byra 24. 10. 1956. Podľa správneho členenia platného do roku 1960 zo šiestich slovenských krajov hraničili s Maďarskom kraje: Bratislavský, Nitriansky, Banskobystrický a Košický.

¹³ *Pravda* (Bratislava) v čase 25. – 31. 10. a 1. – 4. 11. každodenne zverejňovala osobitné bloky venované Maďarsku. SNA, fond ÚV KSS, kart. 1836 (F. Dénes a M. Marko v diskusii 12. 12. 1956).

Pod osobitný dohľad sa dostal Csemadok (Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československu) a jeho vedúci funkcionári boli zvlášť usmernení ako majú pracovať.¹⁴

Reálnejšiu predstavu o celkovej atmosfére počas krízových dní možno získať z interných diskusií na zasadnutiach ÚV KSS. Dozvedáme sa, že ani na krajských a okresných výboroch strany nebolo všetko v absolútnom poriadku. Keď vyslaní členovia byra dorazili z Bratislavy na miesto určenia, niektorí funkcionári si neodpustili komentár „*vidíte, teraz chodíte jeden za druhým*“. Hlásenia odborárskych výborov, určené ako podklad na súhrnné hodnotenie práce strany na Slovensku počas maďarských udalostí, nadneseným tónom opisovali aktivitu odborov. Impozantné bolo vyčíslenie počtu schôdzí, konaných v danom období. Avšak, ako konštatoval Pavol David, vôbec sa „*nespájali s udalosťami v Maďarsku*“. Slovenskí odborári sa venovali svojim každodenným starostiam. Namiesto okázalých prejavov podpory „*strane a vláde*“ väčšina obyvateľstva podľahla predovšetkým nákupnej horúčke. Na aktívoch a schôdzach zvolávaných komunistickým aparátom sa povinne zúčastňovali predstavitelia jednotlivých zložiek Národného frontu, ale to bolo všetko. Potom už vôbec nenasledovali tie desiatky a stovky zhromaždení, ktoré podľa očakávania bratislavských komisárov mali zvolať odbory aj mládežnícke a rôzne ďalšie zväzy. Ich funkcionári, usudzoval Jozef Valo, „*nepovažovali za potrebné, aby po svojej línii mobilizovali členstvo*“. Zrejme tu však nešlo iba o nedostatok iniciatívy, skôr o strach, lebo aj reprezentanti radových spoločenských organizácií, ovládaných stranou, sa v kritickom období obávali predstúpiť pred svojich členov.

Ludia znechutení ohlupujúcou propagandou a cieľavedomým zahmlievaním faktov sa utiahli do svojho súkromia. Tak ďaleko už totalitná kontrola nesiahala. Z hľadiska moci bolo veľkým nedostatkom bezpečnostných útvarov, ako sa vyjadril Jozef Valo, že „*nemali v rukách*“ spravodajské spracovanie slovenských miest a dedín. Iba čakali „*kde to vybuchne*“, ale nevedeli, koho majú vlastne pozorovať. V októbri 1956 neboli schopní poskytnúť ústrednému výboru informácie o tých osobách, čo sa „*tajne schádzajú*“, sympatizujú „*s druhou stranou*“ a „*nesúhlasia s naším spoločenským zriadením*“.¹⁵

Na rozdiel od Maďarska sociálne napätie v slovenskej spoločnosti roku 1956 nebolo natoľko výbušné, aby sa dala očakávať masová podpora opozičných vystúpe-

¹⁴ SNA, fond ÚV KSS, kart. 932. Uznesenie byra z 25.10.1956. Tamže, kart. 933, zasadnutie byra 29. 10. 1956.

¹⁵ SNA, fond ÚV KSS, kart. 933. Záznam diskusie na zasadnutí byra 9. 11. 1956 (J. Valo, P. David). Tamže, kart.1836, J. Valo na pléne 12. 12. 1956.

ní intelektuálov alebo študentov. Platilo to aj vo vzťahu k maďarskej kríze, a tým možno do určitej miery objasniť, že prejavy otvorených sympatií boli ojedinelé. Pokusy vyjadriť v tlači vlastný názor, odlišný od oficiálnej demagógie, zadržala „bdelá“ cenzúra.

Vystúpenie maďarskej mládeže 23. októbra vyvolalo v bratislavskom straníckom centre zdesenie. Naliehavou úlohou aj na Slovensku, podľa Karola Bacílka, bolo „*dať pozor na študentov!*“ Už o deň neskôr, na zasadnutí byra ÚV KSS, sa hovorilo o prísnych „opatreniach“ na vysokoškolských internátoch. Študentské diskusie o vývoji v Maďarsku a Poľsku mali byť „usmernené“ tak, aby neprekročili vymedzené hranice. Demagogická propaganda, tendenčné spravodajstvo a oficiálny tlak mali študentom zabrániť utvoriť si o Maďarsku reálnejší obraz. Tak sa navonok medzi študentmi udržiaval pokoj, hoci ústredný výbor dostával signály o „*grupovaní sociálnodemokratických a iných živlov*“. V prostredí bratislavských vysokoškolákov sa však veľmi výrazne prejavil „odpor a váhanie“, keď sa malo schváliť nariadenie o vylúčení „*organizátorov študentských nepokojov z mája 1956*“. ¹⁶

Slovenský ústredný výbor celoštátneho zväzu mládeže zdôrazňoval najmä postoje mladých robotníkov a roľníkov, ktorí sa, podľa slov prvého tajomníka Milana Rázusa v jeseni 1956, „*ešte pevnejšie zomkli okolo strany*“. No v úzkom kruhu byra ÚV KSS odznela na adresu mládežníckych funkcionárov výčitka, že nedokázali zabrániť študentským „provokáciám“. Snaha zistiť pravdu o skutočných príčinách a súvislostiach udalostí v Maďarsku bola veľmi silná, ale iba zriedka sa prejavila verejne. Na Elektrotechnickej fakulte Vysokej školy technickej v Bratislave však študenti zorganizovali diskusný večer, ktorý vyústil do záverov podstatne odlišných od straníckych hodnotení. V Košiciach, na Fakulte banského inžinierstva, pod vplyvom oduševneného vystúpenia dvoch odvážnych študentov na verejnom zhromaždení, si prítomní poslucháči minútu ticha uctili pamiatku padlých maďarských kolegov. Študenti maďarskej národnosti neboli pri získavaní informácií z Budapešti brzdení jazykovou bariérou a v diskusiách na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave vysvetľovali a obhajovali stanoviská maďarskej mládeže. Pohoršenie straníckych dogmatikov vyvolala aj príhoda z Lučenca, okresného sídla jedného zo slovenských krajov. Študenti miestnej maďarskej strednej školy vyjadrili svoju úctu pamiatke mŕtvych budapeštianskych povstalcov nosením smútočných čiernych pások. Vysvetlenie napätej

¹⁶ SNA, fond ÚV KSS, kart. 932. Zasadnutia byra 24. 10. 1956 a 25. 10. 1956. Diskusia (L. Benada, K. Bacílek, M. Rázus). Tamže, kart. 933, byro 29. 10. 1956.

atmosféry medzi študentmi na celom Slovensku sa hľadalo v podvratnom pôsobení spisovateľov, intelektuálov z akadémie vied, vysokoškolských profesorov, asistentov a napokon aj učiteľov zo stredných škôl.¹⁷

Počas jesene 1956 neboli zaznamenané nápadnejšie opozičné prejavy slovenských spisovateľov a inteligencie. No predseda Slovenskej národnej rady Rudolf Strechaj videl v tejto skutočnosti iba „*obavy pred tvrdším zásahom*“, nie odmietnutie predchádzajúcich kritických vystúpení. Dokonca si všimol, že *Kultúrny život* neuverejnil žiaden komentár k udalostiam v Maďarsku. Nesporné súvislosti si uvedomovali aj na bratislavskom ústrednom výbore: veď boli dobre známe kontakty slovenských spisovateľov s kolegami v Poľsku a Maďarsku.¹⁸

Vedúci stranícki politici na Slovensku svoje výhrady voči spisovateľom maskovali „hlasom ľudu“. Odvolávali sa na to, že slovenská verejnosť údajne očakávala od spisovateľov väčšiu aktivitu a najmä mobilizujúce protesty „*proti duchovným inšpirátorom*“ maďarských udalostí. Namiesto toho tlačový dozor počas najkritickejšieho obdobia zachytil vyhlásenie, v ktorom sa vyjadroval súhlas „*s liberalizmom maďarských spisovateľov*“. V bratislavskej *Pravde* bola 28. októbra publikovaná „*správna rezolúcia*“, dodaná v mene spisovateľskej obce z celoštátneho centra. Podľa oficiálneho názoru slovenskí spisovatelia zaujali k maďarskej kríze „vážné“ stanovisko. Z podobného postoja bol obvinený aj tajomník spisovateľského zväzu Ctibor Štítnický. Vyčítalo sa mu dokonca, že ovplyvňoval nielen samotných Slovákov, ale na zasadnutí maďarskej sekcie dokázal vyvolať aj „protistranícku“ náladu. V rovnakom zmysle zapôsobila telefonická informácia, zháňaná dva dni z Budapešti, o rozhodnutí maďarských spisovateľov zdržať sa akejkoľvek spoločenskej aktivity dovtedy, kým „*posledný sovietsky vojak neopustí Maďarsko*“. ¹⁹

Na utvorenie vlády Jánosa Kádára reagovalo stranícke centrum v Prahe cieľavedomou politickou kampaňou. Úradná správa „o víťazstve v Maďarsku“ už poobede a večer 4. novembra 1956 odznela v rozšírenom počte spravodajských relácií a bola publikovaná vo zvláštnych vydaniach úradných denníkov.²⁰ Inštrukcie byra ÚV KSČ, doručené ďalekopisom všetkým krajským výborom strany a na ústredný výbor do Bratislavy, nariadňovali straníckemu aparátu zvolať okamžite 5. novembra ráno, pri nástupe do práce, krátke schôdze. Z týchto zhromaždení sa potom mali „strane a vláde“ odosielať rezolúcie pracujúcich z celého Československa, doplnené pracovnými

17 SNA, fond ÚV KSS, kart. 933. Diskusia na zasadnutí byra 9. 11. 1956 (P. David, M. Rázus). Tamže, kart. 1836. Vystúpenia na pléne 12. 12. 1956 (K. Bacílek, M. Rázus).

18 SNA, fond ÚV KSS, kart. 933. Zasadnutie byra 9. 11. 1956, príspevok R. Strechaja.

19 SNA, fond ÚV KSS, k. 1836. Vystúpenia na pléne 12. 12. 1956 (K. Bacílek, M. Krno, M. Marko, F. Dénes). Pravda (Bratislava) 28. 10. 1956, s. 2.

20 Zvlášťne číslo Pravdy 4. 11. 1956 prinieslo na titulnej strane obrovský nadpis: „Maďarský ľud zvíťazil nad kontrarevolúciou.“

záväzkami. Funkcionári na všetkých stupňoch komunistickej hierarchie v zrýchlenom tempe, doslova za pár dní, naorganizovali požadované „spontánne“ ohlasy. Pražský ústredný výbor tak v uznesení z 8. novembra mohol už konštatovať, že dostal „tisíce rezolúcií a listov vyjadrujúcich veľkú dôveru v našu stranu, v jej správnu politiku“ a zároveň aj „tisíce záväzkov z najrôznejších pracovísk“. ²¹

Novembrové rokovania byra a sekretariátu bratislavského ústredného výboru zdôrazňovali všetky prijaté represívne opatrenia nevyhnutnosťou vyvodit' „poučenie z maďarských udalostí“. Do centra nového ideologického tlaku sa medzi prvými dostali tie vrstvy mládeže, ktoré sa ukázali ako najmenej prispôsobivé. V celoštátnej kampani narezírovaných rezolúcií sa od slovenských vysokých škôl požadovalo, aby odsúdili všetky študentské vystúpenia a vyhlásenia prijaté v máji. Za tejto situácie sa potom hovorilo o „určitých prukoch konsolidácie a vytriezvenia“ v prostredí vysokoškôľakov. Základným prostriedkom politickej výchovy mládeže mala byť tvrdá demagógia. Pre budúcnosť sa zavrhovali akékoľvek diskusie. Z „triedneho hľadiska“ bolo podstatné prezentovať mladým ľuďom pojmy ako demokracia a sloboda. Za osobitne dôležité sa pokladalo hovoriť s mládežou „o úlohe Sovietskej armády v Maďarsku“. ²²

Na stredných a vysokých školách sa pod zámienkou „zlepšovania sociálneho zloženia študentov“ sprísňovali kritériá prijatia a zostroval triedny „*numerus clausus*“. Objektom politických čistiek sa stali študenti, učitelia aj akademickí funkcionári, známi ako „organizátori a iniciátori študentských akcií na slovenských vysokých školách“. Všeobecná preverka, nariadená pre učiteľov vysokých škôl a vyšších ročníkov stredných škôl, vnášala do slovenského školstva ubíjajúci pocit existenčnej neistoty. Stranícke komisie dostali do rúk osudy pedagógov a rozhodovali o prepustení každého, koho označili za „politicky nehodného“ vychovávať mládež. ²³

Rok 1956 uzatvorilo decembrové zasadnutie ÚV KSC oficiálnym odsúdením „pokusu o kontrarevolučný prevrat v Maďarsku“. Publikované komuniké, s odvolaním sa na známe „spontánne“ ohlasy československých pracujúcich, zdôrazňovalo upevnenie „jednoty strany a ľudu“. Onedlho sa zišiel aj ústredný výbor v Bratislave. Prvý tajomník Karol Bacílek v mene „nášho ľudu“ vyhlásil nové politické ťaženie proti intelektuálom, spisovateľom a umelcom. Spoločenské dianie na Slovensku sa malo ešte pevnejšie spútať zosilneným straníckym dozorom. Nepohodlné názory ostávali v rezorte všemocnej cenzúry. Vedúca garnitúra v strachu o svoje pozície presadzova-

²¹ SNA, fond ÚV KSS, kart. 144. Ďalekopis ÚV KSC zo 4. II. 1956, prijatý v Bratislave o 15.45 hod. Tamže, uznesenie ÚV KSC zo 8. II. 1956 (cyklostyl).

²² SNA, fond ÚV KSS, kart. 933. Zasadnutie byra 16. II. 1956. Tamže kart. 144, uznesenia sekretariátu 23. II. 1956.

²³ SNA, fond ÚV KSS, kart. 933. Zasadnutie byra 16. II. 1956. Tamže kart. 144, uznesenia sekretariátu 23. II. 1956.

la tézu, že „*nie je možné ani na okamih strácať našu revolučnú bdelosť a ostražitosť*“.²⁴ Hlavnou zámenkou všetkých politických represíí boli neustále pripomínané skúsenosti z Maďarska, prekrútené a sfalšované demagogickou propagandou.

Dagmar Čierna - Lantayová

²⁴ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1836. Zasadnutie ÚV KSS 12. – 13. 12.1956. Referát: K. Bacílka.

Blízky východ a Eisenhowerova doktrína

Cieľ zabrániť sovietskemu prenikaniu na Blízky východ bol zahrnutý už v *Trumanovej doktríne* z roku 1947 a v programoch vojenskej a hospodárskej pomoci USA tomuto regiónu, ktoré sa odvtedy uskutočňovali. Prezident Eisenhower nadviazal na tento cieľ vyhlásením, že „bezpečnostné hranice“ USA prechádzajú Blízkym východom tak ako Európou a Áziou.¹ Úplný krach britsko-francúzskeho „suezského dobrodružstva“ roku 1956 uľahčil USA prevzatie vedúcej úlohy v regióne. Základom tejto koncepcie, známej ako *Eisenhowerova doktrína*, bol názor, že v dôsledku oslabenia vplyvu Veľkej Británie a Francúzska na Blízkom a Strednom východe tu vzniklo „mocenské vákuum“, ktoré musia zaplniť USA, aby zabránili komunistickému prenikaniu do tejto časti sveta. Už 5. januára 1957 prezident Eisenhower vo vystúpení pred kongresom zdôraznil význam Blízkeho východu pre Západ, varoval pred nebezpečenstvom, ktoré pre priateľské vlády v regióne predstavuje medzinárodný komunizmus a požiadal o súhlas na použitie ozbrojených síl USA bez predchádzajúceho schválenia Kongresom na „odvrátenie agresie medzinárodného komunizmu na Blízkom a Strednom východe“.

Po politickom úspechu Egypta v suezskej vojne, americká administratíva hľadala nové cesty ako zadržať (*contain*) arabské národné hnutie a zabrániť niektorým arabským krajinám, aby zintenzívnili svoju spoluprácu so ZSSR. Dôkazy potvrdzujú, že americká administratíva nemala záujem správať sa priateľsky k egyptskému prezidentovi, ale skôr krotiť jeho panarabské ambície. Po suezskej vojne sa prezident USA Dwight D. Eisenhower a jeho minister zahraničných vecí John Foster Dulles rozhodli prevziať od svojich európskych spojencov „bremeno Blízkeho východu“. V USA totiž vládla nervozita a obavy, že na Blízkom východe následne po stiahnutí britských, francúzskych a izraelských vojsk vznikne „mocenské vákuum“, ktoré by mohli využiť revolučné režimy v Egypte a Sýrii. Vo Washingtone prevládal názor, že egyptskému prezidentovi nemožno veriť, musí byť izolovaný a treba mu to dať pocítiť. Dulles dokonca ľutoval to, že Briti sa stiahli skôr ako ho zosadili. V egyptskom prezidentovi videli predĺženú ruku ZSSR, ktorá má uľahčiť preniknutie sovietskeho vplyvu na Blízky východ. Washington bol presvedčený, že Sovietom v tom treba za každú cenu zabrániť, lebo ide o životné záujmy USA.²

¹ CAMPBELL, John C.: *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*. New York, Frederick A. Praeger 1961, s. 122.

² Conference with the President, White House, Washington, 19 – 20 November 1956; and 305th Meeting of the NSC, Washington, 30 November 1956. In: FRUS: Suez Crisis, 1956, Vol. XVI, s. 1153, 1169, 1225, 1228 – 9.

Vláda USA prišla s viacerými iniciatívami, ktorých cieľom bolo vyvážiť vplyv Egypta v arabskom svete a posilniť jeho regionálnych protivníkov. Vo vystúpení pred oboma snemovňami Kongresu, 5. januára 1957, Eisenhower zdôraznil význam Blízkeho východu pre USA a varoval pred nebezpečenstvom, ktoré medzinárodný komunizmus predstavuje pre miestne vlády. Potom predložil návrh rezolúcie, ktorá by ho splnomocnila okamžite vyslať ozbrojené sily USA, aby zaistili politickú nezávislosť štátov pred útokmi akéhokoľvek režimu ovládaného komunistami.³ V doktríne sa uvádzalo, že po porážke Británie a Francúzska v suezskej vojne na Blízkom východe zostalo „vákuum“. Sľubovala, že ozbrojené sily USA budú okamžite použité na obranu územnej integrity a nezávislosti štátov regiónu, keby sa stali terčom agresie zo strany štátu ovládaného medzinárodným komunizmom.⁴ Prezident Eisenhower požadoval právo vyslať sily USA do zahraničia bez predchádzajúceho schválenia Kongresom. V zásade to bola snaha o nastolenie nadvlády USA na Blízkom východe s podporou priateľských režimov podopretá v prípade potreby silou zbraní. V senáte získal prezidentov návrh 72 hlasov, proti bolo 19 a v snemovni reprezentantov 350 hlasov proti 60.⁵ Kongres splnomocnil prezidenta na použitie vojenskej sily a 200 miliónov USD hospodárskej pomoci na podporu ktorejkoľvek krajiny Blízkeho východu „požadujúcej pomoc proti ozbrojenej agresii zo strany hociktorej krajiny ovládanej medzinárodným komunizmom“.⁶

Eisenhowerova doktrína mala teda formálne nahradiť britsko-francúzsku hegemóniu nad prozápadnými blízkovýchodnými krajinami americkou. Eisenhower podpísal Kongresom schválenú direktívu, načrtávajúcu politiku USA na Blízkom východe 9. marca 1957.⁷ Šlo o rozširovanie americkej angažovanosti v regióne: USA tu od svojich európskych partnerov prevzali globálnu zodpovednosť. Malo to dva dôsledky: po prvé, na najbližšie dva roky bola americká administratíva zaujatá konfrontáciou s revolučnými národne orientovanými silami;⁸ po druhé, studená vojna sa

3 Blízkovýchodná rezolúcia, ktorá sa neskôr stala známa ako *Eisenhowerova doktrína*, bola prijatá senátom 5. marca a snemovňou reprezentantov 7. marca 1957. Ako zákon bola podpísaná 9. marca 1957. In: FRUS: Arab-Israeli Dispute, 1957, Vol. XVII, s. 7 – 8.

4 KISSINGER, Henry: *Umění diplomacie. Od Richelieua k pádu Berlinské zdi*. Praha, Prostor 1996, s. 571 – 572; TAKEYH, Ray: *The Origins of the Eisenhower Doctrine. The US, Britain and Nasser's Egypt, 1953 – 1957*. London, Macmillan Press Ltd 2000, s. 152; *Dějiny diplomacie, 1945-1960*. Praha, Svoboda 1982, s. 488.

5 „Joint Congressional Resolution to Promote Peace and Stability in the Middle East“, 9 March 1957. US Department of State, United States Policy in the Middle East, 44 – 46, FRUS 1955 – 1957, s. 12:452.

6 Rezolúcia o Blízkom a Strednom východe, ktorá sa neskôr stala známa ako *Eisenhowerova doktrína*, bola prijatá senátom a kongresom USA 5. a 7. marca. Bola podpísaná ako zákon 9. marca 1957. In: Department of State Bulletin, 21 January 1957, s. 83 87.

7 CAMPBELL, John C.: *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*. New York, Frederick A. Praeger 1961, s. 124.

8 Boli to sily reprezentujúce arabské národnooslobodzovacie hnutie, ktorých hegemónom sa stala maloburžoázna vrstva vojenskej inteligencie presadzujúca sekulárny charakter spoločnosti, nazývané v publikáciách západnej proveniencie silami radikálneho arabského nacionalizmu.

v plnej miere preniesla aj do arabského sveta. *Eisenhowerova doktrína* bola uvedená do praxe o rok neskôr, keď sa americká námorná pechota vylodila v Libanone.

Suezská vojna pomohla egyptskému prezidentovi Džamālovi ^CAbdannāsirovi plne oceniť radikálny posun v medzinárodnej rovnováhe síl. Veľká Británia a Francúzsko, tradičné koloniálne veľmoci mohli hrať úlohu už len v kontexte globálnej stratégie USA. Inými slovami, USA nahradili Britániu a Francúzsko ako dominantný západný hráč na Blízkom východe. Pre Egypt to boli skôr USA ako ZSSR, kto nakoniec prinútil trojstrannú agresívnu alianciu zastaviť paľbu a stiahnuť sa. Na prvej schôdzi egyptskej vlády po skončení agresie prezident svojim ministrom povedal, že Eisenhower a Dulles hrali rozhodujúcu úlohu pri odvrátení agresie.⁹

Džamāl ^CAbdannāsir si uvedomoval tento nový vývoj a napriek neľúbosti Kremľa mal záujem zlepšiť svoje vzťahy s americkou administratívou. Aby upokojil obavy USA zdôraznil, že jeho politika neúčasti je v zásade defenzívna. Ďalej uviedol, že Egypt dlho bojoval, aby sa zbavil cudzej nadvlády a nehodlá si túto skúsenosť zopakovať so Sovietmi; dodal však, že v zásade neverí žiadnej veľmoci.¹⁰ V očiach arabských národovcov suezská vojna zbúrala mýtus sovietskej hrozby pre regionálnu bezpečnosť. Boli presvedčení, že zdôrazňovanie nebezpečenstva medzinárodného komunizmu v *Eisenhowerovej doktríne* nie je namieste. Pre nich boli hlavnými nepriateľmi Veľká Británia, Francúzsko a Izrael. V tomto zmysle doktrína nezohľadňovala arabské potreby, aspirácie a obavy; bola vágna a netýkala sa naliehavých problémov regiónu ako bol hospodársky rozvoj, politická nezávislosť a palestínska otázka. Posledná z nich sa stala univerzálnym problémom zasahujúcim do každého politického vzťahu.¹¹

Sýrska vláda verná zásade pozitívnej neutrality prvá odmietla *Eisenhowerovu doktrínu* a zaútočila na základy, na ktorých bola postavená americká politika. Jej vyhlásenie z 10. januára 1957 odmietalo teóriu „vákuu“, spochybnilo názor, že ekonomické záujmy dávajú nejakej mocnosti právo zasahovať do diania v regióne a poprelo tézu, že komunizmus bezprostredne ohrozuje arabský svet. Podľa nej hlavným nebezpečenstvom, ktorému sú Arabi vystavení, zostáva imperializmus a sionizmus.¹² Egypt a Sýria odmietli základnú myšlienku doktríny, že na Blízkom východe je mocenské vákuum a tvrdili, že skôr je namierená proti nim ako proti nejakej možnej sovietskej hrozbe, z čoho usúdili, že pod pláštikom potierania komunizmu Eisen-

9 MARČI, Sajjid: Awrāq sijāsija. (Politické listy). Vol. II., Káhira 1978, s. 362;

10 FRUS: Suez Crisis, 1956, Vol. XVI, s. 1316 – 1317; HEIKAL, Mohamed H.: *The Sphinx and the Commissar. The Rise and Fall of Soviet Influence in the Arab World*. London, Collins 1978, s. 74.

11 HOURANI, Albert H.: *A Vision of History: Near Eastern and Other Essays*. London 1961, s. 137.

12 Prohlášení sýrské vlády k poselství presidenta Eisenhowera, 10. ledna 1957. In: *Dokumenty k otázce Blízkého a Středního východu*, s. 287–288; *Documents on International Affairs* 1957, s. 241.

howerova administratíva bojuje proti arabskému nacionalizmu. USA tak jednoducho prevzali imperiálne spôsoby Británie a Francúzska, lebo odmietajú uznať právo malých štátov na uskutočňovanie nezávislej politiky a snažia sa organizovať región podľa vlastných predstáv.¹³

ZSSR a jeho spojenci spustili sériu útokov proti *Eisenhowerovej doktríne*, odsudzujúc ju ako prejav neokolonializmu, ktorý ohrozí nezávislosť štátov regiónu a ohlas v treťom svete bol rovnako záporný ako arabský. Podľa ZSSR doktrína bola vypočítaným ťahom USA, ktoré iba nahradili britský vplyv na Blízkom východe, aby blokovali šírenie ideí komunizmu. Bola nebezpečnejšia ako *Bagdadský pakt*, pretože jej hybnou silou bol Washington a Moskva bola hlavným cieľom. Odpoveď Kremľa bola dvojaká: po prvé, zdôrazňovala právo arabských štátov zaplniť vákuum zanechané Britániou a Francúzskom; a po druhé, definovala sovietsku politiku čeliacu USA.¹⁴ To bolo v súlade s celkovou sovietskou stratégiou po suezskej vojne. Na rozdiel od Eisenhowerovej administratívy kremlelské vedenie uznalo arabský nacionalizmus za hlavnú silu, s ktorou treba v regióne rátať a bolo ochotné spolupracovať s týmto maloburžoáznym hnutím v záujme šírenia svojho vplyvu a získania pozícií. Je preto pochopiteľné, že sovietska blízkovýchodná politika sa vnímala ako citlivejšia voči miestnym potrebám a záujmom.¹⁵ Táto nová sovietska zahraničná politika bola výsledkom zmien v kremlelskom vedení a v jeho globálnych záujmoch.

Pri presadzovaní svojej politiky na Blízkom východe Washington ráatal s podporou Saudskej Arábie vzhľadom na jej ekonomickú závislosť od USA. Táto podpora bola osobitne cenná pre USA vo svetle vplyvu Rijádu na islamský svet. Po suezskej vojne sa stratégia USA zamerala na odlákávanie Saudskej Arábie od sýrsko-egyptskej osi. *Eisenhowerova doktrína* sa totiž v niektorých arabských krajinách stretla s aktívnou opozíciou. V januári 1957 Eisenhower pozval kráľa Sa'ūda ibn 'Abdal'azīza na návštevu do USA. Na ceste do Washingtonu sa Sa'ūd v Káhire zišiel s vedúcimi predstaviteľmi Egypta, Sýrie a Jordánska. Komuniké z ich stretnutia označilo doktrínu za „*detailed program zotročenia národov, ktoré len nedávno vykročili na cestu nezávislého rozvoja*“. Odmietali teóriu vákua a tvrdili, že ich krajiny sa nikdy nezaradia do sféry vplyvu cudzej mocnosti. Kráľa Sa'ūda poverili, aby ich názor tlmočil Eisenhowerovi.¹⁶

13 AL-BĪTĀR, Salāhaddīn: *Bajna al-mabda wa at-tatbiq: as-sijāsa al-'arabīya*. (Medzi princípom a aplikáciou: arabská politika). Bejrút, Dār at-talī'a 1960, s. 95–106.

14 Zajavlenije TASS v sviazi s tak nazývajemou „doktrínou Eisenhowera“, 13. 1. 1957. In: SSSR i arabskije strany, 1917 – 1960. *Dokumenty i materialy*. Moskva 1961. Dok. 93, s. 288–294.

15 BEHBEHANI, Hashim S. H.: *The Soviet Union and Arab Nationalism*. London, KPI 1986, s. 155–156.

16 TUGANOVA, Oľga Edgarovna: *Politika SŠA i Anglii na Blížnem i Srednem vostoke*, s. 101.

Návšteva sa niesla v obojstranne srdečnej atmosfére a kráľ Sa'ūd začal horliť za prijatie americkej hospodárskej a vojenskej pomoci. Pod povrchom však prevládal zjavný nesúlady medzi stanoviskami *Štátneho departmentu*, znalého pomerov, a stanoviskami verejnosti a Kongresu. Kráľ Sa'ūd bol považovaný za nespoľahlivého, lebo sa vydával za priateľa USA a zároveň spolupracoval s Egyptom.¹⁷ USA rafinovane zapôsobili na Sa'ūdovu prostú beduínsku podstatu a pripravili mu veľkolepé privítanie, a tak napriek istým rušivým momentom bola táto návšteva navonok úspešná. Na oficiálnych rokovaníach kráľ Sa'ūd získal záväzok USA, že mu poskytnú pomoc vo vojenskej i civilnej oblasti, čím prakticky prijal *Eisenhowerovu doktrínu*. Sľúbil tiež, že predĺži Američanom prenájom leteckej základne v az-Zahráne a bude presvedčať iné arabské štáty, aby prijali *Eisenhowerovu doktrínu*.¹⁸

Pod povrchom sa však odhalil neúspech blízkovýchodnej politiky USA. Eisenhower napísal do svojich pamätí, že na prekáženie mocenských plánov Egypta, chceli USA urobiť zo Sa'ūda protiváhu voči Džamālovi 'Abdannāsirovi. Kráľ bol v tomto smere logickým výberom; mal tvrdý antikomunistický postoj a ako „služobník dvoch najväčších svätých islamu“ (Mekky a Mediny) mal v arabských krajinách veľkú prestíž.¹⁹ Hoci prezident zistil, že kráľ je naivný a nevhodný na vodcovskú úlohu a rozhodnutie nepodporovať tradičné feudálne režimy ešte stále platilo, znova prevládol postoj USA determinovaný prioritou ochrany ropných záujmov, ktorý znamenal, že sa pokračovalo v podpore nie príliš schopného kráľa.

Po návrate na Blízky východ kráľ Sa'ūd zistil, že odpor voči *Eisenhowerovej doktríne* v arabskom svete vrátane jeho krajiny narastá. Džamāl 'Abdannāsir sa tešil takej autorite, že jeho názor nebolo možné prehliadať.²⁰ Na novom summite vodcov Egypta, Sýrie, Saudskej Arábie a Jordánska v Káhire v dňoch 24. – 27. februára 1957 sa kráľ Sa'ūd snažil *Eisenhowerovu doktrínu* obhajovať, pričom dal ostatným najavo, že je proti pozitívnej neutralite a podporuje prozápadnú politiku,²¹ v čom ho podporil aj kráľ Husajn. Avšak Džamāl 'Abdannāsir a sýrsky prezident Šukrī al-Qūwatlī svorne vyhlásili, že sa nikdy nevzdajú politiky neutrality, lebo nechcú byť riadení z Washingtonu a nebudú pomáhať zvyšovať vplyv USA na úkor arabských záujmov. Džamāl 'Abdannāsir poznamenal, že by prijal vojenskú pomoc USA iba v tom prípade, keby bola poskytnutá bez politických podmienok a Egypt by ju mohol využiť podľa vlastného uváženia.

17 COPELAND, Miles: *The Game of Nations. The Amoralty of Power Politics*. London, Weidenfeld and Nicolson 1970, s. 188.

18 ANDRESJAN, Ruben N. – ELJANOV, Anatolij J.: *Bližnij vostok, neft i nezavisimost'*. Moskva 1961, s. 246; Haliday, Fred: *Arabia without Sultans*. London, Penguin Books 1975, s. 53 – 54.

19 EISENHOWER, Dwight D.: *The White House Years*. Vol. II, *Waging Peace*. London, Heinemann 1965, s. 115 – 116.

20 GAURY, Gerald de: *Faisal, King of Saudi Arabia*. London, Barker 1966, s. 83.

21 AL-'AZM, Chālid: *Muzakkirāt Chālid al-'Azam*. II. diel. Bejrūt 1973, s. 493.

Schopnosť Džamāla ʿAbdannāsira ovplyvňovať davy a mobilizovať arabskú verejnú mienku, odradili prozápadné arabské režimy od podpory doktríny. Kráľ Saʿūd, hoci nerád, musel konštatovať, že režimy Iraku a Jordánska, ba ani jeho vlastný sa nemohli verejne prihlásiť k *Eisenhowerovej doktríne*. Tlačný Džamālom ʿAbdannāsiirom a Šukrīm al-Qūwatlīm, ako aj verejnou mienkou v Saudskej Arábii musel stiahnuť svoju podporu doktríny a pridať sa k štátom, ktoré ju odmietli. Súhlasil s tým, že „bezpečnosť arabského sveta by mali brániť samotné arabské štáty mimo systému cudzích spojenectiev“. Aj jordánsky kráľ Husajn napriek svojej závislosti od pomoci USA rozvláčne zdôvodňoval prečo doktrínu neprijme, pričom svojim poddaným sľúbil, že nebude konať jednostranne, bez arabského konsenzu.²²

Zvláštny splnomocnenec prezidenta pre otázky Blízkeho a Stredného východu James P. Richards sa 12. marca vydal na cestu po krajinách regiónu a už 23. marca sa USA stali členmi vojenského výboru *Bagdadskeho paktu*. *Eisenhowerova doktrína* sa tak stala oficiálnou politickou líniou USA.²³ To spôsobilo, že na najbližšie dva roky bola americká administratíva zatiahnutá do konfrontácie so silami radikálneho arabského nacionalizmu a studená vojna sa naplno preniesla do arabského sveta. Richards, ktorý mal navštíviť hlavné mestá Blízkeho východu, aby vysvetlil zámery doktríny a pripravil dohody na rozšírenie vojenskej a hospodárskej pomoci, čoskoro zistil, že *Eisenhowerova doktrína* spôsobila v hlavných mestách regiónu silnú polarizáciu. Počas bleskovej návštevy pätnástich krajín v marci a apríli 1957, sa dozvedel, že Turecko a Irán si želajú ešte silnejšiu americkú podporu regionálnej bezpečnosti.²⁴ Spomedzi arabských štátov navštívil Irak, Libanon a Líbyu, kde oficiálne nielen jeho osobne, ale aj doktrínu vrelo prijali. V Saudskej Arábii, Jemene a Sudáne ho prijali tiež zdvorilo, ale oveľa rezervovanejšie. Egypt, Jordánsko a Sýria ho ani nepozvali.²⁵ V čase jeho plánovanej návštevy, vypukla v Jordánsku kríza a protiamerické a pronásirovske demonštrácie prinútili Richardsa, aby zrušil stretnutie s kráľom Husajnom.

Richardsa vrelo prijali v Libanone, ktorého prezident Kamíl Šamʿūn a minister zahraničných vecí Charles Mālik presadzovali politiku úzkej spolupráce so západnými mocnosťami. Charles Mālik prevzal ministerstvo v novembri 1956 s tým, že Liba-

22 MUTĀWIL, Samír: *Madžmūʿat chutab al-malik Husajn. 25 ʿāmm min at-tārīch, 1952 - 1977*. (Zobrané prejavy kráľa Husajna. 25 rokov dejín). I. diel. London 1978, s. 150.

23 Poselství prezidenta Eisenhowera Kongresu o situaci na Blízkém a Středním východě (Eisenhowerova doktrína), 5. ledna 1957. In: *Dokumenty k otázce Blízkého a Středního východu*, s. 282 - 287.

24 Stanovisko Turecka: Richards to Department of State, 22. marec 1957. In: FRUS 1955 - 1957, 24: 710 - 712; Stanovisko Iránu: BILL, James A.: *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations*. New Haven, Yale University Press 1988, s. 118; Stanovisko Libanonu: Richards to Department of State, 15. marec 1957. In: FRUS 1955 - 1957, 13: 208 - 209; Stanovisko Iraku: GALLMAN, Waldemar: *Iraq Under General Nuri: My Recollections of Nuri al-Said, 1954 - 1958*. Baltimore, Johns Hopkins University Press 1964.

25 Minutes of the Intelligence Advisory Committee, 23. apríl 1957. FRUS 1955 - 1957, 13: 102 - 103.

non nemá budúcnosť ak obmedzí svoje vzťahy so Západom. Nespokojnosť s režimom sa začala počas trojstrannej agresie, keď Libanon neposkytol Egyptu aktívnu podporu a vláda odmietla prerušiť vzťahy s Veľkou Britániou a Francúzskom.²⁶ To vyneslo libanonským vládcom ostrú kritiku z Káhiry a zo sovietskeho bloku, preto roku 1957 nervózne hľadali možnosť posilniť vlastnú pozíciu skôr ako príde neodvratné rátať. Kamíl Šam^Ľün a Charles Mälik sa cítili ohrození násirizmom a komunizmom, a preto presadzovali politiku priateľstva s USA a 16. marca 1957 prijali *Eisenhowerovu doktrínu*.²⁷ Na verejnosť sa dostali správy a nasledujúce udalosti potvrdili ich správnosť, že Kamíl Šam^Ľün v tajných rozhovoroch s Jamesom Richardsom prisľúbil podporu Libanonu americkej politike na Blízkom východe, osobitne v Jordánsku a Sýrii.²⁸

Skutočná politická kríza v Libanone sa začala v čase suezských udalostí, najmä počas britsko-francúzskej agresie proti Egyptu, keď Šam^Ľünova klika začala otvorene zrádzať arabské záujmy. Počas rokovania predákov *Ligy arabských štátov* v Bejrúte v novembri 1956 premiér ^ĽAbdalläh al-Jäfi a štátny minister Sā'ib Saläm naliehali na vládu so žiadosťou, aby prerušila diplomatické styky s agresormi, ktorí sa spojili s Izraelom v útoku na arabskú krajinu, čím by sa Libanon zaradil medzi ostatné arabské krajiny,²⁹ ale ostatní ministri váhali. Prezident túto požiadavku odmietol a postavil sa proti prerušeniu diplomatických stykov s Veľkou Britániou a Francúzskom, lebo pre libanonského kresťana bol taký krok nemysliteľný. To pobúrilo väčšinu obyvateľov a donútilo ^ĽAbdalläha al-Jäfiho a Sā'iba Saläma, aby v snahe pritlačiť vládu ponúkli svoju rezignáciu.³⁰ Prezident neustúpil, prijal ich demisiu a do čela vlády postavil poddajného Sämihö as-Sulha, známeho sympatiami k *Bagdadskému paktu*, a za ministra zahraničných vecí vymenoval bývalého veľvyslanca v USA a delegáta Libanonu pri OSN Charlesa Mälika.

Opozícia voči režimu Kamíla Šam^Ľüna, ktorá sa začala formovať už od roku 1955, sa po prijatí *Eisenhowerovej doktríny* rozšírila aj o mocné skupiny buržoázie a statkárov považujúcich tento čin za nezlučiteľný s princípom neutrality a za ohrozenie prosperity krajiny. Začiatkom apríla 1957 vzhľadom na blížiacu sa parlamentné voľby sa opozícia organizačne zjednotila a vytvorila *národný front*,³¹ ku ktorému sa pripojili aj významní nezávislí politici. Medzi prívržencami režimu a opozíciou bola ešte jedna skupina tzv. neutrálnych politikov moslimov i kresťanov, ktorí sa snažili

26 SHARABÍ, H. B.: *Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century*. Princeton, New Jersey, D. Van Nostrand Co. Ltd. 1962, s. 145.

27 SALIBI, Kamal S.: *The Modern History of Lebanon*. Weidenfeld and Nicolson 1968, s. 199.

28 *Politika SŠA na Arabskom Vostoke*, Moskva, Izdatel'stvo vostočnoj literatury 1961, s. 179.

29 AL-^ĽAQQÄD, Saläh: *Al-Mašriq al-^Ľarabi al-mu^Ľäsir*. (Súčasný arabský východ). Káhira 1983, s. 142.

30 Oriente Moderno, Vol 38 (1958), s. 492-493.

31 SALIBI, Kamal: *The Modern History of Lebanon*. London, Weidenfeld and Nicolson 1968, s. 200.

tvoriť „tretiu silu“.³² V súvislosti s voľbami opozícia žiadala, aby na korektnosť volieb dozerala vláda zostavená z „neutrálov“, aby bol odvolaný výnimočný stav vyhlásený počas trojstrannej agresie a zrušená cenzúra tlače, aby bol počet členov parlamentu zvýšený na 88 a aby medzinárodné zmluvy (t. j. aj *Eisenhowerovu doktrínu*) ratifikoval až nový parlament. Šam^cūnova administratíva sa však cítila silná, a preto požiadavky opozície ignorovala.

Keď v apríli 1957 – v čase pravicového prevratu v Jordánsku – Libanon povolil šiestej flotile USA kotviť pri Bejrúte, Káhira a Damask označili tento čin za zradu a Libanon bol navyše obvinený z organizovania sprisahání proti Sýrii. Po celý tento čas sunnitská opozícia v Libanone ostro odsudzovala „zradné“ správanie sa vlády a bola v trvalom styku s egyptskými a sýrskymi orgánmi. Prijatie *Eisenhowerovej doktríny* bolo pre sunnitov jasným porušením *Národnej charty* a znamenalo, že kresťania vyzývajú USA, aby nahradili Francúzsko ako ich tradičného protektora a zasahovali v Libanone ich menom.³³

Džamāl ^cAbdannāsir bol jedným z prvých arabských vodcov, kto odmietol doktrínu, pričom sa k nemu pripojila aj panarabská tlač a rozhlas v Damasku, ktoré ostro napadli Šam^cūnovu vládu za to, že ju prijala.³⁴ Jeden oficiálny egyptský hovorca povedal, že Káhira nedovolí žiadnej mocnosti, východnej ani západnej, aby zaplnili predošlú úlohu Britov a Francúzov v oblasti. *Eisenhowerovu doktrínu* označil za „náhradu britskej a francúzskej agresie“.³⁵ Tieto vonkajšie tlaky na Libanon ovplyvnili jeho vnútropolitické dianie. Panarabizmus Džamāla ^cAbdannāsira mal hlboký účinok na Libanončanov a viedol k polarizácii síl medzi pravicovými libanonskými nacionalistami (partikularistami) a libanonskými panarabistami.

Do volieb v Jordánsku 21. októbra 1956 išli tri *de facto* legalizované opozičné strany ako jednotný blok. So súhlasom USA a Veľkej Británie sa ultrapravica ešte pokúsila ovplyvniť voľby povolaním irackých jednotiek do krajiny pod zámenkou ochrany pred Izraelom. Pokus stroskotal a voľby sa skončili úspechom opozície. Premiérom sa stal predák najsilnejšej *Národno-socialistickej strany* Sulajmān an-Nābulusī, ktorý 29. októbra vytvoril vládu z opozičných a nezávislých politikov.³⁶ V súvislosti s trojstrannou agresiou proti Egyptu jordánska vláda 30. októbra vyhlásila stanné právo a všeobecnú mobilizáciu. Nasledujúci deň prerušila diplomatické styky s Francúzskom, 1. novembra zakázala britskému letectvu používať jordánske letiská a brit-

³² AL-^cAQQĀD, *Al-Mašriq al-^carabī al-mu^cāsir*, s. 144.

³³ MADŽŽŪB, Muhammad: *Mihmat ad-dīmuqrātīja wa al-^curūba fi Lubnān*. (Tragédia demokracie a arabizmu v Libanone). Moskva 1959, s. 138. (v ruštine)

³⁴ MALONE, Joseph: *The Arab Lands of Western Asia*. Englewoof Cliffs, N. J., Prentice-Hall 1973, s. 169.

³⁵ BOUTROS-GHALI, Boutros: *League of Arab States and the Settlement of Local Disputes* (in Arabic). Káhira 1977, s. 68.

³⁶ KOTLOV, Lev Nikolajevič: *Iordania v novejšej vremenja*, . Moskva, Izdatelstvo vostočnoj literatury 1962, s. 187.

ské základne boli podriadené jordánskej kontrole.³⁷ Na odrazenie prípadného izraelského útoku vstúpili jednotky Sýrie a Saudskej Arábie do Jordánska.

Ako vyplynulo z programového vyhlásenia, vláda sa rozhodla zrušiť britsko-jordánsku zmluvu z roku 1948, čo znamenalo zrušiť britské vojenské základne a odstrániť britské jednotky z krajiny. Vo vnútropolitickej oblasti vláda plánovala zrušiť platnosť zákonov zavedených v období mandátu a prijať opatrenia na rozvoj národného hospodárstva. Keďže sa pre protiimperialistické postoje vlády výrazne zhoršili vzťahy s Irakom, iracká vláda stiahla z Jordánska svoje vojenské jednotky. Jordánsko však zintenzívnilo svoje styky s Egyptom a Sýriou a 19. januára 1957 bol v Káhire podpísaný *Pakt arabskej solidarity*, podľa ktorého sa Egypt, Saudská Arábia a Sýria zaviazali vyplácať Jordánsku po dobu 10 rokov finančnú pomoc vo výške 12,5 milióna egyptských libier ročne.³⁸ Vo februári 1957 sa Jordánsko aktívne zúčastnilo na káhirskej konferencii hláv neutrálnych arabských vlád, kde boli vypracované viaceré rezolúcie k závažným otázkam arabského východu.³⁹ Jordánska vláda rozhodne odmietla *Eisenhowerovu doktrínu* a neprijala ani Jamesa Richardsa. Vychádzajúc zo zásad *Paktu arabskej solidarity* 13. marca 1957 zrušila aj britsko-jordánsku zmluvu z roku 1948. Vláda Sulajmāna an-Nābulusīho bola prvou ľavicovo orientovanou jordánskou vládou, ktorá brala do úvahy aj požiadavky pracujúcich.⁴⁰

Feudálno-statkárske kruhy, opierajúce sa o všestrannú pomoc a podporu Západu, zaujali voči vláde otvorene nepriateľský postoj a čakali na svoju chvíľu. Kráľ Husajn sa 2. februára obrátil na vládu s požiadavkou, aby nastúpila antikomunistickú líniu. Vo februári sa na schôdzke vo Washingtone predstavitelia Štátneho departmentu a jordánsky vyslanec zhodli v názore, že boj proti komunizmu na Blízkom východe treba začať v Jordánsku.⁴¹ Aj kráľ Sa‘ūd sa pridala na stranu „antikomunistického ťaženia“ a jeho konkrétna pomoc jordánskej krajnej pravici sa realizovala prostredníctvom *Muslimského bratstva*. Kráľ Husajn a dvorná kamarila zasahovali do kompetencie vlády čoraz otvorenejšie a sabotovali jej činnosť. Kráľ napríklad odmietol schváliť návrhy na uvoľnenie skorumpovaných vysokých úradníkov a na zmeny vo veliteľskom zbore armády, t. j. fakticky nastalo dvojvládie. Krajná pravica využila nerozhodnosť a váhavosť vlády na to, aby s podporou Veľkej Británie

37 PERETZ, Don: *The Middle East Today*. New York, Holt, Rinehart and Winston, Inc. 1963, s. 314.

38 JANKOWSKI, James: *Nasser's Egypt, Arab Nationalism and the United Arab Republic*. Boulder, Lynne Rienner 2002, s. 88.

39 TUGANOVA, *Politika SŠA i Anglii na Blížnem i Srednem Vostoke*, s. 102 – 103; *Politika SŠA na Arabskom Vostoke*, s. 212.

40 *Geschichte der Araber*, Band 6: *Der Kampf um den Entwicklungsweg in der Arabischen Welt*. Berlin, Akademie-Verlag 1983, s. 235.

41 SATLOFF, Robert B.: *The Jekyll-and-Hyde Origins of the U.S.-Jordanian Strategic Relationship*. In: LESCH, David W. (ed.): *The Middle East and the United States*. Boulder, Co. Westview Press 2003, s. 125.

a USA zorganizovala nedemokratické prevzatie moci, označované aj ako kontrarevolučný prevrat.

Bezprostrednou príčinou otvoreného konfliktu sa stalo rozhodnutie vlády o nadviazaní diplomatických stykov so Sovietskym zväzom začiatkom apríla 1957. Kráľ na to reagoval 10. mája zosadením vlády, ktorá poslušne odstúpila. Využijúc kolísavosť a váhavosť liberálnej buržoázie prevzal iniciatívu, ale postupoval uvážlivo a takticky. Zostavením dočasnej vlády poveril Husajna Fachrīho al-Chālidīho, ktorého program sa v zásade nelíšil od programu predošlej vlády, a ktorý Sulajmāna an-Nābulusīho poveril riadením rezortu zahraničných vecí. Kráľ Husajn však medzitým pomocou verných beduínskych oddielov zlomil odpor jednotiek vedených *Slobodnými dôstojníkmi* v tábore az-Zarqā a následne urobil čistku v dôstojníckom zbore. Vlasteneckí dôstojníci buď emigrovali, alebo sa ocitli vo väzení.⁴² Demokratické a ľavicové sily boli dezorientované, akoby ochromené, a kým sa spamätali, stáli už proti skonsolidovanej pravici, takže generálny štrajk zorganizovaný 24. apríla nemohol prieniesť zvrat situácie, pretože proti nemu stála armáda, ktorá sa medzitým stala poslušným nástrojom feudálno-statkárskeho kruhu.

Iba dva týždne (10. – 24. apríla 1957) stačili ultrapravici na to, aby s podporou Západu zvrátila demokratický vývoj v krajine a nastolila tvrdý policajný režim. Kráľ Husajn zakázal činnosť politických strán, rozpustil parlament, zrušil ústavu a vyhlásil výnimočný stav. Opozícia bola rozbitá a do konca apríla viac ako 500 jej predstaviteľov odsúdili vojenské sudy a uvrhli ich do väzenia. Dočasnú vládu nahradil kabinet Ibrāhīma Hāšīma.⁴³ Tak Egyptu, ako aj jeho sýrskemu spojencovi bolo jasné, že americké zasahovanie do arabských záležitostí v mene antikomunizmu, ich môže obráť o regionálnu iniciatívu, za ktorú bojovali od roku 1955. Nedôvera voči americkému poručníkovaniu prerástla na jar 1957 do otvoreného nepriateľstva, keď sa kráľovi Husajnovi s americkou pomocou podarilo odstaviť svojich politických odporcov odvolaním vlády, rozpustením parlamentu, pozastavením platnosti ústavy a zavedením stanného práva. Po zničení opozície nastolil totalitnú vládu a Jordánsko sa stalo policajným štátom. Dňa 29. apríla dostalo od USA výpomoc 10 miliónov USD „ako ocenenie krokov prijatých kráľom Husajnom na zaistenie integrity a nezávislosti štátu“.⁴⁴

Napriek dynastickým nezhodám kráľ Saʿūd pevne podporoval kráľa Husajna v jeho rozhodnej akcii, čím rozštiepil spojenectvo štyroch štátov Egypta, Sýrie, Saud-

⁴² KOTLOV, *Jordania v novejšom čase*, s. 208 – 209.

⁴³ DANN, Uriel: *King Hussein and the Challenge of Arab Radicalism, 1955 – 1967*. New York 1989, s. 58 – 59.

⁴⁴ OVENDALE, Ritchie: *Britain, the United States and the transfer of power in the Middle East, 1945 – 1962*. London, Leicester University Press 1996, s. 186.

skej Arábie a Jordánska, ktoré sa tak slubne javilo ešte na káhirskej schôdzke hláv štátov vo februári 1957. Medzitým kráľ Husajn rozvíjal prevratovú líniu žiadosťou o stiahnutie sýrskych jednotiek z Jordánska, ktoré tam boli rozmiestnené od suezskej krízy čo bola požiadavka, ktorú Sýrčania prijali „s úzkosťou a horkosťou“, vidiac v tom ďalšie ohnivo v dlhej reťazi protiarabských sprisahaní.⁴⁵ A tak začiatkom leta káhirský rozhlas viedol tvrdú mediálnu kampaň nielen proti vládam Jordánska (diplomatické styky boli prerušené 9. júna), Libanonu, Iraku a Saudskej Arábii, ale aj proti USA s obvinením, že „americký imperializmus“ teraz vedie otvorenú vojnu proti Arabom. V retrospektíve bol jordánsky prevrat prvým veľkým neúspechom násirizmu na arabskom východe. Tak Káhire, ako aj Rijádu bolo jasné, že ich dočasná zhoda záujmov sa skončila. Počas návštevy v USA sa kráľ Sa‘ūd vďaka americkému prostredníctvu stretol s irackým korunným princom ‘Abdalilāhom.⁴⁶ Tradičné nepriateľstvo medzi *Sa‘ūdovcami* a *Hāšimovcami* v atmosfére vzrastajúceho revolučného kvasu na Blízkom východe bolo v záujme sebazáchovy odsunuté do úzadia.

Keď v apríli 1957 jordánsky kráľ Husajn, povzbudený a podporený CIA, zvrhol demokraticky zvolenú pronásirovskú, t. j. panarabsky orientovanú vládu Sulajmāna an-Nābulusīho za jej ľavicové postoje,⁴⁷ vyostřil konfrontáciu medzi pronásirovskými a protinásirovskými silami na celom Blízkom východe. USA presvedčili kráľa Sa‘ūda, aby odhodil dávne sa‘ūdsko-hāšimovské nepriateľstvo, podporil kráľa Husajna a poskytol mu vojenskú pomoc. Saudská Arábia využila svoje peniaze proti Džamālovi ‘Abdannāsirovi a zašla ešte ďalej, keď rozmiestnila svoje jednotky v Jordánsku, aby pomohla stabilizovať situáciu. Dve brigády saudskej Národnej gardy, rozmiestnené v Jordánsku od suezskej vojny, mal k dispozícii jordánsky kráľ. Bolo to prvé použitie saudských jednotiek v medziarabskom spore za vlastnými hranicami. Navyše, saudská vláda vyplatila Jordánsku svoj podiel v ročnom príspevku 30 miliónov USD, ktorý na základe dohody medzi Egyptom, Sýriou a Saudskou Arábiou z roku 1956 nahrádzal britské platby, kým Egypt a Sýria svoje podiely na platbe Jordánsku zadržali.⁴⁸

Káhira a Rijád sa od seba čoraz viac vzdľalovali. Čoskoro po zmene vlády v Jordánsku, kráľ Husajn navštívil Rijád, čo znamenalo ďalšie zblíženie medzi voľakedy znepriateľenými dynastiami. Pod tlakom USA si kráľ Sa‘ūd osvojil myšlienku spójectva medzi tromi kráľovstvami – Saudskej Arábie, Jordánska a Iraku – v záujme

45 Tlačová konferencia ministra zahraničných vecí Bitára, 31. 5. 1957. (BBC, č. 262, 3. jún 1957); MILTON – EDWARDS, Beverley and Peter HINCHCLIFFE: *Jordan a Hashemite legacy*. London and New York, Routledge 2001, s. 42; PERETZ, Don: *The Middle East Today*. New York, Holt, Rinehart and Winston, Inc. 1963, s. 314.

46 HOLDEN, David and Richard Johns: *The House of Saud*. London, Pan Books Ltd. 1982, s. 194.

47 SA‘ĪD, Amīn: *Tārīḥ ad-dawla as-sa‘ūdīya*. (Dejiny saudského štátu). Diel III., Bejrút 1964, s. 207 – 208.

48 KOTLOV, *Iordaniya v novejšije vremja*, s. 196 – 220.

povzbudenia konzervatívnych síl. Roku 1957 navštívil Irak, ale oficiálne spojenectvo sa neuzavrelo. V Saudskej Arábii sa rozpútala kampaň proti „svetovému komunizmu“ ako hybnej sile všetkých prejavov národnooslobodzovacieho boja. Zvláštny poradca prezidenta USA Richards na jar 1957 navštívil Saudskú Arábiu a podpísal komuniké, ktoré deklarovalo nevyhnutnosť postaviť sa proti všetkým „komunistickým aktivitám“.49

Po roku 1955 politická tvárnosť v Sýrii prešla radikálnou zmenou, ale stále zostávala v znamení zápasu medzi pravicom a ľavicou. Napriek rozličným obvineniam a indíciám o rozsiahlom sprisahaní proti štátu, sýrske politické kruhy boli naďalej veľmi nejednotné zoči-voči údajnému nebezpečenstvu. Mocenská rovnováha sa však presunula v prospech revolučných skupín zložených z nezávislých, bačsistov a komunistov, pričom táto „ľavica presadzujúca politiku neutrality prevzala iniciatívu“.50 Do situácie zasiahol kráľ Sačúd, ktorý sa po návšteve USA stal horlivým propagátorom *Eisenhowerovej doktríny*. Jeho postoje povzbudili pravivé sily v Sýrii a počas schôdzky na najvyššej úrovni v Káhire sa mu zrejme podarilo presvedčiť i viacerých sýrskych politikov, že trend doľava by bolo treba zastaviť.51 Nové spojenectvo kráľa Sačúda s arabskými konzervatívnymi silami a so Západom povzbudilo Šukriho al-Qūwatliho, ktorý s nimi sympatizoval, aby sa pokúsil zvrátiť ľavicové smerovanie v Damasku, ale jeho snahy nepriniesli ovocie.

V marci 1957 sa rozšírili správy, že konzervatívne sily kabinetu a armády sa pokúsili, hoci bezvýsledne, preložiť mladších radikálnych ľavicových a panarabsky orientovaných dôstojníkov z vplyvných pozícií a odveliť ich na „neškodné“ bezvýznamné funkcie. Išlo najmä o odvolanie radikálneho plukovníka ČAbdhalamída as-Sar-rādža z funkcie náčelníka vojenského spravodajstva. Za touto akciou umierneného náčelníka generálneho štábu, generálmajora Tawfiqa Nizāmaddína, stáli prezident Šukri al-Qūwatli a premiér Sabri al-ČAsalí. No vďaka silnej opozícii Socialistickej strany arabskej obrody a ministra obrany Chālida al-ČAzma, boli neúspešní. Po pravícovom prevrate kráľa Husajna v Jordánsku v apríli 1957, podporovanom vládou Saudskej Arábie a USA,52 prúdili do Sýrie stovky jordánskych politických utečencov sympatizujúcich so Socialistickou stranou arabskej obrody.

Udalosti v Sýrii zvyšovali americké obavy. V polovici marca 1957, po ostrej konfrontácii medzi pravivými a ľavicovými frakciami, bol významný kontrakt na prvú

49 *Politika SŠA na arabskom východe*, s. 247.

50 BATATU, Hanna: *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press 1978, s. 686.

51 DÜRMAN, Karel: *Blízký východ ve světové politice, 1918–1959*. Praha, Nakladatelství politické literatury 1966, s. 453.

52 CAMPBELL, *Defense of the Middle East*, s. 129.

sýrsku rafinériu v meste Hums, udelený česko-slovenskej spoločnosti Technoexport. Pozície konzervatívcov sa trvale oslabovali a najnižší bod dosiahli v katastrofálnej porážke v doplňovacích voľbách v máji 1957. Z volieb vyšla víťazne sýrska vláda a jej lavicoví prívrženci, ktorá si tak posilnila domácu pozíciu.⁵³ Lavicovo a panarabsky orientovaní dôstojníci vytvorili v máji Radu revolučného velenia, ktorej cieľom nebolo prevziať moc, ale len ovplyvňovať domácu aj zahraničnú politiku vlády.

Aj sýrska zahraničná politika prešla radikalizáciou a dostávala sa pod čoraz väčší vplyv politikov, ktorí sa pri hľadaní vojenskej, hospodárskej a politickej podpory obracali smerom k východnému bloku. Oficiálne sa sýrski politici hlásili k nezúčastnenosti a k pozitívnej neutralite ako k báze svojej zahraničnej politiky – v praxi však robili veľký rozdiel medzi USA, ktoré vnímali ako imperialistickú, nepriateľskú veľmoc, a ZSSR a jeho spojencov s ich jasným proarabským postojom.⁵⁴ Na šírenie sovietskeho vplyvu Západ reagoval obvineniami sýrskej vlády z podpory komunizmu, čo jej členovia jednoznačne vyvracali.

Eisenhower sa vo svojich pamätiach rozhorčoval nad zvratom udalostí v Sýrii a nevedel si tiež vysvetliť náhle zmeny postoja Iraku, Jordánska, Libanonu a Saudskej Arábie. Bol nahnevaný najmä na kráľa Sa'ūda, ktorý obvinil USA z toho, že mali veľký podiel na sýrskej kríze.⁵⁵ Jeho rozpaky vrhajú svetlo aj na iný aspekt sýrskej krízy: nebol si vedomý zložitej pavučiny medzarabských vzťahov a nevenoval primeranú pozornosť regionálnej dynamike a problémom. Eisenhower a jeho spolupracovníci boli prevažne zaujatí sovietskou hrozbou. On i minister Dulles vnímali Blízky východ v prvom rade ako strategickú a ekonomickú bázu, z ktorej musia byť Sovietsi vylúčení. Akýkoľvek sovietsky postup na Blízkom východe bol automaticky interpretovaný ako vážne ohrozenie bezpečnostných záujmov Západu. Bývalý veľvyslanec USA v Egypte, Henry Byroade tvrdil, že je zavádzajúce pozeráť sa na arabskú spoluprácu s Moskvou ako na hrozbu pre Západ. Je to skôr tak, že arabskí politici sa jednoducho snažia dôsledne obhajovať základné národné záujmy. V tomto smere, tvrdil veľvyslanec, sú sovietski vodcovia ústretovejší voči miestnym potrebám a túžbam ako ich západní partneri, a v tom spočívajú korene arabsko-sovietskej spolupráce.⁵⁶ Jeho odporúčania však boli ignorované.

Byroade varoval svojich nadriadených pred tendenciou súdiť arabské štáty výlučne na základe toho, či sú proamerické alebo prosovietske. Vyzýval ich, aby uzna-

53 AL-MU'ALLIM, Walid: *Sūriyā 1918–1958*. (Sýria). Nikózia, Šarikat Bābil li-n-našr 1985, s. 214.

54 AL-BĪTĀR, *Bajna al-mabda wa at-tatbiq: as-sijāsa al-'arabīya*, s. 105–107.

55 EISENHOWER, *The White House Years*. Vol. II, *Waging Peace*, s. 200–201.

56 The Embassy in Egypt to the Department of State, Cairo, 13 July 1956. In: *United States. Department of State. Foreign Relations of the United States, 1955–1957*. Vol. XV, Arab-Israeli Dispute 1956, s. 833.

li sily miestneho nacionalizmu a neutralizmu a nevnímali ich iba ako pešiakov v súťaži medzi Západom a Východom. Inak, varoval Byroade, bude Blízky východ strategický.⁵⁷ Washingtonskí experti však nedokázali chápať región v jeho vlastných súvislostiach ani rozpoznať vnútorné zdroje konfliktu, kde sa čiara medzi regionálnou a globálnou rivalitou stierala. Sýrska kríza bola toho typickým príkladom: prezident Eisenhower a minister Dulles rozmýšľali i konali v mantineloch studenej vojny. Bolo iróniou, že postup USA prispel skôr k rozšíreniu ako zníženiu sovietskeho vplyvu v oblasti. ZSSR bol jedným z tých, čo mali najväčší prospech zo sýrskej krízy: diplomatická podpora Egypta a Sýrie zvýšila jeho prestíž v arabských očiach.

Karol Sorby

⁵⁷ Tamže, s. 834.

Emigrácia Ladislava Mňačka do Izraela ako prejav odporu voči antiizraelskej politike Československa

Kontroverzný novinár a spisovateľ Ladislav Mňačko neraz šokoval verejnosť nielen svojimi článkami, knihami a náhlymi odchodmi do zahraničia, ale aj svojiskými vyjadreniami a bohémym životom. Prvý raz emigroval roku 1967 do Izraela. Ako sám povedal, bola to vnútorná revolta, protest proti otvorenej antiizraelskej politike nášho štátu. Stalo sa to ani nie dva mesiace po historickom IV. zjazde československých spisovateľov, na ktorom predovšetkým českí spisovatelia odsúdili zasahovanie do ich práce, cenzúru, kritizovali domáce politické pomery i zahraničnú politiku Československa vo vzťahu k Izraelu. Mňačko bol vtedy už známym novinárom a spisovateľom a tešil sa oblube aj na Západe, kde ho nazývali Červený Hemingway.

Krátko predtým, ako Sovietsky zväz a hodinu potom aj Československo prerušili diplomatické styky s Izraelom, Ladislav Mňačko dostal pozvanie na tlačovú besedu do Viedne v súvislosti s vydaním jeho knihy *Ako chutí moc*. Stranícki bosovia (Pavel Auersperg, Jiří Hendrych i Antonín Novotný) boli proti jeho účasti na tlačovej konferencii, lebo sa báli otázok o straníckom treste, ktorý Mňačko pred pár týždňami neoprávnene dostal. Neboli si istý ani tým, či niečo neuvážené nepovie a nezaútočí na niektorého z politikov. Obávali sa tiež reakcií západnej tlače, ak mu zakážu vycestovať. Preto ideologické oddelenie ÚV KSČ začalo na Mňačka vyvíjať nátlak, aby do Viedne necestoval a ten nakoniec súhlasil a poslušne sa ospravedlnil. Do rána si to však rozmyslel a svoje rozhodnutie zmenil, čím opäť vydesil pražské stranícke orgány. Chcel získať čas, preto navrhol, že vystúpenie na tlačovke bude konzultovať s ideologickým oddelením. Nazdávajúc sa, že konečne prišiel k rozumu a chce s nimi spolupracovať, „*ideologické oddelenie odporučilo udeliť návrhu veľkorysý súhlas, keď sľubuje, že svoj postup s ním detailne prerokuje*“.¹ No posledné slovo mal Antonín Novotný, ktorému k materiálom na podpis najbližší spolupracovníci pripísali poznámku: „*S Mňačkom veci pripravíme, a keď sklame, bude to mať pre neho najťažšie následky*“.² Prvý tajomník ÚV KSČ a prezident republiky dlho váhal, nakoniec však do spisu dopísal, že s cestou súhlasí a pridal svoj podpis.

¹ KAPLAN, K.: „*Všetchno jste prohráli!*“ Praha, Ivo Železný, nakladatelství a vydavatelství 1997, s. 134.

² Tamže.

Mňačko mal k Izraelu pozitívny vzťah a nikdy sa tým netajil, ani vtedy, keď sa to „nenosilo“ a bolo to priamo nebezpečné. Spomína na to aj Nahum Lavon, ktorý bol v rokoch 1960 – 1963 tajníkom Izraelského vyslanectva v Prahe. (Izrael vtedy v Československu ešte nemal veľvyslanectvo – pozn. J. L.) *„Pre náš štát to bolo ťažké obdobie. Svet sa k nám správal rezervovane, možno povedať, že až odmietavo. A československé úrady nás na každom kroku sledovali, monitorovali, kto ide na vyslanectvo a ako dlho sa tam zdrží. Ladislav Mňačko, napriek všetkým zákazom, k nám chodil pravidelne. Spoza záclon sme sledovali, ako ho novinári (isto aj tajní spolupracovníci ŠtB) fotografovali, keď vchádzal do budovy. Hovorili sme mu, aby to nerobil, lebo bude mať problémy. Tvrdil, že na československé úrady kašle, cíti s nami a aj takto dokazuje, že je opravdivý priateľ nášho ľudu. Vraj sa nebojí, že sa mu niečo stane, je známou osobnou, nedovoľia si voči nemu nič. Dušoval sa, že keby proti nemu zaútočili, nenechal by to len tak a oni sa boja medzinárodného škandálu... Viac ráz sme boli v Slávii na káve, zakaždým, keď sme vyšli z budovy, nás fotografovali a celou cestou sledovali, ale Mňačko si z toho nič nerobil. Skôr som mal strach ja, aby sa mu nič nestalo. Stretnutia s Mňačkom boli milé, o politike sme veľmi nehovorili, rozprávali sme sa viac o knihách, výtvarnom umení a filmoch. Mňačko sa pri rozprávaní často vracal k roku 1948, keď bol v Izraeli a z cesty napísal zaujímavú knihu, pre ktorú sme si ho vážili a mali sme k nemu dôveru. Pánovi Mňačkovi sme mohli dôverovať, bol čestný, otvorený a kamarátsky aj neskôr. Pre Izraelčanov vždy zostane veľkým človekom.“*³

Aj keď Mňačko nebol Židom, hoci mnohí si dodnes myslia, že ním bol, emigroval do Izraela. Zdôvodňoval to tým, že „v čase šesťdňovej vojny medzi Izraelom a arabskými krajinami v roku 1967 sa Československo po vzore ZSSR jednoznačne postavilo na stranu arabských krajín a prerušilo s Izraelom diplomatické styky“.⁴

Po rokoch to komentoval s humorom seba vlastným, že keď Československo prerušilo s Izraelom diplomatické styky, on prerušil styky s ním a za asistencie médií odišiel do Izraela.⁵ Dlhو sa nemusel rozhodovať, lebo vždy bol impulzívny, rýchlo žil, písal i konal.

Navyše do Izraela neodchádzal sám, ale s manželkou Hedvigou, aj keď sa o tom nikde nehovorí ani nepíše. Povedala mi to Mňačkova neter Jarmila Keprtová, u ktorej bývala mama, Mňačkova sestra so starou mamou – Mňačkovou matkou. Pred odchodom sa prišli rozlúčiť, aj keď otvorene nepovedali, že odchádzajú. (Mňačko tak urobil aj roku 1968, keď odchádzal do druhej emigrácie, vtedy sa prišiel rozlúčiť s dru-

3. Rozhovor autora s Nahumom Lavonom 15. júna 2004.

4. RYCHLÍK, J.: *Česi a Slováci v 20. storočí*. Bratislava, Academic Electronic Press 1998, s. 228.

5. Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 14. októbra 1992.

hou manželkou Evou. Samozrejme, že ani vtedy nikomu nič konkrétnejšie nepovedali – pozn. J. L.)

Do úvahy však treba zobrať aj to, že cestu do Izraela si už dlhšie vopred naplánoval a čakal iba na vhodnú príležitosť. A tá sa naskytila, keď Československo prerušilo diplomatické styky s Izraelom. Vedel, že na Západe ho už poznajú a majú o neho záujem. Hovorili o ňom ako o odporcovi komunizmu a niektorí ho dokonca prirovnávali k Alexandrovi Solženicynovi.

Ďalší postreh napovedá, že Mňačko už vtedy nemal najlepšie vzťahy s manželkou Hedvigou a priatelil sa s Evou Okályiovou. Napriek tomu odišiel do Izraela s Hedvigou. Bola to náhoda, alebo zámer?

Keď opúšťal republiku vyhlasoval, že do Československa sa vráti vtedy, keď sa urovnajú vzťahy s Izraelom. Teda počítal s tým, že sa vráti. Ktovie však či už vtedy nekalkuloval s tým, že príde bez Hedvigi a bude pokračovať vo vzťahu s Evou. Možno mu to navrhla sama Eva Okályiová, o ktorej sa hovorilo, že vždy vedela, čo chce a čo má robiť.⁶ Po deviatich mesiacoch sa Mňačko do Československa naozaj vrátil, ale bez manželky. Natíska sa otázka, či nešiel do Izraela iba „odložiť“ Hedvigu, ktorá bola Židovka. Pre väčšinu Židov je najväčším želaním žiť v prastarej vlasti, čo bol aj prípad jeho ženy, najmä potom, ako stroskotal ich vzťah.

Samozrejme, že to sú len dohady, ktoré nemôžeme zdokumentovať. Môže to byť pravda, ale i nemusí. Pri našich stretnutiach roku 1993 som sa na to Ladislava Mňačka nepýtal, pretože pretriasanie jeho súkromia sa mi zdalo nanajvýš nevhodné. Dnes si však myslím, že to bola chyba, i keď ktovie, či by bol odpovedal na tieto chýlostivé záležitosti, lebo o podobných veciach nerád hovoril, respektíve sa k nim vôbec nevyjadroval.

Vráťme sa späť k Mňačkovej prvej ceste do Izraela roku 1948. Z historického pohľadu je totiž táto cesta oveľa zaujímavejšia ako jeho súkromie, hoci ani to nie je zanedbateľné. Mňačko vycestoval do Izraela roku 1948 legálne ako renomovaný reportér *Rudého práva*. Cesta bola pre neho zaujímavá aj preto, že vyhlásením deklarácie o nezávislosti v telavivskom múzeu 17. mája 1948 de facto vznikol štát Izrael. Mňačko bol pritom a so zatajeným dychom sledoval túto historickú udalosť. S Izraelčanmi prežíval nielen radosť zo vzniku štátu, ale aj smútok z arabsko-izraelskej vojny.

6. Rozhovor autora s Klárou Jarunkovou 22. mája 2004.

Z toho, čo videl a zažil napísal viacero reportáží, článkov a po návrate domov vydal svoju prvú knihu s jednoduchým názvom *Izrael*.

V septembri 1968, dvadsať rokov po vzniku izraelského štátu, Mňačko v Rakúsku napísal: „*Dnes to môže vyznieť ako irónia dejín, že na vzniku nezávislého štátu v židovskej časti Palestíny mal rozhodujúci podiel spoločný postup USA a ZSSR v Bezpečnostnej rade, ako aj na Valnom zhromaždení OSN v roku 1947, kde padlo rozhodnutie o rozdelení Palestíny. Záujmy oboch veľmocí na takomto riešení boli očividné. USA pokračovali vo svojom tradičnom atikolonializme a chceli, len tak mimochodom, oslabiť pozíciu Veľkej Británie v dôležitej naftovej oblasti. Bol to šikovný ťah zo strany Američanov v konkurenčnom boji medzi americkými a anglickými naftovými spoločnosťami. Záujem Sovietskeho zväzu sa dá vysvetliť jednoduchšie: oslabiť imperializmus, kde sa len dá, a zamotať imperializmus do vnútorných protirečení, kde to je len možné.*“⁷

Zaujímavo charakterizoval vznik štátu Izrael aj známy anglický historik a publicista Paul Johnson: „*Izraelu sa podarilo preklznuť do života náhodným oknom v dejinách, ktoré sa otvorilo na pár mesiacov v rokoch 1947 – 1948. Taktiež to bolo otázkou šťastia – alebo Prozreteľnosti.*“⁸

Sovietsky zväz ani Československo však na Prozreteľnosť neverili, záležalo im iba na tom, aby sa Izrael stal socialistickým štátom. Podobný názor zdieľal aj Ladislav Mňačko, ktorý si po rokoch zaspomínal: „*Ak nie Sovietsky zväz, tak Československo rozhodne malo predstavu, že Izrael, odkázaný na pomoc socialistických krajín, by sa mohol stať socialistickým štátom. Nie sú tamajšie poľnohospodárske komúny zvané kibuc organizované podľa marxistických princípov? A keď tam pošleme tisíce československých Židov, prevažne komunistov, spolu s našou vojenskou pomocou, mohli by predsa prispieť k víťazstvu socializmu.*“⁹

Mňačko prišiel do Izraela aj preto, aby ako komunistický novinár prispel k budovaniu socializmu v tejto časti sveta. Stačil mu však niekoľkotýždňový pobyt a zmenil názor. Neskôr o tom napísal: „*Vo svojich článkoch i v knihe som dôrazne varoval pred ilúziami, že by sme v tamtej novej oblasti, v tamtej novej časti sveta mohli podporiť socialistický pokrok, prípadne zakotviť socializmus. Táto predstava sa hlboko zakorenila v mysliach československých komunistov. (O osem rokov neskôr som po krátkom, ale veľmi zaujímavom pobyte v Egypte, žiaľ, zase zbytočne varoval pred podobným úmyslom, pred rovnakou ilúziou možnosti egyptského socializmu.) K neskoršiemu vnútropolitickému vývoju*

7. MŇAČKO, L.: *Siedma noc*. Bratislava, Práca 1990, s. 99.

8. JOHNSON, P.: *Dějiny židovského národa*. Řevnice, Rozmluvy 1995, s. 507.

9. MŇAČKO, L.: *Siedma noc*. Bratislava, Práca 1990, s. 99.

v strane a v štáte prispelo asi aj sklamanie, že sa nám nepodarilo to, čo sme si želali a účinne podporovali (nebolo to nadarmo, lebo po prerušení stykov s Izraelom zostalo Československo jeho dlžníkom, keďže u nás zamrzli milióny dolárov, ktoré sme mu doteraz nevyplatili). V Izraeli nebola vyhlásená socialistická republika a tisíce Židov, čo od nás odišli do Izraela (mnohí z nich absolvovali u nás tajné vojenské kurzy), zrazu sa prestali hlásiť za komunistov. To v nás mohlo vyvolať pochybnosti, či tí, čo tu zostali a boli členmi strany, boli skutočnými komunistami. Viem však istotne, v strane sa prejavili prvé tendencie antisemitizmu práve v súvislosti so sklamaním nad Izraelom.¹⁰

Taká bola prvá Mňačkova návšteva v Izraeli a prvé sklamanie (či vytriezvenie?) z komunistických plánov pre túto krajinu. Jeho druhá cesta do Izraela (tentokrát dlhšia) súvisela s procesom s nacistickým pohlavárom Adolfom Eichmannom roku 1960. Aj tento pobyt Mňačko dostatočne zužitkoval. Ako vyslaný redaktor viacerých slovenských novín pravidelne posielal zo súdnej siene články, komentáre a reportáže. Navyše celý proces opísal v knihe *Ja, Adolf Eichmann...*, ktorá bola preložená do viacerých jazykov.

„Eichmannov súdny proces bol pre Izraelcov a celý židovský národ z mnohých príčin dôležitou udalostou, symbolicky i reálne. Veľmi jasne a rozhodne ukázal, že doba beztrestnosti vrahov Židov sa skončila a vrahovia nenájdu skrýšu nikde na svete. Správy zo súdneho procesu poskytovalo 976 zahraničných a 166 izraelských spravodajcov. Charakterom obžaloby zahŕňajúcej holokaust ako celok a udalosťami, ktoré holokaustu viedli, sa proces stal poučným pre milióny ľudí o skutočnostiach masového vraždenia. Zároveň bol i podrobnou ukázkou izraelskej justície v oblasti najviac ovládanej emóciami.“¹¹

Súdny proces s Adolfom Eichmannom sa pre obrovský záujem novinárov stal celosvetovou udalostou. Pri konečnom verdikte mal ťažkú pozíciu aj vtedajší izraelský prezident Jichak ben Cvi, ktorý dostal Eichmannovu žiadosť o milosť. V Izraeli nikdy predtým nikoho nepopravili. Napriek tomu, že Eichmann mal na svedomí stovky nevinných ľudí, niektorí Izraelčania, ale aj Židia žijúci v cudzine, sa nazdávali, že nemá byť popravený. Väčšina však bola presvedčená, že za všetko, čo Eichmann napáchal, je trest smrti jediným spravodlivým. Prezident v Eichmannovom prípade nenašiel poľahčujúce okolnosti a s navrhovaným trestom súhlasil. Eichmann bol 31. mája 1962 popravený a tisíce ľudí si vydýchli, že dostal to, čo si právom zaslúžil.

10. Tamže, s. 100.

11. JOHNSON, P.: *Dějiny židovského národa*. Řevnice, Rozmluvy 1995, s. 536.

„Eichmannova aféra demonštrovala izraelskú akcieszopnosť, spravodlivosť a neústupnosť a čiastočne tak zahmlala príznak konečného riešenia. V izraelských dejinách to bola nevyhnutná epizóda. Holokaust však naďalej zostal rozhodujúcou skutočnosťou pre izraelské národné povedomie.“¹²

Mňačkovu knihu zo súdneho procesu do hebrejčiny preložil Yehuda Lahav, dlhoročný spravodajca z Blízkeho východu pre viaceré slovenské médiá. S Mňačkom sa zoznámil roku 1961, keď na proces s Eichmannom prišli do Izraela – po prvý raz od sinajskej vojny – aj novinári zo socialistických krajín, dokonca aj z východného Nemecka. Neskôr sa stretávali častejšie a spriatelili sa.

„Vtedy sa začali naše veľmi tesné styky, ktoré vyvrcholili po šesťdňovej vojne v roku 1967, keď Mňačko na protest proti prerušeniu diplomatických vzťahov dočasne presídlil do Izraela a ja som mu tlmočil pri jeho mnohých prednáškach. Neskôr som preložil do hebrejčiny aj jeho knihu o Eichmannovom procese. Naše úzke vzťahy trvali do jeho smrti v deväťdesiatych rokoch.“¹³ Ešte aj dnes si Yehuda Lahav spomína na Ladislava Mňačka a tvrdí, že to bol veľký človek. „Vážil som si jeho bezprostrednosť. Nebol namyslený a svoj názor sa nebál vyjadriť verejne ani ho zabaloval, ako to zvyknú niektorí ľudia. Všetko vždy povedal priamo a neklučkoval. U Mňačka ste si boli vždy istí. Tým, že som mu tlmočil, mal som ho dobre prečítaného, a tak viem, čo hovorím. Dalo sa na neho spoľahnúť. Aj jeho prednášky a vystúpenia mali v Izraeli úspech. Hovoril spontánne a do ničoho sa neštylizoval. Také boli aj jeho články a neskôr i knihy. Bolo mi smutno, keď som sa dozvedel, že zomrel. Dodnes na neho myslím.“¹⁴

Mňačko emigroval do Izraela 10. augusta 1967. Najprv sa zastavil vo Viedni, kde vydal obsiahle vyhlásenie pre *Frankfurter Allgemeine Zeitung* a ďalšie zahraničné médiá. Uvedol v ňom dôvody, pre ktoré sa rozhodol opustiť republiku: „Idem do Izraela. Mám v úmysle protestovať touto cestou proti politike československej vlády. Pretože sa v Československu o otázkach krízy na Blízkom východe mlčí, pretože sa k týmto otázkam nikto nesmie a nemôže vyjadriť a pretože sa k nim vyjadriť chcem, som nútený použiť túto neobyčajnú cestu. Nemôžem podporovať politiku – hoci aj mlčky – ktorá má viesť k tomu, aby bol zničený celý národ a aby bol zlikvidovaný celý štát... Od istého času nerozumiem takmer priateľskej politike socialistického tábora voči arabským štátom. Blok štátov, mocenský blok, iste môže pri spore medzi dvoma krajinami vyjadriť z politických, ideologických, hospodárskych alebo iných príčin svoju sympatiu pre jednu a antipatiu voči druhej strane. Pre všetky tieto

12. Tamže, s. 537.

13. LAHAV, Y.: *Zjazvený život*. Levice, L.C.A Publishers Group 2004, s. 101.

14. Rozhovor autora s Yahudom Lahavom 23. júna 2005.

príčiny môže zaujať zvláštny postoj. Napriek tomu si však myslím, že pri podpore arabských krajín sa zašlo trochu ďaleko... To, čo teraz podnikám, je rýdzo politický protest. Domnievam sa, že spisovateľ nemôže pôsobiť na svoje okolie bez ohľadu na politické udalosti. Myslím si, že mám predsa v Československu čo hovoriť, napriek tomu, že hovorím sám za seba, nezastupujem nijakú organizáciu, nijakú skupinu, ani nijakú záujmovú skupinu a nijaký krúžok. Myslím si, že tento môj krok pochopia všetci ľudia, ktorí ešte nie sú príliš apatickí, aby sa zaoberali politickými problémami. Mám v Izraeli mnoho priateľov. Dostal som veľa listov – napodiv poštový styk medzi Izraelom a mojou krajinou nebol prerušený. Nemôžem k týmto listom mlčať. Dnes mi záleží omnoho viac na tom, aby ma pochopilo a vážilo si ma tých niekoľko priateľov, ktorých som v živote získal, než by si ma vážila táto vláda. Musím týmto niekoľkým ľuďom, ktorí ma majú radi, povedať: ‚Nie, ja s tou politikou vôbec nesúhlasím.‘ Nech to stojí, čo stojí... Viem, že som sa týmto vyhlásením previnil proti ustanoveniam trestného zákona. Napriek tomu sa chcem zasa vrátiť. Nechcem to uľahčiť ani sebe, ani zodpovedným doma. Musia ma zatvoriť, musia ma postaviť pred súd, musia ma odsúdiť. Nie je mi to ľahostajné. Nemôžem však inak. Bolo by ľahšie zostať v emigrácii, to by sa však podobalo rezignácii...“¹⁵

Potom poskytol viedenskej televízii 13-minútový rozhovor. Krátko po jeho odvysielaní spravodajca ČTK poslal do pražskej redakcie správu a oznámil, že Mňačko vystupoval „údajne na vlastnú žiadosť, pretože viedenské vysielanie je dobre viditeľné a početné v pohraničných oblastiach ČSSR. V interview Mňačko vyhlásil, že ... pre existujúcu cenzúru nemohol svoj protest doma účinne prejaviť. Povedal, že nevie, aké to bude mať preň následky, ale očakáva veľkú štvorú kampaň. Uvedomuje si svoj skutok aj dôsledky svojho vystúpenia vo viedenskej televízii, ktorá sa v ČSSR intenzívne sleduje, chce však takto demonštrovať svoj nesúhlas s politikou, ktorej cieľom je zničenie jedného národa. Mňačko povedal, že bol v Izraeli, pozná tamjšie pomery a preto ta znova odchádza... Na otázku, či sa s Mňačkovým postojom stotožňujú v ČSSR aj iní, povedal, že je ich mnoho, a to nielen intelektuálov. Hovoril o pobúrení, ktoré vyvolala politika československej vlády; nestretol sa vraj s človekom, ktorý by sympatizoval s Arabmi. Naopak, všeobecné sympatie sú na strane Izraela. Uvedomuje si trestnosť svojho skutku a má v úmysle vrátiť sa do ČSSR bez ohľadu na to, aké to preň bude mať následky.“¹⁶

Nový prvý tajomník Zväzu slovenských spisovateľov Miroslav Válek, zvolený len pred pár dňami na konferencii slovenských spisovateľov, zvolal na 15. augusta 1967

15. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, č.184/1967.

16. Informácie ZSS č. 1, s. 5. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

mimoriadnu schôdzu Predsedníctva Zväzu slovenských spisovateľov. V zápisnici je zaznačené: „V úvode schôdzky Vojtech Mihálik informoval predsedníctvo, že člen výboru zväzu Ladislav Mňačko sa v minulých dňoch rozhodol zostať za hranicami ČSSR. Potom oboznámil členov predsedníctva s obsahom vyhlásenia, ktoré Mňačko poskytol novinám *Frankfurter Allgemeine*. Dr. V. Žabkay informoval predsedníctvo o obsahu rozhovoru, ktorý L. Mňačko poskytol viedenskej televízii. Napokon Ivan Ľuda (pracovník ideologického oddelenia ÚV KSS – pozn. Ľ. L.) prečítal text telegramu, ktorý ÚV KSS rozposlal na krajské a okresné výbory strany. Po obsiahlej diskusii predsedníctvo jednomyselne prijalo text správy, ktorý sa rozhodlo publikovať v *Kultúrnom živote* a v *dennej tlači*.“¹⁷

Ešte v ten deň dostala Československá tlačová agentúra, Československá televízia, Československý rozhlas a niektoré denníky v Čechách a na Slovensku telegrafickú správu zo Zväzu slovenských spisovateľov. Rozhlas a televízia väčšiu časť z nej odvysielali v spravodajských reláciách. Ráno ju v plnom rozsahu uverejnili všetky denníky a v najbližšom čísle literárne časopisy. Zahraniční korešpondenti a spravodajcovia správu okamžite poslali do svojich materských redakcií. Nelenili ani veľvyslanectvá, ktoré zašifrované komentáre poslali na svoje ministerstvá zahraničných vecí. O pár hodín vedel o Mňačkovom odchode celý svet.

V správe predsedníctva zväzu spisovateľov, ktorá pôsobí urazene, sa hovorí, že Mňačko to „neurobil v tichom dialógu s vlastným svedomím, ale svoje rozhodnutie správača fanfárami a udeľovaním morálnych lekcií... Československú podporu arabskému protimperialistickému hnutiu považuje za dôkaz, že jeho vlasť ešte neprekonal antisemitskú minulosť. Takto oklebetenú vlasť opúšťa vraj preto, lebo doma nesmie o tejto otázke diskutovať. Konštatujeme, že na rozdiel od iných svojich kolegov, ktorí slobodne a bez najmenších represíí vyjadrili svoje názory, Mňačko sa o to vôbec nepokúsil. Za dlhé roky jestvovania našej spisovateľskej organizácie Ladislav Mňačko jediný zbehol z frontu, na ktorom prebieha vážny zápas o pravú podobu socialistického humanizmu... Je nám ľúto, že si Mňačko zvolil cestu anarchie a politického avanturizmu. V interview, ktoré vysielala viedenská televízia, Mňačko vyjadril očakávania, že sa proti nemu v Československu rozpúta štvavá kampaň. Dobré vieme, ako by to lahodilo jeho túžbe po senzáciách, túžbe byť ustavične a za každú cenu v centre pozornosti – a nemáme v úmysle urobiť mu túto radosť. Sám si vybral osud, ktorého tarču mu nateraz zastiera sebaklam o morálnych motívoch takéhoto postoja – ale tam, kde sa cesta končí, tam čaká samota, morálne kompromisy a možno i strata tváre.“¹⁸

17. Záznam z mimoriadnej schôdzky predsedníctva ZSS dňa 15. 8. 1967. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

18. *Rolnícke noviny*, č. 225/1967.

Po príchode do Izraela Mňačko usporiadal tlačovú konferenciu, na ktorú prišlo veľa novinárov akreditovaných v Izraeli. Snaživý telavivský spolupracovník ČTK poslal do Československa len informáciu, lebo o oficiálnu správu pražská redakcia nemala záujem. Píše v nej: *„Mňačko povedal, že svoj protest nemohol vysloviť v súčasných československých podmienkach, a preto sa rozhodol protestovať tam, kde sú na to vhodnejšie politické podmienky. Bez ohľadu na rezolúciu, ktorú teraz vydal Zväz slovenských spisovateľov. Táto rezolúcia vraj len potvrdzuje podmienky, ktoré podporujú jeho demonštratívny krok, namierený proti novej vlnе antisemitizmu v Československu. Mňačko zdôraznil, že neprišiel do Izraela ako emigrant; bude pokračovať v svojom boji a dúfa, že tým ovplyvní svojich priateľov doma. Väčšina politicky rozmýšľajúcich ľudí v Československu vraj súhlasí s jeho názormi a protestuje proti politike genocídy, za ktorú nijaký komunista a humanista nemôže niesť zodpovednosť...“*¹⁹

Pred koncom tlačovej besedy podali organizátori Mňačkovi zložený papierik. Bolo na ňom napísané, že pred niekoľkými minútami svetové agentúry, odvolávajúce sa na ČTK, priniesli správu, že Ladislava Mňačka pozbavili v Československu štátneho občianstva, odňali mu titul zaslúžilý umelec i všetky štátne vyznamenania a vylúčili ho z Komunistickej strany Československa.

Mňačko sa vraj iba pousmial a nechal odkaz prečítať nahlas.²⁰ Potom podľa spolupracovníka ČTK povedal: *„Je to fantastické. Nijaká skupina ani vláda nemôže pozbaviť jednotlivca jeho štátneho občianstva. Dôjde k boju o moje štátne občianstvo, pretože nikto ma nemôže vypudiť z národa. Môj pas je platný a môj odchod z Československa bol celkom legálny. Je to ironická zhoda, že československá tlač práve pred niekoľkými dňami protestovala, keď grécka fašistická vláda pozbavila herečku Melinu Mercuriovú jej občianstva. Písala o nej, že podľa jej vyhlásenia bude aj naďalej Grékyňa, aj zomrie ako Grékyňa. Ani moje vyhnanie z komunistickej strany nemení nič na skutočnosti, že naďalej zostanem komunistom.“*²¹

Na druhý deň priniesli všetky ústredné denníky v Československu obsiahlu správu, v ktorej sa hovorilo nielen o tom, že Mňačka pozbavili občianstva, zobrali mu všetky tituly a vylúčili ho zo strany, ale aj o tom, že jeho postoje a správanie boli už dlhší čas v rozpore. *Pravda* publikovala, že *„Mňačkove silné sklonky k bezzásadovosti, anarchii i jeho vážne morálne kazy sa prejavujú dlhší čas. Nachádzali výraz v okázalých gestách, ktorým chýbala rozumová analýza a nevyhnutná dávka umeleckej a občianskej sebakri-*

19. Informácie ZSS č. 1, s. 14. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

20. Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 14. októbra 1992.

21. Informácie ZSS č. 1, s. 14 – 15. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

tiky... Pretože bol Mňačko už predtým za porušenie stanov strany niekoľkokrát stranícky trestaný, uvažovalo sa po tomto hrubom previnení o jeho vylúčení zo strany. Avšak vzhľadom na to, že uznal svoju vážnu chybu a porušenie straníckej disciplíny, dala mu strana poslednú príležitosť udelením pokarhania s výstrahou. Keď Mňačkovi oznámili výsledok disciplinárneho konania, z vlastnej vôle dal straníckym orgánom písomné vyhlásenie, v ktorom hovorí: „Ako občan tohto štátu a člen KSČ budem naďalej pracovať pre víťazstvo socializmu v našej krajine a budem sa usilovať o prestíž a líniu našej strany. V úplnom rozpore s týmto postojom, ktorý sa dnes javí ako neúprimný, svojvoľne odišiel Mňačko do Izraela a neváhal použiť služby buržoáznej tlače, rozhlasu a televízie na útoky proti ČSSR a KSČ a vedúcim predstaviteľom strany a štátu. Stranícke a štátne orgány ČSSR neraz urobili všetko, aby sa Mňačko mal možnosť zbaviť svojich chýb. Jeho posledný krok však znamená úplné sklamanie tejto dôvery, je otvorenou zradou veci socializmu, robotníckej triedy a všetkých pracujúcich, prechodom na stranu imperialistických, protisocialistických síl. Tým sa sám rozišiel s ľudom svojej krajiny.“²²

Boli to prisilné slová. Počas nášho stretnutia 15. októbra 1992 som sa ho opýtali, čo si o tom myslí s odstupom času: „V tej dobe sa v strane diali zvláštne veci a ja som nikdy nebol poslušný. Našťastie som si z ničoho veľkú hlavu nerobil ani vtedy, keď ma vylúčili zo strany a vzali tituly... Bolo mi to smiešne, pretože z titulov som sa vždy len vysmieval. Dokonca titul zaslúžilého umelca som si nešiel ani prevziať. Rovnako som odmietal prevziať si druhú štátnu cenu, no nakoniec ma predsa len donútili, resp. presvedčili, aby som do Prahy šiel. Zo Slovenska sme boli na cenu navrhnutí dvaja, Laco Novomeský a ja. Novomeský nemohol cestovať, lebo bol chorý. A tak zavčasu ráno prišli autom pre mňa, že ak nepôjdem, bude to slovenská sabotáž. Vraj spred domu neodídu, pokiaľ sa slávnostne neoblečiem a neodídem s nimi. A ja hlupák som išiel. Aj keď som si ceny nevážil, nechcem povedať, že som si nevážil diela, za ktoré som ocenenia dostal. Na rozdiel od vyznamenaní, som bol na ne aj patrične hrdý.“²³

A čo to písomné vyhlásenie, že bude dobrý, poslušný, keď mu dávali stranícke pokarhanie?, opýtal som sa ho na jednom z ďalších stretnutí. „Myslíte si, že by som niečo také sám od seba napísal a ešte k tomu zoštylizoval také krkolomné vety? Keď sa bližšie na to pozriete, ani spôsob vyjadrovania nie je môj. Určite som nejakú zápisnicu podpísal, lebo z každého zasadnutia sa robil písomný záznam, ale už si nepamätám, aký tam bol text. Celkovo som dostal deväť straníckych testov, jeden lepší ako druhý, ale za čo, namôjdušu, neviem.“

22. Pravda, č. 226/1967.

23. Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 15. októbra 1992.

*Všetky tresty boli smiešne a naióné. Našťastie som si z nich nič nerobil, bral som ich ako zdrap papiera.*²⁴

Mňačkov odchod do izraelskej emigrácie neschvalovali všetci spisovatelia, dokonca niektorí mu to zazlievali a hnevali sa na neho. Napríklad Anton Hykisch spomína: *„Viac ho bolo treba doma ako v zahraničí, i keď uznávam, že tlačovými besedami a stretnutiami s novinármi urobil veľmi veľa a všetkým vo svete povedal, aká je skutočná pravda. Netreba však zabúdať, že u nás sa v tom čase začali lámať lady a bolo treba každého rozumného človeka. Laco mohol práve teraz zohrať dôležitú úlohu, veď v začínajúcom obrodnom procese bolo treba každú múdru hlavu. A jeho zrazu nebolo, odišiel si do Izraela, kde bol predsa len v zázemí. Myslím si, že viac by bol spravil doma.*“²⁵

Ani spisovateľ Ladislav Ťažký neschvaloval Mňačkov odchod. Aj podľa neho mal radšej ostať doma a tu byť nápomocný. *„Správu o Mňačkovej emigrácii som sa dozvedel z telefonátu akademika Ladislava Szantóa, že či viem, že Laco ušiel. Pre všetkých to bola bomba, lebo to nikto nepredpokladal, veď Mňačko mal veľa možností ostať vonku a nikdy ich nevyužil. Škoda, že Laco nezostal doma, ako spisovatelia sme dosiahli v tom čase veľa. V spoločnosti sme konečne mali rešpekt a vážne nás brali aj stranické orgány, dokonca sa nás bál Hendrych i Novotný, ktorých sme IV. zjazdom spisovateľov dostali na kolená. Bolo len otázkou času, kedy im dáme K. O. A Mňačko mal ideálnu príležitosť všetkým ukázať, o čo mu toľké roky išlo. Navyše sme sa ako spisovatelia na neho tak trochu spoliehali. Ale on znovu ukázal, že je šalabachter, ktorý zakaždým urobí to, čo najmenej očakávate.*“²⁶

Mňačko mi všetky komentáre okolo svojho odchodu vysvetlil jednou vetou, ktorou chcel poprieť tvrdenia, že ušiel priamo z bojiska. Podľa neho opak bol pravdou, veď jeho útek jednoznačne *„signalizoval koniec Novotného éry*“²⁷ A on svojím odchodom tento koniec len odštartoval.²⁸

O Mňačkovej emigrácii sa spisovatelia dozvedeli z rozhlasu, ktorý prvý odvysielal túto senzačnú správu. Niektorých doslova rozčúľilo stanovisko predsedníctva Zväzu slovenských spisovateľov, ktoré hovorilo za všetkých spisovateľov bez toho, aby sa ich niekto na niečo spýtal. Dominik Tatarka poslal do redakcie *Kultúrneho života* list, v ktorom sa rozhorčoval, že *„vyhlásenie o spisovateľovi Ladislavovi Mňačkovi, podpísané predsedníctvom zväzu spisovateľov, nie je mojím vyhlásením.*“²⁹ Svoje tvrdenie zdôvodnil takto: *„Ja občan tej Republiky, osudove zviazaný s jej osudom, svojho spoluobčana Ladislava Mňačku môžem kritizovať, môžem s ním polemizovať, môžem o ňom svedčiť podľa*

24. Tamže.

25. Rozhovor autora s Antonom Hykischom 3. februára 2005.

26. Rozhovor autora s Ladislavom Ťažkým 20. januára 2005.

27. MŇAČKO, L.: Siedma noc. Bratislava, Práca 1990, s. 184.

28. Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 14. októbra 1992.

29. Informácie ZSS č. 1, s. 16. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

svojho vedomia a svedomia, ale nikdy nebudem o ňom nič vyhlasovať, najmä vtedy nie, keby som sa mal pod svoje vyhlásenie podpísať kolektívne ako orgán, ako najvyššia súdna stoli-
ca.“³⁰

Tatarka bol kritický aj k členom Predsedníctva Zväzu slovenských spisovateľov, najmä k Vojtechovi Mihálikovi, ktorého vždy považoval za politicky vypočítavého, pričom sa aj teraz tak prejavil, keď ihneď zvolal predsedníctvo. „Po toľkých a toľko rás zahanbujúcich skúsenostiach základná miera ľudskej (a tiež spisovateľskej) noblesy by si žiadala aspoň takéto otrasné vyhlásenia podpisovať menami prítomných členov dotyčného orgánu: My tí a tí, národní, zaslúžilí, poprední, vyvolení básnici a spisovatelia vyhlasujeme s plnou váhou svojich osobností, titulov a funkcií... A to nie preto, aby sa vedelo, ale aby sme nepodliehali mágii funkcií. Koľko rás sme boli predsa svedkami toho, čo robia z ľudí funkcie, nové tajomné, mocné a či dokonca všemocné. Vynikajúci básnik napríklad svojou prirodzenosťou, práve tak avanturista ako anarchista, len čo vstúpi do funkcie, zmení sa na neomylného sudcu, neznesiteľného moralistu, znalca, priam akoby si pred vami na seba odel sudcovský talár alebo habit dotyčnej funkcie.“³¹

Podobný list zaslali Výboru Zväzu slovenských spisovateľov aj Zora Jesenská a Ján Rozner. Píšu v ňom: „Po prečítaní stanoviska Predsedníctva ZSS k prípadu Ladislava Mňačku sme pôvodne napísali Výboru ZSS dlhší list, lebo sa nám zdalo, že stanovisko obsahuje polopravdy, pokiaľ reprodukovalo istý skutkový stav a prvý raz o ňom informovalo verejnosť, ako aj nepravdy, pokiaľ sa v ňom všeobecne charakterizovalo postavenie spisovateľa v našej spoločnosti. No keď o 24 hodín Mňačka vyhlásili za zradcu, pôvodný list sme neodoslali, lebo protest proti skresľujúcim formuláciám by sa za týchto okolností javil už len ako škrupulujúce kverulantstvo. No práve po vydaní úradnej správy tým väčšmi pokladáme za potrebné upozorniť výbor aspoň na jedno miesto zo stanoviska Predsedníctva ZSS.“³²

Jesenská i Rozner sa otvorene Mňačka zastali: „Zmienka o čomkoľvek v prospech Mňačku-človeka a spisovateľa v tomto stanovisku isteže vôbec nemusela byť, kým by v ňom predsedníctvo bolo chcelo komentovať len posledné Mňačkove skutky. No, žiaľ, sa predsedníctvo na to neobmedzilo; lenže kde hovorí o Mňačkových osobných, ľudských vlastnostiach, tam – okrem obvinenia fakticky zo zbabelosti, pretože sa v poslednom čase Mňačko údajne ani nepokúšal diskutovať – vie iba o jedinej, konštantnej jeho vlastnosti, a to je – podľa Predsedníctva ZSS – ,túžba po senzáciách, túžba byť ustavične a za každú cenu v centre pozornosti. Keďže slovíčko ,ustavične' sa nijako nemôže vzťahovať iba na Mňačku v týchto posledných

30. Tamže.

31. Tamže.

32. List Zory Jesenskej a Jána Roznera výboru ZSS. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

dňoch, predsedníctvo tým verejnosti naznačuje domnelú určujúcu hybnú silu celej Mňačkovej verejnej a teda i spisovateľskej činnosti, sugeruje, akoby všetko, čo Mňačko doteraz robil, čím je verejnosti známy, robil preto, aby lahodil svojej túžbe byť ustavične a za každú cenu v centre pozornosti. Zmyslom stanoviska Predsedníctva ZSS zrejme malo byť odsúdenie Mňačkovho nezákonného pobytu v cudzine a jeho vyhlásení v zahraničí; načo potom táto dušespytná expertíza? A pretože o ňu Predsedníctvo ZSS nikto nemohol ani žiadať, zdá sa nám, že táto exkurzia do oblasti psychológie je temer exemplárnym príkladom toho, čo Alexander Matuska pred rokmi označil dnes už okrídleným termínom ‚nadpráca‘. V posledných rokoch sme sa síce s Ladislavom Mňačkom stretali iba sporadicky, náhodne a letmo, ale ako niekdajší jeho blízki priatelia môžeme vyhlásiť, že svoje publicistické články a polemiky, svoj román *Smrť sa volá Engelchen*, svoje *Oneskorené reportáže* napísal, funkciu šéfredaktora *Kultúrneho života* v období dvadsiateho výročia SNP známym spôsobom vykonával a pri najrozličnejších príležitostiach vystupoval, intervenoval, exponoval a angažoval sa z pohnútok predsa len trocha dôstojnejšieho človeka i slovenského spisovateľa, než mu prisudzuje Predsedníctvo ZSS. No aj keby sme Mňačku nikdy neboli osobne poznali, netrúfali by sme si – ako si trúfa Predsedníctvo ZSS – takto ho zredukovať a urobiť z neho jednoducho slávybažného psychopata.“³³

Mňačkovou emigráciou sa predsedníctvo zväzu zaoberalo aj 12. septembra 1967. Predtým sekretariát zväzu poslal všetkým členom výboru presné znenie Mňačkovho tlačového vyhlásenia vo *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, list Dominika Tatarku a list Zory Jesenskej a Jana Roznera. Z uznesenia sa dozvedáme, že predsedníctvo diskusiu k otázkam okolo Ladislava Mňačka neuzavrelo, „keďže o niektorých bude rokovať stranická skupina ÚV ZČSS v Prahe 13. 9. a ÚV ZČSS 14. 9. 1967“.³⁴

Aj na výbore v Prahe sa Mňačkovu meno skloňovalo vo všetkých pádoch. Jan Procházka prišiel s návrhom, aby Arnošt Lustig, počas súkromnej návštevy Izraela navštívil Mňačka a požiadal ho, „aby sa zdržal útokov na republiku, a aby neprehľboval krízu, ktorá tu vznikla jeho odchodom“³⁵ Ďalej navrhol, aby sa výbor nezaoberal Mňačkom dovedy, kým nebude poznať pravý dôvod jeho odchodu. Pritom odmietol rozhodnutie ÚV KSČ, ktoré Mňačka zbavilo občianstva, lebo podľa neho „nie je možné vyhodit človeka z národa a z literatúry ako z krčmy“.³⁶ S týmto názorom súhlasili viacerí, dokonca niektorí žiadali, aby bol verejne odsúdený minister vnútra, ktorý úradne zabezpečoval zbavenia občianstva.

33. Tamže.

34. Uznesenie Predsedníctva ZSS z 12. 9. 1967. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

35. KAPLAN, K.: *„Všetchno jste prohráli!“* Praha, Ivo Želczný, nakladatelství a vydavatelství 1997, s. 135.

36. Tamže.

O desať dní neskôr zasadal výbor Zväzu slovenských spisovateľov, kde sa znovu obšírne rozoberal prípad Ladislava Mňačka. Prekvapuje, že v kolónke ospravedlnení a neprítomní je v zápisnici uvedený aj Ladislav Mňačko³⁷, čo de facto znamenalo, že Mňačkova emigrácia bola ospravedlnená.

O schôdzi Ústredného výboru Zväzu československých spisovateľov informoval Vojtech Mihálik, ktorý si na Mňačkovi, tak ako viackrát predtým i potom „zgustol“.³⁸ V zápisnici je uvedené, že „po obsiahlej diskusii, v ktorej sa vystriedali takmer všetci prítomní súdruhovia, prijal výbor tieto uznesenia: a/ výbor ZSS schvaľuje vyhlásenia Predsedníctva ZSS zo dňa 15. 8. 1967 k prípadu emigrácie Ladislava Mňačku; b/ Výbor ZSS prejavuje nespokojnosť s postupom šéfredaktora KŽ Ľuraja Špitzeru pri uverejnení uznesenia predsedníctva k prípadu L. Mňačko (Špitzer odmietol uverejniť v Kultúrnom živote odsudzujúce vyhlásenie – pozn. Ľ. L.) ; c/ Výbor ZSS pozbavil Ladislava Mňačku funkcie člena Výboru ZSS...; d/ výbor sa uznáša predložiť otázku členstva L. Mňačku v ZČSS na základe stanov na rozhodnutie ÚV ZČSS.“³⁹

To bola jedna strana mince – oficiálna, úradnícka. Druhá strana bola otázka svedomia. Mňačko si neraz spolu so svojimi literárnymi hrdinami kládol otázku, či sa naozaj previnil. Aj teraz sa pýtal, v čom sa previnil, keď svoj názor a postoj demonštroval odchodom do Izraela. Odpovedal si, že pred zákonom to vyzeralo tak, že sa previnil, ale pred svojím svedomím nie. To odmietol. Roku 1993 si povzdychol, že keby všetci spisovatelia vždy postupovali podľa svojho svedomia, mohli sme byť ako krajina ďalej.⁴⁰ V tejto súvislosti rok po Mňačkovej smrti Vladimír Mináč napísal: „Mňačko za svoju agóniu svedomia zaplatil dvojitou mierou: dvojnásobnou emigráciou a rozdvojením seba samého. Stal sa štvancom aj psancom, hladajúcim, aj strateným. Pochopiť tento rozpor pre mňa značí, pochopiť krajinú protirečivosť intelektu, ktorý sa v hraničných situáciách a historických zlomkoch potvrdzuje skrze vlastné popretie.“⁴¹

Za zmienku stoja aj nasledujúce Mináčove slová, že „bol skutočne nadaným veľkým reportérskym nepokojom, trhal sa z ideologickej reťaze ako chrt, narodený pre beh. Jeho náhlivé skoky do Izraela alebo do Tírans, do Vietnamu alebo aj do prvej emigrácie boli kischovskými skokmi za senzáciami. Menil terény vo svete i v sebe, miloval dobrodružstvo i hazard – miloval taký obraz o sebe, ktorý si vysiňoval ešte v detstve, na Marxovej ulici. Jeho premeny boli neočakávané a také náhlivé, že sme nestihli pochopiť ich vnútorný rozmer – bola to sku-

37. Zápisnica z 2. schôdzky výboru ZSS, ktorá bola 22. septembra 1967 v Klube slovenských spisovateľov. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

38. Rozhovor autora s Pavlom Števcikom 6. apríla 2001.

39. Zápisnica z 2. schôdzky výboru ZSS, ktorá bola 22. septembra 1967 v Klube slovenských spisovateľov. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

40. Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 28. januára 2004.

41. Kultúrny život, č. 13/1995.

točná dlhá biela prerušovaná cesta. Od Marxovej ulice po lukovištský cmiter.“⁴² (Popol Ladislava Mňačka je uložený na Gemeri, na cintoríne v malej dedinke Lukovštia, kde je pochovaný aj Ivan Krasko, otec jeho druhej manželky Evy – pozn. J. L.)

Hendrych bol s oficiálnym stanoviskom Predsedníctva Zväzu slovenských spisovateľov spokojný a Novotnému tiež záležalo na tom, aby Mňačka odsúdili vlastní – spisovatelia. „Zároveň však upozornil (Hendrych – pozn. J. L.), že ľudia okolo Tatarku rozvíjajú kampaň a chcú, aby na budúcom zasadaní ústredného výboru slovenského zväzu bolo toto rozhodnutie (Predsedníctva Zväzu slovenských spisovateľov – pozn. J. L.) odvolané.“⁴³

O Mňačkovom pobyte v izraelskej emigrácii toho veľa nevieme. Určite chodil po besedách a mal niekoľko prednášok, ktoré mu tlmočil Yehuda Lahav. Zároveň písal román *Agresori*, na ktorom začal pracovať ešte vo Vietname. Po posledných udalostiach sa však rozhodol, že ho prepíše, lebo na všeličo zmenil názor, akoby dozrel. Škoda, že toto dielo nikdy nevyšlo.

Takisto nevieme, čo v Izraeli robila v tom čase stále jeho zákonná manželka Hedviga. Bývali spolu, alebo každý bol ubytovaný na inom mieste? V hoteli, u známych alebo v podnájme? To sú otázky, na ktoré sa už asi nikdy nedozvieme odpovede. Podobne nezistíme ani pohnútky, ktoré Mňačka priviedli k tomu, že sa po desiatich mesiacoch vrátil do Československa bez Hedvivy. Nenašli sme žiadnych svedkov a skôr, než sme sa odhodlali opýtať samého Mňačka aj na tieto intímne otázky, zomrel. A tak vlastne nevieme, čo rozhodlo, že tam Hedviga zostala, či ju prehováral, aby sa vrátila, alebo mu to bolo jedno. Možno mu aj záležalo na tom, aby sa do Československa nevracala a ostala natrvalo žiť v Izraeli. Ak sa však rozhodla ostať v Izraeli, bolo to preto, že sa tam cítila viac doma, ako v Bratislave, kde na manžela čakala Eva Okályiová? Vylúčiť sa nedá ani to, že sa pohádali a Mňačko sa impulzívne zbalil a vrátil sa bez nej. Alebo sa na všetkom pokojne dohodli?

Odhliadnuc od týchto úvah, Mňačko sa rozhodol vrátiť do Československa v pravý čas vzhľadom na vtedajšiu politickú situáciu. Ešte predtým vo februári 1968 sa ho v rozhovore pre Československú televíziu zastal Eduard Goldstücker. Predsedníctvo Zväzu slovenských spisovateľov na to reagovalo vyhlásením, že tento orgán „trvá na svojom stanovisku z augusta 1967“.⁴⁴ Ale „ak L. Mňačko prejaví ochotu vrátiť sa

42. Tamže.

43. KAPLAN, K.: „Všechno jste prohráli!“ Praha, Ivo Železný, nakladatelství a vydavatelství 1997, s. 135.

44. Uznesenie predsedníctva Zväzu slovenských spisovateľov zo dňa 26. 2. 1968. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

a odvolá niektoré tvrdenia proti ČSSR, Predsedníctvo ZSS sa obráti na ministra vnútra, aby mu umožnil návrat do republiky“.⁴⁵

Mňačko však nič odvolať nemienil, ale chcel sa vrátiť domov. Na jar 1968 sa mu zdalo, že prišiel ten správny čas, podľa jeho slov odmäk nastal nielen v prírode, ale aj v politike a ľudia viac ako predtým túžili po zmene.⁴⁶ Pozorne sledoval, čo sa deje v Československu a jedného dňa sa presunul z Izraela do Viedne, kde čakal na vhodnú príležitosť, aby prekročil československé hranice. Chcel byť čo najlepšie informovaný, preto vo Viedni, aj keď s problémami, počúval slovenský rozhlas a v zahraničnej predajni si kupoval slovenské a české noviny. Potešil sa, keď za ním prišli niektorí slovenskí novinári. Zo *Smeny* to bol napríklad Milan Vároš, vyhľadala ho aj Agneša Kalinová, ku ktorej mal kedysi viac než priateľský vzťah. Z oboch stretnutí vznikli zásadné rozhovory. Kalinová materiál priniesla do redakcie *Kultúrneho života* práve vtedy, keď sa začínalo zasadnute redakčnej rady. Po rokoch na to spomína: „Hovorilo sa hlavne o rukopise Jána Roznera, pripravenom do tlače: obhajoval v ňom protinovotnovského emigranta z leta 1967 Ladislava Mňačka proti surovému útoku na stránkach *Smeny* (ktorá sa vtedy už jasne hlásila k novým obrodným prúdom a výpadom proti Mňačkovi si chcela nechať akési zadné kolieska). Na stole, okolo ktorého sa zasadalo, ležali aj ostatné materiály do pripravovaného čísla, medzi nimi rozhovor, ktorý som so súhlasom redakcie urobila deň predtým vo Viedni s Ladislavom Mňačkom, chystajúcim sa už na návrat do Československa. Nevie, či si ho niekto z redakčnej rady prečítal, vôbec sa o ňom nehovorilo. S Roznerovým príspevkom sa na porade dosiahol vtedy zaužívaný kompromis: môžeme ho v *Kultúrnom živote* uviesť, ak ho uvedieme poznámkou, že sa redakcia dištancuje od jeho obsahu.“⁴⁷

Rovnako zaujímavá je aj druhá časť výpovede Agneši Kalinovej, kde hovorí o tom, ako sa traja členovia redakčnej rady vzdali svojho členstva, čím sa v plnej nahote ukázala nejednotnosť spisovateľov. Tá bola zjavná už vtedy, keď koncom roka 1967 Predsedníctvo Zväzu slovenských spisovateľov (po dohode s ideologickým oddelením ÚV KSS) odvolalo šéfredaktora Juraja Špitzera, ktorý práve ležal v nemocnici po ťažkej operácii, zástupcu šéfredaktora Jána Prohácku a zahraničnopolitického redaktora Pavla Ličku. „Keď sa porada skončila a ostatní mimoredakční členovia rady odišli, ostal s nami Ladislav Novomeský a spolu so šéfredaktorom Bobom sformulovali dohodnutú redakčnú poznámku. Pomerne rýchlo sa dohodli a Ladislav Novomeský odchádzal v dobrej pohode, so všetkými, čo sme tam boli, sa zdvorilo a milo – ako to mal vo zvyku – rozlúčil.

45. Tamže.

46. Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 14. októbra 1992.

47. KALINOVÁ, A.: Z redakčného zákulisia *Kultúrneho života* čiže príbeh o desiatich malých černoškoch. In: *Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov*. Bratislava, Národné literárne centrum 1998, s. 112.

Pokladali sme to za jednoznačný súhlas s uverejnením Roznerovho článku aj ostatných materiálov, ktoré sme redakčnej rade predložili. No len čo noviny vyšli, prišiel Novomeského abdikáčny list a hneď po ňom aj Mihálikov a Válkov. V spisovateľských kuloároch sa tvrdilo, že to bolo kvôli ‚mňačkiade‘ (takto označovali skutočnosť, že sa Kultúrny život zastal proizraelského emigranta Mňačka dvoma príspevkami v tom istom čísle). Napokon sa aj Gustáv Husák (vtedy už bol podpredsedom reformnej vlády ČSSR a zrazu prestal chodiť do redakcie Kultúrneho života, kde bol dovtedy pravidelným hosťom – pozn. J. L.) práve v tých dňoch verejne ohradil proti tým, ktorí sa vraj chystajú vítať Mňačka na hranici a priviesť ho do Bratislavy na bielom koni.⁴⁸

Ráno 19. apríla 1968 Libor Kněžek, vedúci literárneho oddelenia Zväzu slovenských spisovateľov, priniesol do ČTK, sídliacej na tej istej ulici ako zväz spisovateľov, správu: „Pre výhrady voči praxi redakčnej rady Kultúrneho života vystúpili z nej v období od 14. marca do 12. apríla 1968 Ladislav Novomeský, Miroslav Válek a Vojtech Mihálik. O ich abdikácii bude rokovať Výbor Zväzu slovenských spisovateľov dňa 23. apríla 1968.“⁴⁹ Libor Kněžek nám k tomu povedal: „Správu som chcel poslať dialnopisom do ČTK, ale Mihálik s Válkom, ktorí boli práve na zväze, chceli, aby som stanovisko zanesol do tlačovej agentúry osobne. Najskôr preto, aby mali istotu, že text sa cestou nestratil, lebo dialnopisy neboli vždy spoľahlivé.“⁵⁰

Podľa Agneši Kalinovej správa odhalila nielen rozkoly v redakčnej rade Kultúrneho života, ale aj „vo vedení Zväzu slovenských spisovateľov“⁵¹, lebo aj keď to spomínaní traja jednoznačne nepovedali, odsúdili „jednostranné hodnotenie arabsko-izraelského konfliktu (o ktorom sa v Kultúrnom živote hovorilo iba v súvislosti s Mňačkom a s jeho návratom)“.⁵²

Do Bratislavy Mňačko neprišiel na bielom koni, ako sa vopred obával Gustáv Husák, ale ešte veľkolepejšie, pretože o jeho príchode boli podrobne informovaní novinári z celého Slovenska. Na aktív novinárov v marci 1968, ktorý bol na Zväze novinárov v Bratislave, prišiel nepozvane aj bývalý šéfredaktor Pravdy Eduard Friš. Napriek tomu, že ho nedávno vyhodili zo zväzu, požiadal prítomných, aby tam mohol ostať. Našťastie nikto neprotestoval, a tak celý čas v tichosti sedel a počúval. Pamätá si to aj Ladislav Zajac, ktorý mi povedal: „Na konci aktívu sa prihlásil o slovo, veľavýznamne sa pozrel na hodinky a pokojným hlasom povedal, že práve v tejto chvíli prechádza hraničným priechodom Berg – Petržalka Ladislav Mňačko, ktorý sa vracia z emigrá-

48. Tamže.

49. Správy sekretariátu Zväzu slovenských spisovateľov. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov Slovenska, Bratislava.

50. Rozhovor autora s Liborom Kněžkom 14. júna 2005.

51. KALINOVÁ, A.: Z redakčného zákulisia Kultúrneho života čiže príbeh o desiatich malých černoškoch. In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. Bratislava, Národné literárne centrum 1998, s. 113.

52. Tamže.

cie. V miestnosti to zašumelo. Prítomní nevedeli ako sa majú správať, báli sa eštébakov, ktorých tam bolo isto dosť. Dodnes si myslím, že Mňačko bol s Frišom dohodnutý, veď prečo by bol prišiel na také veľké zhromaždenie. Ktovie kto z nich prišiel s tým nápadom, ale nebolo to zle vymyslené. Najskôr si chceli otestovať, ako bude na informáciu reagovať verejnosť, respektíve tlač. Žiaľ, správu o Mňačkovom príchode priniesol len náš denník Práca, ostatné noviny sa ju báli uverejniť. Možno sa ju redaktori aj pokúšali dostať do novín, ale cenzúra zasiahla. Práca mala tú výhodu, že bola odborárskym denníkom a vždy stála tak trochu bokom, cenzori sa viac zameriavali na Pravdu, Smenu a Kultúrny život. Nakoniec aj my v redakcii sme mali veľké problémy, ale aj tlačový dozor za to, že mu prekážala do novín dôležitá správa. Nevieam, či niekoho aj nevyhodili. Na oboch ústredných výboroch strany v Prahe a v Bratislave museli dobre zúriť, keď novinári správu o príchode Mňačka z emigrácie rýchlo rozšírili a čoskoro to vedela nielen celé Bratislava, ale aj celé Československo.“⁵³

Viera Formánková vedela o dôvernom vzťahu Mňačka s Evou Okályiovou ešte pred jeho odchodom do Izraela a hnevala sa na neho, že Evu, ktorá bola sesternicou jej manžela, nechal v Bratislave. Mňačko bol s Evou v telefonickom a písomnom kontakte, preto mu odkázala, aby sa jej neukazoval na oči.⁵⁴

„Niekedy v máji 1968, u nás, v pražskom byte ktosi zazvonil. Otvorím a pred dverami stála rozžiarená Eva, čo ma náramne potešilo, lebo som ju dlhšie nevidela. Keď som zatvárala dvere, spoza rohu vystúpil Laco Mňačko. Stál bokom, asi sa bál, keď som mu odkázala, že ho nechcem vidieť. Dobré sme sa na tom celý večer bavili. Mňačko spomínal, ako bolo v Izraeli a čo sa tam zmenilo od jeho poslednej cesty. Tvrdil, že v tej krajine nikdy nebude pokoj. Jedna vojna neskončí a už sa začne nová. Dobré si pamätám, ako si povzdychol, že keby vedel zabrániť konfliktom, aby bol na Blízkom východe mier... Po chvíli si skepticky odpovedal, že v tejto krajine asi nikdy nebude mier a toľké roky skúšaný židovský národ bude stále trpieť.“⁵⁵

Po návrate z Izraela Mňačko legalizoval svoj vzťah s Evou Okályiovou. Nevedno, či sa pre rozvod s Hedvigou rozhodol sám, alebo ho k tomu „dohnala“ Eva. Pri tom to nebolo také jednoduché, lebo Hedviga žila v Izraeli.

Ján Čomaj spomína: „O Mňačkovo súkromie som sa veľmi nezaujímal, aj keď bol môj dobrý kamarát. Pamätám si, že tak ako atypicky žil, tak sa aj atypicky rozvádzať. Bolo to cez veľvyslanectvá a novinári mali z toho senzáciu. Všetci, čo sme Laca bližšie poznali, sme neboli prekvapení, bol už taký, stále musel mať okolo seba rozruch. Ináč to nebolo ani pri rozvoде.“

53. Rozhovor autora s Ladislavom Zajacom 23. marca 1998.

54. Rozhovor autora s Evou Formánkovou 10. novembra 2004.

55. Tamže.

Vtedy to nebolo ako dnes, že vás raz-dva rozvedú. A viete si predstaviť, že sa do toho miešali veľvyslaneckí úradníci?“⁵⁶

Evu si zobral za manželku onedlho po rozvode. Či bol šťastný, ťažko povedať. Aj toto manželstvo trpelo tým, že bolo bezdetné, ale teraz to znášali ťažšie, lebo obaja už mali svoje roky. Mňačko vždy túžil po deťoch a podľa Libuše Mináčovej nie je vylúčené, že keby neboli emigrovali, boli by si nejaké dieťa adoptovali.⁵⁷ Klára Jarunková si však nemyslela, že by Eva s niečím takým súhlasila, lebo podľa nej bola príliš pohodlná a mala sa priveľmi rada.⁵⁸ Možno aj preto Mňačkovci nahovorili Evinho synovca, aby s nimi emigroval roku 1968 do Rakúska.⁵⁹

Mladomanželia si však medové týždne na Slovensku dlho neužili, pretože prišiel 21. august 1968, ktorý za pár minút zmenil ich život. Dňa 28. augusta 1968 emigrovali do Rakúska, kde žili do roku 1989, keď sa politické pomery v Československu zmenili. Potom sa vrátili a striedavo žili na Slovensku a v Čechách.

Jozef Leikert

56. Rozhovor autora s Jánom Čomajom 10. júna 2005.

57. Rozhovor autora s Libušou Mináčovou 9. októbra 2005.

58. Rozhovor autora s Klárou Jarunkovou 24. mája 2004.

59. Rozhovor autora s Jánom Bottom 4. marca 2004.

Inštitucionálne nástroje kontroly cirkví v období existencie komunistického režimu na Slovensku (1948 – 1989)

Vzťahy komunistického režimu a cirkví pôsobiacich v Československu štyridsať rokov, od jesene 1949 do pádu komunizmu koncom roka 1989, formálne vymedzovali tzv. cirkevné zákony, prijaté v Národnom zhromaždení 14. októbra 1949. Šlo o zákon č. 217/1949 Zb. o Štátnom úrade pre veci cirkevné a zákon č. 218/1949 Zb. o hmotnom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností, na ktoré nadväzovali v mimoriadne krátkom čase prijaté vykonávacie vládne nariadenia, osobitné pre každú cirkev. Tzv. cirkevné zákony zakotvovali existenciu Štátneho, respektíve Slovenského úradu pre veci cirkevné ako vrcholného štátneho orgánu na riadenie cirkví, požiadavku predbežného štátneho súhlasu na výkon duchovnej funkcie, zloženie sľubu vernosti republike a ďalšie zásadné ustanovenia. Stanovovali aj podobu aparátu na riadenie a kontrolu cirkví, ktorá sa de facto štyridsať rokov nezmenila; dochádzalo síce k čiastkovým zmenám, boli však skôr formálne ako obsahové. Na cirkvi pritom „dohliadali“ aj ďalšie štruktúry komunistického režimu. O všetkých podstatných otázkach štátnej cirkevnej politiky rozhodovali vedúce orgány KSČ, či už riadne (predsedníctvo, politické byro) alebo mimoriadne (rôzne cirkevné komisie), prípadne aj orgány na nižšej úrovni. Podstatné bolo pôsobenie bezpečnosti, predovšetkým jej štátnobezpečnostnej zložky, ktorá si vytvárala príslušné oddelenia, respektíve referáty na riešenie cirkevnopolitickej problematiky. Štátna bezpečnosť mala cirkvi v svojej kompetencii, a to nielen tým, že ich sledovala a v prípade potreby priamo zasahovala, ale pôsobila aj sprostredkovane, cez príslušný štátny aparát, inštitucionálne vybudovaný a „špecializujúci sa“ na kontrolu a riadenie cirkví.

Mocenský aparát komunistického režimu na kontrolu a riadenie cirkví existoval už pred prijatím „cirkevných zákonov“ v októbri 1949. Cirkevná agenda bola po februári 1948 (i pred ním) v kompetencii kultových oddelení ministerstva, respektíve Povereníctva školstva, vied a umení (PŠVU). Akýmsi pofebruárovým revolučným provizóriom sa stali tzv. akčné výbory Národného frontu od ústredia až po miestnu úroveň. Ústredný akčný výbor Národného frontu (ÚAV NF), respektíve Slovenského národného frontu (SNF) a ich cirkevné oddelenia boli hlavným realizátorom politiky vedenia KSČ (KSS) voči cirkvám. Ich prostredníctvom sa uskutočňovali zásahy proti cirkevnej tlači, likvidovali sa konfesionálne organizácie a cirkevné ustanovizne, obmedzovali púte, šikanovali duchovní a pod. Pri oblastných (od začiatku roka 1949

krajských) a okresných akčných výboroch SNF menovali cirkevných tajomníkov (referentov), ktorí sa usilovali získať tzv. farských dôverníkov, dozeraúcich na jednotlivých duchovných.

Súčasťou aparátu na riadenie cirkví sa stala aj štruktúra krajských a okresných národných výborov. Vládné nariadenie č. 116/1949 Zb. z 22. apríla 1949 zaradovало do kompetencie krajských a okresných národných výborov (KNV a ONV) rozsiahlu cirkevnú agendu, dovtedy spravovanú ministerstvom, respektíve Poverenictvom školstva, vied a umení. Týkala sa cirkevných osôb, kongruy, organizácie cirkví, cirkevného majetku a základín. Na riešenie tejto agendy sa na KNV a ONV vytvárali, za pomoci orgánov Slovenského národného frontu, cirkevné oddelenia na čele s cirkevnými tajomníkmi. Ďalšom zložkou aparátu na kontrolu a riadenie osobitne katolíckej cirkvi boli aj tzv. vládni zmocnenci. V ostatných cirkvách ustanovení neboli. Kontrolu protestantských cirkví si štátna moc zabezpečila „personálnou prestavbou“ ich vedenia a predstavitelia pravoslávnej cirkvi zostávali natoľko spoľahliví, že zmocnenci jednoducho neboli potrební. Do katolíckych biskupských úradov a ďalších cirkevných inštitúcií (bohoslovecké učilištia, cirkevné spolky a pod.) dosadzovali zmocnencov od júna 1949. Pôvodne mali pôsobiť len v biskupských úradoch v Trnave a v Spišskej kapitule, no napokon sa rozhodlo o ich dosadení aj v Nitre a Banskej Bystrici. Do ostatných biskupských úradov nastúpili na jeseň 1949. Spočiatku pôsobili ako zmocnenci PŠVU, po vzniku Slovenského úradu pre veci cirkevné ako jeho zmocnenci.¹

Po februári 1948 tak existovala široká štruktúra aparátu na riadenie cirkví, no ucelený systém, hierarchicky štrukturovaný a jednotne riadený, priniesli až tzv. cirkevné zákony. Začiatky ich prípravy spadajú ešte do predfebruárového obdobia a súviseli s jednotlivými etapami pozemkovej reformy. Realizáciou jej druhej etapy (zákon č. 142/1947 Zb. z 11. júla 1947 o revízii prvej pozemkovej reformy) a po februári 1948 aj prijatím zákona č. 46/1948 Zb. z 21. marca 1948 o novej pozemkovej reforme (tzv. tretia etapa) sa cirkvi dostali do jednoznačnej ekonomickej závislosti od štátu. Katolícka cirkev ako dovtedy najväčší pozemkový vlastník spomedzi cirkví (majetky ďalších cirkví boli skôr symbolické) tým prišla de facto o poslednú možnosť ako vlastnými silami aspoň sčasti zabezpečovať svoje fungovanie. Vyvrcholením tohto procesu bolo prijatie zákona č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. Predstavitelia režimu sa usilovali prijať ho

¹ Podobu aparátu na kontrolu a riadenie cirkví po februári 1948 (do prijatia tzv. cirkevných zákonov) podrobnejšie pozri PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava, Veda 1997, s. 103 - 105. K dosadzovaniu a fungovaniu tzv. vládnych zmocnencov pozri VNUK, F.: *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. Martin, Matica slovenská 1999.

ešte pred letom 1949, no nepodarilo sa to pre gradáciu konfliktu okolo pokusu rozvrátiť katolícku cirkev prostredníctvom tzv. Katolíckej akcie.² Keď tento pokus strokskotal, prišiel rad na podriadenie si cirkví pomocou sily zákona.

Na rozdiel od hospodárskeho zabezpečenia cirkví otázka zriadenia štátneho orgánu na ich kontrolu a riadenie nebola pred februárovým prevratom 1948 a minimálne ešte rok po ňom celkom aktuálna. Medzi predstaviteľmi štátnej moci a katolíckej hierarchie prebiehali rokovania, ktoré sa viackrát prerušili a opäť obnovili, ale na jar 1949 definitívne skončili. Vedenie KSČ usúdilo, že nastal vhodný čas na radikálne riešenie; rozhodlo sa podmaniť si cirkvi prostredníctvom zákona o ich hospodárskom zabezpečení. To súčasne stávalo do popredia aj otázku štátneho orgánu na kontrolu a riadenie cirkví, pričom jej aktuálnosť zvyšovalo „poučenie“ z fiaska tzv. Katolíckej akcie. Koncom leta 1949 sa v Ústrednom akčnom výbore NF presadil názor, že *„problém vzťahov cirkví a štátu sa môže vyriešiť len na jednej základni – a to na tom, že štátna moc stanoví, ako a do akej miery chce administrovať i vo veciach vonkajšieho spravovania cirkví. ... V popredí je otázka vytvorenia aparátu, schopného byrokraticky spravovať veci cirkevné, t. j. zobrať do rúk štátu administrovanie cirkevných záležitostí, a to do takej miery, ktorá bude uznaná za účelnú a rozumnú.“*³

Vedenie KSČ pôvodne uvažovalo o zriadení ministerstva kultov a vyznania. Predsedníctvo ÚV KSČ nakoniec 22. augusta 1949 rozhodlo o vytvorení Štátneho úradu pre záležitosti cirkví⁴ a následne Národné zhromaždenie prijalo 14. októbra 1949 zákon č. 217/1949 Zb. o Štátnom úrade pre veci cirkevné (ŠÚC). Záber pôsobnosti ŠÚC a odvodene aj Slovenského úradu pre veci cirkevné (SlÚC) bol veľmi široký. Do ich kompetencie patrili najmä normotvorná, vedúca a dozorná činnosť vo všetkých cirkevných a náboženských veciach, správne veci cirkví, náboženských spoločností, ich zložiek, komunit, ústavov, základín, kostolov, obročí, fondov, reholí a kláštorov, ako aj hospodárske a finančné veci (správa cirkevných fondov, základín a pod.), ochrana cirkevných pamiatok, rozpočtové, úverové a plánovacie veci v cirkevnom a náboženskom odbore, osobné a platové záležitosti duchovných, učiteľov a zamestnancov bohosloveckých fakúlt, učilíšť a seminárov, ako aj učiteľov náboženstva, problémy súvisiace s vyučovaním náboženstva, odborné posudzovanie cirkev-

² K problematike tzv. Katolíckej akcie pozri PEŠEK, J.: „Katolícka akcia“ na Slovensku roku 1949. In: *Historický časopis*, 44, 1996, č. 1, s. 47 – 63; VNUK, F.: *Pokus o schizmu a iné proticirkevné opatrenia v rokoch 1949 – 1950*. Bratislava, Ústav dejín kresťanstva na Slovensku 1996; HALKO, J.: *Rozbiť Cirkev: Rozkolnícka Katolícka akcia. Pokus o vytvorenie „národnej cirkvi“ v Česko-Slovensku 1949*. Bratislava, Lúč 2004.

³ Národní archiv (NA) Praha, f. ÚAV NF, kart. 36, OC 1949. K otázke zriadenia ministerstva kultov a vyznania.

⁴ Uznesenie schôdze Predsedníctva ÚV KSČ 22. augusta 1949. In: *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951. Edice dokumentů. I. Církevní komise ÚV KSČ („Církevní šestka“)*. Duben 1949–březen 1950. Ed.: Z. Bulínová, M. Janišová, K. Kaplan. Praha-Brno, Doplňák 1994, s. 236.

nej a náboženskej tlače a publikácií, pôsobenie náboženských spolkov a organizácií, charitatívna činnosť, medzinárodné cirkevné a náboženské styky.⁵

Prijatie tzv. cirkevných zákonov podstatne zmenilo právne postavenie cirkví, položilo základy pre nové pomery a vnútorný život cirkví. Dovtedajší dozor nad cirkvami sa zmenil na ich podriadenosť štátu. Štát mal odteraz právo a povinnosť zasahovať do vnútornej správy cirkví, čím sa zrušila ich autonómia. Zákony svojimi dôsledkami zasahovali do práv a slobôd občanov, a to aj v rozpore s platnou ústavou. V podstate každý kňaz musel rokovať so štátnymi orgánmi, zodpovedajúcimi za cirkevné otázky. Veľa záležitostí, ktoré dovtedy vybavovali cirkvi samé, prebral štát. ŠÚC (SIÚC) prenikol aj do cirkevnej správy, získal ucelený prehľad o jej činnosti a dokonca aj o každom kňazovi. Duchovní sa ocitli v situácii, keď pre nich existovali dve authority, stojace proti sebe, štátna – ŠÚC (SIÚC) a cirkevná – biskupi a pápež v katolíckej cirkvi, resp. cirkevní predstavitelia v ostatných cirkvách. Mnohé ustanovenia štátneho a cirkevného zákonodarstva si odporovali. Kňazi sa tak ocitli medzi dvoma tlakmi a len ťažko nachádzali prijateľné východisko.

Rýchle konštituovanie Štátneho úradu pre veci cirkevné predstavovalo jednu z priorit cirkevnopolitickej línie KSČ. Do funkcie jeho predsedu schválilo Predsedníctvo ÚV KSČ 3. októbra 1949 (t. j. ešte pred prijatím „cirkevných zákonov“) Alexeja Čepičku⁶, ktorý aj naďalej zostával ministrom spravodlivosti a generálnym tajomníkom ÚAV NF. V lete 1949, v súvislosti s úvahami o zriadení ministerstva kultov a vyznania, sa pritom uvažovalo, že vzhľadom na zložitost cirkevnopolitických pomerov na Slovensku by bolo politicky výhodné, aby na čele tohto ministerstva stála vhodná osoba slovenskej národnosti.⁷ Nakoniec prevládilo akceptovanie cirkevnopolitických problémov ako celoštátnej záležitosti, navyše A. Čepička bol z hľadiska záujmov režimu zrejme najvhodnejšou osobou pre svoju povestnú tvrdosť a rozhodnosť, preukázanú v dovtedajších funkciách. S platnosťou od 25. októbra 1949 sa podľa zákona č. 217/1949 Zb. konštituoval aj Slovenský úrad pre veci cirkevné; vo vzťahu ŠÚC a SIÚC sa uplatňovala tzv. asymetria, tzn. že sa kopíroval model vzťahu vlády a Zboru povereníkov. Na čelo SIÚC vymenovali povereníka predsedu Gustáva Husá-

5 Zbierka zákonov republiky Československej, roč. 1949. Vládne nariadenie č. 228 z 25. októbra 1949 o pôsobnosti a organizácii Štátneho úradu pre veci cirkevné.

6 A. Čepička bol ministrom predsedom ŠÚC do 25. apríla 1950, keď ho vymenovali za ministra národnej obrany. Vo funkcii ho vystriedal Zdeněk Fierlinger (25. apríla 1950 – 31. januára 1953, pričom aj naďalej zostal námestníkom predsedu vlády. Funkcia potom bola neobsadená a až 19. októbra 1953 do nej vymenovali Jaroslava Havelku.

7 Na záver dôvodovej správy cirkevného oddelenia ÚAV NF o potrebe zriadenia ministerstva kultov a vyznania z augusta 1949 sa uvádzalo: „Zo stránky politickej možno dodať, že rozjatrenosť cirkevných pomerov na Slovensku napovedá, že prvým ministrom kultov a vyznania mal by byť nepochybne Slovák, poživajúci autoritu a dôveru tak v kruhoch vládnych, ako aj medzi najširšími vrstvami na Slovensku.“ Vojenský historický archiv (VHA) Praha, f. 100/52, zv. 6, a. j. 36. K otázke zriadenia ministerstva kultov a vyznania.

ka, ktorý aj naďalej zostával predsedom Zboru povereníkov.⁸ Spočiatku sa ako najvhodnejšia osoba na túto funkciu javil Ladislav Holdoš, ktorý podobne ako A. Čepička v celoštátnom rámci zastával na Slovensku funkciu generálneho tajomníka SNF a ako „svojho človeka“ ho presadzoval najmä predseda KSS Viliam Široký. V konečnej fáze však padlo rozhodnutie vymenovať do tejto funkcie G. Husáka, hoci len ako dočasné riešenie na zvládnutie „rozbehu“ novej inštitúcie.

Aparát ŠÚC a SIÚC tvorili dovtedajší pracovníci cirkevného oddelenia ÚAV NF (SNF) a ministerstva (povereníctva) školstva, vied a umení. Základnú organizačnú štruktúru oboch nových úradov, ktorá bola totožná (jedinú výnimku predstavovala existencia samostatného referátu pre gréckokatolícku cirkev v katolíckom oddelení SIÚC), vymedzovalo vládne nariadenie č. 228/1949 Zb. z 25. októbra 1949. Úrad sa členil na štyri odbory: 1. odbor – kultový mal katolícke oddelenie (patrili tam aj zmocnenci na biskupských úradoch) a oddelenie ostatných cirkví; 2. odbor – kádrový; 3. odbor – informačný; 4. odbor – hospodársky a administratívny. Postupne dochádzalo k čiastkovým zmenám. Najpodstatnejšie sa realizovali koncom roka 1951, odkedy existovali len dva odbory, a to kultový odbor s katolíckym oddelením (vrátane zmocnencov na biskupských úradoch) a oddelením nekatolíckych cirkví a hospodársky odbor.⁹ Šlo o viac-menej „tradičné“ usporiadanie nielen počas existencie ŠÚC a SIÚC (do roku 1956), ale aj v nasledujúcich organizačných formách.

Štátny úrad pre veci cirkevné, respektíve Slovenský úrad pre veci cirkevné bol ústredným orgánom na riadenie cirkevného života v Československu (na Slovensku). Dovtedy s predstaviteľmi cirkví rokovali zástupcovia alebo predstavitelia vlády, respektíve Zboru povereníkov, čo znamenalo, že rokovania mali politickú základňu. Keď katolícki biskupi, zhromaždení na konferencii v Olomouci 21. októbra 1949, protestovali proti prijatiu „cirkevných zákonov“, vláda ich petíciu odmietla a v odpovedi predsedu vlády Antonína Zápotockého bola záverečná formulácia: „*Po zriadení Štátneho úradu pre veci cirkevné je tento ústredný úrad výhradne príslušný riešiť cirkevné otázky a preto je potrebné obracať sa v budúcnosti výhradne na tento úrad.*“¹⁰ Na list biskupskej konferencie v Prahe 16. – 17. novembra 1949 Zápotockému úradu neodpovedali a vrátili ho biskupom s tým, aby sa obrátili na ŠÚC. Rokovania medzi vládou

⁸ G. Husák bol povereníkom predsedom SIÚC do začiatku apríla 1950. Po ňom túto funkciu zastával Ladislav Holdoš (od 4. apríla 1950 do začiatku roka 1951), do začiatku júna 1951 bola funkcia neobsadená, potom v nej pôsobili Štefan Gažík (od 5. júna 1951 do 5. marca 1953), Karol Fajnor (od 5. marca 1953 do 25. novembra 1955) a Ján Ušiak (od 25. novembra 1955 do 24. júla 1956).

⁹ K organizácii SIÚC podrobnejšie pozri PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. c. d., s. 105 – 109. V práci RÁKOŠ, E., RUDOHRADESKÝ, Š.: *Slovenské národné orgány 1943 – 1968*. Bratislava, Slovenská archívna správa 1973, s. 402, sa uvádza len organizácia SIÚC z konca roku 1951 a pôvodná štruktúra z obdobia konštituovania SIÚC uvedená nie je (J. P.).

¹⁰ NA Praha, f. 100/24, zv. 48, a. j. 865. Odpoveď vlády biskupom zo 14. novembra 1949.

a katolíckym episkopátom skončili, lebo stratili politickú základňu a boli degradované na administratívnu a správnu úroveň.

Slovenský úrad pre veci cirkevné, podobne ako ŠÚC, realizoval svoju úlohu nielen priamo, z pozície ústredného orgánu, ale aj prostredníctvom vlastného výkonného aparátu mimo ústredie. Podľa vládneho nariadenia č. 228/1949 Zb. „*v krajoch a okresoch vykonávajú pôsobnosť v náboženských a cirkevných veciach príslušné krajské a okresné národné výbory*“¹¹, pričom v odbore svojej pôsobnosti boli podriadené ŠÚC, respektíve SIÚC. Cirkevné oddelenia, ktoré už od jari 1949 pôsobili na KNV a väčšine ONV, prechádzali na prelome rokov 1949 – 1950 vnútornou reorganizáciou a prispôbovali sa novému právnemu stavu. Od začiatku roka 1950 tvorili súčasť referátu pre všeobecné vnútorné veci a na ich čele stál cirkevný tajomník. Aparát cirkevných oddelení tvorili tí pracovníci, ktorí tam už od jari 1949 pôsobili, ďalej bývalí cirkevní referenti krajských a okresných akčných výborov SNF, prípadne prichádzali aj noví ľudia, ak s dovtedajšími nebola spokojnosť. Počet zamestnancov cirkevných oddelení KNV a ONV sa v zásade riadil úrovňou religiozity v príslušnom kraji a okrese; v rámci kraja ich pôsobil päť až desať, v rámci okresu jeden až traja.¹²

Podľa smerníc pre pôsobenie cirkevných oddelení KNV a ONV mali tieto orgány predstavovať rozhodujúcu štátnu autoritu na riešenie cirkevných a náboženských otázok v príslušnom kraji alebo okrese. Prax však bola v mnohom odlišná. Niekedy zasahoval priamo SIÚC a krajský (okresný) cirkevný tajomník bol postavený pred hotovú vec. Podobným spôsobom postupovali aj orgány KSS, od ústredia až po okresné výbory. Takmer pravidlom však bolo zasahovanie Štátnej bezpečnosti, ktorá „riešila“ cirkevné otázky po svojej línii a svojím spôsobom. Problém veľmi zreteľne formuloval napr. cirkevný tajomník KNV v Prešove, ktorý sa 22. decembra 1949 sťažoval na SIÚC: „*Hlásim, že veliteľstvo Štátnej bezpečnosti v Prešove zasahuje celkom separátne do cirkevných záležitostí a robí samostatné opatrenia bez toho, aby nás o svojich*

¹¹ Zbierka zákonov republiky Československej, roč. 1949. Vládne nariadenie č. 228 zo dňa 25. októbra 1949 o pôsobnosti a organizácii štátneho úradu pre veci cirkevné.

¹² Počet zamestnancov cirkevných oddelení KNV sa pohyboval medzi 5 – 10 osobami. Pri nižšom počte pracovníkov mal cirkevný tajomník na starosti cirkevnopolitické a kádrové veci, v kompetencii referenta boli kultové a informačné veci. Ďalší dvaja referenti mali v kompetencii personálne, platové, majetkovoprávne a hospodársko-kontrolné záležitosti. Títo dvaja referenti boli na každom cirkevnom oddelení KNV bez ohľadu na počet pracovníkov. Keď malo cirkevné oddelenie 5 – 7 pracovníkov, menila sa organizácia tak, že cirkevnopolitické veci zostávali v kompetencii cirkevného tajomníka a jeho zástupcom bol kádrový referent. Pri viac ako 7 pracovníkoch sa pripájalo k tejto delbe práce ešte rozčlenenie kultových a informačných vecí medzi dvoch referentov. Cirkevné oddelenia ONV bolo organizované a personálne vybavené podľa počtu fár v príslušnom okrese. Keď počet fár v okrese neprekročil 10, pôsobil tu iba cirkevný tajomník a všetku agendu vybavoval sám. V okresoch s počtom fár od 11 do 20 mal cirkevný tajomník pomocnú kancelársku silu. V okresoch s viac ako 20 farami bol okrem cirkevného tajomníka ešte referent a pomocná kancelárska sila. Tajomník mal v tom prípade v kompetencii politické, cirkevné, kádrové a informačné veci, referent kultové, personálne, platové a hospodárske veci. SNA Bratislava, f. ŠÚC, kart. 1. Organizácia práce KNV a ONV.

zásahoch aspoň dodatočne upovedomilo.“¹³ Uvádza príklady zatýkania duchovných, o ktorých sa dozvedel až vtedy, keď ho z biskupského úradu žiadali o vysvetlenie. Predstavy o vzájomnej koordinácii pôsobenia a o tom, že práve cirkevné oddelenie by malo byť tým orgánom, ktorý vydáva pokyny, však boli celkom iluzórne.¹⁴ Štátna bezpečnosť konala tak, ako uznala za vhodné, bez ohľadu na toho-ktorého cirkevného tajomníka. Špecifickú zložku vykonávania štátnej kontroly nad katolíckou cirkvou tvorili zmocnenci SIÚC (pred vznikom SIÚC to boli zmocnenci PŠVU) na biskupských úradoch. Samotná ich existencia bola protiprávna, pretože nemala žiadnu oporu v platných zákonoch. Týkalo sa to najmä Slovenska, ale platilo to aj v Česku, pretože zákony, na ktoré sa úrady odvolávali, boli už neplatné, najmä po prijatí cirkevných zákonov. Paradoxným javom bola skutočnosť, že inštitúcia zmocnencov nebola zakotvená ani v zákone o štátnom úrade pre veci cirkevné, prípadne vo vykonávacom nariadení na jeho realizáciu. Zmocnenci naďalej pôsobili mimo rámec zákona, ako akési „revolučné provizórium“. Na plnenie stanoveného poslania dosadzovali do biskupských úradov svojich spolupracovníkov a informátorov. Kontrolovali nielen celkový chod úradu, ale osobne aj biskupov a ich najbližšie okolie. Postupovali tak nielen v období, keď biskupov izolovali a neskôr internovali, ale aj vtedy, keď sa po „uvoľnení“ a zložení sľubov vernosti na jar 1951 (rožňavský biskup Róbert Pobožný až na jeseň 1956) mohli vrátiť k obmedzenému výkonu svojho úradu.

Inštitúcia zmocnencov na biskupských úradoch trvala takmer dvadsať rokov, aj po tom, ako roku 1956 zanikol ŠÚC a SIÚC; odvtedy pôsobili ako zmocnenci ministerstva, respektíve Povereníctva školstva a kultúry (PŠaK). Až koncom roka 1966 rozhodlo Predsedníctvo ÚV KSC o postupnom odvolávaní zmocnencov MŠaK, respektíve PŠaK (v priebehu roka 1967), a to tam, kde na čele diecéz stáli „spofahliví“ kapitulní vikári. Zdôvodňovali to tým, že sa zmenila cirkevnopolitická situácia, kapitulní vikári vraj majú dôveru štátnych orgánov a funkcia zmocnencov v ich prípade už nie je potrebná. V skutočnosti hlavným dôvodom bolo vytváranie akejsi „pozitívnej atmosféry“ na III. celoštátnom zjazde katolíckeho duchovenstva v novembri 1966

¹³ SNA Bratislava, f. SÚC, kart. 1. Hlásenie kultového referenta KNV v Prešove pre SIÚC.

¹⁴ Cirkevný tajomník KNV v Prešove sa síce mýlil, no súčasne mal pravdu, pokiaľ išlo o praktický postup ŠtB, keď o otázkach vzájomných vzťahov vyslovil nasledujúci názor: „*Ja si spoluprácu v cirkevných veciach predstavujem tak, že ŠtB by mala každú vec v cirkevnej záležitosti predložiť nám na vyjadrenie a mala by zakročovať podľa našich pokynov. ŠtB by mala byť hlavne našim výkonným orgánom v cirkevných veciach. ŠtB však pracuje sama, ako by tu ani nebolo nijakého úradu, ktorý má vybavovať veci cirkevné.*“ Tamže.

¹⁵ V správe o porade, zvolanej cirkevným odborom Ministerstva školstva a kultúry v Prahe bezprostredne pred III. celoštátnym zjazdom katolíckeho duchovenstva, sa v tejto súvislosti uvádzalo: „*Pokiaľ ide o odvolanie zmocnencov z biskupských úradov, kde sú kapitulní vikári, bolo vysvetlené, že si to vyžaduje zmenená situácia cirkevnopolitická, v ktorej sa má súčasne potvrdiť, že vikári majú dôveru a že funkcie zmocnencov pri týchto už nemajú opodstatnenie. Naopak u biskupov tieto zostanú.*“ SNA Bratislava, f. PŠaK, kart. 164, inv. č. 422. Správa o porade KCT a zástupcov KV KSC zvolanej cirkevným odborom MŠaK dňa 17. novembra 1966.

a tiež úsilie podporiť autoritu „spofahlivých“ kapitulných vikárov. Na biskupských úradoch, na čele ktorých stáli biskupi, sa inštitúcia zmocnencov zachovala.¹⁵

Definitívne ukončenie pôsobenia zmocnencov na biskupských úradoch priniesol až pokus o spoločenskú reformu po januári 1968. Dňa 16. apríla 1968 sa uskutočnilo stretnutie biskupov Františka Tomáška, Eduarda Nécseya, Ambróza Lazíka a Róberta Pobožného s podpredsedom vlády Gusákom Husákom, ministrom kultúry a informácií Miroslavom Galuškom, povereníkom kultúry a informácií Štefanom Brenčičom a novou riaditeľkou Sekretariátu pre veci cirkevné ministerstva kultúry a informácií (SPVC MKI) Erikou Kadlecovou. Ešte v ten istý deň zmocnencov (telefonicky) s okamžitou platnosťou odvolali (na Slovensku išlo o biskupské úrady v Trnave, Nitre a Rožňave) a funkcie zrušili. Zrušili sa aj funkcie civilných správcov v charitných zariadeniach.¹⁶

Vrcholom mocenskej pozície Štátneho a Slovenského úradu pre veci cirkevné bolo obdobie rokov 1949 – 1952 a tomu zodpovedal aj politický význam osôb, ktoré stáli na jeho čele. Neskôr dôležitosť týchto orgánov klesala. Koncom roka 1952 totiž vedenie KSČ dospelo k záveru, že odpor cirkví, najmä katolíckej, je viac-menej zlomený, čo sa premietlo aj do nového pohľadu na význam ústredného orgánu na riadenie a kontrolu cirkví. Prestával byť mimoriadne dôležitým a politicky prioritným rezortom. Od septembra 1953 už nebol jeho predseda na úrovni ministra (poverenika), tzn., že nebol členom vlády (Zboru povereníkov). Z cirkevnopolitickej problematiky sa stávala bežná, takmer rutinná záležitosť, podobná mnohým iným. Pokles mocenského významu SÚC sa odrážal aj v počte jeho pracovníkov. Zatiaľ čo pri konštituovaní úradu zamestnával asi 100 pracovníkov, na jeseň 1953 ich mal 50 vrátane zmocnencov na biskupských úradoch.¹⁷

Štátny úrad pre veci cirkevné sa zrušil vládny nariadením č. 19/1956 Zb. z 16. júna 1956, Slovenský úrad pre veci cirkevné vládny nariadením č. 34/1956 Zb. z 14. júla 1956. Jeho kompetencie prešli na Povereníctvo školstva a kultúry (PšaK), kde existoval Odbor pre veci cirkevné, ktorý sa členil na oddelenie pre katolícku cirkev

¹⁶ Ústav politických vied SAV Bratislava, Zbierka komisie vlády Slovenskej republiky pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 - 1970. C. Informatívna správa o situácii v cirkvách od 4. - 18. 4. 1968.

¹⁷ Na každom KNV (podľa stavu na jeseň 1953) pôsobilo cirkevné oddelenie (s 4 - 5 pracovníkmi) na čele s krajským cirkevným tajomníkom, po novej systemizácii od jari 1954 cirkevný odbor (3 - 4 pracovníci). Na ONV pôsobili okresní cirkevní tajomníci, ktorí mali za úlohu byť v dennom styku s kňazmi. Práve tí funkcionári boli oprávnené považovaní za najslabší článok aparátu kontroly a riadenia cirkví, najmä pre častú fluktuáciu. Dôvodom však nebola len fluktuácia, ale aj skutočnosť, že do týchto funkcií sa často dostávali ľudia, ktorí sa inde neosvedčili, respektíve nadriadené orgány im neprikladali veľký význam a poverovali ich inými úlohami. K aparátu na kontrolu a riadenie cirkví patrili aj ľudia, dosadení do cirkevných inštitúcií (Spolok sv. Vojtecha, *Katolícke noviny*, Ústredná katolícka charita), Slovenského náboženského fondu alebo Cirkevného nakladateľstva. NA Praha, f. SÚC, kart. 14. Správa o kádrovej situácii na SLOVÚC-e, CO-KNV, ONV a ostatných podriadených zložiek, školenie kádrov a návrh opatrení za účelom skvalitnenia činnosti.

a oddelenie pre nekatolícke cirkvi. Povereníctvo školstva a kultúry zaniklo k 30. júnu 1960. Namiesto neho pôsobila Komisia SNR pre školstvo a kultúru a Odbor SNR pre školstvo a kultúru. Odbor, ktorý tvoril súčasne výkonný aparát Komisie, sa členil na štyri odbory. Do prvého, priamo riadeného povereníkom, patrilo oddelenie pre veci cirkevné s referátom pre katolícku cirkev a referátom pre nekatolícke cirkvi. V júni 1964 sa obnovilo Povereníctvo SNR pre školstvo a kultúru s totožnou štruktúrou aparátu pre veci cirkevné. V januári 1967 sa kompetencie Povereníctva SNR pre školstvo a kultúru rozdelili na Povereníctvo SNR pre školstvo a Povereníctvo SNR pre kultúru a informácie. V rámci tohto povereníctva existoval Sekretariát pre veci cirkevné (SPVC) s „tradičným“ členením aparátu na katolícke a nekatolícke oddelenie.¹⁸ Vedúcim bol Andrej Belánsky.

Rok 1968 priniesol, či už priamo v tomto roku, alebo s platnosťou od začiatku roka nasledujúceho, niektoré podstatnejšie i menej podstatné, skôr formálne zmeny v štruktúre aparátu na kontrolu a riadenie cirkví. Zrušenie zostávajúcich funkcií zmocnencov na biskupských úradoch v polovici apríla 1968 som už spomenul. Patrio k jedným z mála opatrení, ktoré v cirkevnopolitickej sfére „prežili“ rok 1968, ďalším bolo povolenie činnosti gréckokatolíckej cirkvi. Funkcie zmocnencov sa neobnovili, hoci sa tým orgány režimu čas od času vyhrážali niektorým ordinárom. Krátko po nástupe normalizácie, v januári 1970, napr. minister kultúry Miroslav Válek varoval gréckokatolíckeho ordinára Jána Hirku, že pokiaľ nezvyší svoju autoritu medzi duchovenstvom, nebude s dostatočným dôrazom uplatňovať konsolidačné opatrenia a riešiť spory s pravoslávnu cirkvou, ministerstvo kultúry mu do biskupského úradu dosadí štátneho zmocnenca.¹⁹ Neskôr sa tým vyhrážali trnavskému apoštolskému administrátorovi biskupovi Júliusovi Gábrišovi, predovšetkým v súvislosti s vyhrotením konfliktu okolo prorežimného Združenia katolíckeho duchovenstva *Pacem in terris* (ZKD PIT) na začiatku 80. rokov.²⁰ Bolo to však skôr zastrašovanie ako reálna možnosť, pretože orgány režimu si už jednoducho nemohli dovoliť konať mimo rozsah zákona.

¹⁸ K organizácii ústredného aparátu na Slovensku na spravovanie cirkevnopolitickej problematiky pozri RÁKOŠ, E., RUDOHRADSKÝ, Š.: c. d., s. 397 – 399.

¹⁹ BARNOVSKÝ, M.: Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev na Slovensku v období normalizácie (september 1968 – koniec 70. rokov). In: *Po stopách nedávnej histórie. Sborník k 75. narodeninám doc. Karla Kaplana*. Ed. J. Pernes. Brno, Pries 2003, s. 303

²⁰ Keď Vatikán začiatkom marca 1982 vydal bulu *Quidam Episcopi* (Vyhlásenie Posvätnéj kongregácie pre klérus o niektorých združeniach a hnutiach zakázaných kléru), ktorá sa vzťahovala aj na ZKD PIT, patrilo J. Gábriš k jej najrozhodnejším presadzovateľom. Sekretariát pre veci cirkevné Ministerstva kultúry SSR na jeho adresu vyhlásil: „Ak biskup Gábriš spolu s kardinálom Tomáškom budú usilovať o realizovanie súčasných stanovísk Vatikánu voči ČSSR a ZKD PIT, čo je veľmi pravdepodobné, nevyhnutne vyvolajú politický konflikt so štátom. Ak by došlo k takémuto vývoju, bude potrebné zvážiť politickú vhodnosť pre ustanovenie zmocnenca na Arcibiskupský úrad v Trnave.“ SNA, f. ÚV KSS, kart. 1631. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 19. 4. 1982. Informácie o pobyte biskupov z ČSSR vo Vatikáne v rámci „ad limita“ v dňoch 8. – 19. 3. 1982, súčasných stanoviskách Vatikánu voči ČSSR a návrhu na náš postup.

Podstatným momentom, ktorý pôsobil na podobu aparátu pre kontrolu a riadenie cirkví, bola federalizácia Československa, realizovaná od začiatku roka 1969. V júli 1968 prerokovalo Predsedníctvo ÚV KSČ správu o cirkevno-politickej situácii a následne uložilo G. Husákovi, podpredsedovi vlády, aby v súvislosti s prípravou federatívneho usporiadania vypracoval návrh na zriadenie samostatných orgánov štátnej správy pre veci cirkevné v Česku a na Slovensku na čele s predsedami ako členmi národných vlád (t. j. na úrovni ministerstva, respektíve povereníctva, ako to bolo pri ŠÚC a SlÚC do roku 1953) a pripravil príslušný návrh zákona.²¹ Táto predstava sa síce nakoniec nerealizovala, no Sekretariáty pre veci cirkevné (SPVC) pôsobili od začiatku roka 1969 v rámci národných ministerstiev kultúry. Federálna „nastavba“ vznikla začiatkom roka 1971. Vtedy sa vytvoril Sekretariát pre veci cirkevné Úradu predsedníctva vlády ČSSR, podriadený podpredsedovi federálnej vlády Matejovi Lúčanovi. Do záležitostí národných SPVC viac-menej nezasahoval. V kompetencii mal predovšetkým medzinárodnopolitickú agendu, pričom najdôležitejšie boli rokovania s Vatikánom. Vedúcim (generálnym riaditeľom) SPVC MK SSR pri jeho vzniku zostal Andrej Belánsky. Na jar 1969 prešiel do Prahy, kde pracoval v sekretariáte podpredsedu federálnej vlády M. Lúčana, a nahradil ho Karol Homola. SPVC MK SSR mal na začiatku svojej existencie 17 pracovníkov.²² Neskôr sa tento počet znížil; roku 1980 pôsobili na Slovensku celkom 52 pracovníkov pre veci cirkevné, z toho na SPVC MK SSR 11 pracovníkov.²³

Federalizácia Československa roku 1968 priniesla niektoré, aj keď len dočasné zmeny v štruktúre orgánov na kontrolu a riadenie cirkví na nižšej úrovni. Na Slovensku boli od 1. januára 1969 zrušené KNV a teda aj funkcie krajských cirkevných tajomníkov. Ich kompetencie prešli na ONV vrátane udeľovania súhlasu na výkon duchovnej funkcie u kňazov 1. hodnostnej stupnice (kapláni a správcovia farností), hoci podľa platného zákona č. 218/1949 Zb. a vykonávacieho nariadenia k nemu to bolo v kompetencii KNV. K 1. januáru 1971 sa KNV obnovili, no kompetencie pri udeľovaní a odoberaní súhlasu zostali na ONV, hoci v českých krajinách boli od roku 1949 trvale na úrovni KNV. ONV na Slovensku svoje kompetencie využívali, či skôr zneužívali na zásahy proti cirkvám a cirkevní predstavitelia si na to často sťažovali. Vláda

²¹ NA Praha, f. ÚV KSČ, 02/1, zv. 76, a. j. 106. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSČ 16. 7. 1968. Niektoré aktuálne otázky vzťahu strany k náboženstvu. Príloha III.

²² K dôsledkom federalizácie Československa v štruktúre orgánov na kontrolu a riadenie cirkví pozri PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M.: *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989*. Bratislava, Veďa 2004, s. 23 – 24.

²³ Na jar 1980 pôsobili na Slovensku 52 pracovníkov pre veci cirkevné, z toho na SPVC MK SSR 11, na KNV 3, na Národnom výbore hlavného mesta Bratislavy a MsNV Košice – mesto 2, na ONV Západoslovenského kraja 11, na ONV Stredoslovenského kraja 13 a na ONV Východoslovenského kraja 12. SNA, f. MK SSR, SPVC, kart. 207. Informatívna správa o kádrovej štruktúre pracovníkov pre veci cirkevné v SSR k 31. 3. 1980 a návrh na ďalšie zvyšovanie ich politickej a odbornej úrovne.

SSR preto v apríli 1975 predložila a SNR v júli 1975 schválila zákon č. 75/1975, ktorým sa udeľovanie a odoberanie štátneho súhlasu opäť vrátilo na úroveň KNV.²⁴ Mal sa tým eliminovať prílišný radikalizmus rozšírený najmä na úrovni okresov, a tak sa pri „pohľade zhora“ aj zákon hodnotil: „Prispel k tomu, že sa podstatne obmedzilo prijímanie takých rozhodnutí, v ktorých sa nedostatočne prihliadalo na celkovú cirkevnopolitickú situáciu v rámci kraja i celej ČSSR a na právnu úpravu vzťahov medzi štátom a cirkvami.“²⁵

Druhá polovica 80. rokov priniesla formálnu zmenu podoby orgánov na riadenie a kontrolu cirkví na úrovni federácie i národných republík. Vtedy sa už zmenila celková cirkevnopolitická situácia, prejavovali sa neúspechy oficiálnej cirkevnej politiky (pút na Velehrade v júli 1985, pôsobenie utajených štruktúr katolíckej cirkvi, celkové vzopätie cirkví atď.) a vedenie režimu sa tomu usilovalo čeliť. V decembri 1986 prijalo Predsedníctvo ÚV KSČ dokument *Opatrenia na skvalitnenie riadenia cirkevnej politiky* s cieľom „podstatne posilniť každodennú politickú prácu s cirkevnými predstaviteľmi“. Súčasťou tohto úsilia boli aj štrukturálne úpravy v oblasti realizácie cirkevnej štátnej politiky. Na ústrednej úrovni išlo predovšetkým o zjednotenie podoby orgánov pre veci cirkevné, a to tak, že pôjde o orgány vlád. Federálny orgán mal mať názov Sekretariát vlády ČSSR pre veci cirkevné, republikové orgány Sekretariát vlády SSR (ČSR) pre veci cirkevné. Vedúcimi sekretariátu boli riaditelia sekretariátov vlády ČSSR, SSR a ČSR pre veci cirkevné, zaradení do funkcie námestníkov ministrov.²⁵

Toto rozhodnutie prakticky realizovala vláda SSR nariadením č. 134 z 19. júna 1987, ktorým sa namiesto SPVC MK zriadil Sekretariát vlády SSR pre veci cirkevné. Jeho riadením bol naďalej poverený minister kultúry. Podľa osobitného rozhodnutia vlády č. 97/1987 sa vedúcim tohto sekretariátu stal riaditeľ vo funkčnom zaradení námestník ministra. Túto funkciu zastával od začiatku Vincent Máčovský, ktorý nahradil dovtedajšieho generálneho riaditeľa SPVC MK SSR Karola Homolu. Sekretariát vlády SSR pre veci cirkevné sa členil na tri oddelenia, oddelenie pre katolícku cirkvi, pre nekatolícku cirkvi a právne a ekonomické oddelenie. Mal 21 systemizovaných miest, pričom roku 1988, pri znižovaní stavu štátneho aparátu, sa tento počet zredukoval na 18 miest.²⁶ Na jeseň 1987 sa v rámci krajov a hlavného mesta Bratislavy vytvorili Sekretariáty pre veci cirkevné s postavením odborov, čo prinieslo zvýšenie počtu pracovníkov, na úrovni okresov zostal v podstate zachovaný status quo.²⁷

²⁴ Zbierka zákonov Slovenskej národnej rady, roč. 1975. Zákon SNR z 8. júla 1975, ktorým sa upravuje pôsobnosť na úseku hospodárskeho zabezpečenia cirkví a náboženských spoločností štátom.

²⁵ NA Praha, f. ÚV KSČ, o2/1, zv. 24, a. j. 23. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSČ 17. 12. 1986. Opatrenie ku skvalitneniu riadenia cirkevnej politiky.

²⁶ SNA, f. ÚV KSS, kart. 1716. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 21. 6. 1988. Kontrolná správa o plnení opatrení PÚV KSČ zo 17. 12. 1986 na skvalitnenie riadenia cirkevnej politiky.

Zmeny, ku ktorým došlo v druhej polovici 80. rokov, mali len formálny charakter. Na oficiálnej cirkevnej politike sa nič nezmenilo a nezmenilo sa ani pôsobenie aparátu na kontrolu a riadenie cirkví. Štruktúra tohto aparátu prešla za viac ako štyridsať rokov existencie komunistického režimu len kozmetickými úpravami, podstatu jeho fungovania zostala viac-menej rovnaká ako vtedy, keď sa predstavitelia režimu rozhodli podriaďiť si cirkvi mocou tzv. cirkevných zákonov z októbra 1949. Ich obsahu a litery sa neboli ochotní zrieknuť, bez ohľadu na nesúhlas a protesty domácich i zahraničných predstaviteľov cirkví, dokonca ani vtedy, keď Československo v polovici 70. rokov oficiálne prijalo helsinské záväzky z tzv. tretieho koša (problematika základných ľudských práv a slobôd vrátane náboženskej slobody). Zásadné zmeny priniesol až záver roka 1989; vtedy sa zrútil komunistický režim a do nenávratna zmizol aj aparát na kontrolu a riadenie cirkví. Vo februári 1990 sa zrušil Sekretariát vlády pre veci cirkevné (vrátane jeho aparátu v krajoch a okresoch) a na ministerstve kultúry sa zriadil cirkevný odbor, pochopiteľne už s celkom iným zameraním činnosti ako kedysi.

Jan Pešek

²⁷ Od jesne 1987 sa na všetkých KNV a Národnom výbore hlavného mesta SSR Bratislavy zriadili Sekretariáty KNV a NVB s postavením odborov a systemizovaným počtom miest pre NVB 1 + 3, pre Západoslovenský kraj 1 + 4, pre Stredoslovenský kraj 1 + 4 a pre Východoslovenský kraj 1 + 6. Na úrovni okresov a mesta Košice sa vytvorili funkcie tajomníkov ONV (MK) pre veci cirkevné, do ktorých boli schválení dovtedajší tajomníci pre veci cirkevné. V niektorých exponovaných okresoch, t. j. v okresoch so silnou a aktívnou religiozitou, „priplánovali“ ďalšieho pracovníka pre túto sféru. Zmena na úrovni krajov a okresov bola aj v tom, že kontrolná a koordinačná funkcia plnenia úloh cirkevnej politiky prešla na predsedov KNV (ONV), respektíve v prípade Bratislavy na primátora; dovtedy to bolo v kompetencii podpredsedov alebo námestníka primátora. Tamže.

Výberová bibliografia prác PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc.

KNIŽNÉ PUBLIKÁCIE

Bibliografia československé balkanistiky 1945 – 1965. Slovenská časť. Praha: 1966. 116 s.

Bystrický, V. – Deák, L.: *Európa na prelome. Diplomatické a politické vzťahy v rokoch 1932 – 1933.* Bratislava: Pravda, 1974. 436 s.

Bystrický, V. – Mančev, K.: *Balgarija i nejnite sasedi 1931 – 1939. Političeski i diplomatičeski otnošenija.* Sofia: Nauka i Izkustvo, 1978. 307 s.

Diplomatski razvoj u jugoistočnoj Evropi 1932 – 1934. Nastanak Balkanskog pakta. Radovi, roč. 11, Zagreb 1977 – 1978, s. 281-407.

Bystrický, V. – Hrozienčík, J.: *V spoločnom boji.* Bratislava: Obzor, 1978. 161 s.

Amort., Č. a kol.: *Dějiny československo-bulharských vzťahů.* Praha: 1980, s. 278-328, 337-352, 363-379.

Kolektivna bezpečnosť alebo neutralita. Balkánske štáty a vytváranie záruk bezpečnosti v 30. rokoch. Bratislava: Veda, 1981. 352 s.

Georgi Dimitrov. Bratislava: Pravda, 1982. 256 s.

Bystrický, V. – Hrozienčík, J.: *V Savmestna borba.* Sofia, 1982. 205 s.

Bystrický, V. – Kolář, J. – Štoviček, I.: *Čechoslovaški izvori za bálgarskata istorija. Zv. 1. – 2.* Sofia: Izdatelstvo na Bálgarskata akademija na naukite, 1985, 1987, s. 407, 450.

Bystrický, V. – Kolář, J. – Štoviček, I. – Vasilev, V. – Manolova, L.: *Češki i slovaški izvori za bálgarskata istorija. Zv. 3.* Sofia: Izdatelstvo na Bálgarskata akademija na naukite, 1994. 295 s.

KAPITOLY V MONOGRAFIÁCH

Zahraničná politika Bulharska v 30. rokoch. In: Bystrický, V. (ed.): *Vybrané kapitoly z dejín európskych socialistických krajín.* Bratislava: Veda, 1975, s. 7-11, 150-200, 328-337.

Za balgarskata vanšna politika prez 30-te godini. In: *Vanšna politika na Bálgarija 1867 – 1944.* Sofia: 1978, s. 336-386.

Bulharsko. Ed. Bystrický V. Bratislava: Obzor, 1982, s. 7-11, 62-96, 115-223.

Dejiny Slovenska. Zv. 5 (1918 – 1945). Ved. aut. kol.: M. Kropilák. Bratislava: Veda, 1985. 610 s. (140 rkp. s.)

Politická línia KSČ na Slovensku v období bezprostredného ohrozenia republiky. KSČ proti Mníchovu. In: Holotíková, Z. – Vartíková, M. (zost.): *KSČ a vývoj revolučného procesu na Slovensku 1848 – 1948.* Bratislava: Pravda, 1987, s. 232-259.

Hospodárske, sociálne a spoločenské pomery v rokoch 1918 – 1945. Politické zápasy v rokoch 1918 – 1945. In: *Ilava.* Osveta: Martin, 1991, s. 107-160.

Štátoprávne predstavy na Slovensku v druhej polovici 30. rokov. Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska. In: Zemko, M. – Bystrický, V. (ed.): *Slovensko v Československu (1918 – 1939).* Bratislava: Veda, 2004, s.165-179, 199-241.

EDIČNÁ ČINNOSŤ

G. Dimitrov. Výber z prejavov a článkov. Štúdia a výber dokumentov. Bratislava: Pravda, 1972. 390 s.

Vybrané kapitoly z dejín európskych socialistických krajín. Bratislava: Veda, 1975. 340 s.

D. Blagoev. Výber z diela. Štúdia a výber dokumentov. Bratislava: 1981. 280 s.

Bulharsko. Ed. Bystrický V. Bratislava: Obzor, 1982, 221 s.

Ilava. Ed. Bystrický, V. – Bagin, A. Martin: Osveta, 1991. 305 s.

Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava: Historický ústav SAV, 1991. 170 s.

Slovensko v politickom systéme Československa. Ed. Bystrický, V. – Fano, Š. Bratislava: Historický ústav SAV, 1992. 235 s.

Pokus o politický a osobný profil Ľ. Tisu. Ed.: Bystrický, V. – Fano, Š. Bratislava: Historický ústav SAV, 1992. 380 s.

Dubnica nad Váhom. Bratislava: Slovak Academic Press, 1993. 214 s.

Slovensko na konci druhej svetovej vojny. (Stav, východiská, perspektívy) Ed.: Bystrický, V. – Fano, Š. Bratislava: Historický ústav, SAV 1994. 272 s.

Gašparíková-Horáková, Anna: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka.* Ed. Bystrický, V. – Rychlík, J. Bratislava, Academic Electronic Press, 1995. 303 s.

Sivák, Jozef: *Z mojich pamätí.* Zostavil, úvodnú štúdiu napísal a výber dokumentov urobil: Bystrický, V. Martin: Matica slovenská, 2003. 349 s.

Slovensko v Československu 1918 – 1939. Ed. Bystrický, V. – Zemko, M. Bratislava: Veda, 2004. 687 s.

Propaganda v dvadsiatom storočí. Slovensko v osídľach ideológií. Ed. Bystrický V. – Rogulová, J. Bratislava: Academic Electronic Press, 2005. 235 s.

VEDECKÉ ŠTÚDIE PUBLIKOVANÉ V PERIODIKÁCH

Hnutie na obranu Dimitrova v Československu. In: *Slovanské štúdie*, roč. 7, 1965, s. 35-57.

Stanovisko Malej dohody a Balkánskej dohody k vyzbrojovaniu Bulharska v rokoch 1934 – 1938. In: *Slovanské štúdie*, roč. 8, 1966, s. 149-183.

Vznik Balkánskej dohody a československá zahraničná politika. In: *Historický časopis*, roč. 15, 1967, č. 3, s. 365-387.

Mančev, K. - Bystrický, V.: Balgaro-jugoslávskije otnošenija 1933 – 1937 i Českoslovakija. In: *Istoričeski pregled*, roč. 24, 1968, č. 4, s. 3-30.

Nové tendencie v zahraničnej politike balkánskych štátov začiatkom 30. rokov. In: *Slovanské štúdie*, roč. 10, 1968, s. 113-154.

Prevrat 19. mája 1934 v Bulharsku a Malá dohoda. In: *Slovanský prehľad*, roč. 54, 1968, č. 4, s. 290-29

Historiographie slovaque sur l'histoire de l'Europe du sud-est de 1945 à 1969. In: *Studia Balkanica Bohemoslovaca*, 1970, s. 37-47.

Slovackaja istoriografija 1960 – 1970 gg. o problemach Centralnoj, Vostočnoj i Jugovostočnoj Jevropy. In: *Sovetskoje slavjanovedenije*, 1971, č. 2, s. 80-85.

Slovenská historiografia o problémoch strednej, východnej a juhovýchodnej Európy v rokoch 1960 – 1970. In: *Slovanské štúdie*, roč. 12, 1971, s. 246-254.

Vplyv juhoslovansko-bulharského paktu na vývoj Balkánskej dohody. In: *Slovanské štúdie*, roč. 11, 1971, s. 81-113.

Zu den Fragen der Beziehungen Bulgariens zu den Grossmächten in den Jahren 1936 – 1938. In: *Studia balkanica*, 1971, č. 4, s. 99-121.

Balkánske štáty a problém bezpečnosti v druhej polovici tridsiatych rokov. In: *Slovanské štúdie*, roč. 13, 1972, s. 143-156.

Balkanskije gosudarstva i problem bezopasnosti (1936 – 1938). In: *Studia balkanica*, 1973, č. 7, s. 246-254.

Konferencia v Lausanne – konečné riešenie reparačnej otázky. In: *Slovanské štúdie*, roč. 14, 1973, s. 51-83.

Bystrický, V. – Deák, L.: Problém odzbrojenia v rokoch 1932 – 1933. In: *Slovanské štúdie*, roč. 15, 1973, s. 79-119.

Bulharskí študenti v Slovenskom národnom povstaní. In: *Slovanský prehľad*, roč. 60, 1974, č. 3, s. 342-347.

Otnošenijeto na Malkata Antanta i Balkansko-to saglašenije kam prevrata na 19 máj 1934 g. In: *Vekove*, 1975, č. 1, s. 32-40.

Le plan Tardieu sur la structure économique des pays danubiens en 1932 et la Tchécoslovaquie. In: *Studia historica Slovaca*, roč. 8, 1975, s. 73-109.

Iz borbite na balgarskite studenti v Slovackija prez 1939 – 1945 g. In: *Izvestija na Instituta po istorija na BKP*, 1977, č. 36, s. 317-330.

Pokus o hospodárske a politické upevnenie Malej dohody (1933). In: *Slovanské štúdie*, roč. 18, 1977, s. 145-176.

- Antifašistický boj v Bulharsku 1923 – 1941. In: *Sborník k problematice dějin imperialismu*, roč. 5, 1978, s. 475-492.
- Bálgarija i Mjunchen. In: *Izvestija na Bálgarsko-to istoričesko družestvo*, 1978, kniha 32, s. 223-239.
- Bulharsko a Mníchov. In: *Slovanský přehled*, roč. 64, 1978, č. 4, s. 283-294.
- Politiko-diplomatičeski aspekti na vaoražavanneto na Bálgarija prez 30. g. In: *Voенno-istoričeski sbornik*, 1978, č. 2, s. 90-109.
- Z tradícií slovensko-bulharských revolučných vzťahov. In: *Zborník Múzea SNP*, roč. 3, 1978, s. 109-148.
- Bálgarija i Českoslovakija prez 30-te godini. In: *Bálgarija v sveta ot drevnosta do naši dni*, roč. 2, 1979, s. 460-475.
- Československo-bulharské hospodárske vzťahy v 30. rokoch. In: *Slovanský přehled*, roč. 65, 1979, č. 4, s. 310-322.
- Bystrický, V. – Deák, L.: Štáty strednej a juhovýchodnej Európy a otázka bezpečnosti v 30. rokoch. In: *Slovanský přehled*, roč. 66, 1980, č. 1, s. 24-32.
- G. Dimitrov a problémy medzinárodného vývoja 1935 – 1938. In: *Slovanský přehled*, roč. 68, 1982, č. 3, s. 189-201.
- Postoj štátov juhovýchodnej Európy k Československu v rokoch 1938. In: *Slovanské štúdie*, roč. 23, 1982, č. 2 (O československej zahraničnej politike 1918 – 1948), s. 43-71.
- Bystrický, V. – Deák, L.: Gosudarstva Centralnoj i Jugovostočnoj Jevropy i problema bezopasnosti v 30. godach. In: *Sovetskoje slavjano-vedenije*, 1983, č. 2, s. 31-48.
- Koncepcia národného frontu v politike KSČ na Slovensku pred Mníchovom. In: *Historický časopis*, roč. 33, 1985, č. 6, s. 841-866.
- VII. kongres Kominterny a boj proti fašizmu a vojne. In: *Slovanské štúdie*, roč. 25, 1985, č. 1, s. 31-43.
- Georgi Dimitrov i Českoslovakija. In: *Godišnik na nacionalnij muzej Georgi Dimitrov*, roč. 8, 1986, s. 85-113.
- Komintern a politika KSČ na Slovensku pri riešení národnostnej problematiky v procese obrany republiky. In: *Slovanský přehled*, roč. 72, 1986, č. 3, s. 125-131.
- Slovenská historiografia obdobia kapitalizmu. In: *Historický časopis*, roč. 35, 1987, č. 1, s. 91-98.
- Tärgovski vrážki medzi Českoslovakija i Bálgarija predi Vtorata svetovna vojna. In: *Vekove*, roč. 16, 1987, č. 2, s. 17-27.
- Memorandum I. Dérera o vývoji na Slovensku po 6. 10. 1938. In: *Zborník Múzea SNP*, roč. 12, 1987, s. 215-219.
- Dva nové dokumenty o boji KSČ na obranu republiky. In: *Zborník Múzea SNP*, roč. 12, 1987, s. 219-243.
- Niektoré aspekty československo-rumunskej spolupráce pred Mníchovom. In: *Sborník k problematice dějin imperialismu*, roč. 22, 1987, s. 149-157.
- Politika KSČ na Slovensku od Mníchova do 14. marca 1939. In: *Zborník Múzea SNP*, roč. 12, 1987, s. 4-37.
- Spolupráca antifašistického hnutia na Slovensku s generálom Zaimovom. In: *Slovanský přehled*, roč. 73, 1987, s. 224-233.
- Pokusy o utvorenie opozičnej protiludáckej strany na Slovensku po Mníchove. In: *Historický časopis*, roč. 36, 1988, s. 489-493.
- Satrudničestvo v borbata protiv fašizmu prez Vtorata svetovna vojna. In: *Vekove*, roč. 17, 1988, s. 23-33.
- Slovenská spoločnosť a Mníchov. In: *Slovenské vědy ve škole 1988* (september), s. 39-47.
- Koncepcia národného frontu v politike KSČ v 30. rokoch. In: *Československý časopis historický*, roč. 37, 1989, č. 3, s. 364-375.
- Príčiny a podmienky vzniku nekomunistickej protiludáckej opozície (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In: *Zborník Múzea SNP*, roč. 14, 1989, s. 27-60.
- Bulharskí komunisti v boji za mier a spoluprácu balkánskych krajín. In: *Slovanské štúdie*, 1989, s. 83-95.

Bulharskí komunisti v boji proti fašizmu a za povojnovú spoluprácu (1939 – 1945). In: *Slovenské štúdie*, 1989, s. 124-130.

Otázka garancií hraníc Česko-Slovenska po Mníchovskej konferencii. In: *Slovenský prehľad*, roč. 76, 1990, č. 4, s. 115-125.

K politike strán Česko-Slovenska v medzivojnovom období. In: *Historický časopis*, roč. 39, 1991, č. 4-5, s. 498-501.

Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku v roku 1938. In: *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 1, s. 52-68.

Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných volieb v r. 1938. In: *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 4, s. 438-466.

E. Beneš a Slovensko 1918 – 1939. In: *Historický časopis*, roč. 43, 1995, č. 2, s. 243-261.

Dokumenty o postoji Eduarda Beneša k česko-slovenským vzťahom koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov. In: *Historický časopis*, roč. 43, 1995, č. 2, s. 317-327.

Szlovákia államjogi helyzete a harmincas évek végén. In: *Palócford* 1997, č. 1, s. 102-108.

Vystahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939. In: *Historický časopis*, roč. 45, 1997, č. 4, s. 596-611.

Nemecká okupácia Rakúska. In: *Vojenská história*, roč. 2, 1998, č. 3, s. 64-76.

Predstavy o postavení Slovenska v ČSR koncom 30. rokov. In: *Střední a východní Evropa v krizi 20. století. Acta Universitatis Carolinae - Philosophica et historica 3-4. Studia historica 42*, 1995 [vyd. 1998], s. 263-278.

Milan Hodža a slovenská otázka koncom 30. rokov. In: *Moderní dějiny*, roč. 7, 1999, s. 33-44.

Konferencia Stálej rady Malej dohody v Sinai 24. – 27. septembra 1933. In: *Vojenská história*, roč. 3, 1999, č. 4, s. 96-105.

Zasadnutie Slovenského snemu 14. marca 1939. In: *Historický časopis*, roč. 47, 1999, č. 1, s. 105-114.

Zahraničnopolitické koncepcie politických strán na Slovensku koncom tridsiatych rokov 20. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 48, 2000, č. 2, s. 257-281.

Nacistické Nemecko a vznik Slovenského štátu. In: *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 2, s. 41-61.

K niektorým problémom vývoja historiografie na Slovensku v 90. rokoch 20. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 50, 2002, č. 1, s. 10-19.

Dohoda štyroch veľmocí v Mníchove roku 1938. In: *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 3-4, s. 44-62.

Žilinská dohoda 6. októbra 1938. In: *Vojenská história*, roč. 10, 2006, č. 4.

VEDECKÉ ŠTÚDIE PUBLIKOVANÉ V ZBORNÍKOCH

ČSR a Balkán v 30. rokoch. In: *50. výročí Československé republiky*. Praha: 1968, s. 136-147.

Juhoslovansko-bulharský pakt a Československo. In: *Československo a Južoslávia*. Bratislava: 1968, s. 312-325.

Bolgarija i vznikovenije Balkanskoj Antanty. In: *Actes de premier Congres des Etudes balkaniques et Sud-est Europeenes*. Sofia: 1972, s. 203-212.

Boj na obranu Dimitrova na Slovensku. In: *Ľ. Dimitrov a súčasnosť*. Brno: 1973, s. 44-50.

Balkánska dohoda a problém kolektívnej bezpečnosti. In: Deák, L. (ed.): *Kolektívna bezpečnosť v minulosti a súčasnosti*. Bratislava: 1977, s. 147-157.

Antifašistický boj v Bulharsku 1923 – 1941. In: *Zborník k problematice dějin imperialismu*. Praha, 1978, č. 5, díl II, s. 475-492.

The Balkan Entente and Bulgaria in the Thier-tis. In: *Rapports, Co-rapports, Communications Tchécoslovaques pour le IVe congrès d' AIESEE*. Praha: ÚČSD ČSAV, 1979, s. 293-306.

Bystrický, V. – Deák, L.: The Security of the States of Central and South-Eastern Europe in the Thiertis. In: *Problems of Continuity and Discontinuity in History*. Praha: 1980, s. 223-242.

The Balkan States and the Collective Security (1934 – 1935). In: *Rapports, Co-rapports, Communications Tchécoslovaques pour le Ve congrès d' AIESEE*. Praha: ÚČSD ČSAV 1984, s. 301-312.

- Koncepcia politiky neutrality balkánskych štátov v druhej polovici 30. rokov. In: *Sbornik v čest na akademik Ch. Christov*. Sofia: 1988, s. 264-277.
- K otázke vzniku koncepcie národného frontu v Československu koncom 30. rokov. In: *Od vzniku Československa k socialistickému dnešku*. Banská Bystrica: 1988, s. 141-152.
- Die Tschechoslowakei und die Annexion Österreiches. In: *Fünfzig Jahre danach – Der „Anschluss“ von innen und aussen gesehen*. Wien – Zürich: 1989, s. 254-260.
- Boj na obranu republiky. In: *Kapitolky z dejín Československa 1914 – 1938*. Bratislava: 1990, s. 68-81.
- Der Organisationspakt - der Höhepunkt der Integrationspläne der Kleine Entente. In: *Wirtschafts- und Kulturbeziehungen zwischen dem Donau und Balkanraum seit dem Wiener Kongres*. Graz: 1991, s. 249-263.
- La Tchecoslovaquie et l'annexion de l'Autriche. In: Kleisler, F. (ed.): *Anschluss une affaire Européenne*. Rouen: 1991, s. 167-173.
- Jozef Tiso a 14. marec 1939. In: Bystrický, V. - Fano, Š. (zost.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava: Historický ústav SAV, 1992, s.124-136.
- Milan Hodža a česko-slovenské vzťahy koncom 30. rokov. In: Mathé, S. (zost.): *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava: Politologický kabinet SAV – Vysoká vojenská pedagogická škola, 1992, s. 78-90.
- Prestavba republiky na federáciu v roku 1938: In: Bystrický, V. (zost.): *Slovensko v politickom systéme Československa*. Bratislava: Historický ústav SAV, 1992, s. 65-72.
- Zahraničnopolitické aspekty obrany Československa. In: *Vojensko-politické a geopolitické súvislosti vývoja Slovenska v rokoch 1918 – 1945*. Trenčín: 1992, s. 60-76.
- Diplomatické a vojenské garancie bezpečnosti proti nacionálsocialistickej agresii. In: Hoensch, J. K. – Kováč, D. (zost.): *Ztroskotání spolupůžití. Češi, Němci, Slováci v první republice*. Praha: Ministerstvo zahraničných vecí, 1993, s. 209-226.
- Milan Hodža a česko-slovenské vzťahy koncom 30. rokov. In: Pekník, M. (zost.): *Milan Hodža štátnik a politik*. 2. doplnené a rozšírené vyd. Bratislava: Veda, 1994, s. 142-148.
- Die diplomatischen und militärischen Voraussetzungen der Verteidigung der ČSR gegen die nationalsozialistische Aggression. In: Hoensch, J. K. – Kováč, D. (hrsg.): *Das Scheitern der Verständigung. Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik 1918 – 1938*. Essen: Klartext, 1994, s. 135-147.
- Grantové vedecké projekty v oblasti historických vied v SAV a na vysokých školách v rokoch 1991 – 1996. In: Fano, Š. (ed.): *Slovenské dejiny v dejinách Európy*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1997, s. 27-30.
- Slovensko roku 1938 (východiská a perspektívy). In: Valenta, J. – Voráček, E. – Harna, J. (zost.): *Československo 1918 – 1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Zv.1. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999, s. 201-215.
- Českí zamestnanci na Slovensku v rokoch 1938 – 1939. In: Zelinová, H. (ed.): *Češi na Slovensku*. Martin: Slovenské národné múzeum, 2000, s. 17-31.
- Rozbitie ČSR a jeho odraz v informáciách diplomatov a spravodajcov. In: Cséfalvay, F. - Púčik, M. (ed.): *Slovensko a druhá svetová vojna*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2000, s. 16-57.
- Der Abschub der tschechischen Staatsangestellten aus der Slowakei 1938 – 1939. In: Heumos, P. (ed.): *Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2001, s. 111-131.
- Milan Hodža a česko-slovenské vzťahy koncom 30. rokov. In: Pekník, M. (ved. red.): *Milan Hodža štátnik a politik*. 3. rozš. a dopl. vyd. Bratislava: Veda, 2002, s. 271-284.
- Slovensko a Mnichov. In: Němeček, J. (ed.): *Mnichovská dohoda cesta k destrukci demokracie v Evropě*. Praha: Univerzita Karlova – Karolínium, 2004, s. 172-201.

Slovenská otázka v medzivojnovom Československu. In: Švorc, P. – Harbuľová, L. – Schwarz, K. (zost.): *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848 – 1938*. Prešov: Vydavateľstvo Universum, 2005, s. 233-255.

Boľševizmus verzus fašizmus. In: Bystrický, V. – Rogulová, J. (ed.) *Propaganda v dvadsiatom storočí. Slovensko v osídľach ideológií*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2005, s. 33-42.

Problém záruk bezpečnosti Česko-Slovenska po Mníchovskej dohode. In: Beneš, Z. – Kováč, D. – Lemberg, H. (ed.): *Hľadání jistoty v bouřlivých časech. Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*. Ústí nad Labem: Albis international, 2006, s.171-193.

RECENZIE A ODBORNÉ ČLÁNKY

Žilina v minulosti a dnes. (kol.), Banská Bystrica: 1964. 247 s.

Volkov, V. K.: Germano jugoslavskije otnošenija i razval Maloj Antanty. Moskva, 1966. In: *Slovanský přehled*, roč. 53, 1967, č. 6, s. 369-371.

Avramovski, Ž.: Balkanske zemlje i velike sile 1935 – 1937. In: *Historický časopis* 1970, č. 1, s. 95-103.

Gajanová A.: ČSR a stredoeurópska politika veľmocí 1918 – 1938. In: *Historický časopis*, roč. 16, 1968, č. 3, s. 424-426.

Smirnova, N. D.: Balkanskaja politika fašistskoj Italii 1936 – 1941. In: *Historický časopis*, roč. 19, 1971, č. 1, s. 95-103.

Dejiny Bulharska. In: *Metodické poznámky k spoločenskému semináru zo všeobecných dejín*. Bratislava: 1971, s. 28-29.

Sovetsko-bolgarskije otnošenija 1944 – 1949 gg. In: *Historický časopis*, roč. 20, 1972, č. 2, s. 310-311.

Brúning, H.: *Memoiren 1918 – 1934*. Stuttgart 1970. In: *Historický časopis*, roč. 20, 1972, č. 1, s. 160-162.

Živkova, L.: Anglo-turskije otnošenija 1933 – 1939. In: *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 3, s. 466-468.

Štyridsať rokov od lipského procesu. In: *Príroda a spoločnosť*, 1973, č. 18, s. 24-27.

Riešenie problémov odzbrojenia do roku 1933. In: *Společenské vědy ve škole*, 1974, č. 5, s. 134-136.

Toškova, V.: Bálgarija i tretijat rajch. Sofia 1975. In: *Slovanský přehled*, roč. 62, 1976, č. 3, s. 242-244.

Zasadnutie Komisie historikov ČSSR a BLR. In: *Československý časopis historický*, roč. 24, 1976, č. 4, s. 638-639.

Konferencija v Brno po slučaj 100 godišnata na Aprilsko vástanije. In: *Vekove*, Sofia 1976, č. 4, s. 87-89.

Druhý kongres bulharskej historickej spoločnosti. In: *Historický časopis*, roč. 25, 1977, č. 3, s. 485-486.

III. Zasadnutie historikov ČSSR a BLR. In: *Československý časopis historický*, roč. 26, 1978, č. 5, s. 799-800.

Dimitrov, I.: Bálgaro-italianski političeski otnošenija 1922 – 1943. In: *Slovanský přehled*, roč. 63, 1977, č. 1, s. 58-60.

Dimitrov, S. – Mančev, K.: Istorija na balkanskite narodi. 1-2. In: *Historický časopis*, roč. 25, 1977, č. 1, s. 127-128.

V borba na bratska zemlja. Sofia 1975. In: *Historický časopis*, roč. 25, 1977, č. 4, s. 603-606.

Kvaček, R.: Historie jednoho roku. Praha 1976. In: *Historický časopis*, roč. 25, 1977, č. 3, s. 432-435.

Belousova, Z. S.: Francija i jevropejskaja bezopasnost 1929 – 1939. In: *Historický časopis*, roč. 26, 1978, č. 3, s. 440-443.

Volkov, V. K.: Mjunchenskij sgovor i balkanskije gosudarstva. Moskva 1978. In: *Historický časopis*, roč. 27, 1979, č. 4, s. 599-601.

Jotov, J. – Vasilev, K. – Koleva, T. – Pobornikova, S.: Dimitar Blagoev. Sofia 1980. In: *Slovanský přehled*, roč. 66, 1980, č. 5, s. 417-418.

Sipols, V. J.: Diplomatický boj v predvečer druhej svetovej vojny. In: *Historický časopis*, roč. 29, 1981, č. 3, s. 418-420.

Dimitar Blagoev 1856 – 1924. In: *D. Blagoev: Výber z diela*. Bratislava: 1981, s. 7-69.

- Mjunchenskijot dogovor i jugoslovenskite i čechoslovačkite narodi. In: *Historický časopis*, roč. 30, 1982, č. 2, s. 315-316.
- Tejchman, M.: Balkánska politika Velké Británie na počátku druhé světové války (1939 – 1941). Praha 1981. In: *Slovanský přehled*, roč. 68, 1982, č. 2, s. 246-247.
- Jednotne proti fašistickej diktatúre. In: *Príroda a spoločnosť*, 1983, č. 20, s. 38-42.
- Tejchman, M.: Balkánske štáty v letech 1939 – 1941. Praha 1982. In: *Slovanský přehled*, roč. 69, 1983, č. 2, s. 185-186.
- Československí interbrigadisti v Španielsku. In: *Príroda a spoločnosť*, 1986, č. 6.
- Slovensko a tretia ríša. In: *Historická revue*, roč. 2, 1991, č. 2, s. 14-15.
- Úvod. In: Bystrický, V. (ed.): *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava: Historický ústav SAV, 1991, s. 3-5.
- Edvard Beneš a Slovensko v rokoch 1818 – 1938. In: *Armáda Slovenskej republiky*, 1994, č. 4, s. 55-64.
- Doslov. In: Hoensch, J. K.: *Slovensko a Hitlerova východná politika*. Bratislava: Veda, 2001, s. 229-231.
- Úvodom. In: Bystrický, V. – Fano, Š. (ed.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny*. Bratislava: Historický ústav SAV 1994, s. 7-11.
- Dohoda o autonómii Slovenska. In: *Historická revue*, roč. 10, 1999, č. 8, s. 18-20.
- Slovensko v strednej Európe. Osudy národa a jeho štátu. In: *Slovo*, roč. 3, 2001, č. 1. s. 4-5; č. 2, s. 10-16.
- Bystrický, V. – Kamenec, I.: Historik v čase a priestore. In: Kamenec, I. – Mannová, E. – Kowalská, E. (ed.): *Historik v čase a priestore. Laudatio Lubomírovi Liptákovi*. Bratislava: Veda – Historický ústav SAV, 2000, s. 7-10.
- Organizácia bezpečnosti v rokoch 1918 – 1939. In: *História*, roč. 1, 2001, č. 6, príloha s. I – III.
- Irving, D.: Geobbels. Pán myšlenek třetí říše. Brno 1988. In: *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 2, s. 201-204.
- V plánech Hitlera. In: *História*, roč. 2, 2002, č. 5, s. 25-27.
- Profesionalizácia slovenskej vedy. In: *História*, roč. 2, 2002, č. 4, s. 39.
- Úvod. In: Michálek, S. – Krajčovičová, N. a kol.: *Do pamäti národa*. Bratislava: Veda, 2003, s. 9-11.
- Predislovijske k ruskomu izdaniu. In: Mannová, E. (ed.): *Istorijska Slovakiji*. Moskva: Institut slavjanovedenija RAN, 2003, s. 13-15.
- Odsun českých zaměstnanců ze Slovenska. In: *Česká beseda*, roč. 10, leden 2004, s. 8-9.
- Boľševizmus verzus fašizmus. In: *História*, roč. 5, 2005, č. 3, s. 22-24.
- Sorby, K.: Arabský východ (1945 – 1958). Bratislava 2005. In: *Vojenská história*, roč. 10, 2006, č. 2, s. 129-132.
- Deák, L.: Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty I. – II – III. Martin 2002, 2003, 2005. In: *Historický časopis*, roč. 54, 2006, č. 3, s. 545-548.
- Máme v histórii národa podobnú osobnosť? In: Michálek, S. a kol.: *Žuraj Slávik Neresnický – od politiky cez diplomaciu po exil*. Bratislava: Prodama, 2006, s. 20-23.

Autor publikoval viac ako 100 vedecko-popularizačných prác z problematiky slovenských a všeobecných dejín v dennej tlači.

Zostavila Ivanka Mikuličová

Resume

Slovakia and the World in the 20th Century

The chapters of the 20th century history creating this book deal with the important moments from the history of modern Slovakia in the changing world. The authors – friends and disciples of PhDr. Valerián Bystrický, DrSc. – are presenting here the newest results of their research and its critical evaluation. What they all have in common with Valerián Bystrický is the conviction that the 20th century Slovakia kept the same developing rhythm as the rest of the world. They agree with his opinion that the Slovak history of this period has to be studied and interpreted from a global perspective. The detailed knowledge of internal changes in Slovakia following its separation from Hungary, of amalgamating the Czechs and Slovaks in the common Czechoslovak state with all its internal and international problems and with its Central European political, economical and cultural context, enables to understand also the contemporary shape of the Slovak Republic – a sovereign state and a member of the European Union.

The 20th century world had been changing as well as the Slovak historiography that reflected those changes. And as it is shown in the first chapter of this book, the scientific achievements of Valerián Bystrický are important and integral part of it. They deal with international affairs between the two world wars, with the interwar problems of the Balkans and in the same time with the history of Slovakia. In not so distant period the regime pressure on a creative individuality was hardly bearable. Not every scientist was able to resist it in the same way even on the ground of one academic institution. But Valerián Bystrický succeeded to preserve the clean shield in clash with this period as an author of historical writings and after 1989 as a manager of science. In 1998 – 2006, being a director of the Institute of History of the SAS, he had helped to create the healthy conditions for a free scientific research, where no methods of one historical school would prevail over the others. He should be respected for that.

This book intentionally begins with the chapter on demographic development of Bratislava. In the end of the 19th and at the beginning of the 20th centuries, protagonists of the Slovak national movement often regretted that Slovakia did not had a significantly Slovak, city-like national and administrative center. In 1919 it was Vavro Šrobár, the minister for Slovakia, who insisted on the Slovak character of

Bratislava. Milan Zemko begins his chapter with the statement that the development of every capital of each state, the progressing of its social and national structure, indicates a lot about the development of the whole country. In the 20th century, Bratislava was officially the capital of an independent state only in 1939 – 1945 and then again from 1993. But already in 1919 it started the career of an informal political-administrative, economical and step-by-step also cultural centre of Slovakia – a country with 3 million inhabitants that was part of a newborn Czechoslovak state. This new situation strengthened by internal and external political factors, had caused great changes in “the city upon Danube”, including the changes of its ethnical structure. And Milan Zemko concentrates mainly – using the statistics from the first half of the 20th century – on the transformation of the Bratislava multiethnic character and its gradual “Slovakization”.

The following three chapters deal with the history of the Czechoslovak and Slovak political parties in interwar period. Natália Krajčovičová examines the history of the Slovak agrarian political movement – the formation of the Agrarian Party in Slovakia, its unification with the Czechoslovak agrarians and the following development of the party, which significantly influenced the Slovak and the Czechoslovak political scene until the turbulent year 1938. Jaroslava Roguľová focuses on the autonomist program of the Slovak National Party and its significant theoretical ideas and deals also with the standpoints of this party towards reforms of the political administration. The result of her analysis is the characteristic of the four periods of the Slovak National Party autonomist program from 1918 to 1938. In the chapter written by Alena Bartlová the Czechoslovak agrarianism crosses the borders of the republic. In the focus of it is the participation of Dr. Milan Hodža on the international cooperation of agrarian political parties in the Eastern-Central Europe in the 1920s and the first half of the 1930s. The text shows Hodža’s efforts to cooperate with the politicians from Polish and Bulgarian Agrarian Parties and also its limits: the agrarian politicians were not able to consider the broad spectrum of their societies and the crucial specific problems of other classes.

After the World War I Europe hoped for everlasting peace, social justice, stability and prosperity. But this optimism of citizens failed. Instead of it there had risen fear of the countries, which were not satisfied by the peace treaties and wanted to revise them. Czechoslovakia tried to face it by building and strengthening its armed forces. Miloslav Čaplovič in his chapter writes about the specific and important theme – organization and activities of the Czechoslovak military intelligence service in 1919 – 1939.

In another chapter Bohumila Ferenčuhová focuses on problems of regional and European security from the perspective of diplomacy. She examines the negotiations that had led to the treaty between Romania and France in 1926 and analyzes the role of this treaty in the Versailles peace treaties system. Even in the period of European pacifism, Central and South-Eastern Europe from the Adriatic to the Baltic had to consider interests, positions and the territorial claims of the two for this once returning powers – Germany and the U.S.S.R.

Not long ago the objective analysis of the great power policy of Russia and the U.S.S.R. towards Central Europe and the Balkans was a theme that belonged to less frequently researched and almost taboo themes in the Soviet block historiography. Lubica Harbuľová in her chapter brings a detailed analysis of contemporary results of the Russian historiography dealing with the Czechoslovak history, which are based upon the materials from the former inaccessible archival funds.

The Munich of 1938 represents one of the key and dark moments in the Czechoslovak history. The chapter written by Jindřich Dejmek follows less known aspect of this problem. He analyses the permanent and persistent diplomatic activities of Dr. Edvard Beneš that led in 1942 to the declaration of the Munich Agreement for not valid. His success helped to restore the postwar Czechoslovakia in the borders from 1938 (without Sub-Carpathian Ruthenia).

The part prepared by Ondrej Podelec deals with the Slovak Republic in 1939 – 1945. It is a thorough analysis of the trials in which the Slovak courts of justice tried in absence the members of political exile and the author examines their legislative background and judgment practices. Due to long lasting procedures of the tribunals some cases were not concluded till the decline of the state in 1945, as it was the trial with Štefan Osuský and co. This analysis also shows, that since autumn 1944 the Slovak judicature was not able to resist political pressure of the regime and the German occupation forces.

The chapter written by Slavomír Michálek bridges the war and postwar periods from the perspective of the U. S. – Czechoslovak economic relations. Projects like *lend – lease* and UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) were part of a specific U. S. help for the countries that had suffered under the German occupation and expansion. Among them was also Czechoslovakia. Her citizens understood very well that the massive UNRRA activities were an American project. Therefore the Czechoslovak communists played down its importance and trivialized its economic effect, because the help from the capitalist country did not fit to their schemes and political goals.

After World War II, the limited parliamentary democracy was restored in Czechoslovakia. But this regime differed from the parliamentary system of the first Czechoslovak Republic. The so-called people's democracy considered the Czechoslovak citizens (except German and Hungarian minorities) as a special kind of plurality and democracy. But it had not been an idea only of the communists who saw in it a transitional step towards their own regime. The democratic parts of domestic and exile resistance contributed to its birth, too. Michal Barnovský in his text compares Polish and Czechoslovak road to one party regime. The specifics and differences between them had not been so significant for establishing a communist regime, but they played an important role in the following development.

The attempts to change the Stalinist regimes in Poland and Hungary in 1956 had many-sided influence on the neighboring countries. Dagmar Čierna-Lantayová in her chapter describes the rise of opposition moods among students and intellectuals in Slovakia. But in contrast to Hungary, the socio-political tension was not eruptive enough for mass protests. This was one of the causes why the support for the events in Hungary had been so minimal. Half-hearted attempts of the press to express other than official opinion, were played down prevented by "watchful" censorship. In December 1956, the Czechoslovak communist party officially condemned "*the attempt of counter-revolutionary coup d'état in Hungary*". The communist control over the Slovak society had even deepened.

Events in Central Europe in 1956 were overshadowed by a global clash of the great powers. Karol Sorby's chapter shows that the failure of the British and French "Suez adventure" made it easier for USA to take over the leading role in the region. According to the *Eisenhower doctrine* "power vacuum" in the Middle East had to be filled in by the United States in order to stop the communist – especially Soviet – infiltration of this part of the world. But in the eyes of Arabic nationalists the Suez crisis destroyed the myth of Soviet threat to the security of the region. They viewed the Soviet Middle East policy as more sensitive towards their interests. Sorby analyzes and compares politics of different Arabic states after the formation of *Eisenhower doctrine* and evaluates its global consequences.

For some independent Slovak intellectuals it was difficult to let themselves tie down by the communist regime. Jozef Leikert in his chapter deals with the case of journalist and writer Ladislav Mňačko, whose emigration to Israel in the late 1960s was an act of opposition to the anti-Israeli politics of Czechoslovakia. Through the interviews of Jozef Leikert with Ladislav Mňačko, various authors of *Kultúrny život* (journal Cultural Life) and members of the Union of Slovak writers we may be

involved not only in the atmosphere of this period, but we will meet oppositionists and conformists among the Slovak intelligentsia, too.

So-called normalization in 1970 – 1989 almost returned Slovakia to the stuffy atmosphere of the 1950s. That is why we decided to close this book not with the independent and proud attitude of Ladislav Mňačko, but we return back to the phenomenon typical for the whole period of the communist regime in Czechoslovakia. In the years 1948 – 1989 it was very important for communists to control churches, because they considered them potential opposition in Slovakia. Jan Pešek examines in his text the institutional instruments of this control: legislation, activities of the Slovak Office for Church Affairs as a highest state authority for regulation and control of churches (which actually did not change during the whole 40 years of the communist regime), church policy of the communist Party and the (mal-)practices of the State security towards churches. Despite protests from domestic and foreign Church authorities – especially Roman-Catholic – the regime did not modify either the spirit or the letter of the so-called Church Acts from 1949. The fundamental change came only with the “velvet revolution” in 1989: the communist regime collapsed and the apparatus for the control of churches has gone to the history.

Matej Hanula

Menný register

A

^cABDALILĀH ibn ^cAlī
213
^cABDANNĀSIR, Džamāl
205, 207, 208, 210, 213
 ĀDĀM, Magda
99, 100
 ALEXANDROVSKIJ, Sergej
Sergejevič
123
 AKSENOVA, J. P.
121
 AMORT, Čestmír
249
 ANDREJEV, R. A.
129
 ANDRESJAN, Ruben N.
207
 ANDROVIČ, Alois
93
 ANTONESCU, Victor
104
 ANTONOV-OVSEJENKO,
Vladimir Alexandrovič
123
 AL-^cAQQĀD, Salāh
209
 AL-^cASALĪ, Sabrī
214
 AUERSPERG, Pavel
217
 AVRAMOVSKI, Živko
253
 AL-^cAZM, Chālid
207, 214

B

BACÍLEK, Karol
192, 193, 194, 195, 199, 200, 201,
202
 BAECHLER, Christian
115
 BAGIN, Anton
249
 BALCERAK, Wieslaw
109
 BALKO, Ján
156
 BARIÉTY, Jacques
17, 113
 BARDON, Anton
93
 BARNOVSKÝ, Michal
8, 12, 16, 32, 178, 187, 191, 237,
240, 244, 245

BARTÍK, Josef
93
 BARTLOVÁ, Alena
7, 10, 16, 68
 BATATU, Hanna
214
 BAZOVSKÝ, Ludovít
55
 BECK, Józef
122
 BEHBEHANI, Hashim S. H.
206
 BELÁNSKY, Andrej
244, 245
 BELLA, Metod
36
 BELOUSOVA, Zinaida
Sergejevna
254
 BENEŠ, Edvard
43, 47, 64, 99, 100, 101, 102, 103,
107, 109, 116, 118, 119, 123, 125,
131, 133, 134, 135, 137, 138, 139,
140, 141, 142, 143, 144, 145, 146,
152, 154, 179, 187, 188, 251, 254
 BENEŠ, Zdeněk
253
 BENÁDA, Ludovít
199
 BEŇA, Jozef
151
 BENUŠKOVÁ, Zuzana
28
 BERAN, Rudolf
45
 BERTHELOT, Philippe
113, 114
 BIERŮT, Boleslaw
181, 185
 BILL, James A.
208
 BILLY, Robert de
111
 AL-BĪTĀR, Salāhaddīn
206, 215
 BLAGOEV, Dimitar
254
 BLÁHA, Sylvestr
99
 BLAHO, Pavel
36
 BOGDANOV, Jurij V.
119
 BOGOMOLOV, A.
138
 BONNET, Henri
183

BORÁK, Mečislav
21
 BORISJONOK, J. J.
121
 BORSODY, István
143
 BOTORAN, Constantin
103
 BOTTO, Ján
235
 BOUTROS-GHALI, Boutros
210
 BRADÁČ, Bohumil
45
 BRANDES, Detlef
141
 BREŇČIČ, Štefan
243
 BRIAND, Aristide
110, 111, 112, 113, 114, 115, 116
 BROD, Toman
186
 BRŮNING, Heinrich
18, 253
 BRĀCH, Radko
108
 BUDA VÁRY (Budínsky), Eugen
93
 BULHAK, Henryk
99, 102
 BULÍNOVÁ, Z.
238
 BUGĀR, Miloš
152, 153
 BUREGÁ, Vladimír
127
 BUTVIN, Jozef
16, 50
 BYRNES, James
184
 BYROADE, Henry
215, 216
 BYSTRICKÝ, Rudolf
164
 BYSTRICKÝ, Valerián
6, 7, 9, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21,
22, 23, 24, 25, 45, 62, 83, 249-
255

C

CAMBEL, Samuel
16
 CAMPBELL, John C.
203, 204, 214
 CIGNA, Vladimír
93

- CISÁRIK, Ján
94
- CLEMENCEAU, Georges
98
- COPELAND, Miles
207
- COUGET, Joseph-Fernand-
Gaston-Robert
99, 103, 106
- CYRANKIEWICZ, Józef
185
- Č
- ČAPEK, Karel
118
- ČAPLOVIČ, Miloslav
7, 82, 83, 87, 151
- ČATLOŠ, Ferdinand
94
- ČELOVSKÝ, Bořivoj
21
- ČEPIČKA, Alexej
192, 239, 240
- ČERNÝ, František
144, 145
- ČIČERIN, Georgij Vasiljevič
104, 106, 114
- ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar
8, 12, 143, 201
- ČIERNY, Ján
16
- ČOMAJ, Ján
234, 235
- CSEFALVAY, František
16, 253
- ČIŇAJEVA, Jelena
120
- D
- DANILÁK, Michal
16
- DANN, Uriel
212
- DAVID, Pavol
194, 195, 200
- DEÁK, Ladislav
16, 17, 18, 19, 20, 249, 250, 251,
252, 255
- DEJEAN, Maurice
144, 145
- DEJMEK, Jindřich
7, 11, 98, 103, 125, 146
- DÉNES, Ferenc
197, 200
- DÉRER, Ivan
36, 46
- DIAMANDI, Constantin
109, 110, 112, 113
- DIMITROV, Georgi
15, 249, 250, 251
- DIMITROV, I.
254
- DIMITROV, S.
254
- DOBRÍKOVÁ, M.
161
- DOBROVODSKÝ, Jozef
94
- DOKAŠEVA, J. S.
121
- DOSTÁL, Vladimír V.
69
- DOSTAL, Marina Jurjevna
120, 121
- DRGÁČ, Šimon
81
- DUCA, Ion G.
103, 104, 107, 112
- DULA, Matúš
50, 51
- DULLES, John Foster
203, 205, 215, 216
- DURMAN, Karel
214
- DZENZEL, Henryk
71
- Ď
- ĎURČANSKÝ, Ferdinand
154, 187
- E
- EDEN, Anthony sir
132, 134, 135, 136, 137, 138, 140,
141, 142
- EISENHOWER, Dwight D.
12, 13, 203, 204, 205, 206, 207,
208, 215, 216
- EICHMANN, Adolf
221, 222
- ELJANOV, Anatolij J.
207
- F
- FABRÍCIUS, Miroslav
23
- FAJNOR, Karol
240
- FALTUS, Jozef
16
- FANO, Štefan
22, 249, 254
- FERENCUIHOVÁ, Bohumila
6, 7, 10, 98, 100, 101, 102, 116
- FIERLINGER, Zdeněk
180, 239
- FILO, Kornel
161
- FIRSOV, Jevgenij
117, 119, 120, 128, 130
- FOCH, Ferdinand
99, 107
- FIEDLER, dr.
70, 71
- FORMÁNKOVÁ, Viera
234
- FÖRT, Josef
93
- FOURNIER, Pierre Victor
82
- FRANEK, Jaroslav
31
- FRANK, Alois
93
- FRIČ, Milan
59
- FRIŠ, Eduard
233, 234
- FROMAGEOT, Henri Auguste
112
- FRYČ, František
93
- FUTÁK, Ján
152, 154
- G
- GÁBRIS, Július
244
- GAJANOVÁ, Alena
253
- GALLA, Ján
152, 153
- GALLMAN, Waldemar
208
- GALUŠKA, Miroslav
243
- GAŠPAR, Tido J.
55
- GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ,
Anna
250
- GAULLE, Charles de
144, 145
- GAURÝ, Gerald de
207
- GAŽÍK, Štefan
240
- GEBHART, Jan
67, 74
- GIBSON, Harold
92
- GOLDSTÜCKER, Eduard
231
- GOLIÁN, Ján
94
- GRABSKI, Władysław
72
- GREGOR TAJOVSKÝ, Jozef
50
- GRIŠIN, J. J.
122

- GOTTWALD, Klement
183
- GROMOVA, A. V.
122
- H**
- HABSBURGOVCI
(panovnícky rod)
100, 101
- HÁJEK, František
81, 87
- HALKO, Jozef
238
- HANÁK, Jozef
26
- HANULA, Matej
8
- HAPÁK, Pavel
16
- HARBULOVÁ, Lubica
7, 11, 130, 253
- HARMINC, Milan
154, 161
- HARNA, Josef
117, 253
- HARTMANN, P. C.
100
- HASENBERG, Karol
94
- HÁŠIM, Ibráhím
212
- HAUŽVIC, Čeněk
81
- HAVEL, František
81, 89, 91
- HAVELKA, Jaroslav
239
- HEIKAL, Mohamed
205
- HEMMERLING, Zygmunt
70
- HENDRYCH, Jiří
217, 227, 231
- HENLEIN, Konrad
44, 62, 140
- HERBETTE, Jacques
114
- HERRIOT, Edouard
107, 109, 144
- HEYDRICH, Reinhard
137, 140, 141
- HINCHCLIFFE, Peter
213
- HIRKO, Ján
244
- HITLER, Adolf
21, 22, 140
- HLINKA, Andrej
40, 45, 50, 61
- HODŽA, Milan
10, 34, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
45, 46, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 74,
75, 76, 77, 78, 152, 153, 252, 253
- HOENSCH, J. K.
252, 254
- HOLDEN, David
213
- HOLDOŠ, Ladislav
240
- HOLOTÍKOVÁ, Zdenka
16, 249
- HOMOLA, Karol
245, 246
- HOREL, Catherine
101
- HOHENZOLLERNOVCI
(panovnícky rod)
101, 104
- HORVÁTH, Vladimír
32
- HOUDEK, Fedor
36, 37
- HOURLANI, Albert H.
205
- HOVI, Kalervo
99
- HRUBIŠKO, Štefan
94
- HRNKO, Anton
16
- HRONSKÝ, Milan
50
- HROZIENČIK, Jozef
249
- HRUŠOVSKÝ, J.
55
- HURBAN VAJANSKÝ, Svetožár
61
- HURBAN, Vladimír
133
- HUSAJN ibn Talāl
207, 208, 211, 212, 213, 214
- HUSÁK, Gustáv
233, 239, 240, 243, 245
- HYKISCH, Anton
227
- HYNDRÁK, Václav
87
- CH**
- CHÁLIDÍ, Husajn Fachrī
212
- CHAMBERLAIN, Austen
115
- CHALUPA, Vladimír
81
- CHMELÍK, Antonín
61
- CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič
194
- CHURCHILL, Winston
132, 133, 137, 141, 178
- I**
- IGONDA, Jozef
157
- IHLER, podplukovník
francúzskej armády
81
- IMRO, Ján
94
- IONESCU, Dimitriu Take
102
- IVANKA, Milan
152
- IVANIČKOVÁ, Edita
178
- IVANOV, A. G.
125
- J**
- JABLONICKÝ, Jozef
157, 160
- AL-JĀFĪ, ʿAbdallāh
209
- JANČEK, Kornel
94
- JANEČEK, Eugen
94
- JANIŠOVÁ, M.
238
- JANKOWSKI, James
211
- JAKEŠOVÁ, Elena
16
- JAKSCH, Wenzel
134, 140, 141
- JAMNICKÝ, Aristid
158
- JANICKI, Stanislav
72
- JANOŠKA, Juraj
60, 61
- JARIŠ, Milan
229
- JARÚNKOVÁ, Klára
219, 235
- JEANNENEY, J.
144
- JELEŇ, Oskár
194
- JESENSKÁ, Zora
228, 229
- JICHAK BEN CVI
221
- JIRÁSEK, Zdeněk
184, 185
- JOHNSON, Paul
220, 221

- JOTOV, J.
254
- JUDA, Ivan
224
- JURECH, Štefan
94
- K**
- KÁDÁR, János
200
- KADLECOVÁ, Erika
243
- KALINOVÁ, Agneša
232, 233
- KAMENEC, Ivan
16, 31, 254
- KAMM, František
81
- KAPLAN, Karel
188, 189, 217, 229, 238, 244
- KARSTEN, K.
178
- KASÁČ, Zdenko
16
- KEN, Oleg
122, 124
- KEPRTOVÁ, Jarmila
218
- KING, Mackenzie
133
- KIERNIK, Władysław
184
- KIRINOVICH, Dezider
95
- KISSINGER, Henry
204
- KIŠKIN, L. S.
121
- KLEIN, Vojtech
152
- KLEJN, Zbigniew
70
- KLEMENT, Adolf
91
- KLOFÁČ, Václav
50
- KNOTEK, Štefan
153
- KNĚZEK, Libor
233
- KOČIAN, J.
176
- KOKOŠKA, J.
81, 89, 90, 92
- KOKOŠKA, S.
81, 89, 90, 92, 176
- KOKOŠKOVÁ, Z.
176
- KOLÁŘ, František
98, 99, 103
- KOLÁŘ, Josef
249
- KOLČAK, Alexander Vasiljevič
119
- KOLESÁR, Miloš
55
- KOLEVA, T.
254
- KOMPÁNEK, Anton
55
- KOPECKÝ, Václav
195
- KOROVICYNÁ, N. V.
128
- KOTLOV, Lev Nikolajevič
210, 212, 213
- KOVÁČ, Dušan
16, 23, 253
- KOWALSKÁ, Eva
254
- KRAJČOVIČOVÁ, Natália
7, 10, 50, 54, 55, 254
- KRÁL, Štefan
153
- KRAMÁŘ, Karel
40, 50, 118, 119, 120
- KRAMÁŘOVÁ (CHLUDOVA-
ABRIKOSOVA), Nadežda
Nikolajevna
119
- KRAMER, Juraj
54
- KRASKO, Ivan
231
- KREJČÍ, Ludvík
83
- KRISTÍN, Jozef Martin
95
- KRNÁČ, Ján
95
- KRNO, M.
200
- KROFTA, Kamil
68
- KROPILÁK, Miroslav
16
- KUBŮ, Eduard
100
- KUKLÍK, Jan
133, 141
- KUINA, Pavol
95
- KUSKOV, E. D.
121
- KVAČEK, Robert
137, 254
- KVETKO, Martin
62
- L**
- LACROIX, Victor de
109
- LAHAV, Yehuda
222, 231
- LAROCHE, Jules
104, 105, 106, 112
- LAUR, E.
74
- LAVON, Nahum
218
- LAVOTHA, Ladislav
95
- LAZÍK, Ambróz
243
- LEMBERG, Hans
253
- LEDNÁR, F.
41
- LEHMANN, Herbert
166
- LEHOTSKÁ, Darina
32
- LEIKERT, Jozef
8, 13, 235
- LESCH, David W.
211
- LETTRICH, Jozef
156, 158, 161
- LIČKO, Pavol
232
- LICHNER, Ján Viliam
95
- LITERA, Bohuslav
176, 184
- LITVINOV, Maxim Maximovič
114, 123, 124
- LIPTÁK, Lubomír
193, 254
- LIPSCHER, Ladislav
52
- LOCHER, Karel
61
- LŮČAN, Matej
245
- LUDÍN, Hanns E.
159
- LUŠTIG, Arnošt
229
- LUTHER, Daniel
28
- LUTHER, Hans
109
- M**
- MÁČOVSKÝ, Vincent
246
- MADŽŽŮB, Muhammad
210
- MAGDOLENOVÁ, Anna
16

- MACHÁČEK, Pavol
155, 161
- MAJER, Václav
165, 166, 167, 168
- MAJEWSKI, P.
141
- MAJSKIJ, I. M.
138, 177
- MALÁR, Augustín
95
- MÁLIK, Charles
208, 209
- MALKIEWICZ, Z.
184, 185
- MALONE, Joseph
210
- MALYPETR, Jan
45
- MANČEV, Krsto
16, 254
- MANDEL, Georges
144
- MANICA, Branislav
95
- MANNOVÁ, Elena
28, 254
- MANOLOVA, L.
16, 249
- MARES, Antoine
100
- MARČI, Sajjid
205
- MARJINA, Valentina
119, 125, 126, 128, 129, 188
- MARKO, Miloš
194, 197, 200
- MARKOVIČ, Jozef
153
- MARSHALL
186
- MARSINA, Richard
16
- MASARYK, Jan
142, 145, 165
- MASARYK, Tomáš Garrigue
67, 99, 107, 118, 119, 120, 121
- MASTNÝ, Vojtěch
137, 140
- MATULA, Vladimír
16
- MATUŠKA, Alexander
229
- MEČÍŘ, Karel
71, 75, 78
- MELGUNOV, S. P.
121
- MERCURI, Melina
225
- MIHAL, Andrej
55
- MIHÁLIK, Vojtech
224, 228, 230, 233
- MICHÁLEK, Slavomír
7, 11, 171, 254, 255
- MICHEL, Bernard
101
- MKOŁAJCZYK, Stanisław
181, 182, 184, 186
- MILLER, Daniel E.
69
- MINÁČ, Vladimír
230
- MINÁČOVÁ, Libuša
235
- MITLINEU, Ion
113
- MITTELHAUSER, Eugène
82
- MŇAČKO, Ladislav
13, 195, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235
- MŇAČKOVÁ, Eva rod. Bottová
231
- MŇAČKOVÁ, Hedviga
219, 231, 234
- MOISUC, Viorica
113
- MOLOTOV, Vjačeslav Michajlovič
137, 138, 139, 140, 141, 143, 185
- MORAVČÍK, V.
41
- MORAVEC, František
81, 88, 89, 92, 93, 97
- MOROZOV, Stanislav V.
19, 122, 130
- AL-MUĆALLIM, Walid
215
- MURAŠKO, Galina
126, 129, 186, 187
- MUROMCEVA, L. P.
121
- MUSSOLINI, Benito
101
- MUTĀWIC, Samír
208
- N
- AN-NĀBULUSĪ, Sulajmān
210, 211, 212, 213
- NAGY, Imre
192
- NĚCSEY, Eduard
243
- NECHVÁTAL, Martin
99
- NĚMEC, František
165
- NĚMEČEK, Josef
125, 133, 138, 143, 144, 146, 253
- NENAŠEVA, Zoja S.
117, 118, 119, 130
- NICHOLS, Basil
134, 135, 136, 137, 140, 141
- NIZĀMADDĪN, Tawfiq
214
- NOSKO, Július
95
- NOSKOVA, A. F.
127, 187
- NOVÁČKOVÁ, Helena
125
- NOVOMESKÝ, Ladislav
232, 233
- NOVOTNÝ, Antonín
195, 196, 217, 227
- NOVOTNÝ, Emil
96
- O
- OKÁLYIOVÁ, Eva
219, 231, 234, 235
- ORLIK, I. I.
126, 128
- ORMOS, Mária
17
- OSÓBKA MORAWSKI, Edward
178, 180, 181
- OSUSKÝ, Štefan
102, 152, 153, 162
- OVENDALE, Ritchie
212
- P
- PACZKOWSKI, A.
182, 184, 187, 190
- PALEČEK, Karel
93
- PANTUČEK, Ferdinand
51
- PAŠIAKOVÁ, J.
16
- PAUK, Maximilián
82
- PAUL-BONCOUR, Joseph
18
- PAULÍNÝ-TÓTH, Ján
62, 152, 153
- PAULÍNÝ, Viliam
156, 158
- PAVLÍČEK, J.
189
- PAVLÍK, Ondrej
195
- PAVLOVA, T. F.
121
- PAVLŮ, Bohdan
124

- PECHTEREV, A. S.
121
- PEKNÍK, Pavol
152
- PEKNÍK, Miroslav
253
- PERETZ, Don
211, 213
- PERESSÉNYI, Ján
161
- PERETTI DE LA ROCCA,
Emmanuel de
104, 107
- PERCHAVKO, V. B.
121
- PEROUTKA, Ferdinand
42
- PEŠEK, Jan
8, 13, 196, 237, 238, 240, 245,
247
- PETRUF, Pavol
24, 108, 183
- PICHOJA, R. G.
128
- PÍŠCH, Mikuláš
16
- PLEVA, Ján
16, 32, 33
- POBOŽNÝ, Róbert
242, 243
- POKLAD, B. I.
128
- POLÁK, Milan
161
- PODOLEC, Ondrej
7, 11, 151
- PODRIMAVSKÝ, Milan
16, 50
- POIDEVIN, Raymond
113
- POINCARÉ, Raymond
99, 101, 104, 106, 107
- POKIVAJLOVA, T. A.
187
- POLÁČEK, Pavol
96
- POLÁK, Milan
161
- POPÉLY, Gyula
31
- POPIEL, Karol
181, 184
- PREČAN, Vilém
158, 159
- PRCHALA, Lev
82, 83
- PRÍDAVOK, Peter
152, 153
- PROHÁČKA, Ján
232
- PROCHÁZKA, Bohuslav
90
- PROCHÁZKA, Jan
229
- PRUNEAU, generál
98
- PÚČIK, M.
253
- PURDEK, Imrich
87
- Q**
- AL-QŪWATLÍ, Šukrī
207, 208, 214
- R**
- RÁKOŠ, E.
240, 244
- RAKOVSKIJ, Christian
114
- RAJK, László
196
- RAŠÍN, Alois
148
- RÁZLUS, M.
199, 200
- RÁZLUS, Martin
49, 56, 57, 58, 59, 60, 61
- REICH, Eduard
73
- REINHANEROVÁ, A.
170
- RIBBENTROPP, Joachim von
158
- RIGAN, Ludovít
157, 158
- RICHARDS, James P.
208, 209, 211, 214
- RIPKA, Hubert
131, 135, 136, 138, 141, 145, 169,
171
- ROGUĽOVÁ, Jaroslava
7, 10, 64, 65, 250, 253
- ROKOSKÝ, Jaroslav
45
- RÓMPORTLOVÁ, M.
17
- ROOSEVELT, Franklin Delano
132, 133, 135, 144, 163, 178
- ROTNÁGL, Josef
50
- RUDOHRADSKÝ, Š.
240, 244
- ROZNER, Ján
228, 229, 232
- RUPASOV, Alexandr I.
123, 124
- RUPNIK, Jacques
190
- RUDNEV, V. V.
121
- RUMAN, L.
36
- RYCHLÍK, Jan
54, 218, 250
- RŽEŠEVSKIJ, O.
137
- S**
- SALÂM, Sā'ib
209
- SA'ĪD, Amīn
213
- SALIBI, Kamal S.
209
- SALNER, Peter
28
- SANDU, Traian
104, 113
- AS-SARRÁDŽ, 'Abdalhamíd
214
- SATLOF, Robert B.
211
- SA'ŪD ibn 'Abdal'azīz
206, 207, 208, 211, 212, 213, 214
- SAVVAJITOVA, M. D.
118
- SAVOJSKÝ, A.
27, 30, 31
- SEDLÁČEK, Jozef
96
- SERAPIONOVA, Jelena Petrovna
119, 120, 129
- SEVOSTJANOV, G. N.
125
- SHARABÍ, H. B.
209
- SCHOBL, František
83
- SCHLESINGER, V.
171
- SCHRAMM, Tomasz
98, 99
- SCHWARZ, František
61
- SCHWARZ, K.
23, 253
- SINGHOFFER, Rudolf
96
- SIVÁK, F.
150, 151
- SIVÁK, Jozef
250
- SIKORSKI, Władysław
143
- SLÁDEK, Zdeněk
17, 98
- SLÁMA, Václav
93
- SLÁNSKÝ, Rudolf
126

- SMETANA, Vít
133
- SMIRNOVA, N. D.
253
- SMREK, Ján
57
- SMUTNÝ, Jaromír
145
- SOJÁK, Vladimír
21
- SOLŽENICYN, Alexander
219
- SOMMER, Karel
166, 168
- SONNTAG, Kuneš
73
- SORBY, Karol
8, 12, 255
- SOUTOU, Georges-Henri
112
- SPIRÉ, Claude Martin François
82
- STAMBOLJSKI, Alexander
70, 72
- STALIN, Josif Vissarionovič
125, 137, 144, 185, 186, 188
- STANKOV, Nikolaj
121
- STEINHARDT, Lawrence A.
163, 164
- STODOLA, Emil
50, 52, 53, 55, 56, 57, 153
- STODOLA, Kornel
36
- STOKLASA, Július
73
- STRANKMÜLLER, Emil
93
- STRÁNSKÝ, Pavel
21
- STRECHAJ, Rudolf
200
- STRESEMANN, Gustav
114, 115, 116
- STRUVE, Piotr Berggardovič
121
- STYK, Jozef
161
- STYKALIN, A. S.
118, 128
- SUCHANSKÝ, P.
59
- AS-SULH, Sāmī
209
- SUROVÝ, Július
96
- SUŠKO, Ladislav
23
- SVOBODA, Josef
90
- SVOBODA, Miloš
61
- SYROVÝ, Jan
47
- SZANTÓ, Ladislav
227
- SZATHMÁRY, Ladislav
154
- Š
- ŠAMCŮN, Kamil
208, 209, 210
- ŠIMKO, Ludovít
96
- ŠIMKOVIC, Alexander
153, 158
- ŠIMKOVIČ, Pavel
158
- ŠIROKÝ, Viliam
240
- ŠKVOR, František
82
- ŠNEJDÁREK, Antonín
21, 138
- ŠNEJDÁREK, Josef
82, 83
- ŠOLTĚS, Jozef
156, 158
- ŠPITZER, Juraj
230, 232
- ŠRÁMEK, Jan
40, 45, 141, 145
- ŠROBÁR, Vavro
9, 28, 36, 37, 38, 155, 156, 157,
158, 159, 160
- ŠTEFÁNEK, Anton
36, 72, 161
- ŠTEFÁNIK, Ivan
156, 158
- ŠTEFÁNIK, Milan Rastislav
119
- ŠTEFÁNIKOVÁ, Antónia
178, 184
- ŠTEFANSKÝ, Václav
16
- ŠTEFANSKÝ, Michal
87
- ŠTEVČEK, Pavol
230
- ŠTÍTNICKÝ, Ctibor
200
- ŠTUKOVSKÝ, Rudolf
96
- ŠTŮVÍČEK, Ivan
125, 249
- ŠUCHOVÁ, Xénia
51
- ŠŮLEŘ, O.
229
- ŠUMOV, S. A.
129
- ŠVEC, Luboš
26
- ŠVEHLA, Antonín
45, 69, 70, 71, 75
- ŠVORC, Peter
23, 253
- T
- TÁBORSKÝ, E.
134, 135, 137, 140, 142
- TAKEYH, Ray
204
- TALSKÝ, Viliam Anton
96
- TARDIEU, André
17, 18
- TATARKA, Dominik
193, 227, 229, 231
- TATARKO, Štefan
96
- TAUER, Jaroslav
93
- TEJCHMANN, Miroslav
98, 176, 184, 254
- TEREBESSY, Ján
157
- THURZO, Ivan
55
- THUMMEL, Paul 93
- TICHÝ, Oldřich
93
- TISO, Jozef
20, 22, 23, 25, 47, 190, 249
- TISO, Štefan
159
- TOMÁŠEK, František
243, 244
- TOŠKOVA, V.
254
- TRNOBRANSKÝ, Jindřich
61
- TUGANOVA, Oľga Edgardovna
206, 211
- TUKA, Vojtěch
40
- TURANEC, Jozef
96
- Ť
- ŤAŽKÝ, Ladislav
227
- U
- URBÁNEK, Ivan
158
- URSÍNY, Ján
156, 158, 161
- UŠIAK, Ján
240

V

VAGAČ, Štefan
154
VADKERTYOVÁ, Katarína
16
VÁLEK, Miroslav
223, 233, 244
VALENTA, Jaroslav
117, 253
VALO, Jozef
198
VANAT, Ivan
189
VÁROŠ, Milan
232
VARTÍKOVÁ, Marta
249
VASILEV, V.
16, 249, 254
VELEMANOVA, V.
118
VEVERKA, Ferdinand
102
VIEST, Ivan
147, 156
VIEST, Rudolf
97, 147, 161
VIX, Fernand
98
VLČKO, Ivan
60, 62
VNUK, František
237, 238
VOLKOV, Vladimír
Konstantinovič
119, 253, 254
VOLOKITINA, Tatiana V.
126, 127, 177, 187
VORÁČEK, Emil
117, 253
VOTRUBA, Josef
82
VOZÁR, Jozef
16
VOZÁRIK, Teofil Bohumír
161
VYKOUKAL, Jiří
176

W

WANDYCZ, Piotr S.
100, 101
WIELOWIEYSKI
109
WITOS, Andrzej
184
WITOS, Wincenty
70, 71, 73
WYCECH, Czesław
184

Z

ZAJAC, Ladislav
233
ZADOROŽŇNUK, Jelena G.
119, 128, 129
ZAPLETAL, Gregor
97
ZÁPOTOCKÝ, Antonín
240
ZÁTKO, Peter
156, 157, 158
ZÁVACKÁ, Katarína
52
ZELINOVÁ, H.
253
ZEMKO, Milan
7, 9, 10, 22, 33, 249, 250
ZUBEREC, Vladimír
38, 39, 50, 53

Ž

ŽABKAY, V.
224
ŽÁK, Miloš
81
ŽELEZNÝ, Ivo
218, 229
ŽEMAJTIS, V. F.
128
ŽIVKOVA, L.
253
ŽYMIERSKI, Rola
185

Autori

PhDr. Michal BARNOVSKÝ, DrSc.

Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

Riešiteľ projektu VEGA 2/4188/24 *Slovensko v rokoch 1945 – 1967. Základné smery politického, ekonomického, sociálneho a kultúrneho vývoja.*

PhDr. Alena BARTLOVÁ, CSc.

Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

Riešiteľka projektu APVV-51-017105 *Slovensko v 20. storočí.*

Mjr. Mgr. Miloslav ČAPLOVIČ, PhD.

Vojenský historický ústav, Kutuzovova 8, 83247 Bratislava.

PhDr. Dagmar ČIERNA-LANTAYOVÁ, DrSc.

Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

Riešiteľka projektu VEGA 2/4187/24 *Európske a svetové veľmoci, Československo a Slovensko v 20. storočí. Ich vzájomné ideologické, politické a hospodárske vzťahy.*

PhDr. Jindřich DEJMEK, DrSc.

Historický ústav AV ČR, Prosecká 76, 190 00 Praha 9.

PhDr. Bohumila FERENČUHOVÁ, CSc.

Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

Vedúca projektu VEGA, 2/6205/6 *Slovenská spoločnosť 1918 – 1939 (medzinárodné a vnútropolitické aspekty).*

doc. PhDr. Ľubica HARBUĽOVÁ, CSc.

Filozofická fakulta Prešovskej Univerzity, Prešov.

PhDr. Natália KRAJČOVIČOVÁ, CSc.

Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

Riešiteľka projektu APVV-51-017105 *Slovensko v 20. storočí.*

doc. PhDr. Jozef LEIKERT, PhD.

Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

Riešiteľ projektu VEGA 2/4186/24 *Slovensko v rokoch 1968 – 1989. Od krízy komunistického režimu v roku 1968 po pád systému.*

PhDr. Slavomír MICHÁLEK, CSc.

Riaditeľ Historického ústavu SAV.

Riešiteľ projektu VEGA 2/4187/24 *Európske a svetové veľmoci, Československo a Slovensko v 20. storočí. Ich vzájomné ideologické, politické a hospodárske vzťahy.*

Ivanka MIKULIČOVÁ

Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

Riešiteľka projektu VEGA 2/6200/26 *Slovacika v zahraničí. Bibliografia slovenskej historiografie.*

doc. PhDr. Jan PEŠEK, DrSc.

Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

Vedúci projektu VEGA 2/4186/24 *Slovensko v rokoch 1968 – 1989. Od krízy komunistického režimu v roku 1968 po pád systému.* Riešiteľ projektu VEGA 2/4188/24 *Slovensko v rokoch 1945 – 1967. Základné smery politického, ekonomického, sociálneho a kultúrneho vývoja.*

Mgr. Ondrej PODOLEC, PhD.

Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

Riešiteľ projektu APVV-51-017105 *Slovensko v 20. storočí.*

Mgr. Jaroslava ROGUĽOVÁ, PhD.

Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

VEGA, 2/6205/6 *Slovenská spoločnosť 1918 – 1939 (medzinárodné a vnútropolitické aspekty).*

doc. PhDr. Karol SORBY, CSc.

Riaditeľ Kabinetu orientalistiky SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

